

BIRÓ MIKLÓS

NYOMDÁSZATI

LEXIKON

NYOMDÁSZATI LEXIKON

A SZEDES, GÉPSZEDES, BETŰÖNTÉS, STEREOTÍPIA, GALVANO
PLASZTIKA, NYOMTATÁS, LITOGRAFIA, MÉLYNYOMTATÁS,
OFFSET, KÖNYVKÖTÉSZET, KLISÉKÉSZÍTÉS, PAPIROS, KAL-
KULÁCIÓ, ÜZLETVITEL, HELYESÍRÁS, AZ ÜZEMBEN ELŐFOR-
DULÓ ELEKTROTECHNIKAI ÉS A SOKSZOROSÍTÓ IPARBAN
SZÜKSÉGES SOK-SOK EGYEB TUDNIVALÓK ÖSSZEFOGLALÁSA

SZERKESZTIK:

BIRÓ MIKLÓS, KERTÉSZ ÁRPÁD,
NOVÁK LÁSZLÓ

1 9 3 6

BIRÓ MIKLÓS KIADÁSA, BUDAPEST

NYOMTA
A HUNGARIA NYOMDA RT.
BUDAPEST
V, VILMOS CSÁSZAR ÚT 34.

KÖTÖTTE
TÓTH LÁSZLÓ

MUNKATÁRSÁK:

Bauer Henrik (bh)	Lengyel Sándor (ls)
Boros Miksa (bm)	Löwy Salamon (lös)
Braun Vilmos (bv)	Löwy Salamon és Thalwieser
Bródy László dr (dr bl)	Antal (ls és ta)
Brumiller László (brul)	Magos Kálmán (mk)
Dukai Károly (dk)	Nyiró Tibor (nyt)
Durand Félix (df)	Neufeld Dezső (nd)
Einhorn Mór (em)	Novák László ifj. (nli)
Eperi István (ei)	Propper Jenő (pj)
Farkas Sándor (fs)	Rasovszky Árpád (rá)
Farkas Ágoston (fá)	Reismann Dezső (rd)
Ferentzy József dr (dr fj)	Riezkó Sándor (rs)
Fischer Manó (fm)	Román Antal (ra)
Freund Jenő (fj)	Schatz Rezső (sr)
Freund Zsigmond (fzs)	Schippert János (schipj)
Gál Benő (gb)	Schopp János (schj)
Gellért Andor (ga)	Stark Jenő (stj)
Grosz Ernő (ge)	Szabó Dezső (szd)
Gyürey Rudolf (gyr)	Szabó Róbert (szzr)
Haasz Vendel (hv)	Szabó T. István (szi)
Halász Alfréd (ha)	Szakasits Antal (szaka)
Heimler Kálmán (hk)	Székely Artúr (szal)
Herzog Salamon (hs)	Székely Artúr II. (sza2)
Dr. Hirsch Ödön (hő)	Tausz Sándor (ts)
Karátsony Imre (ki)	Thalwieser Antal (ta)
Kolb Jenő (kj)	Tranger József (tj)
Kner Imre (kni)	Vértés Jenő (vj)
Kurfürst István (kui)	Wanko Vilmos (wav)
Lánczi László (ll)	Wiesenberger Vilmos (wv)
Laufer Kálmán (lk)	Wózner Ignác (wói)
Lehner Rezső (lr)	Ziegler Gyula (zgy)

A

Aa Pleter: leydeni könyvkiadó, az Elzevirek üzlettársa, szül. 1655-ben, megh. 1732-ben. Különösen a klasszikus írók kiadásával lett nevezetessé.

Abádi Benedek: az első izig-vérig magyar könyvnyomtató. A krakkói egyetemen diákoskodott ese városban, Vitorisz János nyomdájában tanulta meg a nyomdászatot is. 1540-ben Nádasdi Tamás a maga újszigei (Sárvár melletti) nyomdájának tipográfusává hívta meg. A három esztendővel azelőtt alapított nyomda elhízázott fölszerelésén azonban már minden szakértelme mellett sem igen segíthetett. 1541-ben nyomtatta ki Erdősi (Sylvester) Jánosnak (l. o.) «Új testamentum» című munkáját. A nyomda további munkáját a török előnyomulás megakasztotta. Abádi ezután Wittenbergbe került, Melancthon egyetemére, ahol 1543 vége felé papá szentelték. Később Eperjesen, majd pedig Szegeden lelkészkedett.

Abafi Lajos: l. Aigner Lajos.

Abagar: az első örmény könyvnyomtató. 1565-ben nyomtatta ki a zsoltárok könyvét örmény nyelven és örmény betűkkel Velenében.

Abbazial Nyomdász-Szanatórium: l. Üdülő-Egyesület.

Abbreviatura (lat.): a. m. rövidítés (l. o.).

Ábécé: a betűsor elnevezése. Mi az ábécét az olaszoktól kaptuk, ezek a rómaiaktól, a rómaiak a görögöktől, a görögök pedig a feníciaiaktól.

Ábécés könyvek: az elemi iskolákban a betűk megismertetésére használt könyvecskék. Első ilyen nyomtatott könyvünk: Dévai Bíró Mátyás «Orthographia hungarica» (1549) című kis munkája.

Abessziniai ábécé: a himjarita írás-

ból fejlődött ki; másképp etiópiainak is nevezik.

Abfall (ném.): a. m. papiroshulladék.

Abklatsch: közkeletű német elnevezése a dúcmasolásnak (l. o.). — A litográfiában kőre vagy cinkre való átvitelét jelent.

Ablakos levélboríték: modern, racionalizált irodai üzemenél nagy az előnye; megtakarítható a címezés, gyorsabb a borítékozás és az elcímezés kikerülhető. Ez a boríték drágább a rendes borítéknál, de ha az előnyöket figyelembe vesszük, a magasabb ár nem jön számításba. Az ablakos borítékok fogyasztása napról-napra emelkedik és ott, ahol be van vezetve, nemigen térnek át más levélboríték használatára. Kétféle kivitelben készül: lakkozott ablakkal, vagy az ablak ráragasztott ezüstfehér pergamin-papírosból. Ez utóbbinak a használata Magyarországban tiltva van. Az ablakelhelyezés mindig a boríték hosszirányában történik. A boríték ablakkerete, esetleg cégnyomatása és lakkozása egy speciális gépen egyszerre készül. Az ablakozásra nem minden papíros alkalmas; legmegfelelőbb a fateralmú papíros. Túlnagy grammsúlyú vagy igen tömören gyártott papírosok nem alkalmasak e célra, a papírosnak be kell szívnia a felhordott lakkot. Azok a gépek, amelyek az ablakozást szárítókészülék nélkül készítik, az egyes borítéklapokat keretekbe gyűjtik, magasan egymásra rakva. A szárítás a papíros minősége szerint 3–4 órát igényel, szárítókészüléknél ez az idő redukálódik 8–10 percre. Az ablakos borítékok készítésénél nagyobb százalékos selejttel kell számolni, mint a rendes borítékoknál. Az ablakos borítéklapok ugyanolyan borítékgépeken készülnek, mint a többi levélborítékfajták. tj

Abra: a szöveg magyarázására szol-

gáló, többnyire vonalas rajz. Teljesebb foka a kép.

Abrafesték: finom, képnymtatáshoz használt, tömör fekete festék, mely gázkoromból, tisztán hosszúszerű lenolajkencével, anilinfekete, anilinkék vagy anilinviolet hozzáadásával készül. A papiros minősége szerint teszik bele a száritóanyagot.

Abrák elhelyezése: l. Illusztrációk elhelyezése.

Abrázolat védelme: l. Szerzői jog.

Abrudbányai nyomdászat. Székesfehérvári Karádi Pál unitárius pap, később alföldi püspök volt itt az első könyvnyomató 1569 körül. Ő volt a nyomtatója az első magyar szindarabnak, amelynek «Komédia Balassi Menyhárt árultatásáról» volt a címe.

Abrugyl György (Abrugius): Kolozsvári könyvnyomató. Szilvási András után, 1630-tól kezdve volt a Heltai-nyomda ügyvezetője.

Abstemius: Bornemisza Péter (l. o.) vándor könyvnyomató és szuperintendensnek latinos neve.

Absztrakt művészet: az olyan, melyben a valóság formái és színei már alig ismerhetők föl. Ilyen például a szürrealizmus.

Ac... vagy Acc... kezdetű címszavakat, ha itt nincsenek fölveve, lásd Ak... vagy Akk... alatt.

A. c.: a francia à condition (magyarul: feltételesen) rövidítése; a könyvkereskedelemben a bizományba való vásárlás jele. L. Bizomány.

Accentus (lat.): a. m. ékezet (l. o.).

Accidentia: lásd Akcidentis.

Accolade (francia): a. m. kapcsolójel (l. o.).

Acélkék: a milori-kék hevítése által kapja az acélos árnyalatát. Tulajdonságai egyeznek a milorikékével (l. o.).

Acélmetszés: csak az anyag tekintetében különbözik a rézmetszéstől (lásd ott). Az angol Heath Charles volt föltalálója 1820 kö-

rül. Az acéllemezt megmunkálás előtt hevítés útján puhábbá teszik, s a vésés befejezte után ismét megkeményítik. Esetleg rézkarcserűzen maratják választóvízzel. Az acélmetszet szó különben összefoglaló elnevezése a hideg tüvel karcolt, vésétt, maratott, pontolt, pontozott modorú és hántolt acéllapoknak, éppen úgy, mint ahogy a rézmetszet szó a hasonló eljárásokkal készült vörösrézlapok közös megjelölésére szolgál. A galvanoplasztika föltalálása óta az acélmetszés apródonként elvesztette a jelentőségét, bár az igen nagy példányszámú levélbélyegeket, bankjegyeket stb. jobbra acélgalvanokból nyomtatják.

Acélmetszetnyomató sajtók: A múlt század vége felé Angliában és Amerikában az acélmetszetű névjegyek, cégkártyák s családias természetű értesítések jöttek divatba. Ez a divat mihamar átcsapott Európára is. Az acélmetszetnyomató sajtók legismertebb típusa az Offenbachban gyártott úgynevezett Waite-sajtó. A gép alulról fölfelé nyomtat (ellentétben a svájci «Johnston Die-Press» nevű versenytársával). A berakás kézzel történik rajta. Nyomtatáskor a lemezt egy erős szán hátrafelé viszi, ott befestékeződik, majd pedig — visszasiklaskor — egy legfölről legombolyodó papirosszalag meg a mögötte lévő rugalmas párna által tisztára törődik, úgyhogy festék csak a lemez mélyedéseiben marad meg. Ez az erős nyomás következtében azután a nyomatópapirosra kiemelődik. A gépnymatóföfelület kicsiny: még a legnagyobb számú sajtónál is csak 254:152 milliméter. Ami különben még így is igen nagy nyomásfeszültséget jelent, lévén a munka lényege azonos a kézisajtón való réznymatótással. A Waite-sajtóhoz való mélyített képmnyomatólemezeket kezdetben véséssel állították elő, újabban fotomechanikus úton csináltatják.

Acél Rikárd: a legrégebb magyar fametszők egyike. A 16. század elején dolgozhatott, mert egy fametszete az esztergomi káptalan egyik régi könyvében 1518. évszámmal látható.

Aceton: l. Celluloidklisék nyomtatása.

Achatas Leonárd: német nyomdász és könyvkiadó, egyike volt az olaszországi könyvnyomtatás megalapítóinak. Padovában, Vencében és Vicenzában dolgozott.

Ackermann-féle szedőgép: 1912-iki amerikai szabadalom. Igénypontjai egy a Monotype alapeszméjén fölépült szedő-öntő gépre vonatkoznak. A gép föltalálója két newyorki ember: Ackermann és Nicholson.

Ackermann Rudolf: német származású angol nyomdász, szül. 1764-ben. Ő létesítette az első litográfiát Angolországban.

A conto (olasz): a. m. «elszámolásra»; tehát előleget, részletfizetést, törlesztést jelent.

Acta eruditorum: az első német tudományos folyóirat címe (1682—1776).

Acta diurna: napi jelentés. A rómaiaknál az újságok őse. A napi eseményeket fehér táblákra írták s nyilvános helyeken kifüggesztették, hogy mindenki olvashassa.

Acs Mihály: szakíró, szül. 1841-ben, meghalt 1896-ban. 1871—72. szerkesztette a Typographiát, majd 1884—1885. a Nyomdászok Közlönyét. Ő volt a szerkesztője a Budapesti Könyvnyomdászok Társaságára, majd Szakköre által kiadott Magyar Nyomdászok Evkönyve 1887—90-i évfolyamainak is és több alapos dolgozata jelent meg a Magyar Nyomdászokban és a Grafikai Szemlében. A könyvnyomtatásnak főleg történelmi ágát művelte.

Addírozó másoló gépek: főképpen Angliában és Amerikában használtak olyan újabb gépek, amelyek

a litográfiai úgynevezett multiplikációs átnyomatást szinte ünműködően végzik el. Vagyis, ha valamely ívre mondjuk 128 azonos rajzolatú címke vagy egyéb ilyen apró nyomtatvány volna rányomtatandó: az addíciós gép használatával megtakarítható a 128 példányban való lehúzás és föltüzdelés munkája; azonfölül a gép hasonlíthatatlanul élesebb és tisztább képeket másol, mert hiszen közvetlenül a negatívról dolgozik. Az addíciós gépeket a guilloche-gépek (lásd ott) pótlására is használják: fekete háttérű üveglapra odavetett egyik görbe vonalból összeadogatással (addícióval), eltologatással és forgatással a legváltozatosabb ornamentumokat, fej- és oldalléceket, kereteket és rozettákat csinálva. Az ilyen «fotoguilloche»-os díszeket főképpen az értékpapirosok nyomtatásakor használják, éppen úgy, mint régebben a guilloche-gép csinálta cikornyás véseteket.

Addíkok: az addírozó készülékek egyik típusának elnevezése.

Additív színkeverés: a fénytanban a színes sugarak keverése (összszedő keverés), szemben a festékanyagok szubsztraktív (kivonó) keverésével. Az additív színkeverés úgy történik, hogy például egyazon felületre sárga és vörös fényt vetítünk, amiből narancsszín keletkezik, amely oly erős, mint a két fény összesen; ellentétben a festékanyag keverésével, hol a kapott szín gyengébb, mint a két összekevert szín bármelyike. Az additív keverésnél, ha kiegészítő színeket keverünk, például narancsvöröst késsel: az nem fekete lesz, mint a festékanyagnál, hanem fehér; ha a három alapszint: a sárgát, vöröset és kéket összekeverjük, az szintén fehérét ad. Tulajdonképpen ebben az esetben nem teszünk mást, mint a fénytörés által színekre bomlott fehér sugár-

rat újra összeadjuk fehérré. Szóval ugyanazt az eredményt érjük el, mint az összefogó prizmánál. Ha másodlagos színeket keverünk, pl. zöldet narancssal: a zöldben levő kék és a narancsvörös egymást kiegészítve fehér lesz, marad tehát a sárga fény. Ugyanúgy a zöld és ibolya keveréséből kék, valamint a narancs és ibolya keveréséből vörös marad fenn. Van az additív keverésnek még egy módja. Veszünk egy korongot, ráfestünk különböző színeket; gyorsan forgatva, ha a színek egymást kiegészítik: szürkés-fehéret látunk. Ha nem kiegészítők, úgy valamely világos tarka tónus tűnik szemünk elé. Ez a legegyszerűbb módja, hogy megállapítsuk: bizonyos színek kiegészítik-e egymást.

Adjusztálás: a. m. kellősítés (szedésformáé, kliséé). L. még Doboz.

Adler Aegidius: 1548-ban alapított jól berendezett tipográfiai Bécs városában. Négy esztendő múlva történt halála után özvegye, majd ennek második ura, Zimmermann Michael tették a nyomdát nevezetessé.

Adminisztratív nyomtatványok: kereskedelmi és ipari vállalatok ügykezelésének a nyomtatványai, más szóval merkantilis nyomtatványok. Pl. könyvelési kartoték, levélpapíros, boríték, számla, szállítójeggy stb.

Admittitur (lat.): a. m. megengedtetik. Az abszolutizmus idejében e szónak a kefelenyomatra írásával engedte meg a cenzor a könyv vagy újság kinyomtatását.

Adomásky-féle könyvmda: Buda városának első privát litográfiaja. 1803-ban alapították «Vízvárosi nyomda» címmel. Főképpen a budai városi tanács iratait sokszorosították benne.

Adrema: a címezőgépeknek (l. o.) egyik fajtája.

Adresse-könyv (francia): a. m. cím-tár.

Adresszáló gépek: l. Címező gépek.

Ad usum delphini (latin): a. m. tanulók használatára.

Aellus Donatus: Krisztus után 335 körül Rómában élt latin nyelvtanító. Katekizmusformájú nyelvgyakorló könyvecskét írt, amely ezeröttszáz évig volt használatban. Sok ezerszer másolták, fatáblanyomatokkal sokszorosították s végül Gutenberg is lenyomtatta.

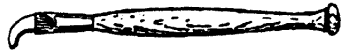
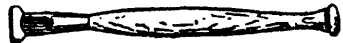
Aérográf (gör.): a. m. levegővel rajzoló. Légnymásos festékpermetező; enyhe átmenetű arnyékok rajzolásakor és autotipiai képek retuszásakor használják.

Affiche (francia): a. m. plakát, hirdetmény.

Affiche-papíros: l. Plakátpapíros.

Agate: betűnagyág megnevezése az Egyesült Államok pontrendszerében. Megfelel 5 és fél amerikai pontnak, vagyis 5,160 méterpontnak.

Agát simító: a művészi könyvkötésben használt szerszám; az arany- és egyéb metszéseket hosszú fanyélre erősített, csiszolt agátkővel dörzsölik fényesre.

Simító agát.

Agave-papíros: ilyen, az Agave Mexicana rostjaiból készült papírosra írták az ősmexikóiak hieroglifáikat.

Agence Havas: távirati iroda Párizsban; ma jóformán minden nagyobb városban van tudósítója.

Agenda: a magyar református egyházban használt szertartási könyv elnevezése. Az első ilyen könyvet Heltai Gáspár írta és nyomtatta 1559 körül.

Agencia Stefani: olasz távirati és híradó ügynökség Rómában. 1854-ben alapították Torinóban.

Agfa-fénynyomatás: a berlini A.-G. für Anilinfabrikation 1924 körül szabadalmaztatott eljárása, amely betűs szövegnek és fénynyomatásos képnek könyvnyomatásajton egyszerre való nyomtatását célozza.

Agfertíplia: fotográfiai másoló eljárás.

Aggregátum: e szót a nyomdaipari gépeknél ott szokták alkalmazni, ahol egy bizonyos munka elvégzéséhez több egyforma, vagy egymástól különböző gépek csoportját akarjuk jelölni. Pl. egy Monotype szedőgép-aggregátum alatt normálisan 1 darab öntőgépet, 2 darab kopogtatógépet, a hozzátartozó felszereléssel: mint öntőalაკok, dobok, matricák stb. szoktak érteni, sőt amennyiben az egész berendezés csak egy ilyen összetételű egységből állana, úgy a szükséges légpumpa, meghajtó motorok, légvezetékek, közlőmű is vele értendő.

Agitáló: politikai, háborús, nemzeti, szociális stb. buzdítás, meggyőzés élőszó, sajtó, plakát útján.

Agoston József: bibliofil és irodalomtörténeti író. Építésmérnök s biztosítótársasági vezértitkár volt, a Pallas Irodalmi és Nyomdai Rt. igazgatóságának a 90-es években tagja. Behatóan foglalkozott a könyvnyomatás történetével; a Pallas-Lexikon ylvéntárgyú cikkeinek eleinte ő volt az írója.

Aigner Antal: szül. 1879-ben, megh. 1920-ban. A Buschmann-nyomdának volt a mesterszédője. Csupa finomság munkáival a kilencvenes évek második felétől kezdve egyre-másra nyerte el a pályadíjakat. 1904-ben Novák László helyettesévé lett a szaktanfolyamok adminisztrálásánál. Később a Nyomdászati Tanmühelynek lett oszlopos tagja, majd pedig a szakirányú tanoncoktatásnál szorgalmatoskodott.

Aigner Károly: könyvkereskedő. A következő könyvecske jelent meg tőle 1883-ban: «A könyvnyomta-

tás történetének vázlata. I. rész: A nyomdászat egyetemes története és a magyar könyvnyomatás a 18. század végéig.» (A II. rész nem jelent meg.)

Aigner Lajos (Abafi): könyvkiadó és író, szül. 1840-ben, megh. 1909-ben. 1868-tól 1896-ig mint könyvkiadó és kereskedő működik; legnagyobb kiadványai a Magyar Könyvesház és a Nemzeti Könyvtár: nagy írók művei népszerű kiadásban. A Magyar Könyvkiadók és Könyvkereskedők Országos Egyesületének első alelnöke, a Corvina első szerkesztője (1878-1894). Nagy irodalmi működést is fejtett ki.

Ajánlás (latinul: dedikáció): a szerző köszönetének, hálájának, tiszteletének kifejezése; rendszerint a könyvekben közvetlenül a címlap után következik, az úgynevezett dedikációs oldalon. Az ajánlás szokása nagyon régi; különösen a reneszanszban terjedt el, amikor szokássá vált, hogy egy-egy mű kinyomtatását uralkodók, főurak, főpapok tették lehetővé. A barokk korban ilyen ajánlások néha több oldalra is terjedtek, irályuk fellengző, szedésük különösen díszes volt. Sok költő az egyes verseket is ajánlással látja el (pl. Ady).

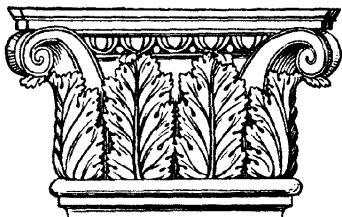
Ajvócsó (ném.: Grabstichel): Freckay János így nevezi a fametsző fő-fő szerszámát.

Ajtai K. Albert: 1882-ben nyitotta meg Kolozsvárt a Magyar Polgár nyomdáját, miután a Lyceumi Nyomda bérlete lejárt. A jól felszerelt nyomda Ruzicska Gyula vezetése alatt élte fénykorát. Ajtai a 80-as években elnöke volt a Kolozsvári Könyvnyomdászok Segélyező Egyesületének.

Akadémia: l. Nyomdászakadémia. **Akadémiál helyesírás:** l. Helyesírás.

Akantusz (Acanthus spinosa): délvideki növény. Leveleit az építő- és díszítőművészet másfél ezer éven át egyik fő-fő díszítőmotívumául használta. A nyomdász

régibb keret-anyagában is gyakran szerepelt.

Akantusz.

Akusztikus nyomtatás (gör.): a. m. maratás nélkül való. A bécsi Jaffe újabbkori próbálkozása; «akusztol» nevű készítményének használata a körül vagy cinkről való síknyomatásban a maratást állítólag fölöslegessé teszi.

Akcentus (lat.): a. m. ékezet (l. o.).

Akcidens (latin): esetlegeset, véletlent jelent. A régi könyvnyomatók így nevezték a könyvek szedésén túl — meglehetősen ritkán — adódó apróbb családi értesítéseket, gyászjelentéseket stb. Az idők folyamán az «akcidencia» fogalma átterelődött a nagyobb műgonddal készülő nyomtatványokra. L. még: Mesterszedés.

Akcidens-betűk: a könyvnyomatás körébe eső kereskedelmi és díszesebb nyomtatványok szedésekor használt betűk.

Akcidensfesték: két festék hozzáadásával, lenolajkencével, lámpakoromból készül. Meglehetősen fényes és tömött festék, nyomtatásra igen jól használható, közepfinom munkáknál különösen kedvelik.

Akcidens-gyorsajtók: így nevezik azokat a kisebb alakú hengeres gyorsajtókat, amelyek festékező szerkezetük kiválósága révén különösen az akcidensmunkák több színben való nyomtatására alkal-

masak. Szerkezetük különben a nagyobb fajta gyorsajtók szerkezetével megegyezik; azonban kívánatos, hogy a felső szalagvezeteket a rajtuk való nyomtatáskor levehessük, mert pl. számlák és egyéb táblázatos munkáknak nyomtatásakor az sok tekintetben akadozik. nli

Akcidensnyomda: A sokszor nagyipari jellegű újságmunka mellett harminc esztendő óta jelentős nyomdászati munkakörre lett a kereskedelmi, valamint az «akcidens» nyomtatványok előállítására, mely téren a kisiparos nyomdász is megállhatja a helyét, ha megvan hozzá a kellő tudása és ízlése. Külföldön nagy számmal vannak immár olyan nyomdák, amelyeknek az efféle — többnyire színekkel is pompázó — alkalmi nyomtatványok előállítására a specialitásuk.

Akcidensnyomatás: körébe tartoznak a kereskedelem apróbb nyomtatványai, úgymint: cégkártya, levélpapíros, étlap, számla, meghívó stb. Jobbára tégelyes sajtókon színesen, a kisebb nyomdák készítik, mert nem kellene hozzá masszív, nehéz gépek, hanem csupán jó ízlésű mesterszedő, valamint ügyes, a színekhez értő gépmester.

Akkumulátor: a villamos energia gyűjtésére és tárolására szolgáló berendezés, amelynek két főcsoportja van: a stabil és hordozható akkumulátor.

A. Könyv: könyvkiadói és könyv-árusi szemle, mely havonta jelenik meg. 1934-ben indult meg, kiadótulajdonosa és felelős szerkesztője Somló Béla.

Akrográfia (gör.): a. m. kidomborodó rajz. Régi litográfiai eljárás; a kövön lévő rajzot annyira körülmaratták, hogy azt a körül könyvnyomtató sajtón nyomtatni lehetett.

Akosi Barra Gábor: l. Barra Gábor.

Aksamitek Zakarlás: a pozsonyi érseki nyomda faktora. Nevét 1647-48-ban találjuk az említett nyomda impresszumain.

Aktinikus sugarak (másként fotokémiai hatásúak): a kék és ibolyaszínű sugarak, melyek a fotografiai lemezre erősebben hatnak, mint a nem-aktinikus narancs- és sárgaszíniéik.

Aktinográfia: annyi mint röntgen-sugaras nyomtatás. Az idea francia ember agyából pattant ki: Izambard Georges volt ennek a neve, s a Röntgen-sugarak ama sajátosságára alapította teóriáját, hogy ezek a sugarak könnyen áthatolnak minden át nem látszó anyagon, csak éppen a fémeken meg fémsókon nem. Izambard tehát oldott állapotban levő fémsókból csinálta meg a festékét, s e festékekkel nyomtatott egy ív papírosra. Ezt az ívet egy olyan papírosrakás fölé tette, amelyet előzően brómos zselatinnal érzékenyített. A Röntgen-féle sugarakat általbocsátva most már a papírosalmazon: az összes ívek egy-két másodperc alatt negatívnyomatásúak lettek, vagyis fehér szövegűek sötét alapon.

Aktívizmus: az a modern művészeti irányzat, amely a művészi öncélon túl szociális hatásra is törekszik. Nálunk Kassák Lajos a fő-fő képviselője.

Aktív vagyion: l. Könyvelés.

Aktualitás (a reklámban): a napi élet nemzeti és helyi vonatkozású eseményeinek — amelyekkel mindenki foglalkozik — felhasználása a reklámban. Az időszzerű eseményt a reklám vezér-szavaként kell alkalmazni.

Akvakromó: olyan sokszorosító eljárás, amelynél a másolt zselatinképet vízben oldható festékkel itatják át, s amíg futja e festékből: levonatokat készítenek.

Akvarellfaksimile-nyomatás: vízfestményeknek fénynyomatás és kromolitográfia kombinációja utján való hű sokszorosítása.

Akvarellfestékek: l. Vízfestékek.

Akvarellgravúr: egyszerű fénynyomat, amely kínai papírosra készül, a rézkarcokat jellemző préselt kerettel.

Akvatinta: mélynyomató eljárás. 1768 körül találták föl. Simára csiszolt vörösrézlapra vízben nem oldódó tussal vagy festékkel rajzoljuk a kép körvonalaát. Azután porzószerkénybe helyezzük a lemezt, hol gyanta- vagy aszfaltporral beporozzuk, gyengén hevítjük, hogy a por rátapadjon, s saválló szemcsézetet képezzen. A hátoldalt, széleket, valamint a fehéren maradó részeket (a rajz szerint) saválló oldattal takarjuk és addig maratunk, míg az első tónus eléggé mély lesz. Újra és újra takarunk, majd maratunk, mindig többet, míg a legmélyebb tónusok is elég mélyek, fokozatosan a világosbóli a legsötétebb részletekig. Ezen a módon igen tetszetős tónushatású nyomatokat kaphatunk. A nyomtatás úgy történik, mint a rézkarenál. nli

Akvatüszosáz: gazdag árnyalatú monokrómi litográfiai képek előállítási módja, mely az eredeti tónus rajznak különböző sűrűségű tussal való köre-vitele útján készül.

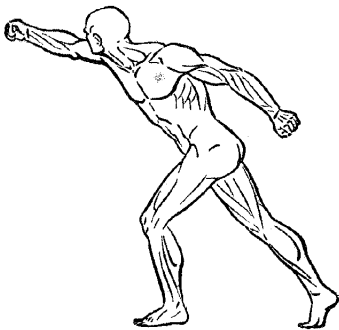
Akvizíció (ügynökölés): üzleten kívüli munkaszterzés, eladás előző vagy nyomtatvány útján.

Aláírás: l. Körlevelek szedése.

Alakmáító forgógép (német neve: Variable Rotationsmaschine): így nevezi Freckay János a változó-formátumú, vagy közönségesen «variábilis»-nak nevezett rotációs gépet.

Alakrajz (figurális rajz): szűkebb értelemben az emberi test rajzolását értik rajta, tágabb értelemben azonban ide tartozik a nagyobb állatoknak — lónak, oroslánnak stb. — a megrajzolása is. Az alakrajzot általában nagyon nehéznek mondják, pedig a növények, virágok stb. megrajzolása sem támaszt sokkalta kevesebb

igényt a rajzoló tudásával szemben. A viszonylagos nehézséget csak az okozza, hogy míg a virág- stb. képen talán a századik ember sem veszi észre a hibát: az élő emberi testnek az »elrajzolás«-át, tehát a végtagok túlságosan rövidre vagy hosszúra vételét, kifecamítását, de sőt még az izomzat hamis ábrázolását is egy-kettőre fölismeri minden épszemű ember.

Alakrajz.

Alapárnyalat: valamely képnek, tájnak stb. uralkodó nüansza; a nap-sütéses rété például a meleg zöld szín, felhős időben ugyanez a kékes-zöld felé tolódhatik el.

Alapnyomat: részvények, bélyegek, bankjegyek, meg egyéb értékpapirosok szövege alá nyomtatott halovány színű mintázat. Célja a fotomechanikus úton-módon való utánozás megnehezítése. Régebben — a mesterszedésbeli ú. n. szabad irány idején — síma, világos színű tónusokat nyomtattak a különböző akcenciák alá is.

Alapnyomati lemezek: anyaguk linoleum, fa, celluloid, ólom, cink, réz, tömör papiroslemez stb. lehet. Mindenkor az előállítandó

munka, azaz a papiros és a festék összedolgozását legjobban biztosító síma vagy rajzos felületű anyag legyen. Finomabb vagy rajzosabb alapnyomatokhoz keményebb, durvább rajzú vagy nagy felületűekhez puhább anyagú lemezeket használunk. A puhább fajták, mivel a kéz »lendületességét« nagyban elősegítik és ezáltal a kéz reszkettségét is viszszaadják; művésziesebb hatást biztosítanak. A fémes alapnyomati lemezeket némely ásványi festék megtámadhatja, vagyis oxidálja, ezért a világos alapnyomatok lemezénél a tömör linoleum használata igen elterjedt. Az alapnyomati lemezek nyomásbírása majdnem korlátlan, azaz annak kezelésétől van függővé téve. A linoleumot alkoholos sellakkal óvjuk. Az alapnyomati lemezek előállítása részben kézzel, részben maratási eljárással történik. A rajzok átvitele fordított szedés átnyomásával vagy annak átrajzolásával történik. Fémes és túlrajzos lemezeknek házilag való megmunkálásánál fényérzékeny másolást alkalmazunk. Az alapnyomati lemezeket szegezük vagy ragasztják. Ha nagyobb felületek: ragasztják és szegezik. szi

A la pointe sèche: a. m. száraz tűvel. Az úgynevezett hideg tűvel készült rézkarcnak gyakran használt francia elnevezése.

Alapozás (németül: Grundieren): Minden marató-eljárásnál szükség van valamely oly saválló alapra, mely fedi a ki nem maratandó részeket és amelyre ráviszik a rajzot. Például a rézkarcnál egy viasz-, gyanta-, terpentín- és aszfaltkeverékre, mellyel bevonjuk a rézlemezt, azaz alapozunk; a heliogravűrnél a zselatinrétegre, melyet krómmal fényérzékenyítünk. A fénynyomatásban a vízűveg az alsó, a zselatin a felső alapozás. A Mertens-nyomatásban a pigmentpapiros, a cinkográfiában és litográfiában a zselatin

tin-átnyomtató papiros teszi az alapozást nélkülözhetővé, vagyis hogy átveszi a szerepét. Bár itt is vannak eljárások, amikor alapoznak, pl: a krómátfehérítés eljárásnál, vagy az aszfalteljárásnál.

Alapszignatúra: 1. Szignatúra.

Alapszínek: 1. azok, amelyek két vagy több szín keverése útján nem állíthatók elő; tehát közönségesen a sárga, vörös meg kék szín. A fotomechanikus úton való háromszínű nyomtatásban e három szín valamely festmény reprodukálásához, nagy általánosságban, elég. — 2. Az egyes színcsoportok (pl a vörös stb.) keretén belül jellemzőnek tartott színnyalat. Goethe vörös alapszínül a bibort nevezte meg, bár ezt mi közönségesen a vörösnék meg az ibolyaszínek keverékül fogjuk föl. Ismét mások a tiszta vöröst a cinóberben, a skarlátpirosban avagy ponceau-vörösből állapították meg, ami tudvalevőleg a narancs-szín felé képez átmenetet. Mindezeknek az eltéréseknek az volt a fő-fő okuk, hogy a színek méréséről akkoriban még szó sem volt. Kiki a maga szubjektív érzése szerint taksálta meg, hogy például ez a szín tiszta sárga, ez ilyen vagy amolyan zöld, ez meg narancs-szín és így tovább. (L. Színek mérése.)

Alapváz (latinul fundamentum): a gépnek az alapja, vagyis ami a tulajdonképpeni gépet, oldalakat stb. tartja. Rendszerint cementbe ágyazzák, hogy ne rázódhasson.

Alauzet P.: francia nyomdagépgyáros; a 19. század vége felé sokat javított a rotációs gépeken. Nevezetesen volt a nyirkosító készüléke, mely főleg a francia retációsoknak volt kiegészítő része. A papiros hengerek között futott el, s e közben a teknőbe ágyazott rézhengertől megnedvesített posztós henger tette nyirkossá.

Albert Eduard dr.: müncheni tudós, több fotomechanikai újítás

főltalálója, lásd Fotomechanikai sokszorosító eljárások.

Albert-galvanó: a müncheni Albert E. találmánya; lényege az, hogy az eredeti klisé — mondjuk fa-metszetet — ölomba préselik, s a galvanókat közvetlenül erről készítik. A megszokott eljárás ezzel szemben az, hogy az eredeti kliséet viaszba vagy guttaperkába préselik, az így készült másolatot galritall jó vezetővé teszik, hogy galvanót vehessenek róla.

Albert-gépek: a frankenthali gépgyár legújabb típusú gépeinek elnevezése. Mindhárom sokszorosító ágazat — magas-, sík- és mélynyomtatás — területén találkozunk velük.

Albert Josef: német fotográfus, szül. 1825 március 5-én Münchenben. Egyike volt az első mestereknek a fényképészet terén. Műterme, mely azelőtt Augsburgban volt, 1858 óta Münchenben van. Ő a fénynyomtatás feltalálója, melyet utána albertotípiának is neveznek.

Albert király kódexe (Viridarium imperatorum et regum Romanorum): tipikus példája a tizenötödik század középebeli könyvművészetnek. — Lapszóll díszének egyes motívumai meglepően hasonlítanak a Gutenberg negyvenkét-soros bibliájában előforduló motívumokhoz; valószínűleg egy és ugyanazon iskolának illuminátorai díszítették ezt is, azt is.

Albertokrómia: olyan könyvnyomdai vagy litográfiai színes autotípiák, melyeknek a rásztereit 30–30 fokos elforgatással állították elő. (A müncheni Albert E. negyvenöt évvel ezelőtt megállapított rendszerén.)

Albertotípiá: a m. fénynyomtatás (l. o.), az egyik főltalálójáról, Albert Josef müncheni fotomechanikusról elnevezve.

Albino-hengeranyag: így nevezik a fehér-színű hengermassza egyik fajtáját. (Van vörös-színű változata is.) Semmivel sem jobb a

rendes hengeranyagnál, mert csak festve van. Csupán világosabb színek nyomtatásakor alkalmazták. Van különben olyan hengeranyag is, melynél a zselatinanyaghoz kaucsukot avagy gumit kevernek, hogy ellenállóbbá tegyék, amit valóban el is érnek vele, de az átöntés már nem sikerül.

Alblon-sajtó: az angol Cope által szerkesztett könyvnyomdai kézi-sajtó. Máig is használják.

Album (lat.): a rómaiaknál fehér hirdetőtábla; újabban pedig az emlékkönyvek, versesk és képek gyűjteményét nevezik így.

Albuminográfia: tisztán fotografiai másoló eljárás tojásfehérjével bevont papirosra.

Albumin papiros: a kereskedelemben árusított fotografiai másoló papirosok legrégebbje; klórezüstös tojásfehérjeréteggel van bevontva.

Aldegrever-féle dísz: a velencei renaissanceből merített széleslevelű növényi dísz; betűöntői anyagunkban is megvan. Mestere Dürer kortársa volt, Aldegrever Heinrich (1502—1560).

Alden-féle szedőgép: egyes betűket szedő nevezetes gép az ötvenes évekből; az amerikai Alden Timothy találta föl. Gépén a szedő-és osztó-szerkezet fogaskerekesátételek révén oly szoros kapcsolatban volt egymással, hogy minden mozgásuk közösen történt. Mindegyik betűnek külön-külön szignatúrája volt. A föltalálónak nyomorúság okozta korai halála után unokaöccse, Alden H. W. tökéletesítette a gépet, amiből azonban olcsósága (800 dollár) ellenére is csak alig ötven-hatvan példányt tudtak eladni.

Aldinák: a velencei Aldo Pio Manuzio könyvnyomató és utódai által a 15. század vége felé és a 16. században nyomtatott kisalakú könyvek. A hibátlan és gondos tipográfusművészet remekei. Számuk 900 körül jár. Igen értékesek.

Aldine: a velencei Aldo Pio Manuzio könyvnyomató tiszteletére elnevezett angol metszésű, félkővér betűfajta. Stílustanilag a velencei mester munkáihoz semmi köze.

Aldo Pio Manuzio: l. Manuzio.

Alfa-papiros: így is nevezik az Algeriában és Tuniszban rendkívül nagy mennyiségben növe spartó-fűből készült papirost.

Algráfia: a síknyomtatás (lásd Kőnyomtatás) egyik módja. Azonban a nyomtatás nem köről vagy cinkről, hanem alumíniumlemeztől történik. A mainzi Scholtz József a múlt század vége felé találta föl. A föltaláló külön gépet is szerkesztett az alumíniumlapokról való nyomtatáshoz. Az alumíniumlemezt használatba vétel előtt terpentinolajjal való lemosás által zsirtalanítják, s azután vízben oldhatatlan alumíniumsókból való s eléggé vastag réteget állítanak elő rajta, ami Scholtz eredeti eljárása szerint a következőképpen történik: Mindenekelőtt foszforsav vagy fluorsav oldatával többszörösen megnedvesítik a lemezt. A keletkező sóréteget mosogatni kell, hogy a fölösleges savrészelek belőle eltávolodjanak; amit nem sikerül eltávolítani: azt timsóddalaltal közbűsítik. Ekkor megszáritják a lemezt, s átnyomják reá a rajtot; majd pedig 25 gramm cseresav, 8 gramm foszforsav és 130 gramm arabiai gumi meg 337 gramm víz keverékével vékonyan bevonnák. Ekkor a lemeztől már nyomtathatnak is. bv

A linea (lat.): a. m. vonalba állítani; kéziratot, korrektúrát gyákor megjegyzés; itt azt jelenti, hogy: bekezdés, új sor.

Allazarin: festékanyag; azelőtt a buzérgyökérből készítették és főleg a kelme festésben használták; az újabb időkben mesterségesen állítják elő. A krapp-lakkot is belőle készítik.

Alkalmi nyomtatványok: különös, legtöbbször ünnepes alkalmakra készülő nyomtatott íráskok, mint föliratok, eljegyzési és lakodalmi értesítések, üdvözlő-kártyák stb.

Alkanna (magyarul báránypirosító-fű): az érdeslevelűek közé tartozó növény, melynek gyökeréből szép vörös festék készül.

Alladalmi nyomda: 1849-ben alapította a nemzeti kormány a hivatalos «Közlöny» és a kormányrendeletek előállítására. Berendezése a kolozsvári r. kat. liceumi nyomda Debrecenbe szállított felszereléséből került ki. Onnan jött a nyomda személyzete is, tizenegy szedő- és nyomdatómunkás Bartók Lukács faktorral az élén.

Állami Nyomda: Az 1868. évben létesült «M. Kir. Állami Nyomda» a m. kir. pénzügyminisztérium fennhatósága alatt áll. Főadata az állami igazgatásban szükséges nyomtatványok, továbbá az értékpapírok, postai és pénzügyi értékcikkek, értékjegyes nyomtatványok előállítása és a földmérési térképek sokszorosítása. — Üzemágai és üzemi felszerelése: Fényképezés, fénymásolás, guiloché, vésés, tervező rajzolás és térképezés. Galvánklisék előállítása, sík és hengeres nyomtatóformák előállítása galvanoplasztikai, stereotípiái és maratási eljárás útján. Betűöntőde és stereotípiá. Kézi szedés, Monotype szedő- és öntőgépek, Linotype szedőgépek, matricaprések, betű- és lemezöntő gépek. Könyvnyomda, könyomda gyors- és kézisajtókkal, offset-sajtók. Mélynyomatás a hozzátartozó összes berendezéssel. Réznyomatás. Lapelőállítás, rotációs sajtók. Könyvkötészet automatikus és egyéb vágógépekkel, hajtogató- és fűzőgépekkel. Enyvező és perforáló gépek. Papír-, betű-, anyag-, értékcikk- és nyomtatványraktárak. Az alkalmazottak létszáma: 34 tisztviselő, 62 kinevezett egyéb alkalmazott és 309 hetibéres munkás.

Allantsee testvérek (Lénárd, meghalt 1518-ban és Lukács, meghalt 1522-ben): Bécs város könyvkereskedelmének megalapítói. Az akkori fő-fő nyomdávárosokkal: Vencével, Augsburggal igen élénk összeköttetésben állottak.

Allatbelekre irt könyvek: a régi görögöknél erre is találunk példát. Így a Basilius császár idején elégett konstantinápolyi könyvtárban megvolt Homeros Iliásza és Odisszeája, 120 méter hosszú kígyóbélre, arany betűkkel írva.

Allen-féle mélynyomatás: kísérlet volt a heliogravűr gyorsajtó nyomatására.

Alló írás (meredekek írás): az írásnak az a módja, amely a sorokra derékszögben veti a betűket. Az iskolákban mindinkább fölkarolják, mert kevésbé rontja a szemet, mint a dől írás. A betűszedő szempontjából is jobb, mert könnyebben áttekinthető.

Allonge: összehajtott képeket, térképeket magukban foglaló könyveknek az az oldala, amelyre e képeket ráragasztják.

Alló szedés: minden olyan szedés, amelyet újabb fölhasználás végett félretesznek. Amennyiben nagyobb mennyiségről van szó: jó ha könyvet vezetünk róla, amelyben pontosan megjelöljük mindennek a helyét és a jegyét (számát) is.

Almanach: arab szó; eredeti jelentése szerint csillagászati jegyzetekkel ellátott naptár. Keletről származik, a középkorban Európában is elterjedt; Mátyás király számára Regiomontanus készített híres almanach-ot 1474-ben. Későbbi években az almanachokat kisebb közleményekkel, gyakorlati tudnivalókkal, majd rövidebb irodalmi művekkel és képekkel is ellátták, végül a naptári rész hátterbe szorult és a tizenkilencedik századtól kezdve az irodalmi tartalom került túlsúlyra. Voltak évente megjelenő irodalmi, színházi, történelmi, katonai stb. al-

manachok; a magyar almanachok közül Igaz Sámuel «Hébe»-je (1823-1826) és a Kisfaludy Károly szerkesztette «Aurora» (1822-1837) vált ki. A békeidők híres «Mikszáth-Almanach»-ját Singer és Wolfner adta ki. A ma is megjelenő ú. n. Gothai Almanach az uralkodó és főrangú családi személyi adatait tartalmazza.

Alnév (pszeudoním): önkényesen választott név, szó vagy jel valamely irodalmi mű szerzőjének megjelölésére annak igazi neve helyett. Az alnév használatának lehetnek politikai okai; gyakran nemmagyaros hangzású nevet helyettesít (pl: Ignotus = Veigelsberg Hugó), máskor, különösen újságcikkek alatt, inkább csak rövidítés-jellege van (pl: -ó = Rákosi Jenő). A magyar írók alnéveit Székely D. állította össze és adta ki könyvalakban. **kj**

Alnyomat: gyakran használt hibás szó az alapnyomat (l. o.) fogalmára.

Alopa Laurentius: Firenzében a 15. század végén volt könyvnyomdász s görög kiadványainak szép nyomtatásával vált híressé.

Alsó egyenetlés: 1. stereotípiái lemezeknél a lemez egyenlőtlenységét, valamint az erősebb nyomást igénylő «fekete» részeket egy nyomaton kirakjuk, s ezeket aztán a lemez alján felragasztjuk. Az eljárás célja, hogy a festékező hengerek egyenlően adhasák fel a festéket, valamint hogy a nyomtató hengeren ne legyen túlságosan sok egyenetlés, ami esetleg sok bajt okozhatna. — 2. Kliséknél az egyenlőtlenégeket kirakjuk, a «fekete» részeket kivágásszerűen alárakjuk. A finomabb autotípiáknál alsó kivágást is készítenk, melyet aztán a klisé aljára ragasztunk. **nl**

Alsó hengerek: melyek a festékeknek a formára adogatását végzik. Ha rendes munkát kívánunk szállítani, nagy gondot kell rájuk fordítani. Ruganyos, jól tapadó

masszából készült alsó hengereinket pontosan a betű magasságára beállítva gyengéden állítsuk a dörzsölő acélhengerekhez, hogy a festékelhordás tökéletes legyen és hengereink ne deformálódjának.

Alsó illesztékek (németül: Anlage): azok, amelyekre a berakott ívet berakások helyezik. Mindig egyvonalban legyenek, hogy az ív nyugodtan fekdüjön rajtuk.

Alsó szalag: a stop-hengeres gyorsajtókán a berakott ív nyomtatáshoz vezetésére, valamint kivételére szolgál. Rendszerint a gépközepén van egy belőle, de ha puha papírost nyomtatunk, vagy a nyomat duplázódik, esetleg piszkít, többet is kell használni bafenni.

Altogravúr: a bécsi Schäfer és Tribulról 1910-től fogva kidolgozott gyorsajtói mélynyomtató eljárás és ennek produktumai.

Alumínium: Színe ezüstös fehér; könnyű és jól nyújtható fém. Fajsúlya 2,6, olvadási foka 700° C. Sem száraz, sem nedves levegőn nem változik; savak alig hatnak rá és más fémekkel könnyen ötvöződik. Mivel sem a szerves savak, sem a víz nem támadják meg, sói pedig ártalmatlanok, ezért főzőedényeket stb. készítenek belőle. A 9 rész réz és 1 rész alumínium ötvözete szép aranyásra színi, mely levegőn hosszú ideig állandó marad, ezért aranyékszerek utánzására alkalmas. 50 rész vörösréz és 10 rész alumínium adja a Cambriucus-betűöntvényt.

Alumíniumnyomatás: a. m. algráfia (l. o.).

Alumínográfia: az algráfia gyakran használt elnevezése.

Alumtípiá: az algráfia ama fajtája, amelynél a képnek a lemezre vitele közvetlen másoló-eljárással történik.

Amalgamatype: 1911-ben Brooklynban csinált, egyes betűket szedő-öntő gép; a rajta szedett sorokat fémszalag tartja össze. A

gép gyártására alakult nagy-tökejű részvénytársaság 1913-ban beolvadt az Intertype-vállalatba.

Amalgamográfia: a. m. merkurográfia (l. o.).

Amatőr-kiadás: a bibliofília körébe tartozó fogalom. Szigorú értelemben véve valamely mű korlátolt számban készült, famentes papírosra nyomtatott, kézzel fűzött vagy kötött, metszetekkel vagy kőrajzokkal díszített kiadását jelenti. Az egyes példányokat megszámozzák, az illusztráló művész és néha a szerző is aláírja, esetleg ellátják annak nevével is, aki számára a példány készült. Tágabb értelemben ma amatőrkiadásnak nevezik a tömegkiadástól eltérő szebb kiállítású példányokat is, ha nem is tartalmazzák a fenti kellékeket.

Amballázs: l. Emballage.

Ambró Ferenc Ignác: Vác városának első könyvnyomatója 1770 körül. 1793 táján halt el; utóda faktora, Gottlieb Antal lett.

Ambrotipia: a fényképészetben az üveglemezeken előállított pozitív kollódiumpékek.

Amerbach János: svájci könyvnyomató, megh. 1528-ban. Mint baseli nyomdásznak 1480 körül nagy híre volt. Fia Bonifacius és unokája Vazul még őrzték a nyomdászatot s egyszerűs mind híres jogtudósok is voltak.

American: betűnagyság megnevezése az Egyesült Államok pontrendszerében. Megfelel 1 amerikai pontnak, vagyis 0.938 méterpontnak. Természetes, hogy az egy pontos American betű csak elméletileg van meg, mert hiszen ha az ily apró típus metszése még csak lehetséges is volna: a kiöntés már súlyos akadályokkal járna, nem is szólva arról, hogy az ilyen apró betűt senki sem tudná szabad szemmel elolvasni.

American Typocraft: a Ludlow-szedő-öntőgéphez (l. o.) hasonló soröntőgép. 1922-ben találták föl.

Amerikai gépek: általában a té-

gelyes sajtók Liberty-típusát nevezik így, bár a legjobb kéttúrás rendszerű gyorsajtóink is amerikai eredetűek.

Amfítipia: a fénymásoló eljárások egyik módja; lehet a fotolitográfiaival is egybekapcsolni, illetőleg az amfítipia útján készült másolatot fotolitográfiai átnyomatul fölhasználni.

Ampère: az áramerősség egységének megjelölése. Ez a megjelölés egyben Ampère híres francia fizikus nevét örökíti meg, aki nagy érdemeket szerzett az elektromosság fejlesztése körül.

Amtliche Nachrichten-Stelle (ANS): osztrák állami távirati iroda.

Anaglifikus nyomtatás: a. m. domború nyomtatás.

Analekta (gör.): egy vagy több író munkáiból vett szemelvények; gyűjteményes munka.

Anasztatikai átnyomatás: ez a neve Appel Rudolf régibb keletű érdekes találmányának, aminek segítségével a régi nyomatok festékét igyekezett fölpuhítani és azután a kőre átvinni. Ugy járt el, hogy az eredeti nyomtatványt hígított salétromsavba mártotta, amikor természetesen csupán a nyomtatás nélküli helyek szívták be a savat; majd itatóz papíros közé tette a nyomtatványlapot, hogy a fölösleges sav föl-szívódjék, s csak azután préselte át kőre avagy jól csiszolt cinklemezre. Az utóbbi esetben a kemigráfus rendes eljárása szerint végezte a munkáját: a betűk és vonások körül elmaratta a cinket. Persze mentől régibb volt az eredeti nyomtatás: annál többet kellett a kövön vagy cinken pótolni és retuszogni.

Anasztigmát: l. Objektív.

Andreae Hieronymus: Dürer fametszője, az első fraktúr típusok metszője. Rockner Vinzenz rajzai után ugyanis ő metszette meg a patricákat, s az első próbaöntéseket is ő csinálta.

Andreas Corvus: l. Hollós András.

Anepigrapha: görög megjelölése a cím nélkül való könyveknek.

Angerer-féle műnyomatás: a bécsi C. Angerer & Göschl cég festmények reprodukciójánál alkalmazott kombinációs nyomtatóeljárása.

Angerer Károly: bécsi fototechnikus (meghalt 1916-ban), 1871-ben alapította meg kemigráfiai műintézetét Bécsben. 1873-ban sógorával, Göschl Alexanderrel (meghalt 1900-ban) társult, majd Sándor nevű fiát is bevonta a kísérletezéseibe. Behatóan foglalkozott a fotokemigráfiával, s az eljárást annyira megegyeszerősítette, hogy csakhamar az összes kemigráfusok a fotográfia segédelmével vitték át rajzaikat a cinklemezre. Angerer «fototípiá» nevet adott az eljárásának, s a németeknél és minálunk is így nevezik azt máig is. — A bécsi Angerer és Göschl cég világhírűvé vált, s újabb Budapesten is nyílt fiókintézete.

Angermayer Károly: jeles pozsonyi könyvnyomtató; 1871-ben vette át Schreiber Alajos ottani nyomdáját, s kiváló szakértelmével magas színvonalon tartotta. Egyik ugyanilyen nevű leszármazottja most a miskolci részvénytársaság igazgatója.

Angol-amerikai betűrendszer: lásd Betűrendszer.

Angol antikva: l. Antikva.

Angol gépek: a kéttúrás gyorsajtók Angliából hozzánk került típusának gyűjtőneve.

Angol nyelvű szedés: Az angol nyelv szókincsének háromötöde germán, kettőtöde román eredetű. Fejlődésének ez a különossége okozza, hogy szavainak kiejtésére általános szabályokat alkotni nem lehet, vagyis jobban mondva, e tekintetben több a kivétel, mint a szabály. Grammatikája azonban igen egyszerű. — Ekezetes betűi nincsenek az angolnak. Idegen szavak á-je helyett ae-t, az ő helyett oe-t, az

ü helyett pedig ue-t ír. A főneveket kis kezdőbetűvel írja, kivéve a könyvek címében előfordulókat, a hónapok és a napok neveit és a népek neveit (Hungarian, German). A személyes névmás egyes számának első személyét (I = én) mindig nagy betűvel kell írni. A hiányjelet (') leginkább a genitívus ragja elé teszi az angol (the father's book), de előfordul az egyebütt, sőt a szavak elején is ('twas). Kizárást közéje meg a szavak közé nem szabad tenni. Ami az angol szavak elválasztását illeti, legokosabb azt kerülni. Ez annál könnyebb, mert az angolban éppen úgy, mint a franciában, igen sok a rövid szó. A torlódtott más-salhangzók elválasztása igen bonyolult s általános szabályokról szó sincs; legfőljebb annyit jegezhethünk meg, hogy az l-nek és az r-nek más mássalhangzóval való torlódasakor legtöbbször nem választhatók széjjel; pl tablet, de-gree, coun-try. A képzőket a tőszótól el szokás választani, még ha magánhangzóval is kezdődnek, pl sing-ing, re-mark-able, Span-ish, danger-ous, great-est, grammat-ical. Szedéstechnikai szabályok: Az angol rendszeren harmad-négyzettel szed s a mondatot befejező pont után még egyszer annyi kizárást oszt be, mint a többi szó közé. Az idézett mondat elejére két vesszőt, végére két hiányjelet tesz. Ha az idézett mondatban másik idézés fordulna elő, ezt csak egy vesszővel s egy hiányjellel jelöli. Gondolatjelet 4-félet használ az angol. Az első félnégyzet-vastagságú s a «től», «egész» értelmében használják, pl 3-4. A többi egy-, két- és háromnégyzetes; az egynégyzetet közbevetett mondatoknál, a másik kettőt pedig olyan helyen alkalmazzzák, ahová mi 3-4 pontot szedünk; vagyis ezek a tulajdonképpeni gondolatjelek. Jegy-

zetek jelül zárójelbe tett arab számot (1), kurzív betűket vagy pedig törtszámot (1) vesznek, de e két utóbbit zárójel nélkül. A nagyobb számejegységeket vesszővel hármas csoportokra tagolják, pl 12,240,369. — A szövegbeli kiemelésre első fokban kurzívot, a második fokban öregetűt (kapitálchen), a harmadik fokban nagybetűket vesznek. A fejezet-címeket s ezek alcímeit is csaknem mindig nagybetűkből és öregetűtűkből szedik.

Angolszász írás: a középkorban a brit szigeteken divatozott írás; a régi római kurzívából keletkezett.

Angolvörös (másképv. angyalvörös): a vasoxid különböző árnyalatai.

Angyalbőrös nyomtatás: Párizspai nyomán Frecskay János is így nevezi a tarka színekkel való nyomtatást.

Angyal Gyula: az első magyar nyomdászélelrap szerkesztője 1869-ben. A lap címe «Revisio» volt, s vagy félesztendeig tudott csak megjelenni. Emich Gusztávnál nyomtatták.

Angyalvörös: a. m. angolvörös (l. o.).

Anilinfestékek: helyesen kátrány- vagy szerves festékek, kevés kivétellel a köszénkátrány termékeiből állíthatók elő. Kémiai összetételük igen bonyolult szerkezetű, ennél fogva előállításuk sem a leggyyszerűbb feladat. A nyomdafestékeknek egyik legfontosabb alkotórészét képező «pigmenteknek a legtekintélyesebb részét is szerves festékekből készítik megfelelő eljárásokkal. Színüket és minden egyéb tulajdonságukat mindig a vegyi összetételük határozza meg. dr. fj

Anilinfesték-pótlék: Főleg fekete festékeinket, de a tarkákat is mélyítjük, tüzesítjük anilinfestékek hozzáadásával. Például: anilinkéket vagy anilinviolet teszünk a fekete festékekhez, ami által az hideg és mély lesz. Kékkel még hidegebb.

Anilinsulfát: l. Papirosvizsgálat.
Anisson-Duperron Jacques (1748–1794): régi nyomdászcsalád sarja; 1788-ban — nagybátyja után — a párizsi királyi nyomda igazgatója lett. A kézi sajtón jelentős újításokat végzett. 1794-ben lefejezték.

Anisson Jean: a 17. század végének egyik legutódosabb tipográfusa, akit Cramoisy halála után Lyonból Párizsba hívtak a királyi nyomda vezetőjéül. XIV. Lajos 1692-ben — egyetlen példányban — csodálatosan szép munkát nyomtatattatott véle a könyvnyomtatói, a betűöntői és a könyvkötői művészetekről.

Anlage: szélteben használt német neve az illesztékeknek (l. o.).

Annonce (francia): a. m. hirdetés.

Annuncioz: nagyon rossz szó a «hirdet» fogalmára. (A francia tőszó mellett egy német és egy magyar képző van.) Helyesebben így volna: «annonzál», de így is fölösleges, mert a magyar «hirdet» szó jó is, meg elég is a fogalom kifejezésére.

Anód: valamely galvánelemnek pozitív pólusa. A grafikat szolgáló galvanoplasztikában az a vörösrézlap, amelyről a galvánáram az elektrolitikus folyamat alkalomával részecskéket választ le, s ezeket a negatív póluson, a katódon — ez esetben a viaszmatricára — lerakja.

Anonim (gör.): olyan mű, amelynek szerzője nem nevezi meg magát.

Anonymus kódexe: Béla király névtelen jegyzőjének ezt a 13. század második felében írott kódexét a margóra kifutó szép nagy kezdőbetűk díszítik.

Anopisztografikus nyomtatott: a hát-sól felükön összeragasztott egyoldalas íametszetű levonatok a tizenötödik század első feléből.

Anteacla: a. m. előírat.

Antensteiner Ferenc: a budapesti nyomdász-segédek egyik vezető embere a hetvenes években. Bécs-

ben 1870-ben a «Vorwärts» szerkesztője volt, s az ottani roszszul végződött árszabálymozgalm után jött Pestre. Itt 1875-ben a Typographia német részének volt a szerkesztője. 1876-ban betűöntődét alapított itt Mika Jánossal. A nyomdászegyesületnek 1873-tól 1875-ig alelnöke volt.

Antibarbarus: a nyelvben divatozó idegenszerfuségekkel és megjavításuk módjával foglalkozó írásmű. Minálunk úttörő és nevezetesen Simonyi Zsigmond ilyen című könyve.

Anticínóber: a minium hevítése és lakkfesték hozzáadásával készül. Jól nyomtatható, fődő, száradó, olcsó festék. (Olomfesték.)

Antik: a. m. ódon, régies. Többféle betűfajtanak szinte betűöntődéenként változó neve.

Antikármin: a minium hevítése és lakkfesték hozzáadásával készül.

Antikva: A mai antikva betűk főleg abban különböznek az egyéb latin és ezek között a medievális megjelölés alatt ismert betűktől, hogy komoly, logikusan átgondoltan szerkesztett olyan formájuk van, melynél a betűk szárait összekötő keresztvonalak, úgyszintén a betűvégek vízszintesen állanak és a betűkép gömbölyű vagy hajlított részei szimmetrikusan vannak szétozva, szemben a függőleges vonalakkal. A betűkép finom és fekete vonalai nyújtotta ellentét a technikai és művészi követelmények megengedett határáig ki is van használva ezeknél. Az évszázadok során alakult ki a mai antikva formája. A könyvnyomtatás megtalálása idején az antikvához a betűalakok már megvoltak. Verzálisok a római kapitálisok, a kurrenszek pedig a minuszgulak formájában. Az antikva őstípusainak felhasználását a legújabb kutatások eredménye szerint legkorábban Rusch Adolphus strassburgi nyomdász 1464-ben készült munkáin találjuk. Ettől függet-

lenül, az olasz humanista irány áradatában született, másfajta antikva betűtípust használt a velencei Spira Johannes és az 1465-ben a Róma melletti Subiácóban működő Sweynheym és Pannartz is. Ezek az adatok inkább az antikva eredetére, mint jellegére vonatkoztathatók, mert az eddig említett könyvnyomtatók által használt betűtípusok inkább a gót betűkhöz voltak hasonlóak; innen ezek neve is: szemigót. Rusch betűi kerekded alakúak, míg az olasz könyvnyomtatók korábbi típusai keskenyek. Jenson francia könyvnyomtató és betűmetsző, mint Spira utóda, készíti és használja az első már kiformált antikva betűket. Harmónikusan szép és egyenletes betűin a mai szoros értelemben vett medievális antikva őstípusa domborodik ki. 1467-ben már Sweynheym és Pannartz is újabb, kevésbé sikerült, de az első betűkéhez viszonyítva az antikvához már közelebb álló betűkkel dolgoztak. Jenson antikváját Manuzio Aldo Pio javítja meg és azt 14 fokozatban készítetteti el. A mesteri módon elkészült antikvát nyomtatás céljára már 1495-ben használták. Majd hosszabb fejlődési periódusban folyton változnak a betűk formái, mindig szebbek és jobbak lesznek és lassan elérik a bevezetésben körülírt jellegzetességüket. Az egyedek, az egyes betűfigurák éppen jellegzetességükkel fogva hatásukban igen ellentétesek, azonban tömegben, szédesben a legharmónikusabb hatást váltják ki. E hatás majdnem a tökéletességig menő kifejtésén több, magának ezáltal igen nagy hírnevet szerzett mester fáradozott. 1789-ben alkotja meg Didot Firmin ismert, csodás típusát, melyre korának, az empire-nek nyugodt irányja gyakorolt befolyást. Ugyane korban a klaszszicizmus képviselője a betűmetszés nagymestere, az olasz Bodoni

volt. Betűi minden különösebb díszítés nélkül, szinte felülmúlhatatlan szépséggel pompáznak a síkon. És hasonlóan klasszikusokat alkotott Baskerville, Fourmier és Fleischmann, Tiemann a nevééről elnevezett antikvájával, a közel-múltban pedig Kleuckens Ratio-Lateinjével. Baskerville típusai még inkább a medieválishoz állanak közelebb.

Régi mestereink hazánkban is készítették antikva betűket, de ezek nem eredeti típusok, hanem hasonmások voltak.

Az antikva betűk hosszú fejlődési folyamata alatt többen foglalkoztak e típus elméleti alapjainak lefektetésével. Így e típus erősen architektónikushatású verzális betűi szerkezeti alapjának, szerkezeti sémáinak, szabályainak mértani lefektetésén állítólag már Leonardo da Vinci is dolgozott, de nem bizonyos még a reánk maradt más vázlatok alkotójának ismert Pacioli Luca(1509) közreműködése sem. Legbizonyosabbak a Dürer Albrecht-től eredő betűkonstrukciók, melyeket az erről szóló munkájában 1525-ben fektetett le. Dürer betűinek szerkezeti alapja a tíz részre osztott mértani négyzet. Ebben a térben arányosította a betűk idomait és az aszerint változó vastagságait körző és vonalzó segítségével. Tory Geoffroy betűszerkezetségi módjáról tudunk még. Hasonlóképpen foglalkozott ezzel számos hollandi és francia művészember. A franciák közül említésre méltó Jaugeon és Truchet munkája. Egy-egy betű arányait egy 2304 négyzetre osztott papíron körző s vonalzó igénybevételével rögzítették le. Is és ta

Antikva-barát egyesületek: a világháború előtt viragoztak Németországban; taglétszámuk meghaladta a harmincezer embert, köztük tízezer néptanító. Az újkori nemzeti féltudulás a maga jelszavaival megemmisítette ezeket az egyesületeket.

Antikvál (lat.) annyi mint elavul: könyvkötészeti műszó, könyvmetészeknek izzó vassal beégetett alakokkal való díszítését jelenti.

Antikvárium: az a könyvkereskedés, amelyben régi könyvet, kéziratot, metszetet, zeneművet stb. árulnak. A szigorú értelemben vett, az ú. n. tudományos antikvárium csakis elfogyott, tehát a kiadónál már nem kapható és használt, olvasott anyaggal foglalkozik. Újabb üzletág az ú. n. modern antikvárium, ahol nemrégiben megjelent, vadonatúj könyveket árúsítanak a kiadó által jóváhagyott leszállított áron. Az antikvárium klasszikus fogalma nálunk mindinkább elmosódik és a legtöbb antikváriumban újdonságok is kaphatók. Az antikváriumok időnkint részletes leíró-jegyzékeket bocsátanak ki új szerzeményeiről; könyvgyűjtők számára ezek igen fontosak.

Antikvárius: eredetileg régiségbűvált jelentést; most ódon könyvekkel és egyéb tárgyakkal kereskedőt értenek rajta.

Antimon (stibium): a nyomdai fémek egyik alkotórésze; nagyobb mennyiségben Japánban s Kínában található. Ercei a kénantimon és antimonvirág. Előállításáa pörkölés és redukálás útján, továbbá vassal való összeolvasztással történik. A vas kénnel vegyül s mint kénes vas választható szét. A nyers antimon arzént, vörörszet, vasat, ólmot és kén tartalmaz. Fizikai tulajdonságai: magas hőmérsékletnél a levegőn antimon-oxidá éget el, nagyon rideg, könnyen porrá őrlhető. Antimonnal majdnem minden arányban ötvözhető a vörörszéz, vas, arany, továbbá ezüst, cink, ón és ólom. A fémek nyújthatóságát csökkenti, ellenben a keménységét tetemesen növeli. Fajsúlya 6,7, olvadáspontja 432°. A kereskedelemben különböző minőségű antimon kerül forgalomba. Minősége arzéntartalma szerint változik. A ki-

naí antimon például silányabb, mert 3% arzént tartalmaz. A betűés nyomdai fémek ötvözéséhez 0,25–0,3%-nál nagyobb arzéntartalmú antimon nem használható. Jobb antimon-márkák a Cookson, Hallett, HH és WCC. Ezek jobbára 99,5%-osak ólom- és arzénmaradvánnyal. A legtisztább antimon a Cookson-féle elektrolitikus áru, amely 0,10%-nál több arzént nem tartalmaz.

Antiplanet: l. Objektív.

Antológia (görög): a m. virággyűjtemény; az ó-görög irodalomban főleg az epigrammák gyűjteményes kiadása, ma általában költői vagy rövidebb prózai művekből álló gyűjtemény. Az antológia állhat egy költőnek a válogatott írásaiból, vagy pedig több költő jellemző szemelvényeinek összeállításából.

Antatípiá: az olyan fényérző papirosokkal való fénymásolás, amelyeket kromozselatinnal készítenek.

Anyaegetület: a Magyarországi Könyvnyomdászok és Betűöntők Segélyező Egyesületének (jelenleg: Magyarországi Könyvnyomdai Munkások Egyesülete) szélében használt, népszerű neve.

Anyag (németül: Material): a betűszedésben mindenféle, a szedés betűi között levő ür kitöltésére használt és a betű magasságánál alacsonyabba öntött ólom-töltelék. Ide tartoznak a négyzetek és félnégyzetek, spáciumfélék, kvadrátok, stégek és tágitók.

Anyagtár (francia nyelven: dépôt): lásd: Dépô.

Anyakő: raszterhálózatos kő a litográfiában, amellyel adott esetben feltónusos egyenletes árnyalatokat visznek bele a kromolitográfiákba.

Anyaminta (mater, stanca, matrica): a betűöntésben és stereotípiában az a mélyített felületű lap, amelyről a betű, illetőleg tömötvény kiöntése történik. Közönségesen matricának nevezik. (L.

Betűöntés, Stereotípiá, valamint Galvanoplasztika.)

Apadás: a festékező hengerek beszáradása és vékonyodása. Ha az apadás nagymértékű, a neugger használatra alkalmatlan.

Aplanát: l. Objektív.

Apokalypsis: Dürer Albert 1498-ban Nürnbergben, saját nyomdájában nyomtatott könyvének a címe. Dürer eme könyvének verzálisai már tisztán schwabachi karakterűek.

Apologia Bibliorum: Tótfalusi Kis Miklós kolozsvári könyvnyomtatónak az «Aranyos biblián» végzett javításairól írott könyve, amelyben a magyar helyesírásról való nézeteit foglalja össze. Hatalmas nyelvészeti irat.

Apostrophe (gör.-fr.): a m. hiányjel (l. o.)

Appelotípiá: az anasztatikai átnyomtatás (l. o.) egyik, a föltalálójáról való elnevezése. A régi nyomtatvány fölülétet eme munkáknál zsiradékkal kenik be, a hátlapját pedig vízzel nedvesítetik.

Appendix (latin): a m. függelék.

Applegath August (ejtsd: eplgét): angol nyomdász, meghalt Dratfortban 1871-ben. Egyike volt az elsőknek, kik Angliában a nyomdai gyorsajtókat építették. Applegath-sajtónak nevezik az általa feltalált nyolcszoros gyorsajtót, mely a londoni «Times» számára készült; ezen a sajtón az oldalakká alakított szedést mechanikai eszközökkel hengerre erősítették, úgy hogy a formából egy betű sem eshetett ki és folytonosan forgott a nyolc nyomóhengerrel, melyre nyolc helyen rakták az íveket, hogy így a lapnak nyolc példánya nyomtattassék egyszerre.

Applikációs nyomtatás: a szövetnyomtatás legegyszerűbb módja, amikor ugyanis a vízben oldhatatlan fémisztes festéket — minden kémiai folyamat bekapcsolása nélkül — egyszerűen rányomtatják a szövetre.

Apponyi Sándor gróf: egyike volt a legjelesebb magyar könyvgyűjtőknek, szül. 1844-ben, megh. 1924-ben. Nemcsak szenvedélyes bibliofil, hanem páratlan tudású bibliográfus is volt; a magyar vonatkozású külföldi művek könyvészetének fontos kütfője könyvtárának négykötetes jegyzéke. A Nemzeti Múzeumnak hagyományozta világhírű gyűjteményét.

Approbatio: valaminek a jóváhagyása, pld. korrektúráé a szerző, iskolakönyveké a közoktatásügyi hatóságok részéről. Az utóbbinak tipográfiai (betűnagyság stb.) és ortográfiai föltételei is vannak.

Apróhirdetés: az újságok hátsó oldalain elhelyezett keskenyhasábú kompressz hirdetések. A hirdetés első szavát kövér betűvel szedik. A hirdetés árát a hirdető szavanként fizeti. Csoportokra osztva alkalmi eladások, vételek, állástkereső, munkát kínáló és magántermészetű (levelezés, házasság) hirdetések jelennek meg e rovatban.

Aqu... stb. qu-betűs szavakat lásd Akv... stb. alatt is.

Aquaforte (olasz): annyi mint maratás segítségével előállított rézkarc.

Aquila: 70:100 cm-es papirosnagyság neve az olasz nyomdászatban. **Aquila Aegidius:** őstipográfus, 1549-től 1552-ig nyomtatott Bécsben. Görögül is nyomtatott.

Ar: korrigáló-szerszám. Altalános használata csak Magyarországra, Ausztriára s Németország egy részére terjed, másutt inkább a betűket nem sértő csipő-fogót (pinctta) használják.

Ar: a nyersanyag, a munkabér, a költség (reza) és a haszon összeadásából eredő számszerű érték-megállapítás.

Arab abécé: a feníciaiból keletkezett fonetikus írásmód. Az arab abécé szolgált a perzsa hindosztáni, afgán és török írás alapjául is.

ذ ح ج ث ت ب
chh, b, t, dz, dss, ach, ich, d, da,

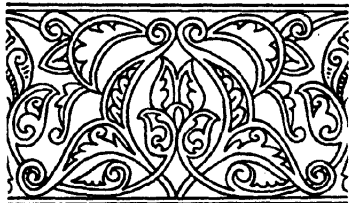
ع ظ ط من ص ش س ز ر
r, c, z, s, sz, dd, tt, tz, kch,

ی و ه ن م ل ک ق ف غ
gh(m), f, q, k, l, m, n, h, v(u), j(i)

١ ٢ ٣ ٤ ٥ ٦ ٧ ٨ ٩ ٠
1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8, 9, 0,

Arab betűjegyek.

Arabeszk: a móroktól átvett fantasztikus növényi alakzatokból összeállított díszítmény.

Arabeszk.

Arab gumi: 1. Gummi arabicum. **Arab papiroskészítés:** roppant arannyú volt; kezdete a 8. század közepére esik, amikor Bagdad volt a kalifátus székhelye, s az araboknak sok, a papiros készítését értő kínai hadifogoly került a kezükbe. Növényi nyersanyag helyett azonban egyebet kellett keresniök, s ezt a rongyban, főleg a vászonhulladékból lelték meg.

Aradi nyomdászat. 1819-ben Michel Antal alapította itt az első nyomdát. 1826-ban a nyomda Klapka Károly József (l. o.) temesvári nyomdász birtokába került. Az 1830-as évek végén Schmidt József alapított nyomdát. Az ötvenes években Goldscheider Henrik, 1858-ban Réthy Lipót, 1857-ben Ungerleider A., 1868-ban Gyulai István alapítottak nyomdát. 1919-ben 11, 1935-ben 15 nyomda volt Aradon.

Aragráfia: egy az artokrómiával (l. o.) lényegében megegyező vázsonnyomtató eljárás.

Áram ábécé: a fenciaiból keletkezett fonetikus írásmód; legközelebb állnak hozzá a szabeus és a héber ábécék.

Áram: az elektromos energiának a vezetőn át való áramlása. Két fő csoportját különböztetjük meg az áramnak: az erős áramot és a gyenge áramot. Az erős áramnál, melynél nagyobb árammenyiségek és főleg nagyobb feszültségek jönnek figyelembe, a feszültségek nagysága szerint kis és nagy feszültséget különböztetünk meg. A vezetékhalózat bármelyik polaritású vezetője és a föld között 250 voltig kis feszültség, két ellentétes polaritású vezető között 500 voltnál nagyobb feszültség: nagy feszültség.

Áramátalakító: valamely elektromos áramrendszernek más áramrendszerre való átalakításához használt készülék, amely rendszerint egy elektromotornak és dinamónak összetételéből áll.

Áramerősség: az az elektromos árammennyiség, mely egy bizonyos időmennyiség alatt a vezeték egy meghatározott keresztmetszetén át áramlik.

Áramfejlesztő telep: az az elektromos központ, ahol az elektromos áram áramfejlesztő gépek útján, különféle hajtóerővel való termelése történik. Így megkülönböztetünk gőzelektromos és hidroelektromos telepeket.

Áramforrás: a galvánelemek, akkumulátorok és áramfejlesztő gépek útján termelt áram.

Áramkör: az a pálya, amelyen az áram az áramforrásból kiindulva végighalad, amíg kiindulási helyére visszaér.

Árammérő óra (vagy áramszámláló): az áramfogyasztás mérésére szolgáló készülék.

Áramszedő: a villamos járóművek ama szerve, amely az áramvezeték és a mozgó járómű között a vezető összeköttetést létesíti.

Áranyérvék fejlesztése: lásd Tételosztó gyakorlatok.

Áranyfesték: lásd Bronzfesték.

Áranyfűst: igen vékony aranylemez könyvtáblák stb. bearanyozására. Újabban csak bibliofilek számára készülő könyveknél és egyéb jobb munkáknál használják. (Minimális vastagsága $\frac{1}{9000}$ milliméter.)

Áranygrafit: a galvanoplasztikában a viaszmatricák bevonására használják; úgy készül, hogy egy kg grafitba 3—4 g-nyi, királyvizben oldott aranyat kevernek.

Arany metszet (latinul sectio aurea, sectio divina): I. A nyomdászatban és általában a kézművészetekben az egyes részek méretének általában legkedvezőbbnek tapasztalt viszonya az egészhez és egymás méreteihez. Arányszáma megközelítően 3:5, vagyis, hogy példával éljünk: ha valamely oldal szélessége 30 ciceró, magasságának az arany metszés követelményei szerint körülbelül 50 ciceró felelne meg. Ez azonban nem teljesen pontos meghatározás, még pedig azért, mert az arany metszés fölállította arány kissé változik a mérendő alak nagyságával. Az arany metszésnek pontos arányszámai különben:

1 : 0.6	7 : 4.3	13 : 8.0
2 : 1.2	8 : 4.9	14 : 8.7
3 : 1.9	9 : 5.6	15 : 9.3
4 : 2.5	10 : 6.2	16 : 9.9
5 : 3.1	11 : 6.8	17 : 10.5
6 : 3.7	12 : 7.4	18 : 11.1

19 : 11-7	33 : 20-4	47 : 29-0
20 : 12-4	34 : 21-0	48 : 29-7
21 : 13-0	35 : 21-6	49 : 30-3
22 : 13-6	36 : 22-2	50 : 30-9
23 : 14-2	37 : 22-9	51 : 31-5
24 : 14-8	38 : 23-5	52 : 32-1
26 : 16-1	39 : 24-1	53 : 32-8
25 : 15-5	40 : 24-7	54 : 33-4
27 : 16-7	41 : 25-3	55 : 34-0
28 : 17-3	42 : 26-0	56 : 34-6
29 : 17-9	43 : 26-6	57 : 35-2
30 : 18-5	44 : 27-2	58 : 35-8
31 : 19-2	45 : 27-8	59 : 36-5
32 : 19-8	46 : 28-4	60 : 37-1

2. Aranymetsetnek mondják a könyvkötésben a könyv aranyozott szelét. Úgy készül, hogy a tojásfehérjével bevont könyvszélekre aranyfüstöt raknak fel.

Aranynyomat: l. Bronznyomatás.

Aranyokker: sárga, narancs és neutrális fekete keverékéből adódik.

Arany biblia: Tótfalusi Kis Miklós Hollandiában 1689 körül készült, díszes bibliája, melyet csak nagy ügyel-bajjal juttatott el Erdélyországba.

Arányosítás (franciás németiséggel: *Egalisieren*): nagybetűs sorokban a betűk közleinek egyformává tétele. Egyik-másik nagyobb cfm-betűnek (W, A, V, L stb.) ugyanis nagyobb a húsa, mint az ábécé többi betűjének, s így, ha melléjük is annyi kizáró anyagot rakunk, mint egyebüvé: a köztük meg a szomszédos betűk között lévő távolság jóval nagyobb a többi betű között levőnél. Hogy ezt az aránytalanságot elkerüljük: ritkített sorokban az ilyen szavak mellé megfelelően vékonyabb kizárót teszünk; kompressz sorokban pedig az illető betűket alá-vágjuk, azaz a betű húsából egy darabot lereszelünk. Például ebben a szóban: VADEMECUM, ha nagyobb fajta betűből szedjük, a V-t alul, az A-t pedig fölül reszeljük be, úgy hogy a kettőt horonyszerűen egymásba illeszthes-sük.

Arányosság számai: l. Aranymetset.

Aranyossy Lajos: könyvnyomató és szakíró (1837—1894). A hatvanas évek vége felé Rudnyánszky nyomdatulajdonos társa volt Pesten. 1863-ban Nagykanizsán «A magyar nyomdászat jelen állása» című könyvecskét adott ki; 1865-ben pedig előfizetési fölhívást bocsátott ki «Könyvnyomdászati Füzetek» c. havi folyóiratára. Ez a kísérlete azonban meddő maradt: a folyóirat meg sem indulhatott, mert csak négy előfizető jelentkezett.

Aranyozó-sajtó: rövidített elnevezése a könyvkötő egyik fontos segítőeszközének, az aranyozó-, vak- és dombornyomató sajtónak. A könyvek fedelének s gerincének színes nyomtatása és domborítása ezen történik, még pedig többnyire vésett vagy maratott sárgarézelemzről. A gép emeltyűkészléllel van ellátva, a nyomtatógélyt gázlánggal melegítik, aminek hőfoka szabályozható. A gép alulról fölfelé működik. Főlével lapjára — fejlel lefelé — erősítik a formát, az alsó lapra meg a nyomtatásra kerülő könyvfödéllet illesztik. Ha ilyenkor a gép emeltyűjét lenyomják: előáll a vaknyomat. Eppen így készül az aranynyomat, csak hogy közben a födél megfelelő helyeire aranyfüstöt tesznek. Olcsó kötésben készülő könyveknél a viszonylag drága aranyfüstöt bronzfüsttel pótolják. A színes nyomtatás szintén ezen a gépen történik, gyakran az aranyfüstre emlékeztető ú. n. «fóliák»-kal.

Arany típusok (Golden Type): Morris Williamnek, a modern könyvművészet megteremtőjének híres antikva betűi.

Arbogast-kolostor: a 15. században klastrom Strassburg város mellett, azon a helyen, amelyet most Grünebergnek neveznek a strassburgiak. Itt élt és dolgozott Gutenberg János 1434-től kezdve. Most ez a fölírat olvasható a már rég eltűnt kolostor helyén:

«Itt a Grünebergen találták föl a könnynyomatás művészetét, s innen áradt szét a világhosszá a földkerekség minden tájéka felé.»

Árcédula: kirakatban, áruasztalokra vagy a raktárakban felhalmozott portéka árának a megjelölésére használják. A kirakati árcédulákat rendszerint rajzolják, míg a többi nyomdai úton készítik, s különböző alakra stancolva, mint függő címkét hozzák forgalomba.

Archer F. S.: angol föltaláló. 1860 körül ő találta föl a fényérző jódézüst kollódiium segítségével üveglemezre rögzítésének a módját, vagyis a fotografiai «nedves eljárást», amely évtizedekig uralkodó volt a fotografiában és a fotomechanikában.

Archerotípiá: a fotografiai kollódiium-eljárásnak a föltalálójáról, a londoni Archer Scottról való elnevezése.

Archetípus (gör.): a. m. őskép-minta, első lenyomat.

Archívum: a. m. levéltár, irattár. — L. még Nyomdászati Archivum.

Argentotípiá: a brómezüstös papírosra való egyszerű fotografiai másolás.

Argirográfia: 1. az az eljárás, amikor egy, az egész fölületén megvilágított brómezüstlapra előhívó folyadékkal rajzolunk vagy festünk, s ilyenformán másolható negatívot nyerünk; — 2. daguerrotípiá-hatású Sternitzky-féle fotografiaiák.

Argent: a francia, főleg a párizsi ueca nem-irodalmi nyelve. Megfelel a budapesti jassznak, vagy a londoni slang-nek. Beszélhetünk átvitt értelemben egy-egy foglalkozási ág, társadalmi ág stb. argotjáról is.

Arisztotípiá: egyszerű fotografiai másolóeljárás az »arisztópapíros« elnevezésű papírosra, mely króm-ezüstszelatinos.

Árjegyzék: ármejelöléssel, rendszerint illusztrálva, felsorolja mindazon árut vagy pedig árucsoport-

tot, amelynek eladásával az árjegyzéket kibocsátó cég foglalkozik. Alakja és terjedelme egészen bizonytalan. Nincsenek meghatározott, kötött formái. Árubőség és szükséglet szerint egy oldaltól több iv terjedelemig készítik. A szövegezésében sincsenek kialakult formái.

Árjegyzékek szedésé: 1. Oszlopos szedés.

Árkossy-Booch Frigyes: a pesti Landerer-nyomda lipesei származású szedője 1847 körül. Kollégái és a nyomdásztanulók számára ingyenes tornatanfolyamot rendezett a kerepesiúti Beleznyakertben. A szabadságharcban beállt honvédek, s csakhamar főhadnaggyá lett. A komáromi kapituláció után Lipcsében szedősködött, majd az ottani egyetemen 1858-ban letette a filológiai doktorátust. 1856-ban egy kis magyar nyelvűtana jelent meg. 1868-ban ugyancsak Lipcsében kereskedelmi szakiskolát alapított. Elhunyt 1892-ben, 70 éves korában.

Armogaud: az első matricasajtó gép, az 1844-ben kipattant »Coptotype« (l. o.) föltalálója.

Arnold-féle színnyomatás: 1. Kromotipo-nyomatás.

Árnyalat változása: a) A könnyvnyomatásban: kétféle ily esetet ismerünk: 1. nyomtatás alatt, 2. száradás után. Az első előfordulhat: a festékszerkezet elállítódása, a festék megállása, a festékezőhengereknek melegezése, a nyomtatósajtó járásának sebességi változása, a gépterem hőmérsékletének egyenlőtlensége s még több kisebb-nagyobb ok miatt. A második eset minden nyomtatványnál előfordulhat bizonyos mértékben. Pl.: rossz, olesó minőségű festéknél erősebben, mint a jó minőségűnél; a festékréteg vastagsága, sőt a papíros minősége, vagy a festék kémiai összetétele miatt is. — b) A mélynyomatásban: Itt ez a baj sokkal gyakoribb, mint a magas-

nyomtatásban. Okai is másfélék: 1. a festékből a hígítóanyag (tollol, xilol) elpárolog és a festék megsűrűsödik; 2. a festék leülepszik; 3. a gép menetsebességét megváltoztatják; 4. a rákel kopása; 5. a formahenger kopása, beszáradása; 6. a rákel bal- és jobbfelé mozgásában nem egyformán szedi le a fölös festéket; 7. a szárító-fűvószerkezetnek nem egyenlő erősségű fűvása. nli

Arnyékolás: Kétféle módja van; egyik a féltónusos arnyékolás, amikor is grafit- vagy krétaport dörzsölnek el a rajz arnyékot mutató helyein, vagy permetező készülékkel viszik rá az arnyékokat a rajzra; a másik pedig a sűrűn egymás mellé helyezett s a sötétebb helyeken egymást metsző vonalak szövevényével való, tehát rovátkoló, németes szóval «raffirozó» munka.

Arnykép (franciául: silhouette): a fotografálás föltalálása előtt igen népszerű módja a képirásnak. A lerajzolásra kiszemelt egyént sötét szobában a fal mellé ültették, még pedig oldalt és úgy, hogy a fél arca közel volt a falhoz, melyre előzetesen egy fehér papírosívet akasztottak. Gyertyát tartva az ülő személy feje mellé, a fej silhouette-je élesen emelkedett ki a papírosívról. Ha ezek után szénrudacskaival körülvonalozták a papírosívon látható fejet; kézen volt a teljesen élet-hű, mindenki által fölismerhető arny-, illetőleg körvonalas kép.

Árrombolás: káros kereskedelmi tevékenység, amikor az árut termelési áron alul, vagy pedig haszon nélkül a piacra dobják. Az árromboló árt önmagának, szakmájának, az egész közösségnek és előbb-utóbb tönkre megy.

Árszabály (a régi világban): A könyvnyomatók és segédek között már régebben is volt ez utóbbiak munkaidőjére és fizetésére vonatkozó megegyezés. Hazánkban erre nézvést a legrégibb ada-

tot 1798-ból találjuk, amikor is a debreceni városi nyomda munkásainak fizetése 161 rénusi forint és 20 krajcár volt. Ehhez azonban egyéb kedvezmények is járultak. Ugyanitt a XIX. század elején a segédek mindegyikének járandósága 176 rénusi forint és 20 krajcár készpénz, 1 köből tiszta búza, 6 köből kétszeres és 3 öl fa volt. A munkaidő — természetesen a déli megszakítással — reggeli 6 órától esti 6 óráig tartott. 1806-ban a segédek fizetése ismét emelkedett, még pedig 200 rénusi forintra, 6 köből tiszta búzára, 4 köből rozsrá meg 6 öl fára. Az elagott munkásokat mindezen kívül nyugdíjban részesítették. — A kolozsvári líceumi nyomda 1814-iki szabályzatában a munkaidőt napi 13 órában szabták meg, heti 5 rénusi forint fizetés mellett. A különórákat ünnepnapon meg vasárnap 5, éjszaka idején 10 váltó-krajcárral fizették. — 1848 előtt a pesti nyomdáknak átlagosan 7 pengő forint volt a heti fizetés maximuma. A munkaidő rendszert 11 órából állott. Az 1848-iki budai és pesti árszabály 10 óras munkaidő mellett 7–8 forint heti minimumot állapított meg. A petit-, garmond- és cicerő-betűs szedést 8 pengő krajcárral számolták 1000 n-ként. Ettől fogva a közben volt árszabálymozgalmak dacára sem volt a nyomdász-segédeknek egy-egyes árszabályuk 1885-ig, amikor 9 óras munkaidő mellett 10 forintos heti minimumot, illetőleg 22 krajcáros alapszámítási rendszert vívtak ki. 1890-ben a minimum 12 forintra, az 1000 n ára pedig 24 krajcárra emelkedett. 1895-ben 13 forintban állapították meg a heti minimumot, a számolási alapszszegyet pedig 26 krajcárra emelték.

Árszabály (újabban): 1. Kollektív szerződés.

Árszabályhivatal (németül: Tarifamt): A német nyomdaiparban a munkaadók és munkásaik között

kollektív szerződés alapján fennálló árszabályközösség ügyviteli teendőit az Árszabályhivatal intézi, melynek székhelye Berlin. A közözségnek három-három, az Árszabályválasztmány által megválasztott és 2-2, a munkaadók egyesülete és a munkásszervezet által kiküldött munkaadó és munkás tagja van, akiket kiegészít egy ugyancsak közösen megválasztott jogász. Elnökei e szervnek az e tisztségre megválasztott egy munkaadó és egy munkás, kik ugyanily minőségben vezetik az Árszabályválasztmányt is. Az Árszabályhivatal előkészítője és végrehajtó szerve az Árszabályválasztmánynak (Tarifausschuss), amelybe az ország 13 körzete egy-egy munkaadó és munkás tagot küld és amelynek tagjai ezenkívül még a két szerződő fél 3-3 kiküldöttje. Az Árszabályválasztmány köti a munkabérszerződéseket, az Árszabályhivatal hajtja azokat végre és e célból körzeti hivatalokat tart fenn, továbbá becsület- és döntőbíróóságok létesít. Az Árszabályhivatal ezenkívül fellebbezési fóruma a körzeti békéltető bizottságoknak. mk

Artikulus (articulus, latin): a. m. cikk, törvénycikk, névelő. Franciaul és angolul: article.

Artisztikus (lat.): anyyi mint a művészethez tartozó, művészi.

Artokrómia: Heimloth és Müller vászonra átvívó eljárása. A színes nyomatot valami a színeknek nem ártó réteggel vonják be, majd a képréteget a papirosról leválasztják és vászonra átragasztják.

Artotíplia: 1. szemcsés autotípiái eljárás. Lényege, hogy szemcsés rasztert vörösrézlemezre másolnak s ott beégetik. Majd pigmentképet másolnak, s vasklorid-oldattal négy fokozatban maratják. — 2. A fénynyomatás Angliában és Amerikában gyakran használt elnevezése.

Arulvizsgálat: A termelt és forgalomba hozott áru előnyeinek és

fogyatékoságainak vizsgálata a reklám szempontjából, hogy a vásárló milyen fogadattásban részesíti és melyek azok az előnyök, amelyeket vásárlásra ösztönzően ki lehet hangsúlyozni. — A konkurrencia árujának vizsgálata és összehasonlítása a saját áruval.

Ascendonica: a 20 pontos betűnyelv néve az olaszoknál.

Ashley-féle ivberakó: az első ilyen önműködő szerkezetek közé tartozik. 1880 körül már jól működött Amerikában. Szívó meg fűvő készüléknek a kombinálása volt: az előbbi fölemelte a papirosalmaz főlső ivét, az utóbbi pedig a fölemelt iv és a papirosalmaz közé levegőt bocsátott, elválasztva őket ezzel egymástól. Az ivnek a nyomóhengerhez vezetését kaucsukkorong végezte, miközben az asztalon levő frikciós pálcikák olyanféle mozgással igazgatták az ivet, mint aminőt a berakó munkásné ujjai végeznek a berakás közben.

Assurée-léniák (hibásan azurée-léniák): a. m. biztosító léniák (l. o.).

Asszessor: így nevezték a 16-18. század nyomdász-segédi egyesüléseinek elnökeit. Rendesen kettőt választottak: egyet a szedők és egyet a nyomtató munkások sorából. Fő-fő feladatul hárult rájuk a nyomdász munkások jogainak és munkaárszabásának a védelme. Amellett az inaskérdésre mindenkor különös gondot fordítottak.

Ásványi festékek: a fémfestékek és a földfestékek összefoglaló neve.

Ásványolaj: l. Kenőolaj.

Aszfaltmásoló eljárás: a szíriai aszfalt fényérzékenységen alapul. A szíriai aszfalt nem egyseges anyag; komponensei közül a kéntartalmú vegyület az, amely a fény hatására elveszíti oldhatóságát a terpentinolajban. A fényszerző készítmény előállítása ennek megfelelően éter-alkoholos

kivonás, illetőleg lecsapás által történik, vagy pedig kén hozzáadása által a többi alkatrészt is kén tartalmúvá és ezáltal fényérzővé alakítják. Alacsony fényérzékenysége miatt a kromát-eljárások háttérbe szorították. Vonalas technikájú másolatok készítésére használták, elsősorban a litográfiai kövön. Igen éles és finom másolatok készültek ezen a módon. Szemcsézett kövön tónusnegatív alatt megvilágítva, tónusokat tartalmazó nyomtatóforma készítése is lehetséges. (Orell-Füssli-féle eljárás.)

Aszinkróm nyomtatás: a grafikai sokszorosítás rendszerezésében az a színnyomtató csoport, amelynél a színek nyomtatása külön-külön lemezről történik. Ide tartozik pl. a sok között a könyvnyomdai háromszínű nyomtatás is.

Aszkau-nyomtatás: egy az aszfalt- és kaucsukoldatok használatával való fotográfiai másoló-eljárás.

Aszpekták: I. Naptári jelek.

Asztaldörzsöléses gyorsajtók: azok, amelyeknél a festéknyaló henger asztalforma lemeznek adja át a festéket, s azon a dörzsölő hengerek jól szétosztják. A föladó hengerek onnan szedik a festéket és adják fel a formára. Igen jó megoldás. Főként a kéttűrés gépeken alkalmazzák, bár akadnak stophengeres gépek is ily festékező megoldással.

Átfordítás (németül: Umschlagen): Az egyik oldalán nyomtatott ivrakást a másik oldalnak lenyomatása végett átfordítják. Nem tévesztendő össze a fölfordítással (németül: Umstülpen). Az átfordítás mindig a papíros hosszában, a fölfordítás pedig annak szélességében történik.

Athenaeum Irodalmi és Nyomdai Rt.: alakult 1868-ban Emich Gusztáv vállalatát átvételére, 700.000 forint alaptőkével, felosztva 3500 drb 200 forintos részvényre. (Jelenleg a részvénytőke 1.500.000 P, 15.000 darab 100 P-ös részvényre

osztva.) Az alakuló közgyűlés elnöké Cséry Lajos földbirtokost, ügyvezető igazgatóvá Osterlamm Károly könyvkereskedőt választotta meg; az igazgatóságba a két Emich, Jókai, báró Kemény Zsigmond, Lampel Róbert stb. kerültek. Osterlamm (megh. 1872-ben) után Vérei József (1872—1891), majd Emich Gusztáv (1891—1901) lesz az ügyvezető-igazgató, akit 1901-ben vezérigazgatóvá választanak; melléje Schwarz Félix kerül igazgatónak a pénz- és adminisztratív ügyek vezetésére. 1902. év elején Cséry megválik az elnöki szék-től, 1903-ban pedig Emich mond le az időközben elfoglalt vezérigazgatói állásról és elnöke lesz a vállalatnak. Ezúttal választják meg Schwarz Félixet ügyvezető-igazgatóvá. Schwarz ügyvezető-igazgatói állásában erélytel hozza az elhasznált és elavult nyomdai berendezés megújításához, mintegy előkészületül a közeli millenniumi kiállításra és egy új, modern nyomda építéséhez, amelyet a Belváros küszöbön álló rendezése is siettetett. Így került az Athenaeum a mai helyére, ahol 1896—98-ban föl is épült kétoldalt két 4-eleletes bérház és a mai, 3-eleletes, kettős alagsorral ellátott 96 méter uccai homlokzaton 35 háromszárnyas ablakkal ellátott modern nyomdaépület, amelynek öt szedőtermében kb. 300 szedőnek (a 2 négyzetméterrel számítva), továbbá 34 db Linotype és 9 Monotype szedőgépek az ezekhez járó 8 öntőgéppel van férőhelye. A nyomtató osztály termében 21 gyors-, 12 téglaysajtó és 5 harminkekötoldalas körforgógép van; a kő- és fénynyomdában 3 gyors-, 6 kézi és 5 offsetsajtó, 2 körforgó és 6 segédgéppel dolgozik. — A betű- és tömöntőde 1 amerikai Thomson gyorsöntő-, 2 komplett-, 3 kéziöntő- és 5 segédgéppel van fölszerelve; a lapöntődében 3 öntő- és 1 fúrógép van használatban.

Van modern galvanoplasztikája és újonnan berendezett cinkográfiaja. A könyvkötészet 12 fűző-, 6 hajtogató-, 8 vágó- és 50 segédgéppel van felszerelve. — Az intézet könyvkiadói osztályának új, szélesebb alapokra fektetésével 1898-ban megvásárolja az 1768 óta fennálló jóhirű Eggenberger-féle könyvkereskedés összes iskolakönyveit, kiadói jogaival és teljes könyvkészletével. Még később (1911-ben) megszerzi a Grafikai Intézet és Számlakönyvek Gyára Rt. (ezelőtt Czettel és Deutsch) részvényeit. Néhány év múlva magába is olvasztja a vállalat teljes berendezését. Ugyanezt cselekszi az Ujságüzem Rt. nyomdai vállalatával. Időközben tulajdonosa lesz a Rigler-féle papírnemű-gyárnak is. Így az Athenaeum az ország legnagyobb nyomdai műintézetévé vált. szd

Athene (Pallas Athene): az ógörög mitológiában a tudomány és bátorság istennője; nyomdak és irodalmi vállalkozások címében gyakran előfordul, éppen úgy, mint rómaiás formája, a «Minerva» is.

Athlas József: spanyol származású zsidó könyvnyomtató Amsterdamban. 1681-ben megvásárolta az elhalt Elzevir Dániel 27 sorozatból álló patrica- és 50 betűs sorozatot kitevő matricakészletét, s nagyszerű nyomdat rendezett be velük. Főleg a bibliát nyomtatta mindenféle nyelven.

Atlasz: térképek gyűjteménye, a Mercatortól kiadott 16. századbeli mappagyűjtemény után, melynek címlapján a földgömböt tartó mitológiai Atlas képe volt.

Atlasznyomtatás: atlaszra való, bármint eljárású nyomtatás.

Atlövés (Umschlagen): l. Táblázatok nyomtatása.

Átmásolás (pauzálás): Az olommetzőnek, litográfusnak stb. gyakran kell valamely eredeti rajzot átmásolnia, s ekkor a következő módon jár el: Az átlátszó papírost az eredetire helyezi s azon

ragasztással vagy egyéb módon megerősíti. Az áttetsző körvonalakat és apróbb részleteket is ekkor hegyesre faragott kemény ceruzával, esetleg tusba mártott tollal követi a papíroson, az árnyékolásokat azonban nem másolja le. A kész másolatot ekkor a később nyomtatóformául szolgáló és az előkészítésen átesett lemezre fekteti és vörösfölddel bevont papírost vagy indigópapírost csúsztat alája s aztán tompavégű acélvesszővel követi a rajz vonalait a papíroson. Az árnyékolás kidolgozása az anyaghoz viszonyítva a nyomdász dolga.

Átmásoló eljárások: l. Fénymásolás és Offset.

Átomográfia: keramikai átvivő eljárás. Valamely mélynyomtatásos lemez mélyedéseit albuminporral megtöltik, s ezután a lemezt borax és cukor oldatával bevont és gyorsan megszáritott fém-, papíros- vagy üvegfületre borítják; az albuminos helyekről ilyenkor higroszkópikus átrakódás következik be, amelyet aztán kerámiai — olvasztásra való — festék porával hintenek be.

Atmoszféra-nyomás: l. Stopcilinderes gépek.

Át nyomtatás (átnyomás): a sokszorosított ipar több ágzatában, de különösen a könyvnyomtatásban fontos, kiváló gyakorlati készültséget igénylő munkamenet. Tömérdek fogása van; ezeket az egyes címszóknál ismertetjük röviden. L. egyebek közt: Addírozó másológépek, Multiplikációs át nyomtatás, Offset.

Át nyomtató-festék: erősen zsirtartalmú és nehezen száradó festék, mely át nyomtatáskor nélkülözhetetlen.

Át nyomtató készülék: l. Wendum.

Átolvasztás: A használatból kivett szedőgép-öntvényt, stereotíplapokat, fémhulladékok és fémeket tartalmazó szemetet, hogy újból feldolgozhatóvá tegyék, át kell olvasztani. Az olvasztó üstöt meg-

töltjük s tüzelünk alája. Az átolvasztást vezető szakembernek ismernie kell az üstben lévő fém olvadáspontját, mert a megolvadt fém hőmérséklete az olvadáspontot csak 10%-kal haladhatja meg, ami hőmérővel ellenőrizendő. A maximumot elért hőmérséklet alatt kell a fémét salakjától megtisztítani. A salak kiválasztása a megengedett maximális hőmérséklet alatt csakis a kersekdelemben már sokféle összetételben kapható vegyszer igénybevételével válik lehetővé. A fém kezelésénél a kiválasztott vegyszer használati utasításához kell igazodnunk. A jól megtisztított és jól kevert fémről próbát veszünk és megállapítjuk tartalmát. A legtökéletesebb a vegyi analízis. Ennek hiányában a törés és faragás bizonytalanságára kell magunkat bízunk. Törésre és faragásra a próbát öntökánállal vesszük és tartalmát egy állandóan egyforma hőmérsékletű vaslapra, hosszabb sávokban öntjük ki. A kiöntésből már következtethetünk a fém folyékonyására, aszerint, hogy szétfolyik-e, avagy egyenletes csikformában marad-e. A kihűlése után figyelmesen eltérjük. Megfigyeljük, hogy fémünk milyen szög alatt törik el, összehasonlítjuk egy ugyanolyan hőmérsékleti körülmények között kiöntött próbával, melynek fémes összetételét ismerjük. Ez volna a szilárdsági próba. A próbasávon kiválasztunk egy simább részt a szélen és késsel befelé faragjuk. A forgácsolás alatt érzett rohogás erősségéből és a kiöntés formájából következtethetünk a fém öntartalmára. Magasabb szilárdságot nem mindenkor érünk el antimonpótlással, igyekeznünk kell a pótlás anyagát és mennyiségét a fém-próba összes jelenségeiből következtetve megállapítani. Nagy gyakorlat után és jó megfigyelő-

képességgel megközelíthetjük a valóságot. Fémpróbát minden átolvasztásnál kell venni, mert a fém minden ilyen alkalommal kiegészítő pótlást igényel. **ta Attavante:** a 15. század végefelének legnagyobb könyvdiszítő művésze, Ghirlandajo tanítványa. Mátyás királyunk számára is dolgozott. Egyik legszebb munkája a «Brüsszeli misszale».

Attékintethőség: 1. Oszlopos szedés.

Attetsző festékek: 1. Festékeverés. **Attetsző nyomtatás:** egyik oldalán izlandi moha és kevés szelatinenyv keverékével bevont papírosra litográfiai sajtón való nyomtatás. Célja olyan nyomatok előállítása, amelyek az ablakra tapasztva, az üvegfestményt pótlják. Fő szabályai, hogy a festék elkészítésekor kenőcét ne használjunk s a követ minden egyes festékezés után szárítsuk meg, mert a papíros nem tűri a vizet. Nyomás után lakkozzák a papírot, még pedig mind a két oldalán külön. — Van egy másik, jóval egyszerűbb módja is az áttetsző nyomtatásnak, de az ilyen módon készült nyomatok kevésbé szépek. Jó fajta, de nem preparált papírosra nyomtatnak és az alaposan megszáradt nyomtatványokat azután, hogy a papíros átlátszóvá legyen: a litográfiai gyorsajtónak olajjal behengerelt kőven erős nyomással újra megnyomják. Az ily módon készült nyomtatokat előlapjukra kent spirítusszal ragasztják az ablaktáblára.

Atyamester: 1. Szenior.

Aubel-nyomtatás: 1. rézmetszeteknek könyvnyomdai sokszorosítására irányuló régebbi próbálkozás. — 2. Fotográfiai vonalas negatívot a másolós oldalán vékony réteg krómos zselatinnal bevonunk; azután az üveges oldala felől megvilágítjuk, kimossuk és megszáritjuk. Ekkor kicsiny példányszámú fénynyomatokat állíthatunk elő róla.

Au burin (ejtsd: ó büren): a tiszta véső eljárással készült rézmetszettek (l. o.) igen elterjedt elnevezése.

Auctor (autor): latinul a. m. szerző.

Auer Alajos: ausztriai könyvnyomdász, szül. 1813., megh. 1869. Nyelvek tanulmányozásával is foglalkozott és francia, valamint olasz nyelvtanokat írt. 1841-ben a bécsi udvari és állami nyomda igazgatójává nevezték ki. A hanyatlásnak indult nyomda összes betűkészletét Auer a saját tipométriai betűrendszere szerint újraöntette. (Betűmagassága 70 pont volt.) Megírta ezután «Der polygraphische Apparat der Wiener k. k. Hof- und Staatsdruckerei» (Bécs, 1853) című művét és kimerítően megírta ugyancsak ez intézet történetét. Auer igazgatása alatt a bécsi államnyomda az e nemű intézeteknek egyik legnagyobbserűjévé lett. Auer vezette a leMBERGI és a TEMESVÁRI ÁLLAMI NYOMDÁKAT is, amelyek a BÉCSINEK FIOKJAI voltak. Első volt Európában, aki megkísérelte a végnélküli papíroson való nyomtatást, s már az 50-es évek végén ilyen papírosra nyomtattak a bécsi állami nyomdában, még pedig egyszerű gyorsajtn.

Auer-féle nyomtatás: annyit mint: autoplasztika (l. o.).

Auflage (ném.): ujságok, nyomtatványok példányszáma.

Augenfeld M. Miksa: szül. Győrött 1870-ben. Ugyanott tanulta a betűszedést. Föltszabadulása után a budapesti Wodianer-nyomdában, majd Ausztriában, később pedig Németországban dolgozott. Hazakerülve, a Pesti Könyvnyomdában, Posnernél, 7 évig Kner Izidornál Gyomán kondicionált. Később üzemvezető volt a Grafikai Rt.-nél, igazgató a Bihar-nyomdában Váradon, majd üzemvezető a Birkholz Rt.-nél. Sok lelkes szakikké jelent meg a nyomdászlapokban. Könyvalakban megjelent két önálló, jó műve: «A mesterszedés» és «A könyvnyomda».

Augsburgi gépek: az augsburg-nürnbergi nyomdagépgyár gépei. A sokszorosító technika valamennyi ágában találkoznak velük, kezdve a legkisebb segédgéptől a legnagyobb rotációs gépkolosszusokig.

August és Hunter szedőgépe: lásd Monophoto.

Augustin: 13 pontos betűmagasság neve a hollandusoknál.

Aukció (latin): annyit mint árverés. Könyvaukciók rendezése az antikváriusok foglalkozási körébe tartozik. A kalapács alá kerülő anyagot könyvészeti szakszerűséggel, részletesen leírják, katalógusba foglalják. Az ilyen katalógusok, valamint az aukciók eredményeiről szóló beszámolók fontos forrás minden könyvgyűjtő számára, mert irányt mutatnak az értékelésre. Az aukciókon vásárolt könyv stb. árát az adón kívül 10% körül mozgó árverési költség is terheli. Nagy könyvtárakat, hagyatékokat rendszerint aukció útján értékesítenek.

Aurea sectio: l. Arany metszés.

Aurlin: a festékgyártás során a kőszénkátrányból állítják elő és lakkfestékek készítésére használják.

Aussatz: l. Kiadódás.

Ausschank: a távozó nyomdász tiszteletére rendezett búcsúestnek közönségesen használt elnevezése nálunk, magyar nyomdászoknál is.

Autó: az ívet dörzsölő kerék segítségével berakó készülék.

Autobiográfia: a. m. önéletrírás.

Autogliffa: az úgynevezett Crocker-toll használatával meleg viasszal rajzolnak vörösrézlemezre, s eről vesznek galvanoplasztikai másolatot.

Autográf (gör.): a. m. eredeti kézirat.

Autográfia (gör.): a. m. sajátkezü írás. Így nevezik a könyvnyomdában a litográfiai tintával, jól enyvezett, sima papírosra írt kéziratot s ennek sokszorosítását. Az ilyen papírosról ugyan alig készíthető

egészen tiszta átnyomat, mert az a tinta egy részét, különösen a vékony vonásokon, magába szívja s így visszatartja, de az eljárás egyszerűsége s gyorsasága miatt mégis igen kedvelt. Különösen a sűrűsebb természetű hivatali, kereskedői körlevelek meg értesítések előállítására alkalmazzák. A kéziratot a köre való átnyomás előtt a hátsó felén megnedvesítik, hogy a tinta föloldódjék. Ha ez megtörtént, írott felével a köre teszlik s többszörös nyomással átnyomatják. A körül aztán a szokásos módon nyomtatnak. L. még: Cinklemezről való autografálás.

Autogram (görög): annyi mint kézírás, kézjegy, híres emberek névalírása.

Autogravúr: az autotípiai eljárás szerint hálózatosan készült klisé, melyet azonban mélyített képfüre maratnak.

Autokolor: autotípiá és kromolitográfia kombinálásával előállított Ludwig-féle nyomatok.

Autokópla: cersavtartalmú tintával készült írásnak enyves maszszáról való sokszorosítása. Így nevezik különben a félnyomatásnak egy egyszerűsített módját is.

Autokróm: olyan képek elnevezése, amelyeket autotípiai klisékről, litográfiai színes alapnyomatokkal készítettek.

Autokrómia: a lyoni Lumière testvérek sokat emlegetett, színesen fotografáló eljárása, amely eljárásnál brómezüstreteget szabályosan elosztott, vörös, sárga meg kékes színűre festett keményítőszemecskékkel borítanak be és hosszú ideig — a közönséges felvétel idejének 40—50-szereséig is — exponálnak. A megvilágítás e hosszú tartama szűk határok közé szorítja a különben zseniális elgondolási autokrómia használhatóságát.

Autokrómgravúr: háromszínű autotípiák készítésének ritkán használt elnevezése.

Autolang: a budapesti Láng-gép-

gyár lendülő hengerű kisformátumú gyorsajtója. Önműködő ívberakóval és kirakóval van felszerelve.

Automaták: közös elnevezése a többnyire kisformátumú, önműködő ívberakóval felszerelt téglés és gyorsajtóknak. Lásd Nyomató automaták.

Automata öntőgépek: 1. Stereotípiá.

Automatikus kapcsolás: az áramköröknek önműködő kikapcsolására szolgáló készülék.

Autoplaztika: (ném.: Naturselbstdruck): Auer Alajos és faktora, Worrying által föltalált módja a mélynyomatásos lemezek készítésének. Abból áll, hogy lapostárgyakat, pl. falevelet, csipkét stb. vörösréz és ólomlemez közé tesznek s ezeket aztán erősen összpreselelik. A falevélnék stb. ereze a legélesebben belenyomódik ekkor az ólomlemezbe. A lemezt galvanizálva, pompás mélynyomatok készíthetők róla.

Autoplate: a gyors-stereotípáló gépek őse. A «New York Herald» lap rotációs lemezeit 1901-ben már olyan Autoplate elnevezésű gyors-stereotípáló gépen állították elő, amely egynehány fogáson kívül mindent maga végzett a lemezen: a félgömbölyű lemez megöntését, vajúlását, gyalulását, szabatosítását, s mindezt hihetetlenül gyorsan: átlag 1—1 lemezt percenként. Sőt ha jól megszoritották: esetleg még többet is. 1910 május 6-án, Edvárd angol király halála napján, két «Autoplate» gép 24 órai folytonos munkával nem kevesebb, mint 3344 hibátlan lemezt tudott megönteni.

Autor (auctor, lat.): a. m. szerző.

Autoshaver: l. Junior Autoplate.

Autotípiá: Miután a vonalas vagy szemecszével papíronon, puha grafitceruzával készült rajzok után, a könyvnyomatásra alkalmas fototípiai klisék előállítására megoldást nyert már, a szakembereknek legnagyobb igyekezete az

volt, hogy fényképekről, tónusos rajzokról, általában véve olyan eredetükről, melyek különféle tónusértékekből állanak, a magasyomtatás céljaira alkalmas kliséit milyen módon lehetne előállítani. Hogy ezt elérhessék, arra törekedtek, hogy a tónusos rajzot vagy fényképet valamilyen módon vonalakra vagy pontokra lehessen bontani. Talbot, Jaffe, Berchtold stb., mint úttörők, az eredetiről a fényképezőgép lencséjén áthatoló fénysugarakat hálóval igyekeztek pontokra bontani. Sok kísérletezés után Jaffének sikerült először egy finoman vonalazott papirosívet fényképeznie. Az ily módon nyert hálót a fényérzékeny lemez elé csatolta. Ezzel az egyirányban húzódó vonalozott hálóval úgy fényképezett, hogy az expozíció idejét kétféleször, az egyik félidőben a háló vonalait egy irányban, a második félidőben arra 45° alatt állította. Ennek az egyirányú hálónak az alkalmazása sok hibás felvételt eredményezett. Jaffe tehát arra törekedett, hogy oly hálót állítson elő, mellyel az autotípiái felvételt egyszeri expozícióval tudja elkészíteni. Ezt úgy érte el, hogy a hálót egy üveglemezre kétszer exponálta, oly módon, hogy a vonalozott ívet egyszer egyirányban, másodszer erre függőlegesen állította, miáltal a két vonal 45° alatt metszette egymást. Az autotípiái klisének lényege az, hogy az eredeti fényképnek vagy rajznak különböző sötétebb-világosabb tónusa kisebb-nagyobb pontok összetételéből áll, melyek összehatása az eredeti fényképnek teljesen másat adja. A fényképezés útján előállított hálók nagyon kényesek és primitívek voltak. Munka közben és az időjárás behatása következtében erősen rongálódtak és a fényképezésnek mindig újabb és újabb hálókat kellett készíteniök. Az állandó s ma is használatban lévő

első kifogástalan hálókat Levy M. készítette Philadelphiában, aki egy automatikusan működő óraszerkezettel az egyirányú vonalakat üveglapokra karcolta és két ilyen üveglapot úgy ragasztott össze, hogy a hálók egymást 45°-ban keresztelték. Ezzel megoldott az a probléma, hogy a fényképet vagy rajzot hogyan lehet pontokra felbontott képpé átalakítani.

Különféle rasztertípusokat különböztetünk meg: keresztezett, egyvonalas, «korn»- és négyléziás rasztert. A különféle raszterek alkalmazásának célja volt elérni, hogy a háló pontjai a nyomtatott képen a szemlélőt minél kevesebbet zavarják. Sajnos, éppen azok a papirosok, amelyek szemünkre kellemesen hatnak, durvább, illetve ritkább hálót követelnek, melyeknek pontjai egymástól távolabb állanak. A durvább hálóval készült kliséknél a szemlélőt természetesen erősen zavarják a háló durva pontjai. A sűrűbb vonalozású hálókkal készült autotípiái pontjai szabad szemmel már alig láthatók és csak nagyon finom, krétázott papirosra nyomtathatók.

Az előbb felsorolt különféle hálótípusok közül csak a keresztezett háló vált be, mert tónusok dolgában legdúsabb felvételeket eredményez. Az ily hálókkal készült felvételek nyugodtsága, a pontok kitűnő alakulása és ennek következtében a klisének rendszeres maratási lehetősége teljes biztosítékot nyújt arra, hogy a nyomdász jó eredményt tudjon elérni. A hálónak a fényérzékeny lemez elé való csatolása által a tónusos rajzokról való klisé-készítés problémája tökéletesen megoldott. A fémlenzere való másolás (kopirozás) különböző fényérzékeny oldattal, mint tojásfehérjével, halenyvel vagy lakkoldattal történik.

Az autotípiái klisének a mara-

tásához, hogy az az eredeti képtónusait hűségesen vissza is adja, gyakorlott és kifűnő egyéni kvalitásokkal rendelkező maratőról van szüksége, mert egyszerű maratással nem lehet azokat a finom tónusokat elérni, amelyek az eredetiben megvannak. A maratód figyelmes és kvalitásos munkája kívánatik ahhoz, hogy fedések és részleges (parciális) maratás által az autotipiai klisé azt a mértéket őrse meg, amely a sajtó részére az eredeti képnek teljesen hű másolatát tudja biztosítani. fzs

Autotiplák nyomtatása: 1. Illusztrációk nyomtatása.

Autotipográfia: autográfiai tintával irt vagy rajzolt eredetiről könyvnyomdai klisé maratása.

Autotype: századvégi szedő-és osztógép. A berlini Vorreiter s Müllendorff találta föl. A hengeres formájú gép villamosság segítségével működik, még pedig automatikusan. A magassága egy méter, szélessége pedig fél méter. Két átellenes oldalára egy-egy hasábhajó van alkalmazva, amelyek egyikén a gép által elosztandó kinyomtatott szedés áll, a másikra pedig a gép rakja a megszedett sorokat. A szedés egy írógépen való billentyűzéssel veszi kezdetét. Ez az írógép különféle alakú lyukakat vag a papírosba, amelyek mindegyike egy-egy betűjegynek felel meg. A keresztülyugtatott papírost ekkor egy úgynevezett elektromos érintő készülékbe helyezik, amely minden egyes lyukacsát megvillanyoz. Attéve már most a papírost a szedőgépbe, az ott levő állandó elektro-magnetikus áramra a papíroslap olyan hatást gyakorol, hogy az áram a betűtartóból a lyukacsáknak megfelelő betűket egymásután kilöki s egymás mellé sorozza. A kizárás is automatikusan történik, még pedig egy önműködő számoló készülék segítségével, amely az egy-

sorban szükséges szóközi beosztásokat összeadja s azokat aránylagosan ismét széjjelosztja. E művelet során egy tartó ugrik elő, amely a kizáró darabokat foglalja magában tízféle vastagságban, s ezek közül az éppen szükségesek a szavak közé tolnak. A hézagok helyei már szedés közben megjelöltetnek egy-egy ideiglenesen szedett kizáró darabbal. Elektro-magnetikus áram segítségével a szedéssel meg a kizárással egyidejűen történik az osztás.

Avala: félhivatalos belgrádi távirati ügynökség.

Avant la lettre (fr.): a. m. föliratok előtti állapot; rézmetszeteknél, rézkarcoknál a mű elkészültének első stádiumát nevezik így, vagyis amikor a lemezre a művész nevével és esetleges egyéb szöveggel még nem vitték rá.

Avant-propos (francia): a. m. előszó, bevezetés.

Avatás: fölszabadító ünnep, 1. Depozíció és Posztulátum.

Aztatás: a réznyomtatásnál a nyomandó papírost vízben aztatjuk, hogy puhább és hajlékonyabb legyen, ezáltal jobban befeküdvé a mélyedésekbe, kisebb nyomással is kiemelje a festéket. Nem is olyan régen még a magasnyomtatásnál is szokásban volt, annyira, hogy aztató-készülékeket is gyártottak. A rotációs gépeken ma is vannak papírosnyirkosító készülékek, amelyek nyomás előtt gőzzel vagy pedig — ami szintén igen gyakori — permetezéssel nyirkosítják a papírost. A lapos gépeknél a géptechnika, valamint a papírosgyártás mai fejlettebb fokán ez teljesen felesleges, sőt regiszteres munkánál egyáltalában meg sem engedhető.

Azúrkék: az ultramarínkék egyik fajtája.

Azzoguidi Baltazár: Bologna város őstipográfusa; 1472-től 1480-ig itt nyomtatott; igen szép betűi voltak.

B

Bacilluskeret: a mesterszedésbeli szabad irány idején igen népszerű fölületkitöltő dísz.

Bacilluskeret.

Bädeker: utazási kalauzoló könyvecskek elnevezése első nagy kiadójukról, a német Bädeker Karl-ról (1801—59).

Badius Jodocus Ascensius: a 16-ik századbeli lyoni könyvnyomtatás nevezetes alakja, született 1462-ben, meghalt 1535-ben. Nyomdajelül a nyomtatósajtó képét használta. Nyomdáját a század végén Párizsba szállította át. Vejei révén törzsapja lett három világhírű nyomdászsaládnak: a Vascosan-, Roigny- és Estienne-családoknak. — Fia s utóda: Konrád 1549-ben, hugenotta volta miatt, kénytelen volt Genfbe menekülni.

Bádognyomtatás: 1865 körül Párizsban kezdte meg egy cég s az akkori időknek megfelelően elég szép eredményeket értek el vele. Az eljárást nagy titokban tartották. A hetvenes években egy ilyen bádognyomtatást került Németországba és ott a matricás nyomtatás segítségével próbálkoztak elérni eredményeket, de kevés sikerrel, míg végre hosszas kísérletezés után rájöttek, hogy Párizsban a nyomtatás gumiról történik. S ennek alapján megkonstruáltak egy kétcilinderes könyvnyomdai gépet; az egyik cillinderre gumikendőket feszítettek, ez a rajzot átvette a kőről, majd a gumikendőről a rajz átkerült a két cilinder közé berakott bádognyomtatás

lemezre. A bádognyomtatás szerint a mostani offset-eljárásnak is a szülőanyja. Hazánkban a bádognyomtatást a Bruchsteiner és Fia cég honosította meg.

Bagaria: olyan marha- vagy lóbőr, amelyet különleges eljárás szerint lúgokkal, pácokkal meg festőanyagokkal kezeltek s azután nyárfaolajjal puhítottak. A művészi könyvkötésben — különösen régebben, a középkortól kezdve — nagy szerepe volt.

Bagolnyomtatás: l. Owltype.

Bagó Márton: budai könyvnyomtató. 1833-ban vette át Landerer Anna vizivárosi, akkor már több mint százévesztendős tipográfiáját Gyurián Józseffel közösen, aki az 1847. évben kivált a cégből. Bagó népies kiadványokat nyomtatott, s főleg 15.000 példányban megjelent kalendáriumáról lett híres. Halála után, 1873-ban, ugyanilyen nevű fia került három évtizedre a nyomda élére.

Bakatar Miklós: a csehországi Pilsen város nyomdásza a 15. század vége felé. Nevéről ítélve: magyar ember lehetett.

Baker George: jónévvű angol tipográfus. 1611-ben bibliát nyomtatott, s egyetlen sajtóhibáért 3000 sterling font — akkoriban rengeteg pénzösszeg — bírságot kellett fizetnie.

Bál: papirosnál használatos mértékegység, a. m. csomó. 10 rizma = 100 kone = 1000 füzet = 10.000 ív. A régi beosztás szerint 1 bál = 10 rizma = 200 kone; 1 kone 24 ív író- v. 25 ív nyomtatópapiros.

Balassa József dr: nyelvtudós, született 1864-ben. Középiskolai tanár volt, 1919-ben az egyetemen is előadásokat tartott. Simonyi Zsigmond halála óta a Magyar Nyelvőr szerkesztője. Nyelvtanok és szótárak egész sorát szerkesztette, köztük a Korrektorok Köre kiadásában megjelent «Egységes magyar helyesírás szótárát» is. Egyéb önálló művei a fonetika

elemeiről, a magyar nyelvjárások osztályozásáról és jellemzéséről, a magyar hangtanról és fonetikáról, a helyes magyarságról stb. szólnak. A Nyomdász-Egyesületben is gyakorta tart nyelvészeti előadásokat. Különben a szépirodalomnak is kiváló mestere.

Balázsfalvi román nyomda: 1744-ben létesült; betűt a kolozsvári Páldi Székely István öntői készségének köszönhetette, aki a hollandiai Leyden városában tanulta a művészetet.

Balázsfy Rezső: betűszedőből lett rajzolóművész; 1908 körül tagja volt a Könyvnyomdászok Szaköre választmányának.

Balant Ignác: a váradi papnevelő intézet nyomdájának ügyvezetője 1779-től 1786-ig.

Balesetbiztosítás: Az ipari és magánalkalmazottak balesetbiztosítását az 1927. XXI. tc. alapján az egész ország területén az OTI látja el. Balesetbiztosításra kötelezett minden olyan vállalat, hivatal, üzem, foglalkozás, amely betegségbiztosításra kötelezett és mindazok az alkalmazottak nemre, korra, állampolgárságra és a javadalmazás nagyságára, valamint betegségügyi biztosítási kötelezettségükre tekintet nélkül azok, akik balesetbiztosítási kötelezettség alá eső vállalatnál, üzemben, hivatalban vagy foglalkozásban munkabér fejében szolgálatot teljesítenek. Bérnek számít az a javadalom is, amely csak jutalékból áll. A biztosítási járulékat egyedül a munkaadó fizeti. Az OTI üzemi baleset esetén a munkaképességszökkenés arányában kártalanítást fizet. Üzemi baleset az, amely a biztosításra kötelezettet az üzemben vagy az üzemen kívül, de az üzem érdekében végzett munkakörben vagy az ilyen munkával vagy a munkavállalói viszonytal összefüggésben éri. Kártalanítják a foglalkozási betegségeket is. Az erre vonatkozó rendelet szerint az

ó l o m és ennek vegyületei okozta mérgezés foglalkozási betegség. A balesetet szenvedett a gyógykezelési szolgáltatáson kívül teljes keresőképtelenség esetén a beszámítható javadalmazás 66²/₃-át kapja. (A beszámítható javadalmazás maximuma évi 3600 pengő.) Nem teljes munkaképtelenség esetén a teljes járadéknak a veszteséggel arányos hányada adja a részjáradékot. Ilyen részjáradék csak akkor igényelhető, ha a keresőképeségszökkenés 15%-ot meghalad; 25%-t meg nem haladó keresőképeségszökkenés esetében a részjáradékot csak két éven át fizetik. Ha a baleset következtében a biztosított elhal, özvegye a férj beszámítható javadalmazásának 20%-át kapja özvegyi járadékként. Az árva-járadék teljes árvánál 30, félárvánál 15%. A járadékigény az orvosi kezeléstől függetlenül bejelentendő az OTI baleseti osztályánál, vagy az illetékes kerületi pénztárnál. A be nem jelentett igény a balesettől számított két éven belül elévül. A kártalanítási eljárás eredményéről határozatot kézbesítenek ki, amely a budapesti kir. járásbírósnál meg is fellebezhető. gb

Bálint Ödön: szül. Kolozsvárott 1879-ben. Felszabadult Kolozsvárott, ahol hosszabb ideig mint szedő, tördelő, majd mint művezető dolgozott. Elnöke volt a Segélyező-Egyesület kolozsvári kerületének. Tagja volt a budapesti Helyi Bizottságnak. Jelenleg tagja az Országos Bizottságnak. Alnöke a Kéziszedők Körének.

Bálint Rezső: betűszedőből lett festőművész. 1923 őszén az Alkotás-Művészklubban gyűjteményes kiállítás rendeztek a legjava műveiből.

Ballagi Aladár: történetíró, egyetemi tanár, szül. 1853-ban, megh. 1928-ban. Irodalomtörténeti tanulmányai mellett behatóan foglalkozott a magyar könyvnyom-

tatás történetével is, számtalan új adalékát tárva föl multunknak. Önálló ilyen műve: «A magyar nyomdászat történeti fejlődésének vázlata» (1878).

Ballanche-féle szedőgép: e gépeknek időrendben másodikika; Foster után, 1821. év körül próbálkozott meg a megszerkesztésével a lyoni Ballanche Pierre Simon tipográfus, a francia akadémiának későbbi kiváló tagja. Művéről csupán annyit tudunk, hogy klaviatúrás szerkezetű volt. Tízszten-dős munka után abbahagyta a kísérletezését.

Ballhorn Johannes: lübecki könyvnyomtatómester a 16. században; komikus hírnévre tett szert a maga «bővítéseivel» és «javításai-val». Ezek egyike egy ábécés könyv, amelynél a bővülés abból áll, hogy az f betűt duplán és egybeöntötte is beleiktatta az alfabétába. Egy másik «javítása és bővítése» pedig az, hogy korábbi címerének tarajos-sarkantyús hetyke kakasa alá két — tojást helyezett. E cselekedetei révén új közmondással gyarapodott a német nyelv; aki valamit a javítás címén elront, azt mondják rája: «elballhornizálta a dolgot».

Ballo Antal: magyar származású antwerpeni nyomdász. 1599. esztendőben nyomtatott flamand rőpiratát a magyar nemzeti múzeum könyvtára őrzi.

Baltik Szergej: a logotípiás rendszer föltalálója; l. Konvokal.

Balzac Honoré (1799—1850): a franciák nagyszerű írója; néhány esztendeig nyomdász is volt, s nyomdáját betűöntődével is megbővítette.

Bambuszpapiros: a kínai Fo-Kim nevű tartományban ma is gyártják. Fialtal bambuszúdat használnak föl e célra.

Bán Imre: nyomdaigazgató, szül. Dunapatajon 1874-ben. A nyomdászatot Blandl János mohácsi könyvnyomdájában tanulta 1887-

től 1891-ig. Budapestre kerülve. Rigler József Ede, Buschmann Ferenc, a Corvina Rt. nyomdájában, majd a Budapesti Hirlapnál dolgozott, hol mint szedő, hol mint korrektor. Később az Egri Nyomda Rt.-nak lett a faktora, majd az igazgatója. Nyomdász-társadalmi munkásságot mint a Könyvnyomdászok Szakköre és az Ebredés Dalkör vezetőségi tagja fejtett ki. Cikkei a székszárdi «Nyomdaipar»-ban és a budapesti «Nyomda-és Rokon Ipar»-ban jelentek meg. Tagja a Főnökegyesület árszabálytárgyaló és békéltető bizottságának.

Bankjegyek papirosa: rendszerint olyan sajtóságokat mutat, amelyek nehezítik a hamisítást. Készítésének módja persze az illető papirosgyár titka. Többnyire merített papiros és fő alkotó eleme a kender, ami szívóssá és tartóssá teszi. Kivételt képez az angol bank papirosa, amely lenből és gypotból való (de nem rongyokból, hanem tiszta új vászomból, illetőleg szövétből). Ez a legtartósabb. A papirost különben majd mindig vízjeggyel látják el.

Banknyomda: az ú. n. Kossuth-bankok nyomtatására 1848 májusában létesített poligráfiai intézet. A Károly-kaszárnyában rendezték be három gyorsajtóval, húsz tipográfiai, tizenöt litográfiai készítőjével és számos segédgéppel. Személyzete több mint 200 főnyi volt. A kormányt követte Pestről Debrecenbe, azután ismét vissza, majd Szegedre, Aradra, ahol fölszerelésének nagy részét a Marosba szállították.

Bankposta-papiros: 10%-ig fehérített cellulózból készült, 70—100 gr.-os, egyenletes átnézési, különleges enyvezéssel ellátott, fogós, kemény, jól radirozható papiros.

Bárány Nándor: nyomdász-művész, szül. 1882-ben, megh. 1913-ban. Az Athenaeumban tanult, s jó ideig ott is segédeskedett. Közben el-

végezte az Iparművészeti Iskola négyesztendősi esti tanfolyamát. 1907 körül a kereskedelmi minisztérium ösztöndíjával Londonban a British Museum régi könyvet tanulmányozta. Hazajöve, a Hornyánszky-nyomda nyomdász-művészeti osztályvezetője, míg az Iparművészeti Iskolán a betűtűzés és tipográfiai művészet tanára lett. Ő élesztette föl a maga idejében szenzáció erejével ható iniciálé-kultuszt.

Barátbetű (németül Mönchschrift): az élessarkú minuszkulának, másnép gótikus betűnek gyakori elnevezése, még pedig azért, mert ez írást főképp csak a barátok, szerzetesek gyakoroltgatták a maguk kolostori magányában. Gutenberg is barátbetűket metszett bibliáihoz.

Barbou: francia nyomdász-család. Ősapja Barbou János lyoni nyomdász volt; a családnak a 16–18. századokban Franciaország több városában voltak nyomdái s sok klasszikus kiadást nyomtatott.

Barit (súlypát): tiszta fehér, igen nehéz ásvány; porrátorva a papirosgyártásban pótlékkul is használják.

Barletti de Saint-Paul: l. Logotípiá.

Barlöslus Heinrich: német betűművész; nyomdászkorokban a nevét főleg gótikus betűi tették ismertté.

Barna lemez: l. Papiroslemez.

Barokk (baroque; francia): a. m. szeszélyes, sajátos. A műtörténelemben a reneszánsznak a 17. században virágzott, s a könyvművészetben is erősen érvényesült ágazatát jelenti. Könnyedség, de mindamellelt a részletekben való túltömöttség jellemzi.

Barotype (Linotype Junior): soröntő gép. A newyorki Linotype-társaság 1902-ben megcsinálta a maga Linotype Junior nevű gépét, amelyben azonban több volt a Typographból, mint magából a Linotype-ből. Rajta volt például

a Typograph jellegzetes drótkosara is, de már úgy átkonstruálva, hogy a matricák körben való futamot végeztek a drótszalakon, s így mindig hátra-hátra kerülve: egyenlő arányban voltak kiteve a kopásnak. A gép megszerkesztői az öntőszerkezetet már a Linotype-től vették át. Ezt a szedőgépet Európába Barotype néven hozták át.

Barotype (Brown-féle): Csináltak Amerikában egy másik «Barotype»-et is, a Brown-félet, amely tulajdonképpen Linotype-gép volt, de Monoline-matricákkal. Viszont az öntőszerkezetet megint csak a Linotype-től kölcsönözték hozzá.

Barra Gábor (Akosi): kiváló erdélyi nyomdász; született 1799-ben, meghalt 1837-ben. Deákesztendei után Nagyszebenbe ment hat esztendőre a Bielz Mihály litográfiajába. Azután másfél esztendőig járta a külföldet a kolozsvári református egyház által kiutalt ösztöndíjjal. Visszajövet — 1830-ban — a kollégiumi tipográfia ügyvezetője lett. Nagy igyekezettel fektet neki a nyomda fölvirágztatásának, de ebben, sajnos, megakadályozta korai halála.

Bartallts Imre: 1862-ben vásárolta meg Gyurián József kisdéd nyomdáját, s négy évtizeden át különböző hetilapokat állított elő benne. A nyolcvanas években Verhovay «Függetlenség» című napilapjának is ő volt a nyomtatója.

Bartfal Péter (egyesek szerint Simon): magyar származású velencei könyvnyomtató. 1471-ben telepedett meg Velencében, ahol többek közt tiszta nyomtatású gótbetűs egyházi liturgikai könyvet nyomtatott 1478-ban.

Barth János: a Nagyszebenben rövid megszakításokkal több mint száz éven át fennálló Barth-féle nyomdának megalapítója. Jungling István szebeni műhelyében tanult; 1693-ban már nyomdatulajdonos volt; ez az ő nevén állott fenn 1744-ig, majd fia János ne-

vén 1776-tól 1779-ig, akit 1780-ban Péter, majd 1801-ben II. János váltott fel.

Bartók Lukács: a kolozsvári katolikus liceum nyomdájának 1837-től 1871-ig vezetője «provisor et typi corrector» címmel. 1849 januárjában a kormány rendeletére 3 vassajtóval, nagy betűkészlettel és tizenkettőmagával Debrecenbe ment át kisegítésre. Június elejéig maradtak ott.

Basay Ungarus: nevéről ítélve nyilván magyar származású őstipografus. Cremonában nyomtatott 1494-ben.

Baseli nyomdásztrájk: Ez a minden nyomdai sztrájknál régibb esemény 1471-ben játszódott le a városi tanács békélésével ért véget.

Baseli ősnymdászati: E város a 15. század legjelentősebb nyomdavasárosai közé tartozott. 1470 és 1480 közötti nyomdalajstromai nem kevesebb mint 26 nyomdacég szerepel; ezekhez 1490-ig újabb 12, majd pedig 1500-ig további 20 új cég járul.

Basic English: világnyelvnek induló új próbálkozás. Vagy 20.000 angol szót 1000-re csökkentettek, s egyszersmind egyszerűbbé is tették őket. A grammatika is sokkalta egyszerűbb, mint az eredeti angolban. Erre főleg az igehajlításnál volt szükség.

Baskerville John (1706—1775): angol nyomdász és betűmetsző. Az ú. n. angol vágású antikvának egyik legjelentősebb úttörője volt.

Bastarda: 42:56 cm-es papirosnagyság az olaszoknál.

Batarde-betűk (fattyűbetűk): az angoloknál és franciáknál a 15. század végén igen kedvelt könyvbetű. Az itáliai szemigott típusokhoz hasonlóan átmenetnek tekinthetők a gót és antikva betűk között. Erre mutat a nevök is.

Batíkyomtatás: a szövetnyomtatás egyik módja, amelynél a forma nem-nyomtatódó helyeit viasszal fődözgetjük.

Bauer Friedrich: német betűművész és szakíró; nevezetes betűalkotása a Genssch-típus.

Bauer Henrik: Bauer János Márton fia, született 1879-ben. 1893-tól 1897-ig gépmezteriséget tanult a Pesti Könyvnyomdában, majd a Légrády Testvéreknél, azután Hornyánszknál és a Világosságnyomdában dolgozott; az utóbbi helyen ma is főgépmezter. Végezte az Iparművészeti Iskola Nyomdászati Tanmühelyének két-estendő tanfolyamát és a prágai nemzetközi offset-tanfolyamot. A gépmezteri szakoktatást tanulmányozva hat ízben járt külföldön. A Könyvnyomdászok Szakköre 1904-ben alapított tanmühelyének előadója volt, s a fővárosi tanonciskola gépmezteri szakoktatója mindmáig. Számos értekezést írt a Grafikai Szemlébe, a Magyar Nyomdászati és az általa szerkesztett Gépmezteri című időszakos folyóiratba.

Bauer Imre: szül. Móron 1861-ben. Betűszedést tanult, s a nyolcvanas években keresztül-kasul járta Nyugat-Európát. 1892-től az árszabálytárgyaló bizottság, majd a lapbizottság tagja; 1895-ben a Szakegyesület első alelnöke; 1905-ben az Anyaegyesület II. alelnöke; 1907-től 1925-ig — amikor nyugalomba vonult — egyesületi tisztviselő.

Bauer János Márton: szül. Bécsben 1854-ben, megh. Budapesten 1897-ben. Neves mestersegéd volt Bécsben. A hatvanas évek vége felé Falk Zsigmond az akkoriban alapított Pesti Könyvnyomda Rt.-hoz hívta első akcidens-szedőnek. Az itteni nyomdásztársadalmi mozgalmakban és szakkulturális törekvésekben vezető szerepet vitt. Tagja volt az Önképző Egyesület és Segélyző Egyesület választmányainak, szerkesztője a Typographia németnyelvű melléklapjának, a Gutenbergnek, majd pedig főmunkatársa az 1890-ben megindult Grafikai Szemlének.

Bauer Károly József: az egri püspöki — 1761-től érseki — nyomdának ügyvezetője 1759-től 1764-ig.

Bauhaus-stílus: a Grotius Hugo alapította weimari építészeti iskola stílusa; a konstruktivizmusból indul ki, s az így adódó leegyszerűsített mértani formákat használja föl. Az ornamentikát, a homlokzati dekoratív tagozásokat kerüli és tisztán az épülettömböt alkotó tömegekkel éri el hatásait. A mesterszedésben és grafikában főképpen «elementáris grafika» címen vetette meg lábát e stílus.

Baumann Károly: gépmesterből lett kiváló énekes színész. A Fővárosi Orfeumban aratta legnagyobb sikereit.

Bawtree-féle fotografikus szedőgép: angolországi találmány; első szabadalma 1915-ből kelteződik. Főltalálója a háború után meg is építette érdekes kis gépét, amelyvel a könyvszedés birodalmát vélte meghódíthatónak. Kísérletei máig is folynak.

Baxterotipia: rézkarc és fametszet kombinációja; a rézkarc adja a színes kép körvonalait, a fametszet pedig a tónusait.

Beales-féle gép: az amerikai Beales matricákat sajtoló, tehát mechanostereotipiai készüléke.

Beaumarchais Pierre Auguste: született 1732-ben, megh. 1799-ben. Híres francia író; 1779—1780-ban nyomdász is volt a badeni Kehlben, sőt Baskerville betűöntődjét is megvásárolta.

Bechtelmünze: két testvér, Henrik és Miklós, Gutenberg tanítványai, különben rokonai is. Az 1462-iki mainzi futás után velők rendezte be elvillei nyomdáját, s velők nyomtatott több apró iratot, megcsinálva egyszersmind a Catholicon egy kicsiny, összevont kiadását. 1465-ben bérbre is adta a nyomdát a testvéreknek, akiknek halála után a Fratres Vitae Communis rendjének kezére került a Gutenberg-nyomda; a rend a mairi kolostorba helyezte azt át.

Beck J.: pesti litográfia a hatvanas években; a gyorsírásos füzelecskéket főleg itt nyomtatták az időtájt.

Beck Kristóf: 1688 körül ügyvezetője a nagyszombati nyomdának.

Bécsi államnyomda: 1804-ben alapították; 1841-ben Auer Alois (l. o.) lett az igazgatója, ki mintaintézetet csinált belőle. Auer utódai: Beck Anton, majd Volkmer Otmar (1892), a mindent modernizáló Ganglbauer Ernst (1901), újabban Wanschura Karl, Gründig August voltak. Mostani igazgatója Tschauder Johann. Az intézet még most, a világháború utáni leépítések után is több mint 1000 embert foglalkoztat.

Bécsi grafikai főiskola: címe: «Graphische Lehr- und Versuchsanstalt». 1887-ben alapított, most dr Junk Rudolf professzor vezetése alatt álló intézet az egyes grafikai szakok, a könyvnyomtatás, litográfia, mélynyomtatás, fotomechanikus eljárások stb. tanítására. Vannak speciális esti tanfolyamai is. A rendes hallgatók száma 300 körül jár, a speciális tanfolyamoké pedig — 1934 előtt — 1000 körül.

Bécsi grafikai társaság («Wiener Graphische Gesellschaft»): a bécsi nyomdász-segédék szakkulturális egyesülése. 1898-ban alapították. 1933 körül 3000 tagja volt.

Bécsi katonai földrajzi intézet: A háború előtti közös hadseregünk intézménye. 1806-ban alapították a katonai térképek nyomtatására Milanóban; 1818-ban áttelepítették Bécsbe. A világháború lezajlása óta főleg privátmunkákból tartja fenn magát.

Bécsi Képes Krónika: a magyar kódexművészet legnagyobbszerű emléke; 1358 körül készült, s igen sok tarka illusztratív miniatúra kíséretében a magyarok történetét adja 1330-ig. Mesterül egy Márk nevű ferences barátot emlegetnek, akinek azonban a szerzősége nem biztos. Mindamellett

ma is sokan Márk krónikájának mondják ezt a kódexünket. 1866-ban Emich Gusztáv nyomdája, a későbbi Athenaeum, pompásan sikerült hasonmást készített róla.

Beckereki Mihály: 1740-től 1744-ig a kolozsvári jezsuita nyomdának faktora, majd pedig a váradi papnevelő intézet nyomdájának ügyvezetője 1754-ig.

Beégető-festékek: Posztóra stb. való nyomtatásra használják. Jobbfajta gyantaporral vannak keverve, s az a tulajdonságuk, hogy nyomtatás után meleg vaslapra fektetve a nyomtatványt; a gyantás festék összefolyik és domborúan marad a nyomtatványon, amelyről aztán a meleg vasaló érintése következtében a posztóra leadódik.

Beemelés: a nyomtatóformának a sajtóba tétele. Mielőtt a formát nyomóalpra lőnök, ezt alaposan megtisztítjuk. Nagyon nehéz formákat, ha a hely engedi, ajánlatos a kilövő-deszkán vinni a géphez; a szedés talpának tüzetes megtisztítását azonban soha sem szabad elmulasztanunk. Ha a formát a nyomóalapon pontosan beigazítottuk s rögzítettük; megnyitjuk s a leverőfával jól lepakoljuk, nehogy egyes betűk kiemelkedjenek belőle. Ha ismételten zárjuk a formát, a zárasnak nem szabad túlérősnek lennie, nehogy a forma egyes részei föl-emelkedjenek. Most néhány makulatúra-ívet eresztünk át a gépen, majd pedig egy tiszta lenyomatot készítünk és ennek alapján az illesztékeket állítjuk.

Befolyásolás: a reklámban valakinek az elhatározását, cselekvését, vásárlását a reklámozó érdeke szerint irányítani. A befolyásolás élőszóval, írással, képpel vagy nyomtatvánnyal történik.

Beforgatás (Umdrehen): 1. Táblázatok nyomtatása.

Befűrészelő gép: A régi kézimunkás korszakban a varrat fölvetelére szolgáló barázdákat a könyvkötő maga fűrészelte bele a könyv

gerincébe; ez most sok helyt az ú. n. befűrészelő géppel történik. **Behozni** (németül: einbringen): csúnya germanizmus a nyomdászatanban a szövegszedés olyatén összehúzására, hogy valamely kimenetési sor (esetleg «fattyúsor») eltűnjék.

Behrens Peter: német építész és betűművész; szül. 1868-ban, élte alkonyán — 1928-ig — a bécsi akadémia tanára volt. Sokat foglalkozott a betű modernizálásával is; tollvonásos antikvája 1907-ben került piacra.

Belchel József: temesvári könyvnyomtató 1830-tól 1857-ig. Jőideig Aradon is volt nyomdája.

Belmel József: a budai Egyetemi Nyomdában tanult a 19. század elején. A szegedi Grün Orbán lányát vette feleségül 1820-ban s hozományul Esztergomban nyomdát rendeztek be néki. 1829-ben újra nősült, Paczkó Ferenc József lányát véve el, s ezzel a pesti tipográfának is ő lett a gazdája. 1846-ban pesti nyomdájával csödbe jutott. Az esztergomi üzemet Horák Egyed, majd az öregebbik Sógor György bérelte, míg végre Buzárovits Gusztáv birtokába került.

Bejelentési kötelezettség (nyomda-nyitási): 1. Sajtótörvény.

Békéltető bizottság: a Magyarországi Grafikai és Rokoniparosok Főnökegyesülete és az egyes szakmai szakszervezetek között kötött munkaidő- és munkabérszabályzatok békéltető bizottságokat létesítettek a munkaadó és munkásai között felmerülhető ellentétek kiegyenlítése céljából. Tagjait felerészben a főnökegyesület, felerészben a főnökegyesület kötelekéhez tartozó üzemek munkásai választják. Elnöke a főnökegyesületnek elnöke vagy társelnöke, vagy az általa kijelölt főnökegyesületi választmányi tag; az alelnököt a munkások kiküldöttjei saját körükből választják, aki az elnök távollétében elnököl. Fel-

adata a benyújtott panaszügyekben való bíraskodás. Jogában áll, hogy a bérszabályzat ellen vétőket pénzbírsággal sújthassa. Illetékességét szákség szerint leszállíthatja. Határozatai a panaszügyekben csak a tárgyalás alatt levő esetekre vonatkozhatnak és ezért azok más ügyekben irányadók nem lehetnek és azokra a felek közül egyik sem hivatkozhatik. Illetékessége alá tartozik a bérszabályzat helyes értelmezése, illetve elvi jelentőségű határozatok kimondása a szerződő felek valamelyike által a másik fél hozzájárulásával elébe utalt ügyekben. Határozatait szótöbbséggel hozza, szavazategyenlőség esetén az elnök szavazata dönt. Ügyrendjét a békéltető bizottság maga állapítja meg. **ká**

Bélelt borítékok: l. Levélboríték.

Belfortis Andrea: olasz ösnyomdász; 1471-től kezdve Ferrarában dolgozott. Ő nyomtatta az első olasznyelvű nyomot.

Belnay György Alajos: pozsonyi akadémiai tanár, később könyvnyomtató; szül. 1766-ban, megh. 1809-ben. 1801-ben Schauff János történettanár és könyvnyomdász leányát feleségül véve, a tekintélyes nyomda is az ő birtokába jutott. Szépszámú — részben saját szerzeményű — művet nyomtatott. Halála után özvegye nevében állott a nyomda 1842-ig; ekkor a Landerer és Heckenast-féle nyomdába olvadt bele.

Belkolor: színes mélynyomatok készítésére szolgáló eljárás.

Belövés: a német «Einschiessen» szlétében használt szolgai fordítása. Finomabb vagy több festéket kívánó munkáknál nyomtatás közben a nyomatok közé papírost helyezünk a «lehúzóadás» meggátlására. Ügyelni kell természetesen a belövőpapíros minőségére, mely sem oly sima nem lehet, hogy a nyomathoz hozzáragadjon, sem oly durva, hogy elkenjen és sem oly szálas, hogy

a szálai megtapadjanak a nyomaton.

Belwe Georg: lipcei betűművész; 1912-ben sokszorosított antikvája népszerű könyvbetű.

Bélyeg: általában valamely tárgyra nyomtatott ismertetőjel. Eszköze lehet továbbá bizonyos illetek lerovásának.

Bélyegpapíros: a nullás és kettős papírosnagyság régebbi elnevezése. A nullást (34:42 cm) kis bélyegnek, a kettőset (36:45 cm) nagy bélyegpapírosnak nevezték.

Bélyegszedés: tojásdad vagy kör alakú bélyegek és címkék szövegeinek szedése. A sor rendszeren két fémkarika közé kerül s följéje meg alája erős és sima kartonból való tágitót teszünk. A betűk közeinek kizárása vékonyabb törzsű kizáró anyagokkal, vagy finom és keskeny kartondarabkákkal történik. Sokan akképpen rögzítik a bélyeg sorát, hogy gipszet öntenek a karikába. Mások pedig a kellő kiszámítás után csirizes kartontágitóra ragasztják a sor egyes betűit.

Bélyegző: megvolt már a legrégebbi ókorban, mégpedig mind a homorú, mind a domború vésetű formája is. Az edények, vázák stb. megjelölésére használt fölírtos bélyegzők (tesserae signatoriae) szövegét a régi rómaiak a mai szedés módjára különálló betűkből rakták össze, mint azt egyes fölfordult, elhasalt betű, s egyéb olyan «sajtóhiba» is bizonyítja, amely az azonos fölírású és azonos betűtípusú többi darabon nem található.

Bélyegző-festék: az ilyen fekete festék 12 rész könyvnyomtató-festéknek és 2 rész lenolajnak a keveréke. A két festék pedig leginkább párizsi kéznek olajjal való eldörzsölésével készül.

Bemélyedő színek: l. Melegszínek.

Bemondó-nap: a nyomdászsegédek szegődtetésének napja a 16. és 17. százdabban. Mindig hat héttel a vásár napja előtt volt; a mester

e napon megszólításával jelezte a segéd előtt, hogy további félesztendőre is megtartani óhajtja a kondíciójában; amely segédhez e napon nem szólt: fölmondottnak tekintette a kondícióját, s a vásár napján kilépett. A szegődtetés ugyanis egyik vásártól a másikig, tehát általában félesztendőre szólt a 16. és 17. században; a 15-ikben egész esztendőre. A segéd részéről is csupán a bemondó-napon történhetett a fölmondás.

Bendtner József: könyvnyomató és szakíró. Szegeden született és ott tanult Burger Zsigmondnál 1856-tól 1860-ig. Tanuló idejének befejeztével Pestre került, hol csakhamar faktora lett a Wodianer-nyomdának. Később a Heckenast-nyomdában lett korrektor. Ezen kondíciójából kilépve, hazament Szegedre tanítómestere nyomdájának üzletvezetőjéül. Innen újra visszakerülve Budapestre, a Kunossy-nyomdának volt faktora, de közben rövid ideig nyomdatulajdonos is volt Budán. 1878-ban ő lett Forster Rezső után a budapesti Lérrády-nyomda üzletvezetője. Dolgozatai főképpen a «Magyar Nyomdászat»-ban, valamint a «Nyomdászok Közlönyében» jelentek meg.

Benedek Marcell dr: irodalomtörténíró és esztétikus, szül. 1835-ben. Mint regényíró és fordító is kiváló. Egyik legjelentősebb állomása sokoldalú működésének az ő szerkesztésében megjelent Irodalmi Lexikon (1928). 1928 óta a Magyar Könyvkiadók és Könyvkereskedők Országos Egyesületének főtítkára; tevékeny részt vesz a könyvkereskedelmi szakoktatás fejlesztésében.

Bengeszárga: a benge, másként varjútóvis (Rhamnus cathartica) boggyóiból főzés által nyert sárga festék. A nyomtatásban újabban nincs szerepe.

Benkner János: első ismert papírosalmunk megalapítója Bras-

sóban, 1546-ban. Fuchs városbíró és Honter János könyvnyomató voltak a társai.

Benkő Gyula: könyvkereskedő, született 1845-ben, meghalt 1934-ben. A Pallas és Franklin kiadóval-alatoknál működött, majd a Grill-féle könyvkereskedést vette meg. 1905-től 1919-ig a Magyar Könyvkiadók és Könyvkereskedők Országos Egyesületének elnöke. Működött szakirodalmi téren is, irásba fektette a Magyar Könyvkereskedelmi Szokásjog-ot (1889).

Benyovszky őrnagy: a logotípiás szedési rendszernek toborzott híveket az ötvenes években Londonban. Esztendőig szívósan tartott gondolata mellett. Elég gyors szedő is volt. 1855-ben az akkoriban leggyorsabb londoni Hughes W. szedővel versenyszedésbe bocsátkozott. Ő maga logotípiákkal dolgozott. A versenyből győztesként Hughes került ki.

Benzin: a petróleum desztillációja útján nyerik; alkohollal keverhető, vízzel nem. A zsirt, olajat, gyantát, szurkot, guttaperkát jól oldja, s ezért formamosó-szerűen is használják. Levegővel keverve, a gőze robban, aminek következtében a motorikus erőforrásoknak egyik legfontosabbika. Az ú. n. nehéz benzinnel lakkmunkánál a terpentín is pótolható.

Benzol: a kőszénkátrány desztillációjaker nyert termék. A benzintől külsőleg vöröses színe által különbözik; egyébként éppen úgy használható olajos anyagok oldására és motorikus erőhajtásokra, mint amaz.

Beolvasztás: l. Atolvasztás.

Beosztás: l. Címek közti beosztás.

Berakás: 1. a szedőszekrények új betűvel való megtöltése. A telerakandó szekrényeket külön-külön fölállítjuk, az összeszedett betűkből néhány sort léniával leemelünk, s az illető rekeszbe csúsztatva, abba gyöngédnek belenyomkodjuk. — 2. Nyomatástechnikai értelemben berakásnak nevezzük

az iv levezetését az illesztékekhez, hol az ivfogók megfogják és nyomtatás alá viszik.

Berakó-asztal: fából vagy vasból való, a péce-villa fölött és vele párhuzamosan fekvő, a nyomóhengernél pedig lejtős lap. Felső végén pántok kötik a sajtó állványához, s ilyenformán szükség esetén — ha a nyomóhengeren, pécén vagy az elvezető dobon van dolgunk — hátrahajtható.

Berakónő: szakmunkásnő; tanulóideje két esztendő; a nyomtatandó papirosnak a gépbe való be- és kirakását végzi.

Béranger Jean Pierre: betűszedőből lett nagy francia költő; szül. 1780-ban, megh. 1857-ben. Az 1830-as forradalomnak volt nagy népszerűségű poétája. Dalából sokat fordított Szász Károly; néhány darabot Petőfi Sándor és Gyulai Pál is.

Beregszászi Péter: a kolozsvári református kollégium nyomdájának betűmetszője és öntője a 18. sz. hetvenes éveiben. Sikerült rézmetszetét is láttuk 1777-ből.

Bergellanus Arnold Johann: mainzi korrektor. 1541-ben, tehát a könyvnyomtatás föltalálása után vagy száz esztendővel diesőítő költeményt írt Gutenbergre, amelyben azt mondja, hogy a nagy föltaláló pecsétgyűrűjének szemlélése közben jött rá a könyvnyomtatás eszméjére.

Berkeszi István: temesvári főreáliskolai tanár. 1900-ban jelent meg kútfő-számba menő alapos munkája: «A temesvári könyvnyomdászat és hírlapirodalom története».

Berlini kék: 1. Festékkeverés.

Bernard Máté (szepesváraljai): protestáns könyvnyomtató. 1619-ben alapított tipográfiát Németújváron. 1624-ben Pápan találjuk, s ott nyomtatgatott 1632-ig.

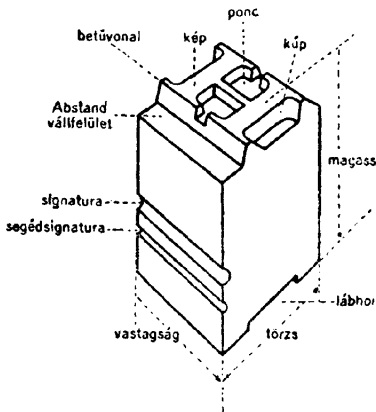
Bernhard Lucian: német betűművész; dekoratív könyvetűjt, kurzívját, díszeit szelvében használják.

Berry-féle szedőgép: az amerikai Berry William érdekes gépe. A gép matricákat sorra szedett össze, s aztán a sort leöntötte; de mert minden matrica mellett vékony fal volt: öntéskor nem összefüggő sor, hanem mindmennyi különálló betűtípus keletkezett.

Bertalanffy József: szombathelyi tipográfusmester. 1873-ban megírta a könyvnyomtatás kézi könyvét, de még az Önképző Egyesület segítségével sem tudta e művét kiadni, mert mindössze csak kilencvenkét előfizetője jelentkezett.

Berthold-féle betűrendszer: 1. Betűrendszer.

Bestseller (angol): annyi mint «legjobban eladható». Így nevezik újabb idő óta amerikai és angol mintára világszerte egy-egy időszak legkelendőbb könyveit.

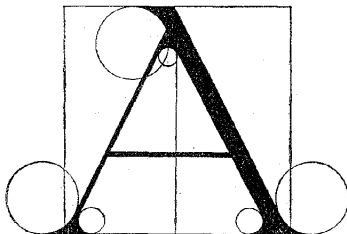
Az olombetű részeinek elnevezése.

Besztercebányai városi nyomda: a 16. század hetvenes éveiben alapították; 1. Scholtz Kristóf.

Betegségi biztosítás: I. OTI.

Betű: hangjel, gondolatainknak le-
rögzítésére szolgáló jel. Műszaki
szempontból: szabatos pontossá-
gal kidolgozott pálcika, fémhasá-
boeska, melynek ötödik oldali zá-
rósíkjából emelkedik ki a nyom-
tatás alapjául szolgáló fordított
betűkép, alapsíkját pedig a betű
talpának mondjuk. Az előbbi ol-
dal ábráján láthatók a betű
egyes részeinek megnevezései.

Betű anatómiája: a betű szerkezeti
főleépítését tanítja és megmutatja
azokat a törvényeket is, amelyek
az egyes betű formájából a töb-
bire, az abcé egész családjára
érvényesek.

*Betűanatómia. Dürer Albert és a
későbbi betűművészek latin ver-
zálisainak egyik szerkesztési módja.*

Betűesalád: az egyazonos elvek sze-
rint készült betűk sorozata, melyet a
nyomdász rendszerint gar-
nitúrának (l. o.) mond.

Betűfajták osztályozása: többféle
módon történhetik. Egyik ilyen
osztályozás a betű alkalmazása
szerint való. E szerint vannak
folyó-, kiemelő-, cím-, akcicens-,
reklám- és egyéb célokra alkal-
mazható betűk. A két fő betű-
csoport, a latin (antikva) és a
fraktúr számos alfajára, betű-
sorozatra osztódik. Így latin vál-
tozatok: medievális, antikva, es-
tienne, írógépbetűk és kóírás,
a kurzívok és a kézírás-jellegűek,

mint a rond- és a sokféle válto-
zatú frottetűk. Ezekből az alne-
mekből származtathatók az ú. n.
«modern betűfélék» sorozattöme-
gei, melyek előnyös szép rajzuk-
ból folyó jó olvashatóságukkal
különböznek a régiektől. Továbbá
nagy mennyiségben az átmeneti
típusok is. A betűsorozatok, gar-
nitúrák tartozékai pedig az alap-
típusból kiépített közönséges (vil-
lágos), félkövér, kövér, keskeny
világos, keskeny félkövér, kes-
keny kövér, széles világos, széles
félkövér, széles kövér, világos,
félkövér és kövér kurzív, vala-
mint a diszváltozatokból állanak.
A maguk elszigeteltségében ha-
sonlóképpen fejlődtek ki a frak-
túr, middolin, schwabachi, kanze-
lei és gótikus betűk alfajtai. ta

Betűfém: A kifejezetten betűfém
67% ólom, 28% antimon és 5% ón-
nak összeolvasztásával nyerhető.
Az olvasztás, helyesebben az öt-
vözés öntöttvas üstben légszesz,
pirszén vagy — mint újabban —
villanyfűtéssel történhetik. Az üst
ürtartalmának és a fém keverési
arányának megfelelően felolvaszt-
ják a puha ólomot, melyhez foly-
tonos keverés közben hozzáadják
az apróra tört antimont, majd pe-
dig az ónt. A betűfém előállítá-
sához csakis teljesen tiszta, fino-
mitott, más fémektől ment nyers-
anyagok használhatók fel. Élen-
gedhetetlen ez két okból is. Elő-
ször, mert csak az ilyen jó és
tisztá ötvözetből önthetők kifogás-
talan minőségű betűk, másodsor
pedig, mert az öntőde érdeke: a
könnyebb, gyorsabb, tehát meny-
nyiségileg is kielégítő termelés
csak tiszta és jó ötvözetrel érhető
el. Miután ez a szabály a többi
nyomdai fémekre is vonatkozik,
fontos tudni, hogy e célra ólom-
ból csakis a 99,9%-os puha huta-
ólmom használható fel, amely-
ben ez már ment minden más
fémről. Antimonból jobbik a kb.
99,5%-os csak ólom- és legfeljebb
0,2% arzénmaradvánnyal. Onból

csak az elektrolitikus úton tisztított, finomított 99.9%-os bankon jöhet számításba. A betűfém fizikai tulajdonsága összetétele szerint változó, így pl. az általánosságban használtaké a következőképp mutatkozik:

- a) Betűfém: 67% ólom, 28% antimon, 5% ón, olvadáspont 348 C. fok.
- b) Kizárásfém: az 1, 1½ és 2 pont szélességű kizárásoknál: 86% ólom, 2% ón, 12% antimon, olvadáspont 244 C. fok, míg a 3 pont és vastagabb kizárásoknál, valamint a négyzeteknél és ürtöltőknel 83% ólom, 1% ón, 16% antimon, olvadáspont 270 C°.
- c) Tömöntödei fém: 80% ólom, 3.5% ón, 16.5% antimon, olvadáspont 274 C. fok.

Szedőgépfémek:

- d) Typograph: 85.5% ólom, 1.5% ón, 13% antimon, olvadáspont 254 C. fok.
- e) Linotype és Intertype: 82.5% ólom, 4% ón, 13.5% antimon, olvadáspont 258 C. fok.
- f) Ludlow: 78.5% ólom, 9.5% ón, 12% antimon, olvadáspont 250 C. fok.
- g) Monotype: 79% ólom, 5.5% ón, 15.5% antimon, az olvadáspont 260 C. fok.

A fentebbi fémek összetételének ellenőrzését megfelelő vegyi, fizikai és optikai analízisek útján végzik. Is és ta

Betűfémpróba: l. Átolvasztás.

Betű fiziológiája: azt tanítja, hogy miképpen éli életét társai nagy sokaságában a betű, hogyan felel meg rendeltetésének a legjobban; fontos része ennek az ismeretanyagnak az olvashatóság kérdése is.

Betűhézag (németül Bunzenweite): az egyes betűk (u, m stb.) lábai között fehéren maradó hely. Régebbi korban betűöntői szabály volt, hogy a két-két betű közti hézagnak is pontosan annyinak kell lennie, amennyi mondjuk az

m lábai közti hézag. Ma már nem sokat törődnek ezzel a figyelemre méltó ritmikai tényezővel.

Betű húsa: a betűtörzsnek a betű képen kívül eső vak része. Lehet a betűkép alján, fölfejen, sőt a két oldalán is. Nagysága a nagy betűk (A, B), illetőleg a hosszú (h, g) és alacsony (a, e) betűk közötti aránytól függ. Tekintetbevétele igen fontos a ritkítás megállapításakor, valamint a szedés aláalakasakor.

Betű képe: a betűtörzsön levő tulajdonképpeni betű. Néha egy kicsiny része attól eláll, például a nagy betűk (Á, Ő, Ű) ékezei, az f fölső és a j alsó, pontban végződő kanyarlatai s az írásbetűk elnyúló részecskéi.

Betűkép mélysége: l. Nyomozó tü.

Betűk legalvanizálása: betűöntődék gyártmányainak galvanoplasztikai úton való matricázása. A betűknek ez a sokszorosítási módja csak az esetben van megengedve, ha a betű nem törvényileg védett gyártmánya valamely betűöntődének.

Betűk növése: a helytelen stereotípiái kezelés következménye az, hogy a betűk magasságuk irányában megnyúlnak, növekednek. Elkerülhető, ha a túl magas hőmérséklet alatt tartott, szorosan zárt formát a matricaszárítási procedura befejeztével kivéve a prés alól, a szedést záro keretel azonnal megnyitjuk.

Betűkopás: A betűk időelőtti kopása történhetik a stereotípálaskor való helytelen matrica-préselés és kalanderezés által is. Továbbá a korrekcióra-levonat készítésekor, a kéziprés nyomása következtében, ha a formát keret nélkül tették a tégely alá. Gyorsrajtonál a nyomóhenger helytelen borítása, a kopott csapagyak, valamint a szilárd alap hiányában vibráló gép és a szerkezet hibák következtében, de ugyanúgy megtörténik az alacsony "smiclé" használata vagy annak teljes mellőzése által, az

olló módján működő tégelyes sajtolónál a labilis vagy elhúzódtott tégely által.

Betűk reszelése: A betűk úgynevezett húsából — főleg arányosításuk (l. o.) okáért — gyakran el kell távolítanunk valamieskét. Ezt a munkát a legtöbb szedő reszelővel szokta végezni, holott hasonlíthatatlanul gyorsabban éri el a kellő eredményt, ha jó élesre köszörült lapos vésővel dolgozik. A betűt nekitámasztja valami fadarabnak, esetleg a regálisnak, s a ráfektetett vésőt ide-oda mozgatva meglehetősen egyenletes rétegeket szed le a betű húsából. A vágás fölületének elsímitása végett aztán utólag tehetünk egy-két reszelőhúzást is a betűn. Ha valami oknál fogva nem dolgozhatunk vésővel, s e helyett a reszelő segítségéhez kell folyamodnunk: s a tuba kell szorítani a betűt. A reszelőt vízszintes irányban kell ide-oda húzogatnunk, mert ha reszelés közben előre-hátra hajlítgatjuk: a megreszelt fölület a közepén kidomborodóvá lesz.

Betűk súlyegységei: Egy ciceró négyzet- (Geviert) nagyságú betű súlya normális magasságban kb. 4 gramm, tehát egy a betűöntődék által szállított 24×48 ciceró nagyságú betűoldal súlya ennek alapján $24 \times 48 = 1052 \times 4 = 4.60$ kg. Könyvbetűk megrendelésénél tehát a szükséges mennyiség ez egyszerű számítás útján megállapítható. Figyelemmel kell lenni arra, hogy a legjobb beosztásnál is a betűk egy része a szedésnél a szekrényben marad, tehát a számítás alapján megállapított súlymennyiség 10-15%-kal felemelendő. 1 kg betű, szám vagy körzet (normál-magas) az alábbi darabszámot, hosszúságot, illetve sort tartalmazza (a darabszámok $\frac{1}{2}$ négyzet szélességű betűkre, számokra, illetve körzetekre vonatkoznak, a hosszúság ciceróban és a sorok 24 ciceró hosszú sorokban értendők):

Fokozat	Darab	Hossz	Sor
4 pont	4622	768	32
5 "	2896	624	26
6 "	2054	536	21½
7 "	1510	432	18
8 "	1156	384	16
9 "	914	348	14½
10 "	740	312	13
12 "	514	258	10¾
14 "	378	216	9
16 "	288	192	8
18 "	228	186	7½
20 "	186	154	6½
24 "	128	132	5½
28 "	94	120	5
36 "	56	96	4
48 "	32	72	3

ls és ta

Betűmagasság: A betű mai nyomtatástechnikai értelemben vett célszerű magasságát már ügylehet maga Gutenberg határozta meg, legalább is a reánk maradt leírásokból erre lehet következtetni. Ennek a magasságnak nemcsak nyomtatás-, hanem betűgyártó technikai okokból is megvolt és megvan még ma is a maga célszerűsége. E célszerűség szabta magasságot még eddig nem sikerült az általánosnak ismert mérettől lényegesen eltéríteni. A lényegesen hosszabb betű az ezzel előidézhető gyártási nehézségeken kívül elvesztene merevségét és még azt a kevés rugalmasságát is, amelyel különben bír. A rendesnél lényegesen alacsonyabbat oldal-síkjaiban nem lehetne oly pontosan párhuzamra kigyártani és megmunkálni, hogy az nagy tömegben keretbe zárva a nyomtató-fölületet kedvezőtlenül ne befolyásolná. Az Európában (Anglia kivételével) szabványosnak, s általában «normális»-nak nevezett betűmagasság $62\frac{2}{3}$ pont, ami egyenlő 23.566 mm-rel (20 C^o-nál). Az angol-amerikai ugyan-csak szabványos betűmagasság 23.32 mm, egyenlő 0.918 hüvelykkel. Az európai kontinens nyomdáiban a betűmagasság még nem

egységes. A nyugati államokban kb. 90%. Magyarországon és a Balkán-államokban kb. 35–45%-a a nyomdáknak bír csak szabványos (normális) betűmagassággal. Az ismert betűmagasságok közül legalacsonyabbak az angol-amerikai (23,32 mm) és legmagasabb a dánországi (25,20 mm). A 23,32 mm-es legalacsonyabb magasságtól 0,05 mm-es emelkedésekkel van beosztva a gyakorlatban szereplő 38-féle nem-normális magasság. Magyarországon igen gyakori a 23,69 mm (63 pont) és a 23,75 mm (63,168 pont) magasság, amelyek a mai szabványos magasság megállapításáig az akkori idők normális magasságának feleltek meg. Is és ta

Betűmatrica (anyaminta, mater): többféle módon készül. Készülhet az acélpatricának vas- vagy vörösrézpálcikába, a szedőgépmatricáknál különleges ötvözesű sárgarézelemekbe vagy sávba való besajtolása útján, továbbá ólomvészetekről galvanoplasztikai úton és végül géppel mechanikai úton kimarattva. Az első esetben egy kis rögzítő készülék igénybevételével a patricát a fém- v. vaspálcika esiszolt síkjának előre kijelölt helyére illesztve, sajtó segítségével bepréselik. A sajtolás által a meglehetősen deformálódott pálcika a további szerelési, kellősítési munkálatok által megkapja a használatához feltétlenül szükséges pontos alakját és méreteit. A galvanoplasztikai eljárásához kell egy eredeti ólomvészet (egy betűfémtonkón a betűnek vállfőületétől képfőületéig terjedő, kézzel vagy géppel kidolgozott része), melynek pozitív, kidomborodó képrészére csapatják elektrolitikus úton a vörörszövet vagy nikkelt. Az ólomvészetéről könnyen leváló fémcsapadékot öntés útján horganyba foglalják, majd pontos méretre és alakra kellősítik. A matricának gépi úton történő előállításá-

sához legelső sorban egy ú. n. sablónra van szükség. A betűkép körvonalait pantográf útján egy megfelelő nagyságú, 2 mm vastagságú sárgarézelemezre kb. 20 cicerőig terjedő nagyságban felrajzolják, majd a vonalakat vésővel a fémbe mélyítve megörögzítik. Az így elkészült sablont a marógép jobb oldalára szerelt sablón-asztalkára rögzítik. A vas- vagy bronz-ötvözetből vett, pontosan derékszögűre megmunkált fémpálcikát pedig a gépnek bal-kéz felé eső részén levő munkasztal satujába fogják be. A gép mechanikai marással végzi a betű képének elmélyítését. A marótengely a fejjel és maróval a munkasztal fölött függőleges elrendezésben van elhelyezve. Az egész marófejrész a szükséghez mérten fel- és leállítható. A munkasztal egy keresztjártatú szupportra van építve, a szupport pedig a pantográfval van erősen egybekötve. A pantográfnak ellenkező vége a vezető-pecekkel a sablón-asztalka fölött végződik. A pantográf gölyacsörének beállítása és a gyors mozgásban levő marónak a fémbe történő súlylyesztése után megkezdődhetik a maratás, amelynek vezérlése a pantográf-pecek hegyének a sablón kontúrjai között, valamint annak mélyületében való vezetésével történik. A vezető-pecek minden mozdulatát, melyet a rajz megkíván, átviszi a pantográf minden mozdulatát követő, ide-oda-csúszó munkasztalra, miközben fölötte a nagy sebességgel forgó maró a fém-tömböcskébe dolgozza a betű képét. A marás rétegenként a marónak fokozatos súlylyesztésével történik s tart mindaddig, míg el nem érik a kellő mélypontot, amely a betű képfőületét fogja adni. Is és ta

Betűművészet: a cancelláriákban a középkorban virágzott. A nyomdai betűk tervezését Gutenberg János és közvetlen utódai igen

magas fokra emelték (1. Betűöntés és Könyvnyomatás története), de ez a művészet idővel a legtöbb helyt ellasszódott. Ujabbban a java betűket ismét világhíres betűművészek tervezik. A kezdeményezés még az angol Morrisnak az érdeme, akinek példáját rögtönösen követték: az amerikai De Vinne, a francia Grasset és Aurioi, a német Eckmann, Hupp s társaik. Most már egész művészgárdák dolgoznak a betűöntők számára mindenfelé: Németországban Koch Rudolf, Kleukens F. W., Bernhard Lucian, Ehmeke F. H., Tiemann Walter stb. Igen szép számmal van betűművésze a többi nagy nemzetnek is, de csakis ezeknek, mert a kicsinyeknél nem élhetnének meg.

Betű nyúlványai: 1. Betű szeme.

Betűöntés: Gutenberg nagymesterünk találmányának egyik legfontosabb részlete a mozgatható betű. Eleinte fatáblákról nyomtatott, majd ezeket szétvagdoszták, hogy az egyes betűkből újabb sorokat alakíthasson. De ez sem feltehetőleg meg céljainak, mert hiszen a fából készült betűk könyvnyen sérültek, törtek, nem lehettek tartósak. Kutatása, kísérletei a fémtechnikához vezettek. A kínálózó legjobb lehetőség a fővényöntési eljárás (Sandgussverfahren) volt és hogy Gutenberg ehhez folyamodott: bizonyítják a fennmaradt munkáin végzett vizsgálatok. Ekkor még továbbra is fába metszette ugyan karakterisztikus barát-betűit, de már nem azért, hogy ezekről nyomtasson, hanem hogy ezek egyenként mint modellek szolgáljanak a fővénybe való benyomás, illetve bepréselés útján való munkához. Ebbe a fővényformába öntötte ólomtól betűit. Ez a munka igen körülményes és nem a legbiztosabb volt. Hiszen minden egyes öntés után, bár egyszerre 10–15-féle betűt is önthetett, újra és újra el kellett készítenie a fővényformát. Nem

maradhatott meg tehát ez eljárási módnál és a Gutenberg-kutatók következtetése szerint a fémmodellekről készített fővényformába nem ólomtól, hanem rézből öntött betűket, majd ezeket véső és reszelő segítségével megmunkálta, azért, hogy azokat betűmodellként (patricaként) használja fel. Belepréselte ezt a rézmodellt ólomtömbbe, avagy öntés útján készített erről negatívot és ekként nyerte el az első betűmatricát. Ezzel az eljárással megtalálta a betűöntés részére az utat a mulandó fővényformától az állandó szilárd fémformához. Miután így a betű képének megfelelő szélességű ólomtömböket használhatott, adva volt a lehetősége annak, hogy a betűk képét egyenlő vonalba állíthassa és ezek törzsének szélességét, vagyis a betűközöket a célnak megfelelően szabályozhassa. Öntőformául két sarokvasból álló kis szárszám szolgált, amit úgy raktak össze, hogy belső feleivel egymással szembeállítva, egy a betűtéstnek megfelelő hasábszerű forma képződjék. Így összeállítva, egy rugóvas tartotta össze a sarokvasakat; ezt a matricára reáhelyezve, beleöntötték az ólomot.

Ebből az egészen egyszerű öntőformából alakult ki később, kiegészítve az öntőcsapot adó részszel, a kézi öntőkészülék, melyet már faborítással is elláttak és ez a 19. század elejéig általánosan használatban volt, sőt a matricák gyártásánál a próbaöntések készítésére még ma is használják. E készülékkel, 12 óras megerősítő munkával, körülbelül 5000 betűt öntött az akkori betűöntő.

A Gutenberg-kutatók nem tudták még eldönteni, hogy maga a mester, avagy későbbi követőinek egyike volt-e az, aki a fából készült betűmodellek helyett vasból vagy acélből készítette el elsőknek az eredeti betűmodelleket (a patricát), hogy ezeket azután rézből

készült tömbökbe sajtolva, tartós és egyenletes betűmatricát nyerjen. Ilyen módon készült matricáknak már a 15. század közepéről nyomait találták. Az a körülmény azonban, hogy Gutenberg aranyművesekkel is dolgoztatott, arra mutat, hogy ezeket vésznöki munkához használta, tehát a valószínűség szerint a patricák elkészítéséhez.

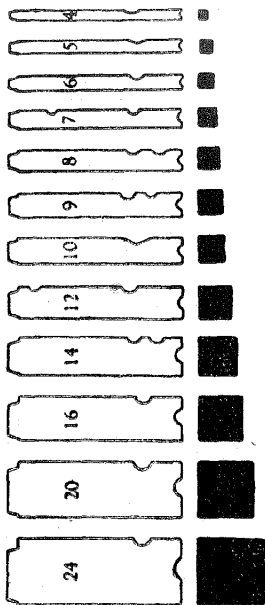
A 19. század elején került felszínre az öntő-szivattyú (Giesspumpe) nevű készülék, a szívónyomó dugattyú rendszerén alapuló pumpás üst, mely készülék főlegessé teszi a fémnek kanállal való kimerését. Az öntő készülékét az öntőszájhoz szorítja, s egy nyomással befecskendezi a megolvadt fémét. Ezáltal az öntés művelete nemcsak hogy meggyorsult, hanem egyben tökéletesebb is lett, amennyiben az így készült betűk képe jóval tökéletesebb, élesebb lett. Az ebből az öntési módszerből nyert tapasztalatok felhasználásával készítette 1838-ban New-Yorkban Bruce David első kézihajtású betűöntő gépét, amelyet azután Brandt Laurids Svendborgban (Dánia) tökéletesített. E géppel kezdetben 10 órás munkaidő keretben már 8—10.000 drb, később 18—20.000 drb garmond betűt öntöttek. Ezen gépen előállított betűk, ugyanúgy mint a kéziöntésűek, még nem voltak használatra készek, hanem ezeket kézzel, homokkővön, vagy finom reszelőkön minden oldalon le kellett csiszolni, s most már csak a kellősítés kiküszöbölése, valamint a gép erőművi meghajtásának lehetővé tétele foglalkoztatta a haladni akarókat. Ilyen úton haladó kísérletek hamarosan eredményre is vezettek, s 1862-ben már megalkotta két angol, névszerint Johnson Robert és Atkinson Stains az első kész betűt öntő, bár nem egészen tökéletes, komplett betűöntőgépet, amely hibái mellett mégis meglehetősen elter-

jedt. 1883-ban jelenik meg a már teljesen kész betűt öntő. Foucher francia gépgyár által előállított, mondhatnók tökéletes betűöntő-gép. Majd rövideesen, 1885-ben követi ezt a hasonló alapokon szerkesztett német Küstermann-rendszerű öntőgép. Mindkét géptípus nagyon elterjedt. Közülük még ma is igen sok gép van üzemben, velük napi 8 óra alatt átlag 20—25.000 drb garmond betű készíthető. A tovább fokozódó betűszükséglettel a gépek teljesítményét is fokozni kívánták, amit részben sikerült is keresztülvinni a lényegesen javított komplett öntőgép-típusokkal, az úgynevezett gyorsöntőgépekkel, mint amilyen például a lipcsei-berlin; Böttger-Gursch-féle, a frankfurti Stempel-féle dupla öntőgép, a párizsi Foucher-féle Universal-Rapid gyorsöntőgép és mások. Mindezek a régebbi öntőgépeknél jóval egyszerűbbek és szerkezetileg annyira tökéletesek, hogy velük a régebbi rendszerű gépeken elért termelési maximum megduplázható.

A betűöntődék a betűket, körzeteket, jeleket stb. képpel ellátott anyagokat, amelyeket rendszerint raktárak részére öntenek, olyan úgynevezett raktári magasságra készítik, hogy ebből legyalulás után az összes létező magasságok kihozhatók legyenek (l. Betűmagasság). A betűöntőde tehát a megrendelt betűket, ha ezek raktáron vannak is, nem szállíthatja azonnal, mert azokat előbb le kell gyalulnia a megrendelő nyomda betűmagasságára, amely munkát igen-igen elmés és abszolút pontosan működő marógépeken történik, de végezhető kézi gyalukészülékkel is.

A kitöltő anyagok, ezek között még az őrstegek is, olyan komplett öntőgépeken készülnek, hogy ezek az anyagok már a géptől teljesen készen szállíthatók.

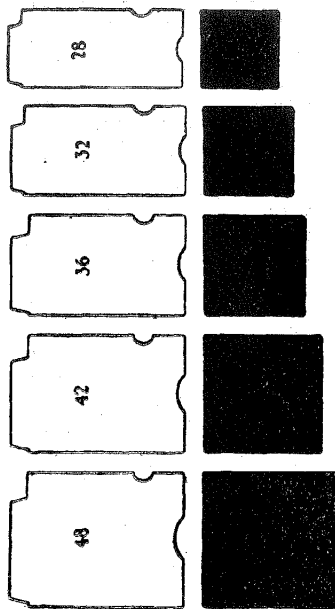
A vésznöki műhely és a nikkelgalvanoplasztika a matrica-gyár-

Betűnagyságok pontokban.

tást szolgálja, míg a finom mechanikai műhely biztosítja az öntőde sok és sokféle gépének pontos működését és a betűöntődei anyagok méreteinek abszolút pontosságát.

Betűrendszer: a nyomdabetűk betűtörzsbeli nagyságfokozatainak a rendszere. A könyvnyomdászat főtálatálásának legelső idejében, mikor a nyomdász még maga volt betűinek előállítója s öntője is, leginkább az írott könyvek betűi szolgáltak nagyságmintául. A

Betűnagyságok pontokban.

betűnagyságok szaporodásával az együtthasználhatóság szempontja bizonyos rendszernek a kialakulását tette szükségessé, ami a betűöntés és könyvnyomdászat két külön mesterséggé való fejlődésével még inkább érezhetővé vált. Megnehezítette a dolgot, hogy abban az időben egységes mértékről még egyetlen ország határán belül sem volt szó. Más volta bécsi láb, a badeni láb, a rajnai láb, a francia vagy angol láb mérete. Ama gondolat megszületéséhez,

hogy a betűrendszernek olyan alapléméretet adjanak, aminő a német eredetű negyedpetit, vagy a francia eredetű pont: több száz esztendő kellett. Addig sokféle kísérlet történt. Nagy időbe telt, míg reájöttek, hogy a tercia betű 2 petitből, a textus 2 garmondból, a cicerós 2 nonpareille-ből stb. álljon; a négyszögek, térszók, tágitók, ürtöltők nagyságrendje nem a betűtörzs négyzetéből, hanem egységes méretből vezetessék le.

A 17. és 18. században már többféle betűrendszer volt honos Európában. Angliában a yardra alapított rendszert használták. Németországban a frankfurti meglipesei szisztéma járta, Ausztriában és minálunk főleg a bécsi Lobinger, majd később a prágai Haase-rendszer volt igen elterjedt, Franciaországban pedig a zseniális Fournier munkálkodása nyomán pontokban kezdtek számítani.

A 19. század hetvenes-nyolcvanas éveiben legnagyobb nyomdáinkban is kétféle betűrendszer járta: a Haase-féle (közönségesen házinak nevezett) meg a Didot-Berthold-féle, ami magától értetődően tömördek bajra adott alkalmat. A betűk magassága (l. o.) is kétféle volt. Sok pénzbe és fáradságba került az egyezésítés.

Most minálunk, Ausztriában, Németországban és általában amaz országokban, hol a métermérték van bevezetve, a francia Didot által a 19. század elején kieszelt és a német Berthold által 1878-ban Förster csillagász segítségével a métermértékre átdolgozott pontrendszert használják és normális rendszernek nevezik. Ennek alapja a tipográfiai pont. Egy méter = 2660 tipográfiai ponttal, 30 centiméter = 133 nonpareille = 798 pont. A pontrendszerünk és a métermérték közt való átszámítási táblázatot illetően l. Tipométria.

Berthold normális rendszere:

Gyémánt	4	pont
Gyöngy	5	"
Nonpareille	6	"
Kolonel	7	"
Petit	8	"
Borgisz	9	"
Garmond	10	"
Ciceró	12	"
Mittel (mediális)	14	"
Tercia	16	"
Textus	20	"
Kétcicerós	24	"
Kétmitteles	28	"
Háromcicerós	36	"
Négycicerós	48	"

Angliában, az angol gyarmatokon, Amerikában és általában ott, ahol az angol láb (304,79 mm) mint hossz mérték van bevezetve, az angol-amerikai pontrendszer a betűrendszer alapja. Egysége a «point» = 0,94 normális pont.

Az angol-amerikai (1886) pontrendszer, összehasonlítva a méterrel, a normális rendszerű pontokkal, valamint a régi angol Caslon-féle (1841) betűrendszerrel, a következő oldal táblázatán látható.

Az ürtöltők (stégek) és a többi vakbetűnek nevezett anyag magassága régebben $4\frac{1}{2}$ ciceró volt. A gyakorlat azonban azt mutatta, hogy az 51 pontos = $4\frac{1}{4}$ cicerós magasság jobban megfelel, nemcsak azért, mert így több mint 5% súlymegtakarítás érhető el, hanem főként a tömöntött lemezek alárakhatása végett. A tömöntött lemezek igen sokszor 12 pont = 1 cicerós vastagságúak. A betűmagasság 62,70 pont. Tehát az ezzel alárakott lemez kb. betűmagasságú. schj

Betűszedés: A könyvnyomdai sokszorosítások a nyomatóformákról történnek, amelyeket a szedések képeznek. A szedést vagy közvetlen nyomtatásra használják, vagy különböző technikai eljárással más és más módon felhasználják.

Amerikai megnevezés	Amerikai pontok	Nagyság milliméte- rekben	Nagyság normális pontokban	Angol Casion- rendszer (1841) normális pontokban
1 point	1	0.351	0.94	—
1½ „	1½	0.527	1.41	—
2 „	2	0.703	1.87	—
Excelsior	3	1.054	2.80	—
Ruby	3½	1.230	3.28	—
Brillant	4	1.406	3.75	3.95
Diamond	4½	1.581	4.22	} 4.55
Pearl	5	1.757	4.69	
Agate	5½	1.933	5.16	—
Nonpareil	6	2.108	5.62	5.62
Emerald	6½	2.284	6.08	—
Minion	7	2.460	6.56	6.65
Brevier	8	2.811	7.50	7.30
Bourgeois	9	3.163	8.44	7.90
Long Primer	10	3.514	9.38	9.10
Small Pica	11	3.865	10.32	9.75
Pica	12	4.257	11.25	11.25
English	14	4.920	13.13	12.65
Columbian	16	5.622	15.01	15.90
Great Primer	18	6.325	16.88	—
Paragon	20	7.028	18.76	19.50
Double Pica	24	8.434	22.50	22.50
Double English	28	9.840	26.26	25.30
Fourline Brevier	32	11.244	30.02	—
Twoline Great Primer	36	12.651	33.76	31.80
Double Paragon	40	14.056	37.52	—
42 point	42	14.759	—	—
Canon	48	16.867	45	45
54 point	54	18.975	—	—
5-line Pica	60	21.084	56.25	56.25
6-line Pica	72	25.301	67.50	67.50

nálható nyomtatóformát készítenek róla (tömöntvény, galvanoplasztika, fotomechanikai eljárással, átnyomással vagy maratás útján). A szedés előállítása két-féle szedési anyagból történik: a) egyetlen magasságú betűt vagy egyéb ábrázolást magán viselő anyagból, amely a reá felhordott festéket átviszi a nyomtatandó fölületre; b) kizáró anyagból, amely alacsonyabb az előbbinél, így tehát festék nem éri, a szóközüket és a nyomtatvány egyéb üresen

hagyandó helyeit képezi. A szedés kizárására felhasznált anyag a szedést az előírt területen meg rögzíti. Erre a célra a szedőnek már ¼ milliméter vékonyságtól különböző vastagságú anyag áll rendelkezésére, de adott esetben még az említettél is vékonyabb anyagot, papiros-szeleteket használ célja elérésére. Ha a nyomtatóformát képező szedés nincs pontosan kizárva, az nyomtatás közben meglazulva károkat okoz. A szedés vagy egyéb a nyomta-

tóformát képező anyag helyes kizárása a betűszedés egyik legfontosabb teendője. A szedés elkészültének sorrendje: a kézirat kizsedése, erről kefelevonat készítése; a kefelevonat átolvasása a korrektor által, a kefelevonatban kijelölt hibák kijavítása a szedésben. Műveknél, lapoknál a szedés megtördelése az előírt alakra. A rendelőnek küldendő levonat lehűzése. A szerző által kijelölt hibák kijavítása, változások keresztülvitele a szedésben. A nyomtatógépből adott géprevizió, annak ellenőrzése, hogy a kijelölt hibák kijavítottak, esetleges rossz betűk kijelölése a revizor által, és végül a revizor által kijelöltek keresztülvitele a nyomtatógépben levő szedésben. A betűszedés főbb csoportjai:

1. **S i m a s z e d é s:** Könyvekben, lapokban vagy egyéb sajtótermékeken alkalmazott szöveg készítedéssel, betűket tartalmazó szekrényből szedve vagy szedőgépen előállítva. Egyes szövegrészek ritkítva, dült vagy kövér betűvel szedve, lénialával aláhúzva (kiemelés) az olvasó figyelmének lekötésére. Oszlopos szedés: ha az egyes sorok szövege szélességben több részre van osztva és az egymást követő sorokban ugyanilyen beosztású a szöveg. Képletek: a tudományos művekben vegyi vagy mértani meghatározások, melyek a görög betűk és tudományos jelek ismeretét igénylik a szedő részéről. Tömör szedés: ha a sorok tömör és egymásután következnek. Ritkított szedés: ha a sorok között vékonyabb vagy vastagabb térzők alkalmaztatnak a sor teljes szélességében. A sorszedés és soröntőgépeknél a betűtestnek nagyobb alakra öntése képezi és teszi fölöslegessé a külön ritkítást. Ritkított szöveg: szavaknak vagy szövegrészeknek kiemelése olykép, hogy a betűk közé szükség szerint vékonyabb vagy vas-

tagabb kizáró anyagot szednek.

2. **T á b l á z a t o s s z e d é s:** A vonalakkal rovatokra felosztott szedés. Részei: fej, láb, vonalak és a lábba esetleg beszedett szöveg. A fej rovaibaiban elhelyezett szöveg határozza meg, hogy az illető rovat mit tartalmazzon, úrlap esetén mivel töltendő ki. A láb a fejben meghatározott szöveget tartalmazza. A feülről lefelé haladó, a rovatokat elválasztó vonalak a függőleges vonalak, a szélességben haladók a harántvonalak. Ha a függőleges vonalak közé a harántvonalak be vannak szedve, beszedett harántvonalú táblázat, ha a harántvonalak külön szedést képeznek, külön harántvonalú a táblázat. Az előbbinél igen sok apró lénia és kizáró anyagot kell szedni, ami időt rabló és csak akkor érdemes, ha azt a nagy példányszámú nyomás kívánja. A szedő a táblázatnak szánt ösztérfovatból az egyes rovatok terjedelmét úgy állapítja meg, hogy azok, a felveendő szövegeket szem előtt tartva, céljuknak megfelelhessenek. Az egyes rovatokat vastagabb, kettős vagy vékonyabb vonallal választják el.

3. **H i r d e t é s s z e d é s:** céget, intézményt vagy szolgáltatást ismertető szöveg, melynél a különböző fokú és rajzú betűk fejezik ki a fontosabb vagy alárendelt szövegrészeket. A betűkön kívül a szükség szerint ábrák, díszítések, vonalak kötik le az olvasó figyelmét. A készítedők speciális munkaköre, mely különösen napilapoknál hozzáértést és nagy gyakorlatot igényel.

4. **A k c i d e n s (m e r k a n t i l i s) s z e d é s:** Az ipari, kereskedelmi, egyesületi és családi élet értesítései, vagy a propagandát szolgáló sajtótermékekhez szükséges szedés, pl. árjegyzék, cégkártya, prospektus, meghívó. A szedő a készítedő nyomtat-

vány rendeltetését szem előtt tartva, a szedést kisebb-nagyobb, egyszerűbb vagy díszesebb betűkből szedi ki, szükség szerint a kiszedett szöveget rendelkezésére álló vagy saját készítette díszítő vagy figyelmet ébresztő anyaggal egészíti ki egy- vagy többszínű nyomtatásra. A szöveg és egyéb anyag csoportosítása fokozza a nyomtatvány hatását. Hozzáértésének fokát — ha nem előírt rendelési utasításra kell dolgoznia — a nyomtatvánnyal elért eredmény igazolja. Nélkülözhetetlen a szedő rajzolási képessége és jó ízlése.

5. Falragasz-szedés. Nagyobb méretű (fa, réz-) betűket, körzeteket és vonalakat igénylő sajtótermékei a könyvnyomdák-nak, amelyeket ma már a litográfia és mélynyomató eljárás mindinkább kiszorít e munkakörből. A csak sima szöveget tartalmazó falragaszoktól eltekintve, a szedő linoleum- vagy ólommetasztésekkel igyekszik tehát a nyomatóformát tarkítani, hogy a figyelmet a nyomtatványra, vagy annak egy részére főlhívja.

A szedés kivitelezésénél nagyon fontos, hogy az üzem változatos, az idők ízlésének megfelelő anyaggal legyen felszerelve és hogy az jó karban tartott legyen. Az ügyes szedőnek egyszerűbb anyagból is sikerül tetszetőset összeállítania, de viszont ha mindig ugyanazt használja az üzem, úgy nyomtatványai egyhangúságot mutatnak, ha pedig kopott az anyag, elhasznált: az a nyomtatványon kifejezésre jut. Tehát a szedési anyag állandó felfrissítését, ú. n. modern kiegészítést igényel.

Betűszedő: A betűszedés többféle ágazattal bíró ipari tevékenység, mely ágazatok mindegyike külön-külön speciális tudást és gyakorlatot igényel művelőjétől. A főbb ágazatok: merkantilis szedő, tördelő, gépszedő, korrektor. A

betűszedői munkálkodás alapfő-tétele a tökéletes nyelvismeret és széleskörű olvasottságon alapuló általános műveltség. A betűszedő tanulási ideje főképpen a technikai fogások és a szedési anyag ismeretének elsajátításával telik el. Segédkorában folytatnia kell technikai és elméleti ismereteinek kibővítését, különben alkalmatlanná válik. A kereskedelmi és ipari szakmák propagandájának fejlődése, valamint a tudomány mind szélesebb körökben való terjedése, az olvasottság emelkedése mind nagyobb igényeket támasztanak a nyomdászattal és így elsősorban a betűszedővel szemben; ezek kielégítésére széleskörű és általános, ú. n. lexikális ismeretekkel kell felkészülnie. Míg a merkantilis szedő munkájánál bármely ipari, kereskedelmi szakma vagy tudományos pálya sajátosságait fel kell ismernie, ízléssel, rajzkészséggel kell rendelkeznie, hogy a célnak megfelelő alkothasson, addig a gépszedőnek és korrektor-nak, akiknek tudományos és szépirodalmi szövegeket kell sokszorosításra alkalmassá tenniük: a tökéletes nyelvtani tudáson kívül alapos és általános tudással kell rendelkezniük, hogy munkájukat jól végezhessek el. Bármilyen szereplő egyéniségek neveiben jártasságot követel munkájuk; politikai, gazdasági és tudományos eseményeket tehát figyelemmel kell kísérniük; művészet, földrajz, történelem: mind olyan terület, amelynek általános ismerete nélkül nehezen tudnak megfelelni hivatásuknak. Igen sokszor kéziratok fogyatékoságait és hibáit is jóvá kell tenniük. Hatványozva vonatkozik mindezt a napilapszedőkre és a korrektorokra. A hirdetés vagy propaganda-sajtótermék szedője a szedésre adott anyag megfelelő ízléses és szemfogyó csoportosítá-

sával, egyes szedésrészek fel-
tűnőbb kiemelésével éri el az
olvasó figyelmének kívánt leköté-
sét, tehát a nyomtatvány cél-
ját. A betűszedőnek a foglalkoz-
tató üzem anyagát alaposan kell
ismernie, hogy a különböző sajtó-
termékek szedéséhez a legmeg-
felelőbbet alkalmazhassa. Egész-
séges szervezete mellett külön-
sen fontos a nagyon jó látó-
képesség és kezűgyesség. Munka-
képességét igen emeli az idegen
nyelvek ismerete. A betűszedők
képzéséről tanuló-korukban Bu-
dapesten a Sokszorosított Ipar-
testülete által fenntartott szak-
iskola, segédkorukban pedig a
Magyarországi Könyvnyomdai
Munkások Egyesülete által fenntar-
tott különböző továbbképző
tanfolyam gondoskodik. szal

Betű szeme: az a nagyság, ame-
lyet a nyúlvány nélkül való betű
(a, e, o stb.) az olomtörzshöz el-
foglal. Az olasz betűmetsző Bo-
doni volt az, aki három részre
osztotta a betűtípus törzsének a
magasságát: egy részt vett föl a
betű szemére, egyet a felső és
egyét az alsó kinyúlásra. Az m
betű magassága tehát egy egy-
ségnyi volt, a b-é kettő, a g-é
szintén kettő. Igen kedvelt arány
volt a régi betűöntőknél a 3:5:7-es
is, amikor három egység esett a
betű szemére, s kettő-kettő pedig
az alsó-felső kinyúlásokra. (Az m
betű tehát 3, a b és g 5-5 egy-
ségre terjedt.) Az ezen arány szer-
int készült betűsorozatokat nagy-
szemű betűeknek nevezték. A gót
és a fraktúr betű általában nagy-
szemű. Nagyszemű e Lexikon «De
Vinne» antikvája is.

Betűtár (franciául: dépôt): l. Depó.
Betűtörzs (Kegel): a betűnek ama
térfogata, amelyet a betűkép irá-
nyában elfoglal (a szélességgel
ellentétben), tehát a szorosabban
vett betűnagyság.

Betűnagyvalék: a német «Fisch» szó
fogalmára ajánlható jó magyar
szó.

Bevezetés: az olvasót általánosság-
ban tájékoztató rövidebb része az
egy-egy könyveknek. Mint a neve
is mutatja: a könyv elejére ke-
rül. Minálunk, a franciáknál és
a németeknél római számokkal
lapszámozzák; az angoloknál pe-
dig újabban többnyire arab szám
a paginája.

Bewick Tamás: angol fametsző és
rajzoló (1753—1828). Ő a fametszés
újjáalakítója, mert ő kezdte meg
az ájövéső használatát, aminek a
tónusos fametszés elterjedése lett
a következménye.

Beys Gilles (Le Bé): antwerpeni
könyvnyomtató, Plantin Kristóf
veje és párizsi főkönyomdájának
vezetője.

Bhsotype: szedőgéppel kapcsolatos
öntőgép; 1908 óta sokat emleget-
ték. A szedőgép kilencven betű-
tartó csatornája mindig automa-
tikusan feltöltött meg. Az egy-
szer lenyomatott betűt nem osz-
tották el, hanem újra beöntötték,
ami annál természetesebb volt,
mert a föltaláló, az indiánus pro-
fesszor Bhissey S. A. szerint nem
kevésbé mint száznegyvennégy-
ezer betűt lehetett az öntőgépen
óránként önteni.

Biblia-betű: a tercia betűnagyság
(16 pont) neve 1600 előtt; való-
sínűleg Schöffer Péter 1462-ben ké-
szült mainzi bibliájáról kapta a
nevét, amelynek betűi nagyság
dolgában megegyeznek a terciá-
val.

Biblianyomató-papiros: 25—45 gr
súlyú, legtöbbször gépsíma kivi-
telű és halványárga színezésű,
igen vékony papiros bibliák, ima-
könyvek, gyűjteményes törvény-
tárak részére; az áttetszőség csök-
kentése céljából nagy a hamu-
tartalma (kb. 15%) és ennél fogva
igen lágy. Ha 100%-ig rongy-
cellulózából készül, valódi bibliá-
nyomatóknak nevezzük. df

Biblia Pauperum: a. m. szegények
bibliája. Fatábláról nyomtatott,
nagy számban elterjedt kicsiny
könyv a 15. század első felében,

tele van újtestamentumi képekkel.

Bibliofil: a. m. könyvkedvelő. — L. még Magyar Bibliofil-Társaság.

Bibliofilia (görög): annyi mint könyvek szeretete, könyvkedvelés, általános értelemben: könyvgyűjtés. Nem minden könyvgyűjtés bibliofilia; ahol a gyakorlati cél irányadó, ahol tehát a könyveket használat céljából gyűjtik (például közönyvtárakban), ott nem lehet bibliofiliáról beszélni. A bibliofiliának legfőbb jellemvonása a könyvnek nem (vagy nem csupán) tartalmaért, hanem egyéb, külső tulajdonságaiért való megbecsülése. Amióta könyv van, van bibliofilia is. Mindig voltak és lesznek kiadók és könyvnyomtatók, akik a tipográfiára, a papíros megválasztására, az illusztrálására, a kötésre stb. olyan gondot fordítanak, hogy ezáltal a kiadvány — irodalmi mondanivalóján túl — mint művészi termék is jelentőséghez jut; és mindig voltak és lesznek emberek, akik az ilyen könyvkért nem sajnálták és nem sajnálják a pénzt. A könyv történeti fejlődésének során az eszkből cél lett: a tartalom háttérbe szorult s a legfőbb értékelési szempontnak a különleges, művészi kiállítást tekintették. Mátyás király hírneves Korvinái közt jelentéktelen műveket is találunk fejedelmi köntösben, ma pedig egy-egy pompás bibliofil kiadványnak tartalma gyakran valamely közömbös írás és csak arra szolgál, hogy a könyvművészet rajta teljes virágzásában megnyilatkozhassék. A könyvgyűjtés sok irányú lehet. Vannak gyűjtők, akiket csak ösnyomtatványok (l. o.) vagy egyes korokban (például a szabadságharc alatt) megjelent könyvek érdekelnek, mások csak bizonyos írók műveit és rájuk vonatkozó irodalmat gyűjtik. Egyesek csak első kiadásokat

szeretnek; másokat csak illusztrált könyvek lelkesítenek; van, aki a kötésre fekteti a fősúlyt; egy híres párizsi gyűjteményben pedig csak parányi alakú könyvecskék foglalnak helyet. Eleinte a bibliofilia csak koronás fők fényűzése volt (Lorenzo de Medici, Mátyás király, I. Ferenc és II. Henrik francia király stb.), később megjelennek a főúri, majd a polgári bibliofilek is. Gróf Széchenyi István atyjának, Ferencnek gazdag gyűjteménye a Nemzeti Múzeum könyvtárának az alapja lett; példátlanul bőkezű bibliofil volt gróf Teleki Sámuel, a marosvásárhelyi Telekítéka alapítója; gróf Apponyi Sándor, a legnagyobb és legtudósabb magyar gyűjtő magyar vonatkozású külföldi műveket, Elischer Boldizsár és Baracs Károly Goethe-irodalmat gyűjtött, dr. Szalay József (Szeged) mindent felkutat, ami klasszikusainkkal, elsősorban Petőfivel függ össze. Önként következik, hogy a könyvkedvelő számára nem mindegy, milyen állapotban van a könyv. Mindenekelőtt teljesnek kell lennie, nem szabad belőle sem szövegnek, sem képeknek, de még üres lapnak sem hiányoznia. Sérült vagy foltos lapok, esonka metszetek, erős körülvagás, nem eredeti kötés, késői kiadás: csupa olyan tényező, mely az érték megállapításánál súlyosan latba esik. Az igazi könyvgyűjtőnek széleskörű ismeretekkel kell rendelkeznie, általános irodalmi és történeti műveltségen kívül otthonosan kell mozognia a könyvészeti szakirodalomban és figyelemmel kell követnie a világ minden táján lefolyó aukciókat, ahol a ritka és értékes könyvek gazdát cserélnek. Majdnem minden országban működnek bibliofil-társulatok és folyóiratokat, évkönyveket, szép munkákat adnak ki. A hazai szakirodalomból megenlí-

tendők a Magyar Könyvszemle (1876 óta), a Könyvtári Szemle és a Magyar Bibliophil Szemle c. folyóiratok, valamint a Magyar Bibliophil Társulat (l. o.) kiadványai. A világszerte mutatkozó elszegényedést természetesen a bibliofília is nagyon megsínyli, ezért a könyvek ára, kivéve egyes megingathatatlan értékű kategóriákat, meglehetősen alacsony. Azonban mindinkább kialakul a bibliofil-könyveknek új válfaja: az, mely a tömegtermelésen belül, a modern gépüzem nagyszerű lehetőségeit hirdetve, valósít meg művészi törekvéseket s így a kispénzű ember által is elérhető.

Bibliofília (görög): annyi mint könyvgyűlölet, iszonyodás a könyvektől.

Bibliográfia: a. m. könyvészet (l. o.).

Bibliográfus (görög): az ókorban könyvmásolót, a könyvnyomtatás föltalálása után nyomdászt jelentett; ma könyvismerőt, könyvészt jelent.

Bibliomania: a. m. könyvéhség, túlságba hajtott könyvkedvelés.

Bibliotéka: a könyvtár görög neve.

Bibliotekonómia: a könyvtárak történetére és a könyvészetre vonatkozó ismeretek összefoglaló neve.

Bibliotheca Corviniana: l. Korvinák.

Biedermeier-stílus: a napoleoni idők empire-stílusa után, tehát kb. 1815 és 1850 között uralkodott díszítőstílus. Főleg a polgárság lakásberendezésében és ruhaviseletében nyilvánult meg, de a könyvművészetben is erősen érvényesült.

Bikfalvi Falka Sámuel: lásd Falka Sámuel.

Bilance (francia): a. m.: kereskedelmi mérleg.

Bildungsverband der Deutschen Buchdrucker: a német könyvnyomdai munkások szakkulturális egyesülete. Központja Lipcse, majd

Berlin volt. A régi helyi «Typographische Gesellschaft»-ok és «Graphische Vereinigung»-ok összevonásából keletkezett, s taglétszáma 1932-ben a 30.000 felé járt. A kebelében működő, hasznos és szép könyveket kiadó «Büchergilde Gutenberg» tagjainak száma a száz ezret is meghaladta. Havonként megjelenő szaklapjai a Typographische Mitteilungen és a Graphischer Betrieb. Elnöke Dressler Bruno volt. 1933 tavaszán az új politikai éra elsöpörte a vezetőséget, s nagy változásokat idézett elő az egyesület belső szervezetében is.

Bilingvis (lat.): a. m. kétnyelvű; olyan kiadvány, mely azonos szöveget tartalmaz két nyelven.

Billentyűzet (klaviatúra): rendszerre, beosztásra és a billentyűk száma szedőgépenként változik. Bővebben lásd az illető címszóciknál.

Billet (francia): a. m. jegy, cédula.

Blüder Ferenc: nyomdavezető 1818-tól 1842-ig a nagyszombeni Hochmeister-nyomdában.

Biográfia (görög): a. m. életrajz.

Birkholz Agoston: könyvnyomdával is felszerelt tipográfiája 1878-ban keletkezett a Nádor utcában. Később Hamburger és Birkholz céggel a Csáky utcába költözött, ahol részvénytársaság lett belőle.

Bíró Dezső: szül. Budapesten 1880-ban, megh. 1932-ben. A könyvkötő-mesterséget tanulta ki. A könyvkötők és rokonszakmabeli munkások és munkásnők szakszervezetének elnöke és a Könyvkötők Lapja felelős szerkesztője volt. A szociáldemokrata párt lapjának, a Népszavának 29 évig volt alkalmazottja. A kommün bukása után emigrált. Három és fél évi távollét után került ismét Magyarországra. Visszaérkezése után a Népszavánál ismét elfoglalta régi helyét. 1925-től a törvényhatóság bizottságának és a Beszkárt igazgatóságának tagja volt egész elhalálkozásáig.

Bíró Mihály: 1752—53-ban a debreceni városi nyomdában provizor. Később — 1754-től 1757-ig — Pap Istvánnak társa volt a nagykirályi nyomda vezetésében.

Bíró Miklós: a Hungária-Nyomda igazgatója, szül. Erdőteleken 1886-ban. A nyomdász mesterséget 1899-1903-ban Hevesen, az Adler József nyomdájában tanulta. Innét Budapestre kerülve, a Rigler- és Károlyi-nyomdáknak dolgozott. 1905-ben vándorútra indult s Amerikába került, ahol rövidesen vezetője lett a newyorki Népakarat-nyomdának. Az akkor megalakult Amerikai Magyar Nyomdászszervezet titkára, az «Amerikai Typographia» szerkesztője, 1908-ban újból idehaza, választmányi tagja a Szakkörnek, látogatója az Iparrajziskola grafikai osztályának. 1910-ben önállósította magát. Munkáit gyakran közölték mellékletül a hazai és külföldi szaklapok. 1916-tól könyvkiadványai jelentek meg. Tíz éven át, 1920-tól 1930-ig szerkesztette és kiadta a «Magyar Grafika»-t. 1921-ben nyomdáját eladta a Globus-nyomdának, amelynek egyidejűleg átvette az igazgatását. 1927-ben újból saját nyomdája van, míg 1931 óta igazgatója a Hungária-nyomdának. 1933-ban szerkesztette és kiadta a «Magyar Grafikai Almanach»-ot. 1936-ban egyik szerkesztője és kiadója a «Nyomdászati Lexikon»-nak.

Birota-eljárás: kliséknek rotációs gépeken nyomtatott újságokba való alkalmassá tétele. Lényegében nem egyéb, mint vékony «relief-klisé» (l. Egyengető eljárások 3.).

Bissontípi: l. Szemesés autotípiai eljárások.

Bisticel Vespasiano: olasz kódexművész a 15. században. Firenzében volt a szinte gyári arányú könyvmásoló műhelye. A pápák, fejedelmek, bíborosok stb. is a rendes vásárlói körébe tartoztak.

Bittermann Károly: óbudai születésű tipográfus, a Trattner-Károlyi-nyomdának a neveltje. 1844-

ben szabadalmat kapott Szabadkán való nyomdanyitására. A szabadsgárcare idején való nyomdászati tevékenységéért az 1849-es év végén börtönbe került. Meghalt 1869-ben. — Egyik fia, Nándor, 1864-ben nyomdát alapított Zomborban; egy másik fia, Andor, később Zentán nyomdászkozott.

Bizalmiférflak rendszere: l. Nyomdai bizalmiférflak rendszere.

Bizmut (bismuthum): vöröses-fehér fényű, igen törékeny fém; faj-súlya 9,9, olvadáspontja 270° C. A levegőn közönséges hőmérséklet mellett nem változik, de magasabb hőben könnyen oxidálódik. Ötvényekre való alkalmazását főleg könnyű olvadásának köszönheti. A betűöntők is használnak kevés bizmutot az öntés könnyítésére, de ez nem válik a betűanyag javára, mert általa a fém nagyon törékennyé lesz. Lelelőhelye: Dobsina, Csehszlovákia, Szászország, Anglia és Norvégia.

Bizomány: áru, amelyet a könyvkereskedő nem vásárol meg visszavonhatatlanul a kiadótól, hanem azzal a föltétellel veszi át eladás céljából, hogy csupán akkor fizeti ki, ha sikerült eladnia; viszont ha nem sikerül, akkor a termelő visszafogadja. A bizományi áru tehát a vevőre nézve nem jelent semminemű kockázatot. A könyvkereskedelemben kiadó és könyvkereskedő közt kétféle üzletkötés szokásos: l. szoros számlára, amikor is a könyvkereskedő a kiadótól készpénzért vagy hitelben, esetleg cserejoggal (l. o.) de facto megvásárolja az árut; vagy 2. bizományi számlára, rendszerint alacsonyabb rabattal (l. o.), mely esetben a fentvázott helyzet áll elő és az áru továbbra is a kiadó tulajdonában marad. (Ezt nevezik bizományi árunak.) A bizományi áruval a megállapodás szerinti időpontokban el kell számolni; ha más kikötés nincs, akkor a könyvárus április hó végén (rég) szokás szerint még ma is

húsvéti vásárnak, rövidítve H. v. nek nevezik) bizományi elszámolást ad. Ez úgy történik, hogy értesítést küld az el nem adott áru mennyiségéről és nettó értékéről, a megmaradt árut vagy vizszaküldi a kiadónak (remittenda, l. o.) vagy a következő elszámolásig továbbra is raktáron tartja (diszponenda, l. o.); azt az egyenleget pedig, mely a remittenda és a diszponenda értékének a bizományi számla összegéből való levonása után adódik, kiegyenlíti. A bizományt «a. c.» jellel is jelölik. — Ha az író maga adja ki művét (l. Magánkiadó), akkor terjesztőjének rendszerint szintén bizományba adja a kiadványt; ketjük közt ugyanaz a viszony áll fenn, mint kiadó és könyvkereskedő közt; ily esetekben szokott a kiadványokon az a felirat szerepelni, hogy «X. Y. bizomány» (vagy: főbizomány).

Bizományi számla: l. Bizomány.
Bizományi elszámolás: l. Bizomány.
Bizományos (németül: Kommissiönär): a könyvkereskedelem egyik ágának folytatója; összekötő kapcsolat könyvkiadó és könyvárus között. A vidéki könyvkereskedők egy része nem közvetlenül a kiadóknál rendeli meg napi szükségletét, mert ezáltal több céggel kellene leveleznie és küldeményeit, mivel több helyről érkeznek, nagyobb portóköltésig terhelni, hanem egyesített rendeléseit a bizományoshoz küldi. Az szerzi be számára a különböző kiadóktól kívánt árut és rendszerint ki is fizeti helyette. A különböző szolgálatokért (beszerzés, csomagkövetítés, számla beváltása, remittendák kezelése stb.) a bizományos megállapodás szerinti bizományosi költséget számít fel. A legtöbb vidéki könyvkereskedőnek a fővárosban bizományos van, azonban fenntarthatja magának azt a jogot, hogy a kiadóval közvetlenül (direkt) is érintkezhesék. A külfölddel össze-

kötetésben álló nagyobb könyvkereskedések külföldi bizományosokat szoktak igénybevenni; német nyelvterületen ezt a hivatást évszázadok óta a lipcei bizományosok látják el.

Bizonyos pénz (németül: Gewissegeld): a betűszedők körében régebben sűrűn használt, németes ízü megjelölése a «heti bér» fogalmának, ellentétben a «számlásban dolgozás»-sal, vagyis akkordmunkával.

Biztosíték (politikai lapoknál): lásd Lapóvadék.

Biztosító lénialk (assurée-vonalak): a csekklapokon, váltókon stb. látható s az összegnek betűvel való kiírására szolgáló párhuzamos sűrű vonalak. Az a rendeltetésük, hogy a beleírt szövegen az utólagos vakarás és változtatás megnehezüljön.

Blaeu Vilmos: az amsterdami Blaeynyomdászdynasztia megalapítója, született 1571-ben, megh. 1638-ban. Európa egyik legzehebb nyomdájává vált az övé. Ő vezette az ősi képi sajtón az első jelentékenyebb javításokat. A tégelyt emelgető sróftot például, amely azelőtt fából volt, mint a sajtónak minden más része, sárgarézből, majd vasból csináltatta. Eppen úgy a forgyatykúkat is, a taliga meg a tégely azonban fából való maradt az ő préseinél is. Halála után fia János, 1673-tól fogva pedig két unokája, Péter és János nyomdászodott tovább. Nagy könyvnyomtatónk, Tótfalusi Kis Miklós náluk tanulta a művészetét.

Blanc fixe: fehér fémfesték; kén-savas só és bárium-só keverékéből áll. Permanens fehérnek is nevezik.

Blanketta: kitöltésre váró kisebb űrlapok franciás elnevezése (ilyen például a könyvtári blanketta is.)

Blankó-előnyomatok: diplomaféle, nagy gondal készült, többnyire többszínű nyomatok, amelyekbe esetről esetre valamely nevet és más szöveget nyomtatnak bele.

Blaschke János: magyar rézmetsző (1763—1833). Több mint harminc év alatt számtalan metszvény került ki a műhelyéből. Dolgozott vonalas és pontozó modorban.

Blickfang: nyomdász- és művész-körökben használt német szó az olvasó figyelmét felköltő s őt a szövegrész olvasására is rávezető, többnyire igen föltűnő rajzbeli vagy szedési elemeknek a fogalmára. Ilyen például valamely hirdetésben alkalmazott óriási kérdőjel, fölkiáltójel, iniciálé és sok más egyéb.

Blokálás: 1. magyar szóval alig helyettesíthető betűszedői mesterki-féjezés. A betűk fejletőre-állítását (B) jelenti valamely betű hiánya vagy a kézirat valamelyik szavának olvashatatlansága esetében. — 2. A kollektív szerződést be nem tartó vagy a nyomdaipar erkölcsi követelményei ellen más módon vétő nyomdák kiközösítése az olyan nyomdaintézetek sorából, amelyekben szervezett munkás munkát vállalhat.

Blokkfűzés: 1. Tömbfűzés.

Blokknyomatok: 1. a. m. fatáblanyomatok (l. o.); — 2. a. m. mozaikos nyomatok (l. o.).

Boccardino Vecchio: 15. századbéli olasz könyvnyomdász művész; Mátyás királyunk számára is dolgozott.

Boeskey György: kiváló magyar szépirod. a 16. században, II. Rudolf titkára; szép iniciálékkal díszített betűskönyve jó emléke a régi kancelláriák művészetének.

Bodoni Giambattista: olasz könyvnyomdász, szül. 1740., megh. 1813-ban. 1758 óta mint szedő a propaganda műhelyében munkálkodott, 1766-ban a parmai nyomda igazgatója lett, melyből egyebek között görög, római, olasz és francia klasszikusok pompás kiadásai kerültek ki. 1790-ben saját nyomdát állított fel. A betűmetszésben volt különösen mester s 143-féle antikva és kurzív betűfajtát vésett. Eleteírása Giuseppe de La-

ma-tól (2 kötet, 1816) és Bernar-ditól (1873) jelent meg.

Bod Péter: a magyar irodalomtörténetírás apja, született 1712-ben, megh. 1769-ben. Ő nevezte el «Er-délyország főnixének» Tótfalusi Kis Miklóst, a legnagyobb magyar betűmetszőt.

Bogár Ignác: tisztviselő volt a világháború idején. 1919-ben Buda-pest egyik népbiztosa lett, majd eserefogolyként Moszkvába került, ahol egy nagyobb nyomda igazgatását bízták rá. A harmincas évek elején meghalt.

Bojcott: l. Kiközösítés.

Boldini György: a mult század harmincas-negyvenes éveiben a Lan-derer és Heckenast pesti nyomda-jának gépmestere. A Boldini és Poldini nyomdászcsaládok törzs-apja. Meghalt 1846-ban.

Bolgár szedés: A bolgár nyelv a délszláv nyelv keleti tájszólásá-ból fejlődött. Az orosz hatás igen érezhető rajta. Abécéjének alapja — a szerbével meg az oroszéval együtt — a cirill vagy ósláv alfabéta.

Bolti ár: a könyvkereskedelemben a könyvnek a kiadó által előírt eladási ára. Míg a legtöbb szak-mában a kereskedő, a beszerzési árhoz hozzáütve hasznát, az el-adási árat maga állapítja meg, addig a könyvkereskedelemben a könyv bolti árat mindenkor a ki-adó határozza meg és abból a vi-szontárusítónak bizonyos enged-ményt, (rabattot, l. o.) nyújt. A szolid könyvkereskedő legfeljebb allandó vevőinek nyújt bizonyos megengedett csekély engedményt. A bolti ár megváltoztatását a könyvkiadó vállalatoknak hivata-losan közöznie kell tenniök.

Bolton-féle szedőgép: 1880 körül so-kat beszéltek róla; föltalálója Bol-ton angol mechanikus volt; a gép logotípiákkal is dolgozott, de min-den különösebb eredmény nélkül.

Bolyai Farkas: világhírű matema-tikus, szül. 1773-ben, megh. 1856-ban. Egyidőben fölügyelője volt

(typographiae inspector) a marosvásárhelyi ref. kollégium által fenntartott nyomdának is.

Bolygó: Frecskay János ajánlotta a német «Fisch» (betűgyárválék) fogalmára.

Bolygókerékes járat: l. Planétás járat.

Bomberg Dánlel: 16. századbéli velencei tipografus, egyike az elsőknek, akik pontozással szedték a héber szöveget. A Talmudot 12 kötetben adta ki, de ezenfölül is nagyszámú zsidó könyvet nyomtatott. Lesser szerint 200 nyomdászt meg zsidó hittudóst foglalkoztatott a nyomdája.

Bong Rikárd: Betűszedő volt. 1872 végén Berlinben fadetsző-intézetet alapított, s kitűnő művei révén csakhamar jó hire támadt. A kimulóban levő színes fadetszőést ő keltette új életre. Idővel nyomdát is alapított s megindította híres vállalatait: «Zur guten Stunde» és «Moderne Kunst».

Book-plate: az elxlibris angol elnevezése.

Bordás henger, azaz dob: nyomtatás után az ívet átveszi a nyomóhengertől és a kirakó szerkezetéhez továbbítja.

Borgisz: a 9 pontos betűnagyság elnevezése. A francia «bourgeois» (l. o.) szóból eredt.

Borítás (nyomatóhengereké): a magasnyomatásban minőségileg a gépen nyomtatásra kerülő munkáktól függ. Finomabb munkáknál, ahol a kvalitás a fontos: keményebbnek kell lennie, míg ha igénytelenebb a munka, úgy puhabb legyen. A kemény borítás és egyengetés eredménye, hogy szép tiszta, éles nyomatot ad, de gondosabb egyengetést kíván a puha borításnál, melynél a betű képe erősebben befekeszik, szinte ágyat csinál a borításba, illetőleg az egyengetésbe és így a betű éles körvonala elvész; ennek fejében jóval kevesebb egyengetés is elégséges. Szoktak gumivászonkendőt is borításnak használni,

amelynek előnyei tömör formáknál, valamint a betű megkímélése szempontjából elvitathatatlanok, de ritkás szövegnél csak abban az esetben használhatók, ha fölébe kemény egyengetés jön. A borítás vastagságánál arra kell vigyáznunk, hogy sem több, sem kevesebb ne legyen a kellőnél. Ha több: úgy a nyomtatóhenger kerülete megnövekszik és gyorsabban halad, mint a forma — a levonat hosszabb lesz, mint a szedés, s egyszersmind a szedés a nyomtatóhenger felé dől — így az egyengetés könnyen leszakadhat. Kevesebbnél az ellenkező jelenségek mutatkoznak, de mindkét eset abnormalis és különböző bajoknak — ú. m. «spisz», mázólódás («smicc»), a betűanyag időelőtti kopása stb. — az előidézője. A mélynyomatásban csak az ivnyomatató gépeknél van borítás, még pedig minden formánál a formahenger vastagsága szerint változó mennyiségű fénykéregpapíros, amely fölé gumikendőt feszítünk. **nl**

Boríték: a fűzött könyveknek rendszeren színes, vastagabb papírosra nyomtatott címlapja. A boríték mintegy köntöse a könyvnek, tehát rendszeren feltűnő modorban, olykor ábrákkal ékesítve, díszes betűkkel s néha több színben is nyomtatják.

Borítékgyártó gépek: l. Levélboríték.

Borítékpapíros: l. Papiros formátuma.

Bornemann Ernst: német betűtervező művész; bőven kivette részét az iparművészeti oktatásból is.

Bornemisza Péter (Abstemius): református püspök, író és könyvnyomató, szül. Pesten 1535-ben, meghalt valószínűleg Rárbokon 1585-ben. Hite miatt sokat üldöztek. 1573 elején semptel lelkész lett. E helységben Mancsovcics Bálint nyomdással társulva, több jeles művét nyomtatta véle. 1579-ben innen is elűzve, a pozsony-

megyei Detrekő várába menekült Balassa Istvánhoz. 1584-ben Rárbokra, birtokára vonult vissza, ahol szintén több könyvet írt és nyomtatott.

Boschitz István: kassai tipográfus 1677-től kezdve; ő nyomtatta valószínűleg Thököly Imre proklamációját is 1684-ben.

Boston-sajtó: a tégelyes nyomtató-sajtók egyik legegyszerűbb típusa, amely a kismformatumú, egyszerű nyomtatványok előállítására szolgál és kevés kivétellel kézi meghajtású. A gép formaalapja a függőlegesen fixen áll és festékezése 2–3 felhordóhengeres, tányéros eldörzsölésű. Teljesítőképessége átlagosan 500 nyomtatás óránként. II

Botanikusnyomat: a milánói Pademontanus primitív többszörösítő eljárása. Símára préselt falevelet, egyszerű virágot (vagy csipkét is) grafitral vagy festékkel behengereelve: levonatokat készített róluk.

Bou-mágla: árnyképek előállítására szolgáló, 18. századbeli primitív eljárás. Az életnagyságú árnyképet golyaorral kicsinyítették, bádagból kivágták, s ezt a bádaglapot nyomtatólemezül használták föl.

Bourgeois (francia) a. m. polgári: A 9 pontos betűnagyság elnevezése. (A chicagói tipométria kilenc pontos «bourgeois» betűnagysága a mi rendszerünkben 8.44, az angolországi pedig csak 7.90 méterpontot tesz ki.) A «bourgeois» szó minálunk és a németeknél «borgisz»-szá nyomorodott. Az elnevezés valószínűleg a 16. századbeli Tory Geoffroy hírneves francia származású könyvnyomtatótól ered, aki a nemességnek szánt pompás kiadásokon kívül a polgárság számára is nyomtatott könyveket.

Bozsk István: szül. Gyöngyösön 1870-ben, ugyanott szabadult fel 1887-ben; eleinte több vidéki városban kondicionált. 1892-től 10

éven át a Rudnyánszky, illetve Nagy Sándor-nyomdában dolgozott. Ezután 23 évig a Franklin-Társulat fióknyomdájának volt osztályvezető-revizora. A nyomdásztársadalomban mint az Ebredés dalkör pénztárosa kezdte meg tevékenységét. Majd a Szakkör is pénztárosául választotta s ezt a tisztséget a háború kitöréséig viselte. Pénztárosa volt rövid ideig a Jótékonyági Körnek, néhány évig a Grafikus Művezetők Egyesületének. A Korrektor-Kör vagyonát fennállása óta (27 éve) kezeli. A nyomdászdalkör elnöke.

Böhm Béla: szül. 1836-ban, megh. 1907-ben. 1848-ban beáll betűszedő gyakornoknak a budai egyetemi nyomdába. Két év után a pozsonyi Wiegand-nyomdában folytatja és 1854 július 9-én fejezi be tanulási idejét. Majd a Schreiber (később Angermayer)-féle nyomdában dolgozik másfél évig. Ekkor lejön Pestre Számwald-Emichhez, innen Heckenasthoz megy át. Közben Aradon Réthy Lipótnál 8 hónapon át művezető. 1862 végén Bécsben belép Holzhausenhez; itt mint akcidenszedő, magyar korrektor, revizor közel öt évet tölt. 1867-ben hazatérve, Pest különböző nyomdáiban szedő, korrektor, majd művezető; közben 2 hónapon át Pécsen Madarász Endréné művezető. 1872-ben az Athenaeumban tisztviselő lesz; később a nyomda üzletvezetői tisztelet tölti be haláláig. A nyomdászok társadalmi életében élénk tevékenységet fejtett ki nemcsak Bécsben, hanem idehaza is. Itthon a Segélyező Egyesület választmányi tagja, rövid ideig ellenőre, az Önképző Egyesületnek, az Athenaeum dalárdának egyik alapítója, majd elnöke. Az egri Tóth István szerkesztette Gutenberg című, első magyar nyomdászszaklapba, majd pedig a helyi Typographiába írogatott. szd

Bölesőnyomtatványok: a német «Wiegendruck» szolgai fordítása, I. Inkunabulák.

Bőrhántoló gép: a könyvkötői nagyipar segédgépe, amellyel a bőrkötésre szánt bőrdaraboknak a széleit vékonyítják.

Bőrhenger: puha bőrral bevont festékező henger, a könyomtatásban, offsetnél, bádog- és fénynyomtatásnál használják.

Bőrkötésű az olyan könyv, amelynek födele és gerince bőrral van bevonva. Francia kötésűnek is nevezik.

Bőrnymatok: a 13. századbeli szövetnyomtatók készítették amúgy mellékesen, fadúcokról. Voltak köztük nagyobb terjedelmű bibliai és egyéb ábrázolatok is. Az ilyen bőrnymatokat tapétákul használták; a legszebb ilyen emlékek a svájci Sion városkában maradtak meg.

Bradford William: az első philadelphiai nyomdász. Ő alapította a newyorkvárosi első tipográfiát is 1693-ban.

Brailletípiá: könyvek és újságok készítése a vakok számára, még pedig a hat pont (:::) kombinációjából álló Braille-féle betűkkel. Tulajdonképpen festék nélkül való domború nyomtatás. Később a készülék segédelmével előbb bádoglapba préselik a betűket, s erről történik aztán a papírosban való domborítás.

Brand-féle szedőgép: I. Monoman.
Brant Sebastian (Franck is): a 16. század egyik nevezetes alakja. Eredetileg pap volt, de 1528-ban otthagyva a parókiaját, főlváltva lett író, szappanfőző meg könyvnyomtató Ulm városában. Munkái a legnépszerűbbek a egyszerűsége miatt, amelyek voltak Európában; Bajorországban például halálbüntetéséért várt arra, akinél valamely Brant-könyvet találtak. «Bolondok hajója» című könyvéhez ő maga készítette a furcsa, megdöbbentő hatású, de művészi értékű fametszeteket.

Brassai Major Márton: I. Major Márton.

Braun Ottó: könyvművész lett porosz miniszterelnök, szül. 1872-ben. Főlszabadulása után eleinte szakszervezeti térer tevékenykedett. 1913-ban tagja lett a porosz országgyűlésnek. 1919-ben porosz földművelésügyi miniszter, majd miniszterelnök.

Braun Vilmos: évek hosszú során át volt a Grafikai Intézet (I. o.) igazgatója, majd vezérigazgatója; jelenleg (1936) a Seidner-féle plakát- és címkegyár élén áll. Sok tartalmas előadást tartott a különböző nyomdász körökben, munkatársa volt a Magyar Nyomdászati és a Grafikai Művészetek Könyvtárának. E Lexikonba a síknyomtatásról szóló cikkek egy részét írta.

Breitkopf Bernát Kristóf: német könyvnyomtató s kiadó, a Breitkopf és Härtel lipselei cég alapítója, szül. 1695-ben, megh. 1777-ben. 1732-ben már Németország első nyomdászai közé tartozott. 1762-ben fiának, János Teofil Immanuelnek (1719—1794) adta át az üzletet, aki azt olyan magas színvonalra emelte, hogy a német nyomdászat regenerátorának nevezték. Ő volt az első, aki mozgatható hangjegyeket alkalmazott. Szakmunkái: «Ueber den Druck der geographischen Karten» (1777); «Ueber die Geschichte der Buchdruckerkunst» (1779). Fő munkája: «Kritische Geschichte der Buchdruckerkunst» befejezetlenül maradt kéziratban.

Bresma-nyomtatás: könyvek, kották stb. offset- vagy mélynyomtatásos utányomtatására szolgáló eljárás. Valamely könyvet (szétszedetlenül) a Breslauer Max önműködő fotografálógéppel — tetészes szerinti nagyságban — oldalról oldalra az igen érzékeny brómezzüstkeresre fotografálunk. Automatikus előhívás stb. után a negatívokat szétdarabolva és lehúzza, nyomtató-ívekké állít-

ják össze. Szükség esetén krómos tojásfehérjével bevont fémlemezekre másolva, főleg offset-sajtón való nyomtatáshoz alkalmasak.

Bret Harte Francis: nyomdászból lett amerikai író. szül. 1840-ben, megh. 1902-ben. Előbb aranyás, majd 18 éves korában nyomdász lett San-Franciscóban; később hírlapíró, egyetemi tanár s az Egyesült Államok angolországi követe. Egyes novelláinak anyagát a «vad nyugat» nyomdász-életéből merítette.

Breton Viktor: könyvnyomató, a franciák legjelentékenyebb szakírója, Belfortban tanult a nagybátyja nyomdájában. 1862. évben vándorútra kelt s bejárta Franciaországot. 1874-ben belépett a párizsi híres Chaix-nyomdába s attól fogva egyre-másra nyerte meg a mesterszedésekre kitűzött pályázatok díjait. Később a párizsi École Estienne-nek lett tanára s a francia akadémia tisztiszalagjával ékesítette föl. Ő volt a párizsi könyvmúzeumnak is az alapítója.

Breve: a 15. században egyoldalsan nyomtatott egyes lapot jelentett, tekintet nélkül a tartalmára. Breve avagy levél volt tehát a szentkép, a játsszókártya, a bűnbocsátó levél és sok más is.

Breviárium: latinul a. m. rövid foglalat. Régebben több jelentése volt: jogszokások és törvények összefoglalása, kivonat nagyobb művekből. Breviáriumnak nevezik ma a katolikus papok imádságos könyvét, az irodalomban pedig egy-egy író vagy bölcselkedő műveiből vett szemelvények, idézetek gyűjteményét (pl Goethe-, Ady-breviárium).

Brevier: Angolországban és Amerikában a petit betűnagyság (8 pont) elnevezése. A chicagói tipométria 8 pontja a mi rendszerünkben 7.505, az angolországi tipométriáé pedig csak 7.3 méterpontot jelent.) A «brevier» el-

nevezés valószínűleg onnan ered, hogy papi breviáriumot nyomtattak véle először.

Brewer: nyomdászcsalád. Legnevezetesebb tagja Lőrinc, ki Schultz Dániel löcsei műhelyében tanult. Önálló nyomdát 1623-ban nyitott, szintén Löcsén, s ezt már 1641-ben görög betűkkel is felszerelte. Ő adta ki 1664-ig a löcsei kalendáriumokat is. Halála után fia, Sámuel vette át a nyomdát, melyhez az új betűanyagot a külföldről szülővárosába visszatért János nevű testvére szerezte be. Ez időtől kezdve a löcsei nyomda hazánk legkedveltebb nyomdái közé tartozott. Sámuelnek 1699-ben bekövetkezett halála után neje, Zsófia vette át a nyomda vezetését, majd 1705-ben gyermekei Brewer Sámuel örökösei néven.

Brillánskék: 1. Festékkeverés.

Brillant: betűnagyság megjelölése a Caslon-féle amerikai pontrendszerben. Megfelel három amerikai pontnak, vagyis a mi rendszerünk 2.8 méterpontjának.

Brito János: brüggei könyvnyomató a 15. században. Híres levélfestő is volt egyszerismind; 1493-ban halt meg. Nyomatványain nincsen évszám, s ezért eddig az 1480-as évek körül megjelentek közé számították azokat. 1898. esztendőben a brüggei levéltáros, Gilliodts van Severen, könyvet írt róla, amelyben őt tartja a könyvnyomtatás föltalálójának. Szerinte Brito már az 1445. évben nyomtatott volna Brüggeben francia nyelvű könyvet, még pedig a Gerson János professzor híres orvosi munkáját 32 oldal terjedelemben. Mi ezt a munkát fatáblanyomatnak véljük.

Brocarío: spanyol nyomdász; 1517-ben Alcalá városában többnyelvű bibliát nyomtatott Ximenes bíboros költségén.

Brochure (francia) a. m. kis fűzött röpirat; füzet.

Brockhaus: német könyvnyomtató-család. Legnevesebb tagja: Frigyes Arnold, ki 1808-ban megvette a lipcsei vásáron a Löbelféle Konversations-Lexikont és ezt 1809—11-ben befejeztetten kiadta.

Bródy László dr.: a Hungária-nyomda vezérigazgatója. Gödöllőn született 1889-ben. Középiskolai tanulmányai elvégzése után németországi egyetemeken a gazdasági pályára készült. 1922-ben került a Hungária Hírlapnyomda kötelékébe. A vezetése alatt álló lapizemnek munkaterületét kibővívte, sikerült a Hungária Hírlapnyomda termelésébe beiktatnia a minőségi munkák készítését. Szakmai munkásságával az ipari közösség gazdaságpolitikai irányításában élénk részt vesz s ennek érdekében szaklapjainkban gyakran jelennek meg írásai. A Nyomdai Munkaadók Egyesületének Szövetsége 1935-ben Utrechtben rendezett nemzetközi kongresszusán ő képviselte a Grafikai Főnökegyesületet, amikor is értékes előadást tartott az árszabályozás kérdéséről. E Lexikon munkatársa.

Brómezüstös másolópapíros: a kilencvenes esztendők elején kezdtek gyártani, s nagyfokú érzékenysége révén csakhamar lehetővé tette az ú. n. «rotációs fotográfálást» (l. o.) is.

Bromográf: fotografiai másológép. Teljesen automatikusan készíti el fényképmásolatokat 24:30 cm alakra, vagyis nagy levelezőlapot egyszerre. A gép alig háromnegyed négyzetméter területet foglal el, motórral vagy kézi erővel hajtható. A fotografiai főlévélet magukon foglaló üveglemezeknek a gépben való elhelyezése után bevezetik a fényérzékennyé lett hengerelt papírost vagy kartont és a gépet megindítva, ez automatikusan másolja a képeket a papírosra, előhívja, fixirozza, kimossa és szárítja azo-

kat, úgyhogy a teljesen kész képeket adja ki.

Bronzfestékekkel való nyomtatás a magasnyomtatásban: fekete festékekkel beigazítjuk a formát, megmosatjuk a gépet, a hengereket pontosan beállítjuk és a finomra őrölt bronzport az e célra gyártott kencével összekeverjük, de valamivel higabbra, mint a más festéket. Gépünk ha megáll, a hengereket azonnal meg kell mosni, különben a bronzfesték rászárad és hengerünk használhatatlenné lesz. A forma is gyakrabban mosandó.

Bronzfestékekkel való nyomtatás a mélynyomtatásban: azonos módon történik, mint a rendes mélynyomtató festékekkel való nyomtatás, csak a festéket gyakran kell kevergetni, hogy a nehezebb fajsúlyú bronzpor ne rakódhassék le a festékvályu aljára. A forma előkészítésekor jóval mélyebbre kell maratni a szokottnál és ajánlatos durvább rasztert venni, hogy több festék férjen el a raszter mélyedéseiben. A festék higitása toluóval (xilóllal) történik, de ha a nyomat képe száradás után mázolódik, úgy bronzkencével pótoljuk a kötőanyagot, de óvatosan, mert túlzott mértékben használva: elveszi a bronzfesték fényét. Az ezüst-, alumínium- és más fémporral kevert festékeinknél az eljárás ugyanaz.

Bronzkék: 1. Festékkeverés.

Bronzkönyvek: A rómaiak idejében a törvényeket és fontosabb rendeleteket bronzlapha vészték, s így valóságos bronzkönyvek keletkeztek. Ilyen bronzkönyvet találunk a lyoni múzeumban is: Claudius császár egy 48-ban elmondott beszédét foglalja magában.

Bronzlevonatok készítése a mélynyomtatás számára: a szöveg átviteléhez szükségesek. A tükör szerint pontosan tördelt szedést beemeljük, inkább téglyes, mint-

sem gyorsajtóba. A normális egyenetléssel középerősségű nyomást adva — ha kész a revízió —, simított ivet feszítünk, melyre üresen engedünk. Berakjuk a celofánpapirost és ugyancsak átengedjük a gépen, úgyhogy a celofán mindkét oldalán kielégítő festékmennyiség legyen a bronzpor megkötésére. Finomra örölt vörös bronzzal kétoldalt bedörzsöljük. Külön e célra gyártott tömör, fekete tollfestéket használunk, vigyázva a festékmennyiségre, hogy szép éles, de jól fedő nyomatot kapjunk. nli

Bronzológép: a kézi bronzolás helyettesítésére szolgál, s ennél is, mint általában minden más bronzolásnál először alapnyomattal kell a nyomtatványt ellátni, amelyre a bronzpor jól tapad. A bronzológép a kézi bedörzsölést mechanikusan utánozza és szóróhevederekből készült végnélküli szalagokkal dolgozik. Két főrészből áll: úgymint felhordó és leporoló szerkezetből. A fel nem használt por szűrőszervezeten át exhaustor segítségével egy gyűjtőszekrénybe jut, újból való feldolgozás céljából. II

Bronzolt alapra nyomtatás: többnyire nem elegendő az egyszeri nyomtatás a tiszta szín eléréséhez. Tehát: 1. vagy előnyomatot készítünk a formáról fedőfehérrel és annak tökéletes megszáradása után nyomtatunk rá a kívánt színnel; 2. vagy a festéket — mely csakis jól fedő lehet — megmelegítjük és folytonos kevergetés közben (már előbb összeolvasztott) viasz-gyantakeveréket öntünk hozzá, amitől már egyszeri nyomtatás útján is tökéletesen fedett nyomatot kapunk. Porolt bronzalapra igen jó és olcsó, ha 1 rész magnéziumporhoz 3 rész bolognai krétát keverünk és tiszta kencével eldörzsölve, fedőfehér helyett használjuk. nli

Bronznyomatás: fekete festékkel beigazítjuk a formát, gépet mo-

satunk, hengereinket utánaanéz-zük, majd kiválasztjuk a papiros minőségének, színének megfelelő festéket. Az általában használt festékek a következők:

világos	arany-bronzhoz:	sárga-geránium-lakk
	ezüst-bronzhoz:	fehér-milorikék és kevés meleg kencében oldott viasz
színes	arany-bronzhoz:	okker vagy terra di Siena
	ezüst-bronzhoz:	fehér-milorikék; ha a papír vöröses: úgy sárga kell még belé
sötét	arany-bronzhoz:	terra di Siena és kevés meleg kencében oldott viasz
	ezüst-bronzhoz:	fehér-milorikék, kevés sárga és meleg kencében oldott viasz

Minden festékhez a megfelelő mennyiségű szarítót keverjük. Simított papiroshoz finom, simítatlanhoz pedig durvább szemcséjű bronzport használunk. A festék savmentes legyen, valamint — ha a nyomat fölragasztásra kerül — a ragasztóanyag szintén, mert a savak a bronzport megbarnítják (oxidálják). Dús festékezással nyomtatunk és vatta, bronzkefe, vagy bronzológép segítségével a friss nyomatra rávisszük a bronzport, melynek a főlöslégét vattával letisztítjuk. Többszínű munkáknál lehetőleg a bronzolást végezzük először; ha ez nem lehetséges, úgy az előre nyomtatott színeknek teljesen szárazaknak kell lenniök, különben a bronzpor rájuk tapad. Esetleg a már száraz nyomatot bolognai kréta és magnéziumpor keverékével óvatosan át-dörzsölhetjük, hogy ne tapadhasson semmi bronzpor rá. nli

Bronzpor: a kívánt színnek megfelelően rézből, cinkből, cinnből

vagy alumíniumból, örlés és izapolás útján állítják elő. A rézből a sötétsárgát, vöröset, réz és cink keverékéből a sárgát, cinnből, cinkből, alumíniumból a világosakat (ezüst, alumínium). A zöldet a sárga-bronz oxidációjára révén nyerik. Hevítés vagy anilinfestékekkel való színezés útján is állítanak elő különböző árnyalatokat. Az egészségre mind igen ártalmasak.

Brosúra: rövid, kevés ivre terjedő könyv, különösen röpirat.

Broussonetia papyrifera: a. m. papiroseperfa. Főleg Japánországban otthonos, ahol fűzfa módjára nevelik, hogy kétéves hajtásainak hancsából papirost kapáljanak.

Bróza Ottó: elsőrendű akcidenyomdát állított a Váci körúton 1882-ben; jeles faktora volt ez időtájt Kleinmann Frigyes.

Bruce Dávid: a betűöntőgép feltalálója, szül. Newyorkban 1801, megh. 1892-ben. Előbb betűszedő, később betűöntő volt; gépe kezdetben 80, később megjavítva, 170 betűt öntött percenként.

Brumiller László: született 1891-ben Budapesten. 1905-ben a Franklin-Társulat nyomdájába ment szedőtanulónak, ahol 1909 július 25-én szabadult fel. Több fővárosi nagy nyomdában, a Franklin, Apostol, Athenaeum és az Egyetemi Nyomdákban dolgozott, utóbbi helyen mint korrektor, később pedig mint gépszedő. 1925 augusztus 31-e óta a Typographia fellelős szerkesztői tisztségét tölti be a nyomdai munkásság bizalmából. 1925 óta tagja az Országos Bizottságnak, a fővárosi és vidéki közös árszabálytárgyaló bizottságnak, a paritásos békéltető bizottságnak és lapbizottságnak. A Nyomdász-Sakkörnek megalakulása óta elnöke. A szocializmus párt országos végrehajtó bizottságának elnöke 1934 óta. A Természetbarátok Turistágyesülete alapító tagja, később

alelnöke, majd országos elnöke volt. Irodalmi munkássága: A «Természetbarát» és a «Munkás-sport és Kultúra» című időszaki lapok munkatársa, illetve társ-szerkesztője volt.

Bruno Guillaume (1763–1815): nyomdászból lett francia marsall. A Bourbonok visszatértekor Avignonban meggyilkolták.

Brücke szinköre: l. Szinkörök.

Brücke-társaság: a világháború kitörése előtt Németországban keletkezett tudósi szövetség, élén a Nobel-díjas Ostwald Wilhelm-mel. Az energetikai filozófia elveit igyekezett a gyakorlati életbe átvinni. Hatalmas lendületet adott a grafikus ipart is erősen érintő normalizáló mozgalomnak, így a papiros- és könyvformátumok egységességét illetően; megteremtette az «ido» világnyelvet, a legmodernebb és valószínűleg értékálló Ostwald-féle színleméletet és formatant.

B. T. F. Typesetting Machine: Londonban konstruált szedőgép; egyideig — közvetlenül a világháború előtt — a «Morning Post»-nál használták.

Bubenka Jónás: magyar fametsző. Lőcsén tanárkodott. Az 1679-ben megjelent «Orbis pictus»-ban másfél százra menő metszete volt.

Buchinger Manó: szül. 1875-ben Nyitrán. Négy középiskola elvégzése után a Posner-féle üzleti könyvek gyárában megtanulta a könyvkötő-mesterséget. Főszabadulása után azon iparkodott, hogy a könyvkötőket és a rokonszakmabeli munkásokat és munkásnőket egy modern szervezet részére megnyerje. Munkástársai előtt feltűnt Buchinger nagy képzettsége, s ezért mint egészen fiatal munkást a könyvkötő-szervezet vezető tagjává választották. 1905. évben már a szocializmus párt titkárnak választották meg. 1917-ben a stockholmi szocialista béke-konferenciának egyik magyar kül-

döttje volt. Az 1919-iki berni szocialista kongresszuson, melyen a szocialista békeköveteléseket tárgyalták, a magyar delegáció előadója volt. 1920 február 17-én emigrált és csak 1929 november 7-én jött ismét Magyarországra. Ez időtől ismét a szociáldemokrata párt vezető soraiban fejt ki tevékenységet. 1931-ben szocialista programmal képviselőnek választották. Megírta a könyvkötő-munkásság szervekedésének történetét, s ezenkívül több szocialista agitációs füzetet is írt. A Népszava és a szociáldemokrata pártkiadványok állandó munkatársa. fs

Buckram: durva len- vagy gyapotszövetű könyvkötő-vászón.

Bucsánszky Alajos: könyvnyomtató, szül. Egerben 1802-ben, meghalt Budapesten 1883-ban. Mint könyvkötő 1849-ben Pesten alapított könyvnyomdát. Nevét legjobban ponyvairodalmi termékei tartották fenn. Üzletét veje, Rózsa Kálmán folytatta, majd a Stephaneum olvastotta magába.

Budaházy Tamás: beregszászi tanár; 1870 körül foglalkozott valami betűszedőgéppel eszméjével. Hogyan képzelte el a dolgot; nem tudjuk, mert följegyzései és modelljei elkallódtak.

Budal Krónika: igazi nevén «Chronica Hungarorum», az első impresszumos Magyarországon készült könyv. Hess András nyomtatta, 1473-ban jelent meg.

Budapesti Betű- és Tömöntők Köre: alakult 1883-ban abból a célból, hogy egy táborba tömörítse a betűöntőket, majd később a tömöntőket is, hogy tagjai kölcsönös érintkezését előmozdítsa, a szaktársi szeretet és összetartozás érzetét fejlessze, a tagok anyagi érdekeit előmozdítsa és megvédje, továbbá, hogy lehetővé tegye a tagok szakmabeli és szellemi továbbképzését. A Kör ezenkívül taglétszámához viszonyítva igen jelentős szociális

missziót teljesít azzal, hogy csaknem alakulásától kezdődően az áttutató betű- és tömöntőknek, valamint segélyre szorult tagjainak rendes és rendkívüli segélyeket is nyújt. Az 1933. évi taglétszám 250. A bevételekből fedezett kiadások 75%-ig segélyezések. Az évi elszámolások szerint az utóbbi években ilyen címen teljesített kifizetések legmagasabb összege az 1931. évi, amely összeg meghaladta a 10.000 pengőt. ta

Budapesti Hirlap: 1883-ban alapították. Kezdetben Rndnyánszky Antónia, majd Nagy Sándor papnővelde-uceai nyomdájában készült; később új, szép tipográfiát rendeztek be számára a Rökk Szilárd uccában.

Budapesti Hirlapszedők Köre: hosszszas kísérletezés után 1884 február 2-án alakult meg. A Kör megalakulását szükségessé tették azok a rendezetlen állapotok, amelyek úgy a munkaidő, mint a munkáltatási feltételek és a munkabérek tekintetében voltak dívatban az akkori időkben a hirlapoknál alkalmazottakat illetően. E rendezetlen állapotok feljavítása és a vasárnapi munkaszünet kivívása volt a Hirlapszedők Körének főfeladata. Hosszszú évek fáradságos munkájába került, amíg az újonnan létesült Kör hathatós támogatásával sikerült is ezekben a kérdésekben a magyar nyomdai munkásságnak eredményeket elérnie. A Kör a gazdasági vonatkozású kérdésekben túl kulturális tevékenységet is fejt ki, sőt 1929 vége óta rátért az alapszabályszerű rendszeres segélyek folyósítására is. Az egy pengő hetijárulék ellenében napi 1.20 pengő munkanélküli segélyt folyósít a Kör 140 napig tagjai részére, ezenkívül ötévi tagság után 250–250 pengő végkielégítést nyújt a Kör a rokkantállományba menők részére és az elhalt tagok hátramaradottainak. A Kör a fenti

alapszabályszerű segélyeken kívül évente nagyszűzű rendkívüli segélyeket is fizet. 1935-ben felépítette a Kör a Római-parton lévő nyomdász-strandtelepen impozáns üdülőjét, mely 23 szobából és a szükséges egyéb helyiségekből áll. A Kör első elnöke Marich Ágoston volt, jelenlegi elnöke — 1924-től fogva — Schmidt Béla.

Budapesti Korrektorok és Revizorok Köre: 1908 december 18-án alakult. Első elnöke Schwind Béla, első jegyzője Grócz Ernő volt. 1934-ben ünnepelte 25 éves fennállását Kirsteier János elnöksége idején. Ezidőszertől Lévai Sándor a Kör elnöke. A Kör céljai: tagjai anyagi érdekeinek védelme és szakbeli továbbképzése. Munkanélküli tagjait rendkívüli, hűsvéti, karácsonyi és házbérsegélyben részesíti. Télen havi szakmai és tudományos felolvasásokat rendezett, eleinte önállóan, majd a Hírlapszedőkörrel együtt, míg a közös oktatásügyi bizottság ezt a feladatot át nem vette. 1929-ben kiadta dr Balassa József «Egységes magyar helyesírás szabályai és szótára» című művét.

Budapesti Könyvkötők Védőegyesülete: 1911-ben alapították a fővárosi könyvkötőmesterek. Első elnöke Leszik Károly volt.

Budapesti Könyvnyomdászok és Betűöntők Hitelszövetkezete: 1886 szeptember 19-én alakult. Első elnöke Falk Zsigmond, első pénztárosa Gawel Gyula volt. Kettejük, Darvas Adolf és Wolff Antal érdeme a Szövetkezet meg-alapítása. A Szövetkezet ügyésze alakulásától a mai napig dr Gold Simon kormányfőtanácsos, aki mindig a legmelegebben képviseli úgy a Szövetkezet, mint a tagok érdekeit. A pénztárosi tisztelet Gawel Gyula 33 éven át töltötte be, azóta Boros Miksa a pénztáros. A mai igazgatóság elnöke Gang Károly, aki 1910 óta

tagja az igazgatóságnak. A Szövetkezet személyi és bekebelezett kölcsönöket folyósít. 1934 december 31-én 346 tagnak 34.820 pengő betétje és 38.904 pengő kölcsöne volt.

Budapesti Naplajak Testülete: I. Ujságkiadók egyesületei.

Budapesti Papírgyár Rt.: I. Papírosgyáraink.

Budapesti Sokszorosítók Ipartestülete: az 1884:XVII. tc., az 1922. XII. tc. és az 1932:VIII. tc. rendelkezései alapján megalakult kényszertársulás, amelynek az összes budapesti, a sokszorosító szakmát gyakorló iparosok tagjai. Az ipartestületi autonómiát az ipartestületi közgyűlés alkotja. Az Ipartestület vezetőségét egy huszonnégytagú előjáróság és ennek élén álló, egy elnökből és három alelnökből álló elnökség képviseli. Az Ipartestület számviteli tevékenységére egy háromtagú számvizsgáló bizottság felügyel. Az Ipartestületet harmadik személyekkel szemben az Ipartestület elnöke és jegyzője együttesen képviseli. Sokszorosító ipar alatt a törvény 13. §-ának 63. tétele alatt felsorolt következő iparok értendők: könyvnyomtatás, könyvnyomtatás, betű- és tömöntés, fotokemigráfia, fotolitográfia, fénynyomtatás, mélynyomtatás, cinkográfia, fametszés. Az elsőfokú iparhatósági teendőknek egy részét a törvény az ipartestületre ruhazza. Az 1932:VIII. tc. az ipartestületek tevékenységét gazdasági téren mélyíteni óhajtja és e célból a törvény 26. §-a az Ipartestületi Munkaügyi Bizottság felállítását teszi lehetővé. Ezt a bizottságot az ipartestület a tagjainál foglalkoztatott alkalmazottak bevonásával választja meg és ennek a bizottságnak célja a munkaviszonyból származó közös érdekű ügyek megbeszélése és együttes megállapodások létesítése. Ugyancsak paritásos intéz-

ménye az ipartestületnek az Ipartestületi Békéltető Bizottság, amelynek munkaadói részről tagjai az előljáróság tagjai, ugyanannyi munkástagot pedig a tagoknál alkalmazott munkások külön választanak. Az Ipartestületi Szék az üzleti, a kari tisztesség és az ipartestületi fegyelem követelményeinek érvényesítését van hivatva szolgálni. Az Ipartestület jelenlegi elnöksége: elnök: Pápai Ernő, alelnökök: Tranger József, Székely Artúr és Neufeld Dezső. Jegyző: Lehner Rezső.

Buda város könyvművészete: közvetlenül a litográfia föltalálása után, 1799 körül alapította meg Laszlovszky József budai polgármester. A kis könyvművészt a város később eladta az 1803-ban alapított «Vizivárosi nyomda» cégű magánvállalatnak. Az 1859. évben új litográfiát rendezett be Buda város tanácsa.

Buday György: fametsző-művész. 1935 óta a szegedi egyetem a grafikai sokszorosítás lektora, született 1907-ben. Eleinte Erdélyben dolgozott, majd Szegedre kerülve, megszervezte a Szegedi Fialok Művészeti Kollégiumát. Az itteni ifjúság tanyai mozgalmának ma is a vezetője. «Boldogasszony bűcsúja» című s több más fametszettes könyve a külföldön is megjelent.

Bug-féle ivberakó: kauszuk-ujjakkal, légszivással, meg fúvással működött az 1880-as években.

Bugra: a német «Buchgewerbe und Graphik» (könyvvar és grafika) betűösszevonásból származott rövidítése; az 1914-i lipcei nemzetközi könyvvar és grafikai kiállítás idején használták először. A lipcei tavaszi vásárt azóta is Bugra-vásárnak mondják.

Bui-betűk: l. Plakátbetűk.

Bukaresti grafikai iskola: 1932-ben alakult. Igazgatója Cunesco Stavru munkavégző főfelügyelő. Tanerői: Dumitrescu Traian R., Krainich

József és Nánási Gábor. Három szakosztályból áll: 1. szedők és gépmesterek kurzusa. Tanidő két év. Az oktatás elméleti és gyakorlati. 2. Könyvkötői tanfolyam, heti három estén, egy-egy hónapig. 3. Linotype gépszedői tanfolyam, négy hónapig tart. — Alapfeltétel a román nyelv tökéletes tudása. Tandíj havi 500 lej. A kurzus sikeres elvégzése után a hallgatókat esetleg kondícióba helyezik.

Buktatás (ném.: Umschlagen): az egyoldalon kinyomtatott ívnek a hátsó nyomtatáshoz való olvatón megfordítása, hogy az alsó illesztékekhez rakott oldal ismét odakerüljön, míg az oldalméretékhez rakott oldal a gép másik oldalára.

Bullock-gép: a Bullock Vilmostól 1863-ban feltalált rotációs gép, amellyel először nyomtattak a papírostekeres mindkét oldalára stereotípekkel. Különösen Amerikában volt elterjedve. Óránként kb. 10-12.000 ívet nyomtattak.

Burger Zsigmond: l. Szegedi könyvnyomtatás.

Burg-féle szedőgép: nagyon hasonlít a Monotype-hez, de a perforált kartónszalag után nem önti, hanem szedi a betűket.

Burgonya-csíríz: l. Ragasztó-szerek.

Burkoló: a könyv táblájára, fedélére ráhajtott védőboríték. Régebben üres papírosba burkolták az értékesebb könyveket, újabban azonban a legtöbb (főleg szépirodalmi) könyvet ellátnak burkolóval és a címen kívül képpel is díszítik. A burkolónak kétös célja van: védi a könyvet a piszkolódástól, rongálódástól és feltűnő szedésével, színességével magára vonja a kirakatban a közönség figyelmét. A burkolóban rejlik nagy propagandaértéküket csak a háború után fedezték föl; azóta a gyakorlati grafikanak jelentős ága lett a burkoló tervezés és szerepet kapott művészi kiképzésében a fényképezés is.

A hatásos burkoló valóságos hirdetése, plakátja a könyvnek és ezézt rendszerint több színben nyomtatják és gyakran lakozkák is. Fontos, hogy a n. «blickfang»-ja legyen, vagyis legyen rajta olyan grafikai vagy tipográfiai elem, mely a szemet megragadja. Az utóbbi években különösen Végh Dezső, Kner Albert, Radó György burkolói tűntek fel. A burkoló behajtását a könyv rövid ismertetésére, valamint reklámszövegek elhelyezésére használják fel.

Buschmann Ferenc: szül. 1837-ben, meghalt 1917-ben; alapítója volt a Magyarországi Könyvnyomdai Munkások Egyesületének és az Önképző Egyesületnek, utóbbinak első elnöke (1866). Az 1869-ben megindult Typographiának első szerkesztője volt, amely tiszttségét csak rövid időn át töltötte be. Később a Bucsánszky-nyomda faktora lett, majd 1872-ben a Mezőssy-féle nyomdát vette meg. A kollektív szerződésnek leglelkesebb hívei közé tartozott és az ennek alapján létesített első budapesti békéltető bizottságnak is tagja volt.

Buschmann Gusztáv: Ferenc édesapja; Potsdamban született és 1839-ben került Pestre. 1848–49-ben a vizontagságos sorsú Bank-nyomda nyomtatómunkása. Több esztendőn keresztül vezette a budapesti nyomdászegyesület törzskönyvét, s egyszersmind buzgó pénzbeszedője volt az egyesületnek. Megh. 1886-ban, 77 éves korában.

Butkovszky Bertalan: sokfelé dolgoztatott akcidens-szedő; utóljára a Stádium-nyomdában faktoroskodott. 1905-ben a betűszedők szabdkézi rajzoktatásáról jelent meg egy kis könyvecskéje. 1900-ban «Kulacs» címen nyomdászoknak való vicclapot indított. Ennek címe később megváltozott: «Nyomdászok Éleclapja», majd meg «Satty» lett belőle.

Buyer Bartholomaeus: Lyon városának legelső könyvnyomtatója. 1473-ban állította föl itt a tipográfiaját.

Búza-papíros: a kínaiak már hosszú évszázadok óta készítik ezt a papírost a búza szalmájából.

Bűnbocsátó levelek: Gutenberg János 1454 körül, a negyvenkét-soros biblia nyomtatása közben, majd meg 1461-ben is készített «akcidenciája». A Mainzban székelő pápai főágens, Chappe bizta meg ennek a nagyobb példányszámú egyoldalas nyomtatvány-nak az elkészítésével.

Byller Márton: a nagyszombati nyomda ügyvezetője 1664–1674-ig.

Cahier (francia): a. m. füzet.

Calendoli-féle szedőgép: egy dominikánus barát, Calendoli által felfeltalált, példátlanul reklámozott gép. Fő-fő része egy fémcső-csoport; a csövek szorosan egymás mellé vannak illesztve, s négy elrekesztett csoportra oszlanak, egyenkint harmincegy csővel. E csövek mindenike százötven-kétszázötven betűt tartalmaz. A csőcsoport elektromos összeköttetésben áll a billentyű-szerkezettel. A kizárásnak a jegyei a billentyűszerkezet mellett sorakoznak, s pedálnak a nyomogatásával vitetnek a kellő helyekre. Calendoli betűi nagyban különböznek a nyomdai ólom-típusoktól. Magasságuk mintegy 6 milliméter, vastagságuk a borigznak felel meg, s a talpukból fölfelé nyúló horony üregessé teszi őket. Ennél a horonynál fogva vezetődték a betűk arra a lécre, amelyen a kizárás történik. Midőn a szedő a billentyűt megérinti, az alkalmazott elektromos áram hatása következtében a megfelelő csővekből egy betű esik a vezető lécre, hornyával beléje kapaszkodva; villám-

gyorsan végigfut rajta s megállapodik egy másik lécen, ahol a kizáró anyag pedál és billentyű segítségével rakatik az imár sorokká nőtt szedésbe. A különleges formájú betűtípusokat külön öntőgép állítja elő és tömködi a szedőgép csőveibe. Calendoli gépének gyártására nagy tőkeerejű társaság alakult Párizsban, de a gépek — a föltaláló ötvenezer betűre tette az óránként való munkaképességüket — csak nem akartak elkészülni. A világháború idejére elfogyott a pénz, s elhallgattak a csudagéppel is.

Calonne vicomte: logotípiás rendszer föltalálója. 1878-ban ilyen szisztémára rendezte be a párizsi Soleil nyomdáját. Az eredmény az óránként való szedésmennyiség jelentékeny megnövekedése volt; az osztás mennyisége azonban a rendes mennyiségek egyharmadára csökkent, ami értéktelenné tette a vicomte találmányát.

Calonstípiá: a fotográfiai negatív használata nélkül való fotolitografáló eljárás. Pauzáló-papírosra készült rajz után negatívot állítanak elő szépiá-papírosra, s a fotolitografálás ez után történik.

Cambric-papíros: gépi úton előállított, könyvkötők számára való olyan fedélbevonó papíros, amelyet fekete avagy színes kazeinréteggel vontak be, s aztán rücsösossá sajtoltak.

Camelot (francia): a. m. rikkanos, ujságárus.

Canclaresca Romana Cursiva: a 15. század vége felé Olaszországban divatozott kancelláriai írás. Ennek nyomán vésette meg Manuzio Aldo az első kurzív típust.

Canevas (francia): a. m. vázlat, irodalmi művek vázlatos terve.

Canoncino: a 24 pontos betűnagyság neve az olaszoknál.

Canone: a 32 pontos betűnagyság neve az olaszoknál.

Caput (latin): a. m. fejezet.

Caractères (francia): a. m. nyomdabetűk.

Carbo Johannes: egy 16. századbéli vándor könyvnyomtató; 3 eszten-deig Bécsben is dolgozott, görög és zsidó könyveket nyomtatva.

Carentia: latinul a. m. várankozási idő (németesen: karenc-ido); az az időmennyiség, amelynek el kell telnie, amíg valamely egyesületbe belépő tagnak az egyesületi segélyekre való joga megnyílik.

Carpenter-féle szedőgép: 1. Logotyper.

Carreagrafiá: amerikai találmány, a kemigráfiában tónusok előállítására használják. Minálunk inkább «tangirozó eljárás» néven ismerik. Akkor használják, ha nagyobb fölületre kiterjedő tónusra van szükség, például élc-lapokban, ahol a rajz eleve nebbé és markánsabbá tétele okáért az egyik alumnak ruházatát ilyen, a másikat meg amolyan szemcsézettű teszik. Az ilyen tónus könyvnyű előállíthatása okáért farámába feszíthető vékonyka zselatinlapokat készítettek, kidomborodó szemcsézettű különböző mintázattal, úgy hogy fölületük befestékezhető, s átnyomat készíthető róluk.

Carte (francia): a. m. lap, étlap.

Cartouche: a barokk ízlésből vett keretek, melyeknek szélei cikornyásan behajlanak. Általában minden keretalakú befoglalás.

Caslon: angol betűöntő-család. Neves tagja Vilmos (1692—1766), kinek antikva betűit az angol tipográfusok még ma is szelvényben használják. Caslon Type Foundry-nak nevezik a londoni betűöntődék egyik legnagyobbikát, s az angol betűmagasságot is órála nevezték el.

Caslon-féle betűrendszer: 1. Betűrendszer.

Castaldi Pamfillo: született Olaszország Feltre városában, meghalt 1470 körül. Olasz könyvnyomtató volt. Honfitársai szerint ő találta

volna föl 1442-ben a könyvnyomtatást. Szülővárosában szépművészeti iskolát alapítván, ez úton ismerkedett volna meg Gutenberggel, mások szerint Fusttal, kik tőle lesték el állítólag a szétszedhető betűkkel való nyomtatást. 1868-ban Feltrében szobrot emeltek emlékének.

Castaline: az amerikai Holt és Horton ilyen névű soröntőgépe; csak azt bizonyítja, hogy minő képtelenségek tömkelegébe téved a „főltaláló”, ha kellő szakismeret és előtanulmány nélkül fog bele valamibe. A most szóban levő gépnél egy szedő kézzel szedegette össze a matricákat, a gép ezekről sort öntött, s egy másik szedő megint széjjelrakosgatta a matricákat a maguk helyére...

Castotype: a baltimorei Fowler által 1902-ben szabadalmaztatott egyes betűket öntő, szedő s a szedett sort kizáró gép. E gép kizárást végző szerkezete összenyomható fémspáriumokkal dolgozott.

Catholicon: Gutenberg új nyomdájában 1460-ban nyomtatott monumentális munkája. Teljes címe: „Joannis de Janua Summa quae vocatur Catholicon. 746 oldalra terjed. Az eleje négyfejezetes latin grammatika; ez összesen 128 oldalt foglal el, s utána latin szótár következik — mint ötödik fejezet — egészen a könyv végéig.

Cavaller: 47:60 cm-es papirosnagyság a franciáknál.

Caxton Willlam: Angolország legelső könyvnyomtatója, szül. 1410 körül, megh. 1492-ben. Kereskedő volt, majd követségbe küldték. Később Kölnben megtanulta a nyomdászatot, s 1471-ben fölállította Londonban az első könyvsajtót. Nyomatványainak számát 94-re teszik, s ezek nagyrésze ropant értéket képviselő bibliográfiai ritkaság.

Cédille: kicsiny farkacska, amelyet ha a francia a c betű alá ír, a c betű sz-nek hangzik az a, o, u betűk előtt is (például a «garçon»

szóban). A lengyelben hasonló gamót raknak némely a és e betű alá, amikor ezek a betűk orrhanggal párosulnak.

Céger: régi magyar üzleti, műhelyi vagy mesterségi jelző kiugróan az ucca falára erősítve. Például a lakatosé kulcs, a borbélyé réztányér, a bort fenyőág, a sórt hánccs jelentette.

Cégekártya: rendes magassága 75–120, szélessége 120–170 milliméter. Németországban 1930 elején normalizálták, azóta levelezőlapnagyságú: 105:148 milliméter. A cégekártya változata tömérdek, s még az azonos célt szolgáló variálásainál is más-más szempontok irányadók. A szobrászműterem kártyáját például egészen más módon kell szednünk, mint a csizmadiamesterét. Azonfölül némely cégekártyán szinte névjegyszerűen kevés a szöveg: másokon pedig bőséges szöveg mellett érmekeket, udvari szállítói címet, mesterséget jelző vignettát is látunk. A régebbi idők praktikus nyomdászembere legfőképpen ha három csoportra osztotta a cégekártya szövegét, a csoportokat vonalakkal és gyöngéd ornamentumokkal választva egymástól. Ha több a csoport: nehezebb az áttekintés. Mindenik ily csoportnak meglehet esetleg a maga megfelelő nagyságú címsora is. A csoportok tömegbéli arányát illetően a kártya optikai közepére a fő-fő címsort, meg az ezzel kapcsolatos szövegrészt szokták tenni. Újabban — főképp tömbös szedésel kapcsolatosan — nagyobb üres fölületekkel is igyekeznek dekoratív hatást elérni. A cégekártya keretezéséről főképp akkor lehet szó, ha klisé is vannak a szöveg közepette és a sorcsoportok különben széjjelesők volnának. A keretnek azonban nem szabad nehezkesnek s tolakodónak lennie; legjobb az egyszerű lénia-kombinációs bekerítés.

Cellofán: a pergamenhez hasonló, de teljesen átlátszó, s főleg csomagolóul meg könyvburkolatul használt papirosféle. Sokáig őrlött tiszta cellulózból készült, glicerin és egyéb anyagok hozzáadásával. Nyomatásához igen gyorsan száradó, különleges festéket kell venni.

Celluloidpapiros: fotográfiai másoló-papiros; klórezüstös kollódium-
réteggel van bevonva. A nyolcvanas években találták föl.

Celluloidklisék nyomtatása: a celluloidkliséket kellőképpen tisztára kell mosni, azaz valamire felragasztjuk. És pedig ha fára, úgy az előkészített dűcöt acetonnal (vigyázat: tűzveszélyes!) leöntjük, a celluloidlemez gyorsan ráhelyezzük és lepréssük. Az aceton oldja a celluloidot és a fa szövetrendszeréhez köti. Ólomlapra ragasztáskor egy ív kemény papiros teszünk a celluloid és ólomtömb közé, halenyvvel ráragasztva pár órán át a présben hagyjuk. Száradás után ugyanúgy nyomtathatunk róla, mint bármely más kliséről. Természetesen a celluloid tulajdonságait figyelembe kell venni; például spiritusszal nem mossuk le a formát, mert az lágyá teszi a celluloidot.

Celluloid maratása: ahányféle eljárás, annyiféleképpen történik. Általában a raszterhálózatos klisék készítéséhez 75% amilacetát és 25% amilalkohol keverékét, míg a vonalas klisékhez acetont használnak.

Celluloid-metszés: a legnehezebb a metsző-technikák között s éppen ezért csak éles, hegyes szármakkal fogjunk hozzá. A fára való fölragasztásnak nagy óvatossággal kell történnie, mert a celluloidlap egy-kettőre lepatlanthat, leválhat nyomtatás közben a talpáról. Ezt elkerülendő, ragasztás előtt a celluloidlap és fa aljára ferde vonalakat karcolunk. Acetonban egy kevés celluloidhulladékot oldunk föl, ez-

zel bekenve a fa- és celluloidlapot, egymásra szorítjuk és ezután présbe tesszük. A fölragasztott lapot pedig semmiesetre sem vesszük ki teljes száradás előtt a présből. Mindezt gyorsan kell végeznünk, mert az aceton hamar beszárad. A rajtot ceruzával is rávisszük a fölületre, ajánlatos azonban a fényes felületet először kremsi fehérrel vékonyan áthengerelni; így maradandóbb a ceruzanyom. Egyenes vonalakat a háromlévű karcolótűvel húzunk bele, szabálytalan görbékét pedig a három mm-es lapos vésővel, úgy mint az ólom vésésénél; vagy szilvavésővel csináljuk meg a kontúrt s ezután nagyolunk. Mint a többi metszés, ez is a németektől ered, nálunk azonban kevésbé használatos az anyag meglehetősen nehéz megdolgozása miatt.

Celluloid-stercotípia: Jannin párizsi szobrász a föltalálója. A «klisirozandó» fametszetről előzőleg sárga ólomoxid és glicerinből előállított anyamintát készítenek, s erre megszáradása után rápréssük a téstzalágyágúvá tett celluloidot. Az anyamintát úgy csinálják, hogy az ólomoxidból és glicerinből kétféle sűrűségű pépet kevernek; előbb a folyósabbat kenik a fametszetre, aztán a sűrűbbet, amíg 3–4 cm vastag réteg nem keletkezik rajta. Az egészet ezután présben gyöngye nyomásnak teszik ki. Az így 10–20 perc alatt megkeményedő anyamintát ekkor leveszik s képével fölfelé hidraulikus sajtológépbe teszik, a már előbb 115 C fokon megpuhított celluloid-lemezt pedig reá helyezik. A sajtolásához 120–130 atmoszféra nyomás szükséges; a sajtót és formát ez alatt 120 C fokra melegítik. A sajtolás megtörténte után hideg vizet engednek a sajtóba, hogy a forma mentől gyorsabban hűljön le. A celluloidlemeznek a formán kell addig maradnia, amíg teljesen

meg nem hült. Jól használhatók egy színben való nyomtatásra a lemezek, többszínűre azonban már kevésbé, mert keményedésük közben összehúzódnak. Minthogy éppen oly könnyűen hajlíthatók, akár a kartonlemez, rotációs gépen való nyomtatásra is alkalmasak.

Cellulóz: a papirosgyártásnak növényi, illetve faneműekből kémiai úton előállított nyersanyaga. Minden organikus élő lény sejtekből, illetve sejtsoportokból áll, mely sejt maga egy külső sejtfalból áll, ami a sejt belsejét, a protoplazmát körülveszi. A sejtfal anyaga a cellulóz és a cellulózgyártás feladata ennek feltárása. Ezek szerint minden növényből, illetve fából lehet cellulózt előállítani, gyakorlatilag azonban csak a tűlevelűek, elsősorban a lúce- és jegenyefenyő és a lombfák csoportjából a nyárfa, a növények közül a rozsszalma és az afrikai alfa-fű jön tekintetbe. Már 1770 körül történtek kísérletek növényi rostoknak papirosgyártás céljaira való felhasználására, azonban csak 1854-ben vezettek az első kísérletek eredményre, mikor Mélier francia kémikusnak sikerült nátronlúg segítségével szalmából cellulózt előállítania. Houghthon angol kémikus 1857-ben az eljárást fára is alkalmazta, 1866-ban Eckmann, Tilghman, Minscherlich a nátronlúgot szulfittal helyettesítették. Ma már csak speciális célokra (mint nátronpapiros) használnak nátronlúggal főzött cellulózt, az író- és nyomtatópapirosokhoz kizárólag szulfitcellulózt, mely könnyebben fehéríthető, lágyabb nyersanyagot ad. A cellulózgyártás lényege abból áll, hogy fatönköknek külső kérget gépi vagy kézi erővel letisztítják, majd hatalmas tárcsás balta segítségével gyufaszálvékonyságú kis lapokra aprítják és samottal bélelt óriási kazánokban 10–20 óráig 2–6 atmoszféra-nyo-

más mellett nátron- vagy szulfitlúgban főzik, úgy hogy teljesen laza, rostszerű anyag kerül ki a kazánokból, mely már csak erőteljes mosást és gyenge foszlatást kíván. A cellulóz cca 70:100 cm alakú, 10–15 mm vastagságú táblákban kerül forgalomba. df

Cennini: olasz könyvnyomtató-család. Legidősebb tagja Bernát eleinte aranyműves volt, később pedig nyomdásszá lett. 1471-ben Firenzében Vergilius-magyarázatok nyomtatót. Fiai Domokos és Péter szintén a könyvnyomtatói mesterséget űzték.

Cenzúra: a sajtóközlemények előzetes vizsgálata az erre kijelölt hatósági személy, a cenzor által. Az egyházi cenzurát X. Leó pápa vezette be 1515-i bullájával, s példáját csakhamar követték a világi hatalom urai is. Nálunk 1570-től kezdve volt érvényben a cenzúra. Az 1848-i sajtótörvény eltörölte; a háború alatt s még jóval utána is a kivételes hatalomról szóló törvény (1912: LXIII. tc.) alapján gyakorolták. L. még Admittitúr és Szabadalom.

Cérnafűzőgép: l. Fonalas fűzőgép.
Ceremoniale: katolikus szertartáskönyv.

Cerográfia: régi lemezkészítő eljárás; viaszréteggel bevont félmegreze rajzolnak, s erről galvanótt készítenek.

Ceruza: A 17. század végéig a leg-híresebb rajzoló, így Holbein, Dürer és mások, ólom-önkeveréssel készült szerszámmal rajzoltak. 1665-ben az anglországi Borowdaleben grafitot fedeztek föl, amely rajzolásra kitűnően bevált. A grafitot óvatosan repesztették a bányákban, négy-szögletes vékony rudakra fűrészelték és papálcikákba foglalták. Kezdetben ezeknek a belsejét is tüzes dróttal fűrték ki, vagy pedig két darabból készítették és a grafit helyét kivajták vagy kiegészítették és így tették bele a grafitrudacskát. Hogy ide-

oda ne mozogjon, megenyvezték a grafitot és úgy ragasztották bele a fába. Később a grafitot megőrölték, kénnel és enyvel, vagy vízahólyag-oldattal keverték és így összenyomva pálcákka alakították. Az ilyen anyagokból más országokban, Francia- és Németországban is kezdtek ceruzát gyártani. A ceruza-ipar azonban mégis csak 1761-ben kezdett fölvirágozni, amikor Faber A. W. Steinben gyárat alapított. Majd később, 1795-ben Hardtmuth J. Budweisban megalapította ismeretes gyárat.

Ceruza hosszúsága: a jó rajzoló tempó elsajátíthatása okáért nagyon ajánlatos mindig olyan ceruzákat használnunk, amelyeknek hosszúsága nagyjából egyforma. A rövidke ceruzát ugyanis egészen másképp tartjuk a kezünkben, mint a teljes hosszúságút. A rövidebb ceruzát ezért fémből készült ceruzameghosszabbítóba helyezzük.

Ceruza keménysége: ennek jelzése a kereskedelemben vagy számokkal történik (pl. a Hardtmuth- és Faber-féleknél is), amikor az 1-es számú ceruza a legpuhább és a 6-os a legkeményebb; vagy pedig betűkkel, mint a kitűnő és kiadós Koh-i-noor gyártmánynál, amikor a H betű a keménységet, a B a puhaságot és vele együtt a feketeséget is jelzi (BBBBBB a legpuhább és legfeketébb, valamint HHHHHH a legkeményebb).

Ceruza-nyomat: eink- vagy alumíniumlapokról készülhet. Például a síma avagy szemcsézett alumíniumlapot foszforsavas gumival maratják és az így keletkezett oxidrétegbe belekarcolva egészen az alapjáig a rajzot: olajjal beeresztik s aztán nyomtatnak róla.

Cézúra: a. m. sormetszet, amely a verssort kétfelé osztja.

Chaix: francia könyvnyomtató-család. Alapítója Napoleon 1845-ben nyitotta meg kicsiny nyomdáját s könyvkereskedését Párizsban.

1865-ben történt halála után fia, Albans (1832–1899) vette át a vállalat vezetését s azt nagyra fejlesztette. A vállalat egyezersmind híres szakiskolát is tart fenn.

Chaix-féle szedőgép: a szedőgépek egyik őse. 1844-ben szabadalmaztatták Párizsban. Szerkezete olyanforma volt, mint a Delcambreféléé. Chaix azonfölül olyan külön gépet is szerkesztett, amely a szedők által szétosztott betűket a szedőgépben való újabb használatás végett talpra állította s egymás mellé sorozta.

Chapel (angol): a. m. kápolna. Az angol nyomdász-segédék a múlt századokban így nevezték maguk közt a nyomdát. Belső ügyekben az egyes «kápolnák» emberei ítélkeztek. Amit a személyzet többsége ítéletileg kimondott, megfölebbezhetetlen volt; «a kápolna nem tévedhet», mondja egy régi tipográfus-példabeszéd.

Chasles Victor Philarète: francia betűszedőből lett író és nyelvtudós, szül. 1796-ban, megh. 1873-ban. Még betűszedősködése idején megnyerte a francia akadémia által nyelvtörténeti műre kiírt pályázat nagydíját. Később regények és nyelvészeti, valamint irodalomtörténeti művek sokaságát írta.

Chaucer-Type: Morris Williamnek, a modern könyvművészet megmentőjének a középkori nagy angol költőről elnevezett gótikus betűje.

Chevreul színeköre: I. Színkörök. **Chiaroscuro:** a színes fametszetek készítésének az a módja, amikor az egyik dúc a kép körvonalait, egy másik, esetleg több más, az árnyékolást adja. Az utóbbi dúcokról régebbi időkben rendszeren a szepiafesték különböző árnyalataival nyomtattak.

Chierico Francesco: egyik legjelesebb könyvdiszítő művész a 15. században. Zománcos finomságú miniatúrákat festett. Mátyás király számára is dolgozott.

Chiffre (francia): a. m. számjegy, szám, titkos írásjegy.

Christina Dániel: zsolnai, majd később puchói nyomdász 1713-tól 1730-ig.

Chronica Hungarorum: az első magyarországi nyomtatvány. (Chronicon Budense-nek is nevezik, de nem ez az igazi címe.) 1473 június 5-én jelent meg. 67 oldalra terjed, s vastag fehér papírosra van nyomtatva. A magyarok történetét ismerteti két részben, a honfoglalástól Mátyás király koráig. Kolofonjának latin szövege a következőképpen hangzik: «Finita Bude Anno dni M.CCCC.LXXIII. in vigilia penthecostes: per Andream Hess».

Church-féle szedőgép: A szedőgépek egyik őse. A birminghami Church William mérnök 1822-ben szabadalmaztatta. Egyes betűket sorozott egymás mellé. A sorok kizárása kézzel történt. Osztó szerkezetről nem volt szó a szabadalmában.

Cianotípiá: fényképek-előállítására és rajzok másolására alkalmazott eljárás, amelynek keresztülviteléhez a vörös vérlúgsót és egy vasoxidos oldatát használják. Ez oldatokról itatott és aztán megszáritott papírosra a fény a vas-kloridot vas-kloridra változtatja, amelynek vörös vérlúgsóval való vegyülete berlini kéket ad. Ezt az eljárást Herschel 1840-ben találta fel, azóta akkép egyszerűsítették, hogy a papírost vörös vérlúgsóval és citromsavas vasoxid-ammoniókkal itatják. Így aztán közvetlen úton két képet nyernek, amelyet vízzel mosva állandósítanak.

Cicero: a 12 pontos betűnagyság megjelölése. Az elnevezés Schöffer Péter idejéből datálódik, aki 1462-ben ilyenforma nagyságú betűkkel nyomtatta ki a nagy római szónok leveleit. Ausztriában meg Svájd némely vidékein egyszersmind számítási egység; egyebütt a számítás ponttal történik.

Cicero összerakható betűi: A nagy római szónok (Kr. e. 106–43) egyik művében összerakható csontbetűket ajánl a gyermekek játékaül. Ebben az ötletben már benne van a másfél ezer évvel későbbben tesztelt öltött gutenbergi gondolat is.

Cie vagy Co., Comp.: a Compagnie (társaság) vagy Compagnon (társ) szó rövidítése.

Ciklográf: Steinbach Józseftől felfalált nyomtató készülék, amely hivatva lett volna a gyorsírást helyettesíteni. A készülék körforgású korongon alapul (innen a neve is, amely magában foglalja a betűket, s rendkívüli gyorsaságánál fogva 2000 fordulatot tehet percenként. A szónok mérsékelt gyorsaságú beszéd mellett percenként 6–700 betűt mondhat el és így a készülék 6–700 fordulattal képes volna ilyen szónoklatot szóról-szóra lemásolni. A készülék tehát ez esetben az összes elmondott betűket kirakván, befestékézi, a papírosra lenyomatja, megmossa és helyére visszavezeti, elosztja. E szerint tehát a ciklográf mindenki által olvasható, nyomtatott betűkkel helyettesíthetné a sztenográfiát, ha ugyan már teljesen készen volna. Erről azonban egyelőre még nem lehet szó.

Cím: az irodalmi mű neve, jelzése. Néha egy szó, vagy név, más-kor egész mondat, sőt régebben, különösen a barokk-korban, több sorra terjedő, alcímekkel ellátott cikornyás szerkezet. A jó, vonzó cím előmozdítja a könyv kelendőségét.

Címbetű: minden olyan betű, amely a könyvekben, újságokban stb. előforduló címek szedésére alkalmas.

Címek közti beosztás: a sor- és sorcsoport-közi beosztásokra különös gondot kell fordítanunk. A leg-szebben alakított sorok hatását is tönkre teheti a hibás beosztás. A soroknak nem szabad sem egymás nyakán ülni, sem pedig túlságosan messzire esniök

egymástól. A lipcei könyvcímzésedési szabályok részletesen intézkednek a beosztás mértékéről. Az ezek alapján dolgozgató szedő a «kiemelkedő» sorok számát veszi alapul. Ez azt jelenti, hogy az apró sorocskák (A, Az, És, Irta stb.) nem számítanak. A szignet, monogram is egy sort számít; olyan könyvcímeknél azonban, amelyeknél ilyesmi nincs, avagy csak lénia van a helyükön: ez a hely, illetőleg lénia 2 sornak vevődik. A sorcsoportok 1-1 sort számítanak. Az összes számításba jövő soroknak a magasságát összeadva, ezt a kolumna magasságából levonva, s a megmaradt hely terjedelmét a számításba jöhető soroknak a számával elosztva: megkapjuk a «beosztási egység»-et, amelyből minden számításba jövő sor közé kerül egy-egy. Például: Egy szignet nélkül való könyvnek a címében van 7 számításba jöhető sor, illetőleg sorcsoport, s ezenfölül 2 sort számít a cím lába fölötti üres térség (a szignet helye); ez összesen 9 sor. A cím magassága 43 ciceró, ebből a 9 számba jött sor összesen 16 cicerót foglal el; marad 27 ciceró. Ezt a 9 sorral elosztva ($27 : 9 = 3$), a beosztási egység 3 ciceró lesz, vagyis 3-3 ciceró kerül mindenik sor, illetőleg sorcsoport közé (a cím lába előtti tér tehát a beosztással 3 egységnyi lesz) és 1-szer 3 ciceró az első sor elé. — Más példa: 43 cicerós könyvcímerről van szó, 5 sorral, illetőleg sorcsoporttal s egy 5 cicerós monogrammal. Az 5 sor meg az 1 sort számító monogram összesen 19 cicerónyi teret foglal el, marad tehát a beosztásra 24 ciceró. Ezt a sorok számával, 6-tal elosztva: 4 ciceró lesz a beosztási egység; ennyi kerül a monogram alá és fölé is. Megjegyzendő még, hogy a betűnek ú. n. húsát beosztáskor mindenkor bele kell számítani a beosztási egységekbe.

Címező gépek: olyan szerkezetek, amelyek segítségével rendszeresen széjjelküldésre kerülő levélborítékok címeit nyomtatják, mégpedig előre elkészített lemezekről. Vannak különböző rendszerű ilyen gépek; az egyik sablonokról nyomtat, a másik kidomborodó betűjű fémlemezokról; van olyan is, amely nyomdabetűkkel sokszorosít, s vannak szénpapírost átütő eljárással dolgozók is. A munkamenet valamennyinél anynyiban azonos, hogy az egyik oldalon fülhalmazott lemezekből — emeltyű megnyomására — egy-egy leválk, a levélborítékra reányomódik, s azután a másik oldalon megint fülhalmazódik. A különböző speciális célokhoz képest vannak olyan automatikus, félautomatikus stb. címező gépek, amelyek hengerpapírosról nyomtatnak például címszalagokat és mingyárt eurvezik is azokat.

Címiroda: vállalat, amely foglalkozási ágak, városok vagy községek lakóinak címeit összegyűjti, osztályozza és ezeket a címeket borítékra, címszalagra vagy külön jegyzékre másolva eladja.

Cím-ív: az a nyomtatott ív, mely a főcímet foglalja magában. Rajta van még a szenny cím, az ajánló-és esetleg a gyűjtőcím is, valamint az előszó.

Címke: 1. Vignette.

Címkép: valamely könyvben annak fő tárgyára vonatkozó ábrázolás. Rendszeren a címlap mellé kötik. Kisebb terjedelmű címkép néha a címloldalra is kerül, a tulajdonképpeni cím és a kiadó neve közé.

Címkiadás: egyes munkának olyan ú. n. új kiadása, midőn a kiadó a könyvet új címlappal és új évszámmal ellátva, mintegy új köntösben másodszer hozza piacra, többnyire mérsékeltbb áron. Oly címkiadást rendezni, mely a «javított» vagy «bővített» jelzővel is el van látva, nem illik s ez ellen a szerző is tiltakozhatik. Olyan

könyvből, melynek készletét más kiadó a tulajdonjog nélkül megvette, az új tulajdonos címkiadást nem rendezhet; épügy ellenkezik a tisztességes eljárással, ha a kiadó valamely munka példányainak egy részét az eredeti címtől eltérő címlappal látja el. Ez a művelet büntetendő cselekmény tárgya is lehet.

Címlap: a könyv címét, szerzőjének nevét, rendszerint a kiadó nevét s a kiadás helyét és évét, valamint egyéb adatokat tartalmazó oldal a könyv élén. Hátlapja a nyomda impresszumát és a copyright-et tartalmazza. Több műből álló sorozatnál baloldalt áll a sorozat gyűjtő címlapja, jobboldalt az egyes műé. A címlap előtt az ú. n. «szennycím», az utána következő lapon pedig a dedikációs cím vagy ajánlásos oldal szokott helyet foglalni. A címlap tipográfiája hű tükrre a kor művészi és nyomdászati ízlésének; érdekesen mutatja ezt ki Kner Imre «A tipográfiai stílus elemei» című tanulmányában (Magy. Grafikai Almanach 1933). Régebben metszetekkel (vignettákkal) szokták díszíteni, ma a kiadó szígnetje ékesíti. A címlap szövege rendszerint megismétlődik a könyv fedelén. kj

Címsorok nagysága: l. Rubrikák.

Címszalag: a hírlapkiadásnál használatos papírosszalag, melyre az előfizető neve és lakása (legtöbb esetben az előfizetési időszak is) van nyomtatva. Az ilyen címszalag alatt küldött hírlapok postaszállítási kedvezményben részesülnek. A címszalagok a hírlapok expediciójában postajáratok, vasúti vonalak, vidékek és városok szerint vannak erre való fiókokba beosztva.

Címszedés: l. Mesterszedés és Rubrikák.

Címtábla: kereskedelmi, ipari vállalatok helyiségeinek külső falhomlokzatán üvegből, fémből, fából, vászonból vagy világító tes-

tekből készített tábla, amely a cég nevét, mesterségét jelzi.

Cink (horgany): kékes-szürke, a levegőn oxidálódó fém; olvadási hőfoka 420 C-fok. A sokszorosítóiparban nagy a jelentősége: a nehéz litográfiai kőnek pótlására használják. Az offset-nyomatásnál s mert a rotációs gép formahengerére ráhajlítható; korszakot alkotó jelentőségű. A kemigráfiaiban pedig általában a cinket használják klisé-készítésre.

Cinkfehér (horganyfehér): tiszta cinkoxidból áll; kevésbé főd, mint a kremis fehér, rosszabbul is szárad, festékező ereje is kisebb, de bármely festékkel keverhető.

Cinklemez kezelése (a litográfiaiban): l. Strecker dr eljárása.

Cinklemezzel való autográfálás: ez úgy történik, hogy a zsiros tintával készült írást a tiszta cinklemezzre átnyomatják, gumizzzák, jól behengerlik, s gumi, cerssav, salétromsav és foszforsav keverékével maratják. Ha a nyomtatással elkészültek: terpentinnel, lúggal s vízzel lemossák a lemezt, majd pedig újra való használhatóság miatt könnyűedén lecsiszolják.

Cinkléniák: l. Léniák.

Cinkográfia: így nevezik: 1. a cinklemezzel való litográfiai nyomtatást; 2. a kemigráfiai (l. o.) eljárásokat s az ezek útján készült könyvnyomdai kliséket.

Cink-oxid: kliséink és egyéb nyomtatólapjaink veszedelme. Ellene vazelinrel, aszfaltlakkal való bevonással védekezhetünk. Gyakran régi, már használt cinkklisék kerülnek a gépmester kezébe, olyanok, amelyekben immár kétségtelen nyomai mutatkoznak az oxidációnak. E nyomok, különösen ha autotípiáról van szó: főképp abban nyilvánulnak meg, hogy vagy csak szürkésen, vagy pedig nagyon is feketén tűnnek elő a levonaton. E nyomoknak természetesen ugyanolyan foltok felelnek meg a klisé felületén. Már most a legtöbb gépmester úgy

véli a kliséet kireparálhatni, hogy nekiáll benzinnel, terpentinnel meg kefével, s dörzsi a illető helyeket, amennyire csak tudja. Valami különös eredménnyel természetesen nem járhat ez, tehát a legtöbb esetben esiszóló vászonnal folytatja a dörzölést, addig, amíg a klisé csakugyan végképpen tönkre megy. Pedig ilyenkor többnyire volna mód a segítségre, amennyiben az oxidáció eleinte csak a klisé fényét, poltúráját semmisíti meg, s azután megállapodik. Ebben a stádiumban a baj még nem komoly, mindössze, hogy a festék az illető helyeken nem akarja megfogni a kliséet. Terpentinnel, benzinnel való mosás ilyenkor nem használ, hanem annál sikeresebb eredményt láttunk a törlőgumival való ledörzösléstől. A gumi olyan alaposan eltávolítja a klisé vékony oxidrétegét, mint semmi más különben. Persze, hogyha az oxidáció helyenként már mélyre marta a kliséet: a gumival való ledörzöslés sem használ.

A cinkoxidot sokan azonosnak vélik az ólombetű ritkábban előforduló oxidálódásával, illetőleg azt hiszik, hogy a betű oxidálódásának a betűfémbe keveredett cink volna az okozója. (L. Oxidáció.) Ez aligha lehetséges, mert a cinknek már igen csekély mennyisége — néhány ezrelék is — annyira „megmérgezné” a betűfémét, hogy azt többé semmiféle eszközzel vagy géppel földolgoztatni nem lehetne.

Cinkotípiá: a fotográfia segítségével készült könyvnyomdai vonalas klisé.

Cinksárga (horgany-sárga): krómsavas cinkoxid. Mint nyomdafestéknek nem nagy a jelentősége, mert a szerkezetű durvább, a kisebb betűt meg az autotípiá pont-hálózatát hamar teletömi. Kénes festékek keverhető.

Cinkszulfidheher (horganykénegfehér): könnyebb fajsúlyú festék,

mint a kremsi fehér, eléggé földképes, bár fehérségre mögötté áll a kremsi fehérnek. Bármely tarkaszínű festékek keverhető.

Cinóber: a természetben is előforduló, de újabban majdnem kizáróan kénesből gyártott szép vörös festék. Meglehetősen drága. L. még Festékekverés.

Cirill betűk: összefoglaló neve az oroszok, szerbek és bolgárok betűinek. Az oroszok térítőjéről, Szent Cirillről nevezték el.

Cirillika: a. m. cirill betűk.

Cirkalom: l. Körző.

Cirkuláré (franciául: lettre circulaire): a. m. körlevél, vagyis valamely ügyben sokakhoz intézett azonos szövegű nyomtatvány.

Cirkuláris-betűk: l. Körlevelek széde.

Cissarz Johann Vinzenz: német grafikusművész; szül. 1873-ban. Mint plakát- és könyvművész európai hírnű. Betűtervezéssel is foglalkozott.

Citatum (latin): a. m. idézet.

Citoantipor: a gyors-stereotípáló szerkezetek körébe tartozó ú. n. félautomatikus gépkombináció. A nürnbergi Kempe-Werk készíti.

Citokrómia: a. m. gyors színes nyomás. Így nevezi a müncheni Albert Ede egyik találmányát. Ennek segédével négyszínű nyomatok egyetlen nyomással állíthatók elő. Citokrómiás nyomtatóskor először valami preparált fekete festékekkel nyomtatódik tele egy lemez, erre aztán a fotográfiai úton készült három lemezzel nyomtatódik át a három alapszín, de a mostanítól eltérő nüanszírozásban.

Citokrómiál gyorsajtó: Albert E. dr. citokrómia nevű négyszínnyomtatásához gépet is szerkesztettek Párizsban. Négy cilindere volt, s a nyomtatás egy munkemenettel történt rajta a színek következő sorrendjében: fekete, vörös, kék, sárga.

Citoplate: gyors-stereotípáló gép. Középső részét egy négyezer ki-

lónyi fémet magába foglaló kazán teszi; ennek három oldalán 1—1 különböző formátumra berendezhető komplett stereotipáló készülék van, a negyedik oldalról pedig a fűtés történik. Az öntőműszerbe illesztve a matricát, a szerkezetet lecsukják, majd meghúzza az ú. n. öntőfogantyút: az öntőpalaack néhány másodperc elteltével megtelik folyós fémmel. Eleresztve a fogantyút: hideg víz hűti le az öntvényt, mely ekkor egy hengerre kerül, ahol a matrica leválasztódik róla, majd a csingák levágódnak, a szélek «facettásra» gyalulódnak stb., szóval a lemez teljesen készre, vagyis nyomtathatóvá szabatosítódik.

Clair-obscur: francia neve az olasz chiaro-scuro-nak (l. o.).

Clarendon: az egyiptienne betűnemek alfajtája; szöveg kitüntetésére és címek nyomtatására való.

Clarendon Press: nagyhírű könyvnyomtatóműhelye Oxford városának. Alapított Clarendon lord által 1713-ban.

Classohn A.: az 1848—49-i, viszonytagságos sorsú Banknyomda vésnöke.

Claviatura (latin): a. m. billentyűzet (l. o.).

Cliché: l. Klisé.

Cloche-normande: 35:52 cm-es papírosnagyság a franciáknál.

Closius György: 1830-ban vette át a nagyszabeni Barth-féle nyomdát, amely 1892-ben való megszűnéséig családja birtokában maradt.

Clymer György: a Columbia-sajtó feltalálója. Meghalt 1834-ben Londonban.

Co., Comp.: l. Cie.

Cochin Nicolas: francia betűmetsző, egy kicsinysemű, a tizennyolcadik század személt lehelő könyvtípusa «Sonderdruck-Antiqua» néven terjedt el a kontinensen.

Codex rescriptus: l. Palimpszesztosz.

Codicelli (latin): a. m. könyvecskék. Így nevezték a római világban azokat a papiruszra készült

írásokat, amelyeket bőrszíjjakkal leporello-album mintájára fűztek egybe.

Codignola: olasz szedőgépfeltaláló.

A gép a Westcott-féléhez hasonlított; egyes betűket öntött s azokat végnélküli acélszalagon szállította a gyűjtőhelyre.

Cogger-sajtó: l. Kézi sajtó.

Cohras-nyomatás: annyi mint batiknyomatás (l. o.).

Colard Mansion: kitűnő németalföldi őstipográfus; 1476-tól fogva dolgozott Brüggeben. Erdekes szemigót betűje volt, s nyomtatványait önmaga illusztrálta.

Collator: l. Ügyelő.

Colonel: 7 pontos betűnagyság neve a hollandusoknál.

Coloris: francia neve a koloritnak, magyarul színezettségnek.

Colt's Armory sajtó: az első párhuzamosan nyomtató és hengeres festékező készülékkel ellátott tégléyes sajtó.

Columbian: betűnagyság megjelölése a Caslon-féle amerikai pontrendszerben. Megfelel 16 amerikai pontnak, vagyis a mi rendszerünk 15-01 méterpontjának.

Columbia-sajtó: l. Kézi sajtó.

Columna: l. Kolumna.

Comma: tulajdonképpen a. m. az üstökös feje; átvittven, a helyesírásban a. m. vessző.

Commelin Jeromos: könyvnyomtató, meghalt 1598 körül. Református volt, s Genfben, majd pedig Heidelbergbe költözött. A görög és római klasszikusokat adta ki.

Compactor Bálint (Gevers): 17. századbéli magyar könyvnyomtató. Könyvkötő volt és vezetéknevét is a mesterségétől nyerte. Mint vándorlegény került Kassára, hol 1642-ben már mester volt. 1653-ban megvette a város nyomdáját, melyet magyar és német betűkön kívül görög betűkkel is fölszerelt.

Compleo: a Würzburgban gyártott gyors-stereotipáló gépezet segéd-szerkezete (vájoló készülék, gömbölyű gyalu meg eszterga összeréte).

Composite Typobar: a brooklyni Brott Lucien egyes betűket öntő és szedő és aztán sorra forrasztó érdekes találmánya. Annyi öntőformája volt a gépnek, ahány betű van az ábécében. Az itt öntött igen kurta betűtípusok a szedőszerkezetnek csatornáiba vezetődtek, ahonnan a billentyűzés következtében mindig egy-egy megfelelő betű nyomult ki a sorjázóba. A sorok zárása rövidke acél-ekkel történt; ha a sor készen volt: fölemelődött egy öntőkészülékhez, ahol pillanatnyi idő alatt rendes nyomdai betűmagasságra kiegészítő, a spáciumos hézagokba is behatoló tömör lábat kapott a sor.

Compositeur (francia): a. m. betűszedő.

Congregatio de propaganda fide: missziós társulat Rómában; mindenféle exotikus betűkkel fölszerelt, máig is meglévő nyomdájának alapjait még X. Leó pápa rakta le 1516-ban.

Congreve-nyomatás: a 19. század elején terjedt el, de valószínű, hogy már Schöffler Péter is így nyomtatta zsoldtársa könyvét. A szedésforma egyes részeit — például az iniciálékat — minden egyes nyomat elkészítése előtt kivették a formából. A szedést külön, a kiemelt részt külön, más-más színnel befestékeztve visszahelyezték és úgy nyomtattak színes munkát.

Conlegner Károly: kitűnő poligráfiai technikus; 1848–49-ben Landerer Lajos mellett ő volt a vizsontagságos sorsú Banknyomda (l. o.) ügyvezető igazgatója.

Conté-kréta: a nagyvonalos szabadkézi vázlatozásnál fontos eszköz; fehér és fekete színben, különböző keménységű fokozatokban árusítják.

Converse-féle szedőgép: a múlt század vége felé találták föl Amerikában; a sorzárás étkformájú acélspáciumokkal, automatikusan történt rajta. Kurzívot és a ma-

gazinok cserélgetése útján hét-féle betűnagyságot is lehetett a gépen szedni.

Cooper Oswald: német grafikus-művész; nevét főképpen az esetvonalas reklámbetűi tették ismertté nyomdászörökben.

Cooper-sajtó: l. Kézi sajtó.

Cope-sajtó: a. m. Albion-sajtó (l. o.).

Coptotype: a szedőgépek egyik, a francia Armengaud és Gallien által föltalált ősi szerkezete. A mechanostereotipiai gépek csoportjába tartozott. A betű képe ugyanis gyűrű módjára hengerre csavart cinkreglettába lett belesajtolva. A sajtolás egy a szélén matricákkal ellátott koronggal történt, amely mindig úgy fordult, hogy a szükséges matrica kerüljön alul. A reglettákat nyomtatás után újra beöntötték, s ekképpen osztásra nem volt szükség.

Copyright (angol): annyi mint valamely nyomtatott mű fordításának és utánnyomatásának a joga. (Nemzetközi viszonylatban az 1886-i berni konvenció határozománya.) A magyar törvények szerint a szerző halála után művei 50 esztendeig védve vannak a jogosulatlan kiadás ellen.

Coquille: 45:56 cm-es papirosnagyság a franciáknál.

Corale: a 40 pontos betűnagyság neve az olaszoknál.

Corey és Harper szedőgépe: az öntődei betűket egymás mellé sorzó gépek közé tartozott, s a sorok megteltekor egy skála mutatta rajta, hogy mennyi és minő spácium kell a sor zárásához. Ezeket aztán kézzel dugdosták közbe.

Corpus: l. Korpusz.

Corpus Juris Hungarici: a. m. a magyar törvények összessége. Legelső kiadását a bécsi Singrinus nyomatta ki 1516-ban.

Correctis corrigendis imprimator: a. m. a hibák kijavítása után nyomtatható.

Corrigenda (latin): a. m. sajtóhibahelyesbítés.

Corvina: a Magyar Könyvkiadók és Könyvkereskedők Országos Egyesületének közlönye. Egyidős az egyesülettel, 1878 óta jelenik meg. Első szerkesztője Aigner Lajos volt (l. o.). 1919 óta Keériszántó Andor dr szerkeszti (l. o.).

Corvina: e címen 1892-ben részvénytársaság alakult a Schlesinger Ignác Károly kaszárnnyabell ujságyomdájából. A következő évben a Révay uccába költözött; itt nyomtatták egyebek közt a «Honvéd», a «Neues Politisches Volksblatt» meg a «Népszava» (1895) című napilapokat is. Vállalataiba belebukva, helyében később a Korvin testvérek nyomdája keletkezett.

Corvinus: az Első Magyar Betűöntödének századeleji, igen elterjedt dekoratív könyvbetűje.

Coster Laurens Jaanszoon, hosszú ideig a könyvnyomtatás föltalálójának tartották. Állítólag mint első, 1434-ben Haarlemban fargott volna fából betűket. Ez a legenda ma már hitelvesztett.

Cotta: német kiadó- és nyomdász-cég. 1659. évben alapították meg Tübingenben. 1798 szept. 9-én indította meg e cég Augsburgban a híres «Allgemeine Zeitung»-ot, mely lap 1882 óta Münchenben jelenik meg.

Couleur (francia): a. m. szín, színzet.

Couronne: a 36:46 cm-es papirosnagyság neve a franciáknál.

Couvert: franciául a. m. boríték.

Cox-féle szedőgép: Negyvenöt év előtt volt Amerika szenzációja. A chicagói Cox Paul találta föl; a gép már automatikus kizáró szerkezettel volt kapcsolatos; a neve is erre utal: «The Cox Self-spacing Typesetting Machine». A sorzárás először hullámos ólomlemezekkel történt, később azonban már ékeket szedtek a szavak közé; ezeket az ékeket a sor megteltkor a szükséghez képest kijebb húzták avagy beljebb tolták.

Cramoisy Sebastien: tudós francia tipográfus a 17. században. Riche-lieu bíboros a «Typographia Savariana» elnevezésű nagyszerű nyomdát «királyi nyomda» címmel a Louvre-ba telepítve át, annak vezetőjévé Cramoisyt tette meg. Ennek halála után (1669) unokája lett a nyomdavezető.

Cranach Lukács: fametsző, festő és könyvnyomtató. A 16. század huszas éveiben Wittenberg városban nyomdát alapítva, egyebek közt Luther német és latin bibliáját is kinyomtatta. 1553 október 16-án halt meg. A németországi fametszés és festészet legnagyobb mesterei közé tartozik.

Crane Walter: a modern könyvnyomtatás egyik útmutatója, született 1845-ben, meghalt 1915-ben. Nem tanult semmiféle iskolában sem. 1862 óta főképpen a könyvillusztrálásnak szentelte a tehetségét.

Cranmer-biblia: 1550 körül nyomtatta ki a londoni Grafton Richard. Három-négy év múlva, a Katolikus Mária uralkodása idején, már halállal büntették az olvasóit; fordítóját, Cranmer Tamást meg is égették érette. Máriának utóda a királyi székben, Erzsébet azonban már erre a bibliára esküdtött föl, s ezt csókolgatta Londonba bevonultakor.

Crantz Martin: az első párizsi könyvnyomtatók egyike. 1470-ben került oda Gering Ulrich-hal és Friburgerrel. 1478-ban visszatért hazájába, Németországba.

Crapelet Charles: francia nyomdász (1762-1809), Párizsban tanulta a nyomdászatot és 1789-ben saját nevére nyomdát alapított. Művészmunkái voltak. A nyomda különben sokat szerepelt a francia forradalomban. Fia, Georges Auguste (1789-1842) nyomdásztörténeti író is volt; munkája: Des progrès de l'imprimerie en France et en Italie au XVe siècle (1836).

Crato János Henrik: nyomdász; 1590-ben kezdte meg önálló mű-

ködését a Nagyszebenben felállított és jól felszerelt nyomdájában. E nyomda azonban csak rövid ideig állott fenn a neve alatt, mert 1596-ban már Fabricius János váltotta fel őt.

Crayongravür: krétarajzos hatású rézmetszetek készítése egy pontozó acélgörgő (ügynevezett ruletta) segédelmével.

Crayontípiá: az üvegraszter föltalálása előtt kísérletezett véle Zucatto, aki átnyomatató festékek bevont gaze közbevetélet próbálta meg a kemigráfiai átvitelkor.

Crêpe-papiros: kínai eredetű, puha papiros.

Crocker-toll: a tasmaniai Crocker S.-től föltalált toll; könyvnyomtatásajton nyomtatható üvegklisek előállítására való. Bensejében viasz van, s ha megmelegítjük, e viasszal tinta módjára írhatunk. A nyomtató-lemez úgy készül, hogy a negatív rajzot vastag üvegtáblára a megmelegített tollal rárajzoljuk, s aztán fluór-hidrogénsavat öntünk rája. Az üvegnek viaszos helyei ekkor változatlanul maradnak, a többi része pedig mélyre maródik. Az üvegtáblát ekkor vastalpra enyvezve, igen nagy számú nyomást áll ki.

Cronenberg-féle eljárás: 1. Topográfia.

Crown: a 38.1:50.8 cm-es papiros-nagyság Nagy-Britanniában.

Crua: 1. Krúda.

Cul de lampe: szokottabb francia neve a vignettának.

Cultor: deákos elnevezése a betűszedőknek Erdélyországban.

Custos: a. m. őrszó, vagyis a lap végére irt szótag, amellyel a következő lap kezdődik. Ma már ez nem használatos.

Czakó Elemér (szentiváni): h. államtitkár, kultúrpolitikus és művészeti író, szül. Szolnokon 1876-ban. Már 1902-ben könyve jelent meg a könyvművészeégről, feldolgozta a magyarországi sokszoro-

sító művészet történetét, az Egyetemi Nyomda történetének könyvművészeti vonatkozásait, számos cikket irt és előadást tartott kulturális, esztétikai, muzeális, valamint grafikai kérdésekről. Mint az Iparművészeti Iskola igazgatója megszervezte a magasabb nyomdászati szakoktatást, a legkiválóbb szakerőket maga köré gyűjtven. Tíz éven át igazgatta az Egyetemi Nyomdát, nagyszerű tankönyveket hozott létre («Betűország»), általában mint esztétikus a magyar nyomdász művészetet állandóan igen hathatós módon támogatta. szí

Czéh Sándor: 1836-ban kezdte meg nyomdászti működését Magyaróváron. Nyomatványainak tisztaságáért, szabatoságáért ország-szerte nagy hire kelt. Ugyanilyen nevű fia 1867-ben Győrött alapított nyomdát.

Czeschka C. O.: német betűművész; 1914 körül rézmetszetes finomságú új könyvbetűsorozattal tette nyomdász körökben is ismertté a nevét.

Czettel Dániel: szül. 1850-ben, megh. 1913-ban. Iskolai tanulmányainak befejezése után kereskedői pályára lépett, majd Amerikába ment és ott egy grafikai szaküzletben nyert alkalmazást. 1881-ben tért vissza Budapestre, ahol grafikai szaküzletet alapított és betűöntődei képviselőletet vállalt. 1888-ban ez üzlete keretében egy kis betűöntődét rendezett be. Az 1890. évben alapította meg Falk Zsigmond lovag, Czettel Gyula és Bródy Sándorral az Első Magyar Betűöntőde Rt.-ot, a berlini W. Woellmer betűöntőde közreműködésével. Jó szakember és tág látókörű kereskedő volt, aki vállalata útján igen hasznos szolgáltatásokat tett a magyar nyomdaiparnak. 1910-ben vonult vissza a betűöntőde igazgatói állásától, amikor is érdemei elismerésül a vállalat elnökévé választották. ls

Czettel Gyula: szül. 1843-ban. Inas-idejét nagybátyja, Posner Károly Lajos üzletében töltötte, további kiképzését Németország, Francia- és Angolországban nyerte, honnan visszatérve, nagybátyja gyár-igazgatójává nevezte ki. Ő hozta Magyarországra az első könyomdai gyorssajtót. 1887-ben elhagyta állását, hogy cégtársával, Deutsch Adolffal a Deutsch-féle műintézetet átvegye. A Magyarországi Könyvnyomdászok és Betűöntők Segélyező Egyesületének hosszabb ideig elnöke volt.

Czetter Sámuel: rézmetsző. Metszvényei alá rendszeren odavéste a születése helyét is: Orosházi fi.

Czizek Nikodémus: trencsényi tipográfus 1655-től 1663-ig. Betűi szépek és tiszta nyomtatásúak.

Csak Szorosan: a magyar könyvészeneműkereskedői alkalmazottak országos egyesülete. 1873-ban alakult; 1901-ben megindította a hasonló című lapot, újabban a «Könyves» c. folyóiratot adja ki. Elnöke 1933 óta Benedek Rezső. A «Csak Szorosan» név a könyvkereskedelemben szokásos szoros számla» (I. o.) kifejezésre utal, de jelképesen a szoros összetartás fogalmát is idézi.

Csáktornyal János: a debreceni városi nyomda provizora 1590-től 1593-ig. Ő nyomtatta az első debreceni kalendáriumot is az 1593. esztendőre.

Csalánpapíros: a kínaiak már évszázadok óta foglalkoznak a készítésével. Olyan csalánféléseket használnak hozzá, amelyek nincs fulánkös szőre.

Csapágyak: a forgó tengelyek alátámasztására szolgálnak. Nagyon fontos a kifogástalan működésük minden gépnél, ezért kenésükre nagy gondot kell fordítani, hogy a forgás okozta surlódás minimális legyen. Kenés hiányában fölmelegszik, berágódik, üzemképtelen lesz és géptörszre vezethet. A surlódás csökkentésére készülnek a golyós csapágyak,

melyeknél a surlódás jóval kisebb.

Csapágyfém: a csapágyesésze béléseire szolgáló, cinkben, cinnben vagy ólomban gazdag lágy ötvözet, melynek alacsony az olvadási pontja; ezáltal az elközpött csapágybélés könnyen kioldasztható és megfelelő új béléssel pótolható.

Császárkék: 1. Festékkeverés.

Csáthy György: a debreceni városi nyomda provizora 1804-től 1817-ig. Trattner Mátyás pesti nyomdájában tanulta meg a könyvnyomtatást és Kiliánnál a könyvnyomdasságot. Majd három esztendőig dolgozott a pozsonyi Landerer-féle tipográfiában.

Csavar: a csavaronal erőátvivő tulajdonságát használja föl. Található gépeinken mint rögzítő csavar, vagy pedig mint csavarjáratú mozgató rész igen sok változatban.

Csavaros járat: előnye az, hogy a nyomó-alapot messzire ide-oda tolhatja; hátránya pedig, hogy nagy dörzsölődése következtében sok üzemerőt fogyaszt. A szerkezet hengeres doból áll, amelynek köpenye mélyített s egymásba visszatérő csavarmenetekkel van ellátva. E csavarmenetekben fut a csapjával az alappal összeköttetésben álló siklódarab.

Csebrenyak József: betűszedő; a kilencvenes években a lapbizottság tagja és a Typographia rendes cikkírója, az első Népszava-naplapnak 1895-ben egyik szerkesztője volt. 1898-ban a Bánffy-kormány kiutasította, s azóta Bécsben él.

Cseh szedés: A cseh nyelv a szláv nyelvcsaláéhoz tartozik és sokban megögyezik közvetlen rokonával, a tót nyelvvel. Régebben fraktúr betűkkel írták, vagy száz éve azonban majdnem teljesen kiszorította e betűket az antikva. A cseh nyelvben sokféle ékezet meg egyéb írásjel fordul elő,

így az összes élesékezetű magánhangzók: á, é, í, ó, ú, ý. Az ékezet itt hangbéli nyújtást jelent. Egyéb betűk még ě (es), ě (gy), ě (je), ň (ny), ř (rzs), š (s), ť (ty), ů (ou), ž (zs).

Csehszlovákiai Grafikai Grémiumok Szövetsége. (A csehországi, morvaországi és sziléziai grafikai grémiumok központja.) Székhelye: Prága. Elnök: Leschinger Eduard prágai nyomdatulajdonos. Hivatalos közlönyei a «Grafické Listy» (a cseh nyelvűek számára) és a «Graphische Blätter» (a német nyelvűek számára). Megjelennek havonként. Mind a kétöt Jan Cejka szerkeszti. A grafikai grémiumok tagjai az árszabályközösséghez tartozó nyomdázemek.

Csehszlovákiai Könyvnyomdászok Szövetsége: a világháború utáni első években alakult. Azelőtt ez országban csupán nyomdászegylet (Typografická Beseda) állott fenn és ez a morvaországi, sziléziai, valamint a felső- és alsó-ausztriai nyomdászegyletekkel a Bécsben székelő osztrák nyomdászövetséghez tartozott. A jelenleg (1935) Prágában székelő szövetséget alanti egyesületek alkotják: 1. Csehországi könyvnyomdászok és betűöntők egyesülete. Székhelye: Prága. Helyi csoportjainak száma: 46. Taglétszám: 6696. Nyomdák száma: 741. Az árszabályközösséghez tartozik: 686 (92,83%). Szedőgépek száma: 864. Ezekből Linotype 431, Intertype 167, Typograph 182, Monotype 84. — 2. Morvaországi könyvnyomdászok és betűöntők egyesülete. Székhelye: Brünn. Helyi csoportjainak száma: 11. Taglétszám: 1634. Nyomdák száma: 207. Az árszabályközösséghez tartozik: 195 (88,64%). Szedőgépek száma: 177. Ezekből Linotype 107, Intertype 32, Typograph 29, Monotype 9. — 3. Sziléziai könyvnyomdászok egyesülete. Székhelye: Tropolau. Helyi csoportjainak száma:

6. Taglétszám: 345. Nyomdák száma: 52. Az árszabályközösséghez tartozik: 36 (69,23%). Szedőgépek száma: 36. Ezekből Linotype 16, Typograph 20. — 4. Szlovenszkói és podkarpatszkaruzsi grafikai munkások egyesülete. Székhelye: Pozsony. Helyi csoportjainak a száma: 19. Taglétszám: 947. Nyomdák száma: 225. Az árszabályközösséghez tartozik: 165 (73%). Szedőgépek száma: 84. Ezekből Linotype 65, Intertype 11, Typograph 8. — 5. CsKSz ösztáglétszáma: 9622, ami az összes nyomdai munkások 96%-át teszi ki. A nyomdásztanonok száma: 1526. A szövetséghez tartozó egyesületek területein még működést fejtenek ki a nyomók köre, a gép- és hírlapszedők köre, a korrektorok és revizorok köre és a tanoncszervezet, továbbá ide sorolandók a nyomdász dalkörök és szakmai kultúrszervezetek. A tanoncszervezet helyi csoportjai főként a szakmai téren nevelik tagjaikat, szaktanfolyamok, előadások, valamint kirándulások útján. A továbbképzésről az egyes országos egyesületek kebelében alakult szakkörök gondoskodnak. A Typografia-szakképző tagjai számára a magas nivón álló cseh nyelvű «Typografia» havi szakfolyóiratot adja ki tagdíj ellenében. A németajkúak szakképzését a Deutsche Graphische Bildungsvereinigung látja el. E két szakképző egyesület fenntartásához a CsKSz heti 10 fillérrel járul hozzá minden tagjiletékből. A szövetség hivatalos közlönyei a következők: «Veleslavín», megjelenik Prágában cseh nyelven, 6700 példányban. «Gutenberg», megjelenik Prágában német nyelven 3500 példányban, valamint a «Typografia» (l. o.). A cseh és szlovák tanonok a «Dorost knihtiskarsky» prágai lapot kapják. Megjelenik 1600 példányban. A német nyelvű tanonok a Prágában megjelenő «Jungbuehdruk»

keres-t kapják. Példányszáma 550. A CsKsz hivatalos közlöneyi összesen 13.400 példányban jelennek meg. A kollektív szerződés szempontjából külön árszabályközösséget alkot egyrészt Csehország, Morvaország és Szilézia, másrészt Szlovenszko és Podkarpátszka-Rusz területe. A szakszervezetek munkanélküliségélyéhez az idevonatkozó törvény alapján az állam is hozzájárul.

Cserejog: a könyvkereskedelemben a viszontárusítónak az a joga, hogy a szoros számlára (l. o.) vásárolt árut bizonyos határidőn belül más kiadványra cserélheti be. A cserejog mérsékli a viszontárusító kockázatát.

Csernovice György: az első orosz könyvnyomató. 1493-ban nyomtatta cirillbetűs első munkáit Csernigov városában. A betűmetszésnek kitűnő mestere volt.

Csiksomlyói nyomda: a ferencrendi barátok itteni kolostorában 1676-tól látjuk működni ezt a kis tipográfiát, amelynek első nagy terméke Kájoni János közel 800-oldalas katolikus énekes könyve volt. Első könyvnyomatóul Kasai András van megnevezve.

Csillag (*): jegyzetek jelölésére használjuk, még pedig zárójellel [*] vagy anélkül. Az utóbbi mód valamivel modernebb. A kolumna első jegyzetét egy csillaggal (*), a másodikat (**), a harmadikat hárommal (***) jelöljük. A negyedik jegyzethez négy csillag helyett egyetlen keresztet (†) teszünk, az ötödikhez kettőt (††), a hatodikhoz pedig hármát (†††). A jegyzetek ily jelölése tehát, ha egy-egy oldalon bőven van, meglehetősen nehézkes és izléstelen, azért újabban inkább felső törtszámokat (³) alkalmazunk.

Csillagászati naptár: az 1447. évben nyomtatta Gutenberg János. Töredékét 1901-ben fejtették ki egy wiesbadeni könyvtárlából.

Csillag Ferenc: szül. Pápán 1881-ben; az ottani Reform. Főiskolai

Nyomdában tanult 1893-tól 1896-ig. Későbbi kondíciói: Franklin-Társulat, Athenaeum (5 év), Pallas (22 év); közben szoc.-dem. párttitkár volt 6 esztendeig. Nyomdásársadalmi munkássága: tevékeny munkásságot fejtett ki a szakszervezeti és pártszervezeti mozgalomban, ismételteln alelnöke a Budapesti Hírlapszedők Körének, a Helyi Bizottságnak; állandó munkatársa a Typographának. Megírta — mint társszerző — a Hírlapszedőkör ötven éves történetét. Hat éven keresztül tagja volt Budapest törvényhatósági bizottságának.

Csillámos nyomatok: olyan könyvmatú üdvözlőkártyák, amelyeknek föliratai mintha jégkristályokból volnának. Előállításuk a bronzolás módjára történik, különböző színű csillámporral való telehintéssel.

Csinga: Freesky János mesterszava a betűk öntőcsapjára. L. Kézi betűöntőgép és Dúcmásolás.

Csiriz: l. Ragasztószerek.

Csiser János: 1693-ban ő alapította meg az első papirosalmot Poprádon. Hosszú időn át ez volt a legjobb hírv papirosalm az egész Földvidéken.

Csiszológépek: l. Kő csiszolása.

Csomagolás: lásd Nyomtatványok szállítása.

Csomagoló-sajtó: olyan emeltyűs vagy csavaros présféle, amellyel az igen laza és nagy helyet foglaló anyagokat — például papiros hulladékokat — könnyen kezelhető és szállítható formákba sajtoltják össze.

Csomófogó: a papirosgyártásnál s a cellulóz kikészítésénél használt gép, melynek segítségével a durvább részeket meg összegumósított szálak különválaszthatók.

Csomóírás: a gondolatközlésnek és az események közlésének igen kezdetleges módja. Peruban és Közép-Amerikában volt otthonos a spanyol hódítás előtt.

Csontenyv: l. Enyvezés.

Csonttan: a művészeti anatómiának az a része, amely az ember csontozatának a leírását adja. A csontvázról függ a test körvonalainak fő-fő alakulása, s e körvonalak az izomzat által nyernek kiegészítést.

Csoportos hajtás: több, rendszerint azonos fajtájú gépek egyetlen transzmissziós tengelyről való hajtása. Ellentéte az egyes hajtás, amikor külön-külön motorok hajtják az egyes gépeket.

Csulkló: kevéssé használt magyar neve a facette-nek (l. o.) vagy a közönséges kiejtés szerint fazetának.

Csulkló-féle szedőgép: régi szedőgép; 1846-ban szerkesztette meg a cseh Csulik. A billentyűnek megnyomásával megindított betű u. n. végnélküli láncra került, ahol kampók ragadták meg és a kellő helyzetbe állították. A kizárást külön kellett végezni.

D

Dadan János: jó hírű zsolnai nyomdász 1664-től kezdve. Több tót nyelvű munkát nyomtatott. Évről évre magyar-tót kalendáriumot is nyomtatott.

Daguerrotípiá: abból áll, hogy a föltaláló számára csiszolt ezüstlemez jódgőzök fölé tartott, s azt ekképpen fényerőzővé tette; majd pedig beletéve ezt a lemezt a sötét kamrába: «fotografált» véle. A kép persze még nem volt látható; ez csak akkor következett be, amikor Daguerre a lemezt higanygőzök fölé tartotta; ekkor a jódzüst ugyanis a fény által ért helyeken egyesült a higanymolekulákkal. Ezután az «előhívás»-nak nevezett munkafolyamat után Daguerre nátriumhiposzulfittal a képet meg is rögzítette. Amít fölvételnek, expozíciónak mondanak a fotografiában: az bizony még elég soká, olykor fél óráig is eltartott a daguerrotípiánál, s nem

is voltak valami tartósak a képek. Később maga Daguerre eljárását annyira megjavította, hogy az exponálás ideje két percnyre szorult.

Dallastípiá: Dallas Duncan által még 1873-ban feltalált eljárás domború felületű lemezek készítésére.

Dalmatínus György: magyar származású őstipográfus; 1480 körül Velencében nyomdászkodott.

Dalosköreink: ezek elseje volt az 1867-ben alakult pesti «Buchdrucker-Liederkrantz», amely azonban «Nyomdász-Daloskör» címen csakhamar megmagyarosodott. Eppen úgy az 1871-ben Budán alapított «Typographia» dalkör. A pécsi nyomdászoknak «Dalkoszorú» című dalosköriük volt már 1873-ban, a pozsonyiaknak 1875-ben. Budapesti nyomdászai dalegyesületek voltak még: a «Gutenberg-Szövettség» (1875), az «Összhang» (1880), «Egyetértés» (1879), «Athenaeum» (1881 és 1889) meg még néhány «házi dalárda», majd a «Budapesti Könyvnyomdászok és Betűöntők Dalköre» (1884), az «Ébredés» (1886) és a Szakegyesület dalosköre (1898) és most a «Budapesti Könyvnyomdászok Dalköre (karnagy: dr Ujj József).

Daltonizmus: a. m. színvakosság (l. o.).

Daniell-elem: a legegyszerűbb és a szükséges áramot önmagában fejlesztő galvanoplasztikai készülék. Fő része jókora üvegedény; ebben áll a lyukacsos agyaghenger, melybe hígított kénsavat öntenek. Az agyaghenger és az üveg falazata közti ürt tömény rézgálicoldattal tölti meg. A kénsav gerjeszti az agyaghengerbe állított foncosoros cinkhengert. A keletkező áram megbontja a rézgálicoldatot és a kiváló rezet a formákra rakja.

Däniker F. zürichi nyomdász; a 19. század közepe táján szedésgyorsító logotípiás rendszert dolgozott ki. Csak tizenkét logotípiát használt, s kiszámította, hogy e

módszerrel évenként jó háromszázezer fogást takarít meg, ami kilenc nyolcadrétű ivnek felelne meg.

Danse macabre (francia): a. m. haláltánc (l. o.).

Danszki-papiros: fölülmúlhatatlannul tartós és szívós papiros. Japánországban készül a Broussonetia papyrifera kéteszendős hajtásainak hánscsából.

Darabolás (tágitóké): l. Ritkítás.

Darvas Adolf: könyvnyomtató, született Apostagon 1857-ben. 1871-ben állott be a Pesti Könyvnyomdába szedőimásnak. — 1880-ban a Franklin-Társulatnál előbb a vasúti munkák főszedője, majd pedig a társulat tisztviselője lett. A nyomdásztársadalomnak hosszú időn át egyik vezető embere, az 1885-iki mozgalom egyik fő-fő irányítója, a kerületi betegsegélyző pénztárnak 3 éven át al-előke volt.

Datum (latin): a. m. keltezés.

Davis osztó-eljárása: azon alapul, hogy olyanféle folyadékot talált föl, mely a vizet az ólomnál nehezebbé teszi. Már most az a fontos, hogy minden betűnek más-más legyen a súlya; például az i, l, t, f, j stb. betűk súlya is különbözőké egy mástól. Az osztani való szedést ekkor vízzel telt hordóba döntik, s az említett folyadékból egy keveset a vízbe öntenek. Ekkor a legkönnyebb betűk (például az i-k) rögtön a víz felszínére emelkednek, úgyhogy onnan lefölközhetők s a szekrény megfelelő rekeszébe rakhatók. Ha ismét egy kevés folyadékot öntenek a vízhez: a hordóban maradt betűk legkönnyebbe (például az l-ek) szállanak föl; és így tovább. Ilyen módon az egész szedés szépen széjjelosztható.

Daye John: kiváló angol könyvnyomtató a 16. században. Szép új betűket metszett.

Dayn John: az északamerikai Cambridge városának könyvnyomtatószkodott 1638-tól kezdve.

Deberny Alexandre (1808—1881): a harmincas években kezére került a nagy francia író Balzac betűöntődéje, s az idők folyamán nagygyá é is világhírűvé fejlesztette.

Deblókálni: a blokkálás ellentéte, tehát a helyes betűk beillesztése a szedésbe.

Debreceni könyvkötés: már a 16. században nagy híre volt, s az ottani kompaktorok bizvást megállhatták volna a versenyt a legjava németekkel is. Ez a jeles művészi színkonnal az idők folyamán még emelkedett is, mindaddig, amíg az industrializmus le nem csökkentette a könyvkötés művészi tartalmát.

Debreceni könyvnyomtatás: A magyar könyvnyomtatás történetében magyarsága és könyvnyomtatóinak kiváló egyénisége révén Debrecen városáé a legfényesebb szereplés. Debrecen produkálta az 1711-ig terjedő időszakban a legtöbb magyar nyelvű könyvet: 282-t (110 latin nyelvű munka mellett). A könyvnyomtatást a nagyhírű reformátor, Huszár Gál honosította meg Debrecenben 1561-ben. Huszár Gál rövid idővel később Nagyszombatra távozott. Utána 1563-tól 1567-ig Debrecenben Török Mihály nyomdászskodik. Vele egy időben a vándor könyvnyomtató Hoffhalter Ráfael is nyomtatott Debrecenben. Török és Hoffhalter Ráfael után következik Komlós András (Lupinus) 1569-től 1575-ig. Halála után egy évig özvegyének impresszumát látjuk a nyomtatványokon. Komlós András Hoffhalter Rudolf, Ráfaelnek fia váltotta föl. 1576-tól 1587-ig Debrecenben nyomdászskodott, de közben Nagyváradon is megfordult a sajtójával. Ezután Csáktornyai János dolgozott Debrecenben 1590-től 1593-ig. Utána Lipsiai Rheda Pál következett (1596—1619). Ettől fogva a debreceni városi nyomda élén állottak: ifj. Rheda Pál és Péter (1620—30), Fodorik Menyhért (1632—63), Karanesi György

(1663—75), Rozsnyai János (1677—83), Töltési István (1683—86), Kassai Pál (1686—94), ennek özvegye (1694—96), Vincze György (1697—1704), Miskolczi Ferenc (1705—23), Viski Pál (1723—35), Margitai János (1736—52), Biró Mihály (1752—1754), Kállai Gergely (1756—1759), Margitai István (1759—84), Huszti Riskó Sámuel (1788—97), Szigeti Mihály (1798—1804), Csáthy György (1804—15), Tóth Ferenc (1816—32), Tóth Lajos (1832—42), Tóth Endre (1845—53), Fodor Ruben (1853—59), Fries József (1859—1899), Keresztessy István (1899—1928).

Decker: német könyvkereskedő- és könyvnyomdász-család, melynek őse György (szül. 1596-ban), utolsó képviselője pedig Lajos Rudolf (1804—1877) volt Berlinben. Halálakor könyvnyomdája a porosz államnyomdával olvadt egybe.

Defektus (magyarul: hézagos, hiányos): 1. ha valamely betűből kevesebb öntetett s szedés közben egyes betű teljesen kifogy, míg a többiekből sok van a szekrényben: akkor a betűmennyiség hiányos, defektus; — 2. ha a szedés betűinek szétosztásánál, a könyv tárgyánál fogva a betűszekrény rekeszei nagyon megtelnek egyes betűvel; e betűket is defektusnak nevezzük; hogy a szétosztás további folyamán a másik rekeszbe ne ömölhessenek, papir-zacsókba csomagolva, vagy e célra készült külön szekrénybe rakatnak; — 3. a könyvkereskedelemben defektusnak mondják a sérült, hibás, nem kifogástalan könyvpéldányt.

Dekalkománia: a. m. lehúzó-képek készítése. Ez az eljárás nagyjelentőségű a díszműiparban meg az olcsóbb porcellánedények színes virágokkal, kepecskékkel való díszítésekor. Lényege abból áll, hogy a képet keményítő-csirrizzel vékonyan bevont papirosra nyomtatják, még pedig a közönséges kromolitográfiaéhoz képest fordított színezési sorrendben. Gyakran még fehér fődőfestékkel ala-

pot is nyomtatnak a színek fölé, amely a későbbi leghúzóskor alul kerülve: emeli a színek élénkségét. Ha az ily leghúzó-kép színnyomatos fölületét kenecével bekenik, s az ugyancsak kenecével bekent fa-, üveg- vagy pedig fémtárgyra ráborítva, a kence kiszáradása után a képet hátulós oldaláról megnedvesítik: a papiros keményítőrétege föloldódik és a papiros a tárgyra ragadt színes rétegről könnyedén lehúzható.

Dekameron (görög): a. m. tíz nap történetének elbeszélése; Boccaccio (1313—1375) tíz napra fölosztott száz elbeszélése. Átvittén elbeszélésgyűjtemény jelentősége is van; ilyen például Jókai «Kis dekameron»-ja.

Del. (deleatur): rövidítése a delenek (töröld), deleatur-nak töröltésék) a korrektrákon: rézmetszetek alatt a. m. delineavit: rajzolta.

Delcambre és Young szedőgépe: 1. Pianotype.

Delejesség: 1. Nyomatató-papiros.

Dembour: metzi vésnök, 1834 körül zsiros lakkfestékkel vitte át a rajzait vörösre, s aztán kidomborodó képre maratta őket, úgy hogy könyvnyomdai sajtón nyomtatni lehetett róluk.

Dement-féle szedőgép: Az amerikai Dement századvégi szedőgépe elég különös volt: az írógép szerkezetnek patricias talpú koreke volt, s ez végtelen papiroszalag fölött forogva, a billentyű megnyomása következtében litográfiai festékkel egy-egy betűt reányomott a szalagra. A szalagot azután egyforma hosszúságú darabokra vágták, s litográfiai köre avagy cinklemeze átnyomták és ezáltal az maratható lett. A kizárás úgy történt, hogy a teljes sorok szöközéinél a szalagot szétvagták s aztán széjjeltolták.

Demotikus írás: a. m. népies. Az óegyiptomiaknak a hieroglifákból egyszerűsödött formája, melyben immár mindössze csak százötven a szótagjegyeknek és vagy két-

száz a hangok jelzésére való jegyeknek a száma.

Demy: 44:459-1 cm-es papirosnagyság Nagy-Britanniában.

Denk Johannes: az újrakeresztelők nyomdászból lett apostola; megh. 1527-ben. Mint vándorló könyvnyomtató 1522-ben Baselbe érkezett, ahonnan Oecolampadiusnak tanácsára Nürnbergbe ment rektorának. Innen — amikor tanait kezdte hirdetni — kivesszötték. Hasonlóképpen járt Sankt-Gallenben, Augsburgban és Strassburgban. 1526-ban visszatért barátjához Oecolampadiushoz Baselbe, itt azonban csakhamar elragadta a fekete halál.

Depó (franciául: dépôt): a szedőszekrényekbe már nem férő betű- és kizáróanyagok, valamint az álló szedések, matricák, öntvények és klisék raktára. A könyvnyomdai üzem szedőosztályának nagyon fontos kelléke. Tanácsos, hogy ennek a raktárnak a kezelője (nyomdásznyelven: depozitőr) oly kézsized legyen, aki már húzamosabb ideig van az illető üzem alkalmazásában és jól ismeri az üzem idevágó anyagát és berendezését. A depóban elhelyezett anyagról kartoték vagy könyvjegyzék vezetendő, melyben gondosan jegyezzük fel: 1. a depóállványnak melyik számú polcában és rekeszében van a fölös betűanyag; 2. a kiadás alkalmával mikor, kinek, mit és mennyit adtunk ki belőle; 3. visszafétel alkalmával a visszatevés tényét rögzítsük meg. A depóban levő klisékről levonat készítenendő és dossziéba teendő. Minden klisé levonata mellé írjuk oda, hogy a klisé-regális melyik számú fiókjában található és kölesönzés esetén: kinek és mikor adtuk kölcsön. Ugyanígy kell nyilvántartani a matricákat és öntvénylemezeket is. Mindehhez szükséges, hogy a depóállvány polcait és rekeszeit megszámozzuk, úgy szintén a klisé-, matrica- és öntvény-

lemez-regális fiókjait is lássuk el számokkal, mert csak így biztosítható a keresett betű- vagy kliséanyag gyors megtalálása. — A kliséket elraktározásuk előtt gondosan be kell zsírozni, hogy oxidálódásukat amennyire lehet megakadályozzuk.

Depozíció: a posztulátum letételével, vagyis a segéddé avatással összefüggő ünnepség a 15—18. században. Rendszerint valami vigjátékszerű mókával vette kezdetét s lakomával fejeződött be és annak költségeit természetesen a főlavatásra kerülő ifjú nyomdász — a kornutusz — fizette meg. A depozíció cerimóniája maga meglehetősen mély értelmű és szép volt, de később — a harmincéves háború okozta elvadultság idején — sok durvaság és sikamlóság csúszott belé, ami több helyt a hatóságok közbelépését is szükségessé tette.

Deputátum: régebben olyan művek vagy hírlapok szedésénél, melyek nem a szedett betűk mennyisége szerint, hanem meghatározott heti fizetés szerint állítottak elő, néhol deputátumot adtak a szedőknek (még inkább az inasoknak); ez annak a meghatározása volt, hogy óránként vagy naponként hány sort kellett szedniök.

Derékszög: 90-fokú szög; pl akkor keletkezik, ha valamely vízszintes vonalat függőleges vonallal metszünk. — Derékszög (Winkel): gondosabb kidolgozásban a betűöntő által is használt szerszám. A betűk és egyéb nyomtatóalaplul szolgáló eszközök, valamint azok tartozékainak derékszögű ellenőrzésére szolgál.

Derített szín: az, amelyet valamely világosabb színnel halványítunk.

Dermatográfia (dermográfia): ritkábban használt, bár található elnevezése az autográfianak.

Dermatoid: a. m. műbőr (l. o.).

Derriey Charles: francia betűöntő (1808—1877). 1839-ben bélyegvéső- és betűöntő-műhelyt állított Pá-

rizsban. Betűöntvényei révén világhírré tett szert. Találmányai közül felemlítendők: egy csingatőrő és betűsiszoló gép, egy számzó gép bankjegyek készítéséhez, s egy új hangjegytípus-rendszer.

Derrley-féle rotációs: 1. Rotációs gépek.

Desatype: a fényszedőgépekre emlékeztető amerikai készülék, mely szöveget szállít az offsetmarató avagy a fotolitográfus számára. Szerkezetét még titkolják.

Descendiaan: a 10 pontos betűnagyság neve a hollandusoknál.

Dessin: minden művészeti és műipari célra szolgáló rajzot így neveznek a franciák.

Dethleff-féle egyengetés: ragasztószer és festék keverékével 4–5 levonatot készítenek a kliséről levonó papírosra. A nedves levonotokat sellakporral telehintve, összeragasztják és kivágás helyett használják.

Dettő-jel: árjegyzékek szedésekor gyakran így nevezik az egymás alatt álló idézőjeleket.

Deutsch Dávid: a Világosság-nyomda igazgatója, szül. 1872-ben Budapesten. A betűszedést a Légváry Testvérek nyomdájában tanulta, s 1888-ban szabadult föl. Élénk részt vett a nyomdász munkások társadalmi mozgalmaiban. Több ízben tagja volt a Szakegyesület és a Segélyző Egyesület választmányának. Főbb kondíciói: 1903 körül a Fővárosi Nyomda Rt.-nál a Magyar Pénzügy tördelője, 1905-ben tördelője a Világosság-nyomdában készülő lapoknak, majd a nyomda művezetője, 1921 óta pedig a nyomdának technikai igazgatója.

Deutsch Julius: nyomdászból lett ausztriai munkásvezér, szül. 1884-ben. Először nyomdászatot tanult, majd gyári munkás lett, nappal dolgozott és éjszaka középsikolai vizsgákra készült. 1919–1920-ban osztrák hadügyi államtitkár, vagyis hadügyminiszter volt.

Deutsch Mór: a hatvanas évek elején alapított litográfiát Pesten; 1865 év körül nagyszabású könyvnyomda berendezéssel bővítette az üzemét, úgy hogy az újságok egész tömegét nyomtathatta ott. Itt készült például Lázár Kálmán gróf «Pesti Hírlap» elnevezésű politikai napilapja is 1867-ben. A kiegyezés után a nyomda addigi «Gyurián és Deutsch» cége előbb «Deutsch Testvérek»-re, később «Czettel és Deutsch»-re változott.

Devanagari-ábécé (általánosságban szanszkritnak mondják); az arám szíriai alfabéta egyik régebbi formájából keletkezett.

De verbo ad verbum: főleg nyelvészeti dolgokat tárgyaló kéziratokon a. m. szóról szóra, betűről betűre (szedendő).

De Vinne Theodore Low: Amerika legjelesebb szakírója, szül. 1828-ban. 1850-ben a newyorki Francis Hart Co. nyomdájában korrektor, majd faktor; 1859-ben cégtárs, 1877-ben pedig a nyomda egyedüli tulajdonosa lett. A szakirodalom terén legjelesebb munkái: «The invention of printing» (New-York 1876); «Historic printing types» (1886); «Cristopher Plantin and the Plantin-Moretus Museum at Antwerp» (1888); «The practice of typography» (1900). Megh. 1914-ben.

Devocionáliák: összefoglaló neve a katolikus vallás kegyzsereinek. A régebbi időkben főleg a szentképekre és a miscskönyvekre értették.

Dextrin: burgonya- és gabonakeményítő piritása útján nyert ragasztószer. Mint ilyen, a gummi arabicumot helyettesítheti, kivéve természetesen a litográfiai forma kezelése körül.

Dézi Lajos: szegedi egyetemi tanár, szül. 1868-ban. Sokat foglalkozott a régi magyar irodalommal, bibliográfiával és a könyvnyomtatás történetével. 1899-ben jelent meg tőle: «Magyar író és könyvnyomtató a 17. században».

Misztótfalusi Kis Miklós és Pápai Páriz Ferenc legmegbízhatóbb, nagy gondnal és kitűnő történelmi érzékkel készült életírása. Egyszersmind pompás kis korrajz.

Diafánia: áttetsző-nyomatásos eljárás; célja oly nyomatoknak az előállítására, amelyek az ablakra tapasztva, bizonyos mértékig az üvegfestmény hatását keltik. Az eljárás nyitja az, hogy olyan papírosra nyomtatnak, amelynek az egyik oldala izlandi moha és kevés zselatin keverékével van bevonva. A festék elkészítésekor a kence használatát mellőzik és a követ minden befestékezés után megszáritgatják, mert a fönt említett módon preparált papíros a vizet nem tűri. Nyomatás után lakkozzák a papírost, még pedigen mind a két oldalán külön-külön.

Diafragma: a lencsén áthaladó fénynyaláb átmérőjének szabályozására szolgál. A sugárnyaláb útjának szűkítésével a tájnak élesebb képét nyerjük. A rácsoz (raszteres) fotográfiánál a fényérzékeny lemezen képződő pontok alakja, nagysága a diafragma-nyílás alakjától és nagyságától is függ. A diafragma területének nagyságával együtt változik az időegység alatt áthaladó fény mennyiség, melynek révén a raszteres negatív vagy pozitív karaktere befolyásolható. ts

Diafragma.

Diagonális vágás: 1. Papiros formátuma.

Diagonális vágású papíros: 1. Levélboríték.

Diagráfia: sokszorosító eljárás. Lényege, hogy a nehezebb fajtájú rajzot gumizott tafotára panzálják, s erről litográfiai kőre átnyomják. Különösen építőipari és topográfiai rajzok sokszorosítására ajánlatos.

Dialektus: a. m. nyelvjárás, tájshozzás (a magyarban például a palóc, a székely meg a göcseji). Az angolban és a németben a nyelvjárásoknak jelentős irodalmuk van, a magyarban a tájshozzásokat csak néha juttatják szóhoz.

Diamand: a 4 pontos betűnagyság neve a hollandusoknál.

Diamant: a 4 pontos betűnagyság neve a németeknél. — A franciáknál a «Diamant» jelölés csak 3 pontos betűt jelentett.

Diamond: betűnagyság megjelölése a Caslon-féle amerikai pontrendszerben. Megfelel 4 és fél amerikai pontnak, vagyis a mi rendszerünk 4-22 méterpontjának. Az angolországi «Diamond» csak 3-95 méterpontos betűnagyság.

Diapozitív: valamely fotográfiai negatívnek másolata filmre avagy fényérző réteggel bevont üveglapra. Megvilágítási viszonya tehát a negatívval szemben helyesre fordított. Az ú. n. vetített képek és moziképek vetítése diapozitívon át történik.

Diazo-típus-eljárás: a diazo-vegyületek fényérzékenységen és festékké alakíthatóságán (kapcsolás = kopulálás) alapuló fotográfiai másoló eljárás.

Didot: francia könyvnyomdász- és könyvkereskedő-család. Az üzlet alapítója Ferenc (szül. 1689-ben) volt. Ennek jeles utóda Ambrus Ferenc, ki különösen a nyomdászat terén tűnt ki, s nyomdájának számos terméke tipográfiai ritkaság becsevel bír. Öccse Ferenc Péter (1732–1795) követte, aki kiváló érdemeket szerzett a nyomdászat, betűöntés és papírogyártás terén. Fia Péter (1760–1853) nemcsak kiváló nyomdász volt, de

irodalmilag is működött. **Egyik fia, Saint-Léger** volt a végnélküli papiros föltalálója; egy másik fia, Péter folytatta az üzletet, míg a legfiatalabbik, Gyula (1794—1871), Brüsszelben alapított nyomdát, de ezt a nyomdát csakhamar eladta a belga kormánynak s visszatérve Párizsba, ott új nyomdát rendezett be. Ambrusnak egyik fia, Firmin (1764—1836), átvette atyjának betűöntődjét s a betűöntést nagy tökélyre emelte; mostani betűrendszerünknek ő a megalapítója.

Diepold Floridus: budai könyvkereskedő, 1788-tól 1812 utánig működött, kezdetben Landauer Jánossal együtt.

Dikaszeriállás papiros: a hármaspapirosnagyság (37:53 cm) régi elnevezése.

Diktafón: a fonográfhoz hasonló irodai készülék, amelyet nagyobb vállalatoknál szoktak használni. A gyorsírást takarítják meg vele.

Dimetil-oladt: l. Papirosvizsgálat.

Dinamógép (generátor): indukción és mechanikai meghajtáson alapuló elektromos áramot termelő gép.

Din-formátumos gyorsajtó: A stop-cilinderes gyorsajtókat napjainkig ahány gépgyár: annyiféleképpen építette, aminek a gép ára s működésének gazdaságossága tekintetében olykor meglehetősen káros következményei voltak. Németországban az ipari normalizáló választmány újabban arra törekszik, hogy egyelőre legalább a formátumuk tekintetében egységesítse a gyorsajtókat. Különülési pontul természetesen az új «Din-formátumos arányszámokat vette a választmány, s a gépgyárosokkal való megállapodás értelmében az újabb papirosformátumokhoz jövőre már a gyorsajtóalakok megállapításakor is alkalmazkodni fognak. Idővel pedig ez a normalizálás nyilván ki fog terjedni a gyorsajtó alkotórészeinek legfontosabbjaira is.

DIN: a Deutsche Industrie-Normen, vagyis a német ipari szabványok elnevezésének rövidítése. (Lásd: Szabvány.)

Di-oladt: Wurster német papírtechnikustól összeállított reagens annak megállapítására, hogy valamely papirosban van-e faanyag, vagy sem. A floroglucinnal megbízhatóbb, mert a színes papirosokat is csak faanyag megléte esetén festi vörösré.

Dlősgyőri Papirgyár Rt.: l. Papirosgyáraink.

Diotype: a Monotypehez hasonló szedő-öntőgép. Föltalálója a francia Pinel H. Írógépes készülékének munkáját jól el lehetett olvasni, akárcsak az Elektrotypographét. A gép, ha kellett, párosával is öntötte a betűt; innen is kapta a «Diotype» nevet.

Diplomatikus írás: a középkori okiratok írása. A régi magyarországi okleveleken kifünőben tanulmányozhatók az írásbeli stílusok. A kapitális és unciális, a kurzív meg a minuszkuła betűk egyaránt megtalálhatók ezeken az okleveleken.

Direkt litográfiai eljárások: ezeknél közvetlenül állítják elő a nyomás alá kerülő rajzot a kővön; így például a tollrajzos, krétarajzos, vésetes litográfia, meg a kőkare esetében.

Direktotípa: l. Offset.

Discotype: 1916-ban Angliában föltalált szedőgép, mely egyes betűket önt, s aztán azokat sorokká forrasztja össze.

Disz (latinul ornamentum): mindaz, ami a tárgyakat, vagy ezek bizonyos, a rendeltetésüket szolgáló részeit a maga szépségével kellemetesebb hatásúvá teszi. — A könyvnyomtatásban fő-fő díszítő elem maga a betű. Magának a betűnek díszítése azonban csak nagyon szűk határok között történhetik.

Diszbetűk: így nevezi a nyomdász az akcidens-betűk közül azokat, amelyeket különbözőféle árnyéko-

lással, rovátkolással, kivéséssel, körülvéséssel stb.-vel dekoráltak.

Díszlénák: l. Lénák.

Díszműnyomtató festékek: l. Könyvnyomdai festékek.

Díszponda: a könyvkereskedelemben a bizományba adott árunak az az eladatlan része, melyet elszámoláskor a könyvkereskedő a kiadónak nem küld vissza, hanem annak hozzájárulásával raktáron tart a legközelebbi elszámolásig, anélkül, hogy értékével «szoros számlán» megterhelteknék. (Lásd még Bizomány és Szoros számla.)

Díszertáció: tudományos értekezés; az a munka, melyet az egyetemek a doktori cím elnyeréséhez megkövetelnek. A legtöbb egyetem megkívánja a díszertációk kinyomtatását, azonban e munkáknak a példányszáma olyan alacsony, hogy a díszertációk nem szoktak könyvkereskedelmi forgalomba kerülni; pedig tudományos jelentőségük néha rendkívül nagy.

Dittmar-féle szedőgép: a hetvenes-nyolevanas évek szenzációját látják benne. Valósággal csudagép volt, praktikus érték nélkül. Önműködően szedte és osztotta a betűket. Segédgéppel előállított grafikon kellett hozzá, amelyen több ember is dolgozhatott.

Dittokromográfia: a kettőstónusú festékekkel való nyomtatás. E festékek pigmentjéhez valamely más pigmenttel kevert kence van keverve, amely nyomtatás után szétterjed, s alanyomat hatását teszi.

Dívald: könyvnyomtató-család. Az első szereplő tagja: János Márton 1776-ban vette meg a ferenc-rendiek ismeretlen időben alapított eszéki nyomdáját. 1819-ben Dívald Márton Alajos, majd özvegye kezére került a nyomda. 1847-ben Dívald Károly lett a tulajdonosa. Ótyle Lehmann Károly vette azt át az 1850-es évek elején.

Dívatlapok: a múlt században főleg nőket érdeklő szépirodalmi újságok gyűjtőneve és címe. Újabban inkább a ruhadívat propagandáját szolgáló, dívatképekkel, szabásmintákkal, háztartási receptekkel megtöltött időszakos lapok.

Dívatos pontok: l. Oszlopos szedés.

Díviz: l. Kötőjel.

Dívizórium: a szedők tenákulumbjának villa-formájú része, melyvel a kéziratot leszorítják.

Dob (Tympan, a régi debreceni könyvnyomtatóknál: tempó): a kézi sajtó födelének hátán alkalmazott, vászonnal bevont ajtóforma rész. Egyengetés alkalmával a dobot kinyitották s papirosívek betételével vagy kivételével a nyomás erejét szabályozták. A gyorsajtókon ugyancsak dob az a henger, mely a nyomóhenger-től átveszi az iveret, hogy tovább adja a kirakószerkezetnek.

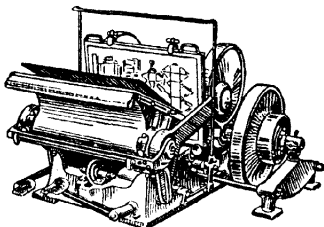
Dobay János: gyulai könyvnyomtató. Az ötvenes évek vége felé nyitotta meg jól felszerelt tipográfiaját. Tanay Józsefnek ő volt a tanítómestere.

Dobay Sándor: a hatvanas évek derekán alapított könyvnyomdát Nyíregyházán.

Dobner Sebestyén Nándor: 1692-ben állított nyomdát Sopron városában. Nyomtatványai fölötté ritkák, bár a tipográfia 1731-ig virágzott.

Doboz és dobozgyártás: A mai fejlett dobozgyártás a könyvkötői iparból indult ki. A század elején a dobozokat a könyvkötőipar készítette kézi munkával; a század közepétől kezdve nagyot fejlődött a dobozgyártás és önálló szakmává lett. Talán ebben a szakmában van a legtöbb munkagép. A dobozgyártás állandóan fokozódik. Ma nem képzelhető el cukorka, csokoládé, szivar, cigaretta, szappan, parfüm, gyógyszerár, levélpapiros stb. dobozcsomagolás nélkül. Nagy a fogyasztás hajlított dobozokban

(Faltschachtel), melyek laposan szállíthatók, kis helyet igényelnek, ami nagy előny a kész dobozokkal szemben. A hajlított dobozok természetesen nem használhatók fel minden cikk adjusztálására, mert pl cipőt, kalapot, inget, nyakkendőt stb. csak kész,

Dobozgyártáshoz való stancológép. Könnyűebb domborításhoz is alkalmas. Különböen egyszerű téglés sajtó, festékező szerkezet nélküli.

kemény dobozba lehet csomagolni. — Dobozok sokféle kivitelben készülnek és különféle célokra használhatók fel. A dobozgyártás a következő dobozokat készíti: Nyers dobozt: minden bevonás nélkül, külső dobozolásra és postai szállításoknál használják. Borított dobozt: ezek jobb kivitelűek, fehér, színes és mintázott papirosborítással, nyomtatással is. Hullámdobozt: ezt speciális gépen állítják elő; van kész és hajlított doboz, különféle belső beosztással (rekeszekkel), tojás, gyümölcs, villanykörte, üvegek stb. adjusztálására; ezek a dobozok igen alkalmasak törékeny áruk szállítására, mert a dobozok a hullámozás miatt igen ruganyosak. Gyógyszerdobozok: ezek szegletes, gömbölyű és hosszúságú alakban készülnek, szép és tiszta kivitelűnek kell lennie; sok rajtuk a kézimunka; a gyógyszerárak kisebb mennyiségben

rendelik, rendszeren céges címkével. Ekszterdobozok: ezeket speciális szakemberek készítik nem lemezből, hanem fából, különféle anyaggal, mint papírossal, vászonnal, pergamoiddal és bőrral bevonva, aranydíszítéssel és céggel, belül selyemmel, plüssel és bársonnyal béleelve és olyan formákban, amint azt a cikkek megkívánják. Díszdobozok: ezeket a dobozokat olyan cikkek adjusztálására használják fel, amelyeket a vevők ajándékba adnak; a legfinomabb borított papírossal vonják be őket és képdíszítéssel is kerülnek forgalomba; használják parfüm, cukorka, csokoládé, levélpapíros, szivar és cigaretta csomagolására, de úresen is. Hajlított doboz (Faltschachtel): ennek a használata igen nagy mértékben emelkedett, a kivitele igen célszerű és csinos s készítésével nemcsak a dobozgyártás foglalkozik; a köcs könyvnyomdai üzemek igen tetszetős nyomtatással szállítják ezeket a dobozokat, a nyomtatáson kívül ők végzik a dobozok kivágását, esetleg a ványolást, hajlító vágásokat és esetleg a ragasztást is; a hajlított dobozok különféle nagyságú és idomú késekkel készülnek; ehhez a munkához úgy a szedőnek, mint a gépmesternek nagy gyakorlattal kell bírnia; a kivágások rendszeren erős nyomó- és gyorsajtón készülnek; doboznagyüzemek egészen a lemeznagyságig (70:100 cm) rendelkeznek hajlított dobozkivágó géppel; ez a berendezés csakis tömegmunkára alkalmas. Húzott dobozok: készítésük speciális gépen történik, melegítéssel; a lemezeket bizonyos nagyságokra előre kivágják és speciális gépen hajlítják. Kartoték- és írodai dobozok: ezeket még ma is a könyvkötőipar készíti. Maché-dobozok: költséges berendezéssel, költséges szerszámokkal lehet csak előállítani; a

dobozokat különféle színűre festik, lakkozzák és külön e célra konstruált kályhában szárítják; machéból nemcsak dobozok, hanem különféle háztartási és irodai célokra használt tárgyak is készülnek. — A dobozgyártáshoz sokféle gép szükséges: kivágókések, csákozóformák és szerszámok, sokféle anyag és ezenfölül nagy szakismeret. tj

Dobozy Lőrinc: l. Grafikai Munkások Szakegyesülete.

Dobrovsky Máttyás: pesti szedő; 1834-ben Wolf János betűöntővel Vácon rövidéletű könyvnyomdát alapított.

Doby Jenő: rézmetsző, szül. Kasán 1834-ben. A rézmetszés mesterségét Fuchsthaler Alajostól tanulta Pesten. 1884-ben az Iparművészeti Iskola szaktanára lett, s mint ilyen több jeles rézmetszőt nevelt. Megh. 1907-ben.

Documentum (latin): a. m. okirat.

Dolet Etienne: francia könyvnyomtató, szül. 1509-ben. Lyonban Gryphius nyomdájában foglalatokodott. Az 1537. évben saját nyomdát állított Lyonban, melyből többféle értékes kiadvány került ki. Szabadelví nézetei miatt sok zaklatásnak volt kitéve, majd 1546-ban Párizsban magyahalálra ítélték. Emlékének 1894 körül szobrot állítottak Párizsban.

Dollan János: egyik alapítója 1861-ben a kolozsvári nyomdászegyletnek. Meghalt 1900-ban.

Domborító sajtó: a könyvkötő aranyozó-sajtója, amelyen a könyvfedelének domborítása is történik. L. Aranyozó-sajtó.

Dombornyomató gépek: masszív, igen erős nyomást kifejtési bíró tegélyes sajtók fűthető nyomó-lappal.

Domborúnak látszó képek. Ezek lemezei rendszerint a domborúan másoló géppel készülnek. Ennek helyettesítésére irányuló fotomechanikai eljárást talált föl és szabadalmaztatott az 1901. évben

a mainzi Scholz József, aki különben egyszersmind az algráfiának is fötalálója. Eljárásához két lemeze van szüksége: az egyik az illető kép pozitívja, a másik a negatívja. A nyomtatás egymásutánban történik a két lemezeről, de más-más festékekkel, és úgy, hogy a két lemez nem illeszkedik tökéletes pontossággal egymásra, vagyis a negatív sötét helyei nem esnek a pozitívnek éppen a világos helyeire, hanem kissé eltolódottan nyomtatunk a második lemezeről. Ilyenformán rendkívül finom vonalközök állanak elő, s ezek a képet plasztikus hatásúvá teszik.

Domború nyomtatás: a betűknek, ábráknak, bélyegzőknek relief-szerű kidomborítása a papirosból. Vésett vagy maratott anyamintát készítettünk kemény fémből (cink, réz, acél); kellősítés után megzárjuk, beemeljük, pontos sorogent állítunk és előkészítünk borítást — lehetőleg a nyomóhengerre felragasztva — a patricakészítéshez, amely lehet többféle anyagból, ú. m.: áztatott kéregpapiros, spanyolviasz, guttaperka, szarvasbőr, gipszes selyempapiros-rétegek, halenyv és iszapolt kréta keveréke, Mäser- vagy Viktória-matricapor, ólomöntvény stb. Hogy mikor mit használjunk: az a körülményektől, úgymint: példányszám, papiros, formanagyság, mélység, finomság, valamint a géptől függ. Például bélyegzőkhöz az ólomöntvény a legmegfelelőbb, amelynek készítése a következő: Egy vaslemeze, ürtöltökkel körülzárt részre ölmot öntünk, melybe belecsapjuk az anyamintát. A megkeményedés után az így formálódott patrica hátsó oldalát lecsiszoljuk és a pontosan regisztrerte állított anyamintába helyezve, halenyvvel bekenjük. Ha a gépet nyomtatásra engedjük: a patrica ráragad a nyomóhengerre, ahol vékony, de erős

papírossal megerősítjük és rövid száradás után már nyomtathatunk is véle. Nagyobb alakú vagy jobban kidomborodó munkákhoz az iszapolt kréta és halenyv keveréke ajánlható, amiből a következőképpen készül a patrica: a regisztert és borítást pontosan előkészítjük; az iszapolt krétát halenyvvel jól átgyúrjuk és elhelyezzük a nyomóhengeren; selyempapírossal letakarjuk és többszöri nyomásnak tesszük ki, a selyempapírost folyton cserélgetve. A fölös részeket eltávolítva, hosszabb száradás után nyomtathatunk. nli

Donatus: az ilyen nevű, a 4. században élt grammatikusról elnevezett 15. századbeli fatáblanyomatok. Olvasókönyvek s nyelvtani kivonatok voltak. Alig maradt néhány darabjuk reánk. Gutenberg egyik első nyomtatványa is egy ilyen 1446 körül, de már fémbetűkről nyomtatott Donatus volt.

Doodsworth: amerikai föltaláló, ki oly gépet mutatott be az 1876-i philadelphiai világkiállításon, mely villaformájú csipesszel kapkodta ki a szekrényből a betűtípusokat.

Doppelmittel: a 28 pontos betűnagyság neve a németeknél.

Doré Gustave: kiváló francia rajzolóművész, szül. 1833-ban, megh. 1883-ban. Merész fényhatásokkal dolgozott. Pisan, Piaud és Panemaker nevű kitűnő fametszőivel egyetemben ő volt az, aki 1855 körül az akkor már a tollrajz határáig elfinomodott fakszimilis fametszésben a franciáknál is diadalra vitte a tónusos technikát.

Dorsalls: latinul a. m. háfirat, az iratok hátán levő írás.

Dossier (francia): a. m. iratesomó, levéltrendező.

Double Crown: 58.8:76.2 cm-es papírosnagyság Nagy-Britanniában.

Double Demy: 57.1:88.8 cm-es papírosnagyság Nagy-Britanniában.

Double Foolscap: 43.2:68.6 cm-es

papírosnagyság Nagy-Britanniában.

Double Pica: betűnagyság megjelölése a Caslon-féle amerikai pontrendszerben. Megfelel 24 amerikai pontnak, vagyis a mi rendszerünk 22.5 méterpontjának. Az angol Double Pica csak 19.50 méterpontot tesz ki; az amerikai mérettel a Two-line-Pica egyezik meg.

Double Post: 49.6:60 cm-es papírosnagyság Nagy-Britanniában.

Double Pott: 39.4:62.5 cm-es papírosnagyság Nagy-Britanniában.

Double Royal: 62.5:101.6 cm-es papírosnagyság Nagy-Britanniában.

Double Super Royal: 69.9:104 cm-es papírosnagyság Nagy-Britanniában.

Dörzsgumi: l. Radírgumi.

Dörzsolékes kalander: lásd Tapétanyomatás.

Dörzsoléhenger: a nyomtatógépek festékező szerkezetének fontos egysége. Szorosan véve az acéldörzsoléhengereket értjük ezek alatt, azonban vannak masszából való dörzsoléhengerek is. A dörzsoléhengerek meghajtásukat normális gyorsajtóknál a nyomóalapról, kéttúrás gépeknél a nyomóhengerről kapják közvetítő hengerek segítségével. A dörzsoléhengerek oldalmozgással bírnak, amelyek rendszerint 0 mm-től 60–80 mm-ig állíthatók.

Dörzsöny: kevéssé ismert magyar szó a német «Wischer», meg a francia estompe fogalmára.

Drakólia: autotipiai magasnyomtatóformák készítésekor a cinklemezre másolóskor használják. A fényérzékeny kromátkolloid (zselatin, enyv, gummy arabicum) és a fém közé egy saválló (aszfalt) réteget iktatnak. Ha a vonalas vagy autotipiai kromátkolloid másolat készen van: organikus oldószerekkel a szabadá lett aszfalterületeket a cinklemezre kioldják. Az így (közvetett úton) nyert saválló kép lehetővé teszi a tisztán kromátkolloidokkal készített

másolatoknál elmaradhatatlan beégetés mellőzését és így a drakópia útján készült autotípiái magas nyomtatási forma a cink eredeti rugalmasságával és keménységével rendelkezik.

Drakorapid eljárás: a magas fényérzékenységű kromátkolloidokkal dolgozó drakóipai eljárás.

Drapéria: így nevezi a rajzoló a függönyt, szőnyeget, az emberi testen lévő ruhát, szóval mindent, ami ráncokat vet.

Dritzehn András: Gutenberg János strassburgi tanítványa. 1436-ban megkérte Gutenberget, hogy jó pénzért tanítsa meg valamelyik művészetére. Gutenberg vállalkozott erre. Dritzehn 1438-ban meghalt, s helyét bátyja, Jörg akarta a titokzatos társulatban elfoglalni. Főltalálónk ebbe nem egyezett bele, s a dolog pörre került. Az 1439 dec. 12-én tartott törvényszéki tárgyaláson szóba került a közben elsikkadt nyomtató-sajtó meg a nyilván betűöntői kísérletekre szolgált ólom meg egyéb fém dolga is.

Drólerie (francia): a. m. bohóság. Így nevezik a kódexművészetben a lapszélek aprólékos díszítő motívumait, gyakran az iniciáléból kifutó díszet is. A szatirának, persziflázának olykor bőséges le- rakódóhelyét találjuk ezekben az apró rajzocskákban.

Drótfűzőgép: l. Fűzőgép és Könyvkötés.

Drotleff József: 1850-ben alapított Nagyszébenben új tipográfiát.

Dubbelde Augustin: 28 pontos betűnagyság a régebb hollandus tipográfiában.

Dubbelde Descendiaan: 20 pontos betűnagyság a hollandusoknál.

Dubbelde Mediaan: 24 pontos betűnagyság a hollandusoknál.

Dublóza (latin): annyi mint két, alig behajtható követelés.

Dúc: az a puszpángfa-darab, amibe a fametsző a képet metszi. Gyakran magát a kész fametszetet is dúcnak nevezik.

Duale: a 44 pontos betűnagyság neve az olaszoknál.

Duclerc Charles: betűszedőből lett francia kormányelnök; született 1812-ben, meghalt 1883-ban. Apjának bagnièresi kis nyomdájában tanult. Az 1848-i forradalom idején pénzügyminiszterré lett. III. Napoleon uralkodása idején emigrációban élt. 1871-ben visszatért Párizsba, ahol a baloldali köztársasági párt elnöke és vezére volt. 1882-ben kormányelnök lett.

Dúcmásolás: kliséről másodpéldány készítése. Az eljárás abból áll, hogy a matricát — ez esetben klisé — papirosra öntött, s éppen pépszerű sűrűsége hűlt olvasztott betűfémbe a képes felével beleütjük. Így megkapjuk a matricának hajszálnyi pontosságú mását, ami a közönséges stereotípálás mellett — különösen nagyon sűrű rajzolatú dűcököt illetően — nem mindig sikerül. Az ilyenformán készült lemez betűmagasságúvá pedig a következőképpen tehetjük: Az egészet szépen körülgyalulva és széleit eltávolítva, híg sósavval vagy amint közönségesen mondják: forrasztó-vízzel bekenjük s aztán becinnezzük, ezt követően pedig képével fölfelé fordítva a vasból való zárólappra tesszük és betűnyi magasságú rézléniákkal körülrakjuk. Ezt a bezárt teret azután vaslappal lefödve s egy kis nyíláson át forró ólommal teleöntve: kész a betűmagasságú klisé, mindössze, hogy az öntés okozta fémfüggelék, az úgynevezett csingát kell még róla leereszelnünk.

Duden Konrád: német filológus, született 1829-ben, meghalt 1911-ben. Több mint 10 kiadást ért híres munkája: «Orthographisches Wörterbuch». A német egységes helyesírás eme szótárának előírásait Németország, Ausztria, valamint Svájc nyomdái kötelezően elismerték. Hasonló magyar mű a Budapesti Korrektorok és Revizorok Köre megbízásából dr

Balassa József tanár szerkesztette «Az egységes magyar helyesírás szótára és szabályai», melyet nevezett kör 1929-ben adott ki és amelyet «Magyar Duden»-nek is szoktak nyomdász körökben nevezni. sza 2

Duernák: az ivrétben nyomtatott, de egymásba folyó szövegű ívek, melyekből két ívet mindenkor az ábécé egy verzális betűjével jelölnek és bekötéskor egymásba dugnak. Ha azonban az egymásba dugás 3, 4, 5 vagy 6 ívből áll, úgy nevek: triterna, quaterna, quinterna és sexterna. Ez eljárást a könyvnyomtatás feltalálása előtt a formametszők, majd a könyvnyomtatás feltalálásának első századaiban a nyomdászok is követték, most már azonban csak rendkívüli esetekben alkalmazzák. Az ívek sorrendjét manapság ugyanis számokkal szokás jelölni.

Dukai Károly: mesterszedő-grafikus, szül. Budapesten 1888-ban. Több nagy nyomdában volt mesterszedő, művészeti tanácsadó és tervező grafikus. Négy esztendeig járta az Iparművészeti Iskola tanfolyamait, ahol Benczúr Béla, továbbá Gróh István, Sándor Béla, Mihalik Dániel voltak a tanárai. Első jelentős sikerét az 1909-i Évkönyv-pályázaton aratta, ahol 68 jó munka közül nyerte el a tíz aranyas első pályadíjat. Azóta a bel- és külföldi pályázatoknak hosszú sorából került ki győztesként. Szakirodalmi dolgozatai a Magyar Nyomdászatban és a Grafikai Szemlében jelentek meg. Novák Lászlóval egyetemben írta a Grafikai Sokszorosító Művészetek Könyvtára IV. kötetét («Grafikai rajz és metszés»). A továbbképző szaktanfolyamokon tíz esztendő óta tanító. A Grafikai Szemle művészi kollégiumának tagja. Kialításokat rendezett és előadásokat tartott Pécsen, Győrött, Szegeden, Debrecenben, Szombathelyt, Sopronban és más városokban.

Ennek a Lexikonnak is munkatársa.

Duktor: a festéktartóban forgó acélhengere, amelyhez hozzáfekszik a festékmennyiséget szabályozó festéklenia és amelyről a nyalóhenger szedi a festéket.

Dumont János: belgiumi szakíró és könyvnyomató. Brüsszelben végzte tanulmányait. 1872-ben megalapította a brüsszeli könyvnyomatók beteg-és rokkantsegítő pénztárát, s ennek hat esztendeig elnöke is volt. A belga nyomdászok lapját, a «Typographe»-ot is ő szerkesztette. 1888-ban az ő buzgólkodása következtében alapították meg a brüsszeli szakiskolát. Több szakmunkát írt; ezek legnevezetesebbje a szeltében elterjedt és ismert «Vademecum du Typographe».

Doudee (latin): a. m. tizenkettődrét, vagyis olyan ív, amely 24 oldalt tesz.

Dupla festékezés: l. Stop-rendszerű tégelyes sajtók.

Dupla gép (kettős gyorsajtó): egy formáról 2 nyomóhengerrel nyomtató, megálló nyomóhengerű régibb sajtó. A formaalap előre mozgásakor az egyik, visszamozgásakor a másik nyomóhenger nyomtatott. A két nyomóhenger között volt a festékmű, amely minden nyomtatás előtt csak egyszer festékezte a formát. A forma nagysága csak bizonyos méretek között mozoghatott és «minőségi» munkát egyáltalán nem kívánhattak e — ma már jóformán csak múzeális értékű — géntől.

Duplex-autotípla: főképp rézkarcok könyvnyomdai reprodukálásakor használt eljárás. Két autotípiái lemez kell hozzá: az egyik rendes, a másik 30 foknyi szögben elforgatott fölvétel után készül; az egyik a főlemez, a másik a kevesebb részletet tartalmazó segítőlemez; az elsőről sötétebb, a másíkról pedig világosabb árnyalatú festékekkel nyomtatnak.

Duplex-festék: az autotípiának azt a színezetet adja, mintha két színben volna nyomtatva. Ez onnan ered, hogy a festék egy tömöttebb, rendezen sötétebb főfestékből áll, amely erős lenolajkencőben van dörzsölve, s ehhez adnak egy sokkal csekélyebb mennyiségű, zsírsavban meg könnyű kencőben oldott anilinfestéket. Mikor nyomtatás közben a kész duplex-festék a papírosra kerül, a pontocskák tetején a gyorsan oxidálódó erősebb festék hamarabb szárad s a maga helyén nem engedí érvényesülni a könnyebben kifutó, de lassabban száradó anilin-hozzáadást. Ez a könnyebb festék tehát elhelyezkedést keres s kifut a raszterpontocskák közt lévő szabad térre, megfestvén a papírosnak eme részecskéit világosabb, az eredeti tömött festéktől eltérő színnel. A duplex-festékekkel nyomtatott íveket legalább is háromszor huszonegy óráig kell belőve, azaz közberakott papíroslapok között hagyni.

Duplex-nyomatás: az autotípiai klisé egyezségi lenyomatása után kevéssel eltolva, halványabb színnel újra fölülnyomatják. Így bizonyos karakterű képeknél igen szép hatást érnek el.

Duplicatum (duplum, latin): a m. másodlat, második példány.

Durchschlag: a gépirásban szelvében használt német szó; átütést jelent, vagyis az egy munkamennel készülő második stb. példányt.

Durchschuss (ném.): l. Ürtöltök.

Dux-féle ivlerakó: kauszukkorong (dörzskerék) által a felső ív a tapintókig elbretolódik, ahonnan gumikereknek továbbítják az illesztőkig. Általános használatban lévő, meglehetősen jól működő készülék.

Dünne Hans: strassburgi kereskedő; ő szállította a Gutenberg beütőtől kísérleteihez szükséges ólmot meg más fémeket. Az 1439-i nagy pör alkalmával 32 más ta-

nuval egyetemben őt is kihallgatták.

Dürer Albrecht: a grafikus művészetek magyar származású édesapja, szül. 1471-ben, megh. 1528-ban. Nürnbergi kis tipográfiája szép schwabachi metszésű betűről s remek képnyomatairól volt híres, ami különben is Dürernél magától értődik.

Dürer-sajtó: lemezes mélynyomatógép.

Dvorák-féle ivberakó: régibb érdekes apparátus; a papíroscsomó felső ívét egy ragasztóanyaggal ellátott henger emelte föl és adta át a görgőknek, melyek az illesztékekhez továbbították.

E

Eau-forte: a rézkarcnak szelvében: használatos francia elnevezése.

Eberus Balázs: bécsi könyvnyomató; 1573-ban az első prózai regényes elbeszélést adta ki: «Poncianus históriája» címmel magyarul.

Ehle Gábor: történetíró. Egyebek közt a nagykarolyi nyomda történetét is megírta (Budapest 1892).

Eckmann Otto: német iparművész, a Morris megindította könyvreformáló mozgalomnak egyik vezérlő egyénisége Németországban, szül. 1865-ben, megh. 1902-ben. Japansztikus hatás alatt tervezett ecsetvonalas betűi 1899 körül ismertté tették nevét az egész világ nyomdászága előtt.

Ecrasé-bőr: a könyvkötészetekben használt olyan eredetileg ripacsos bőr, amelyet simítással fényes fölületűvé tettek.

Ecriture financière: l. Rondbetűk.
Ecu: 40:52 cm-es papírosnagyság a franciáknál.

Ecsét: ezek jobbjai vidra-, nyest-avagy teveszörből készülnek. Az utóbbiak olcsóbbak valamivel. Bevásárláskor az ecsetet mindig ki kell próbálni: vízbe mártjuk és aztán hüvelykujjunk körmére rá-

nyomjuk, majd pedig hüvelyk- és mutatóujjunk segítségével össze-nyomjuk; ha így megvizsgálva a szörözet egyik esetben sem válik széjjel: az ecset jó. Egyes elálló szöröket pörköléssel távolítunk el a kissé nedves ecsetről. Az apró ecsetek használata nem ajánlatos; a nagyobbfajta jó ecsetek is egészen alkalmasak a finomabb munkákhoz, s ezenfölül nagyobb felületek befestését gyorsabban véghezjuttatják velük, ami elvégre is igen fontos dolog, már csak a tónus egyenletessége okáért is. Az ecseteket használat után jól ki kell öblögetnünk.

Ecsetbetűk: az olyan, főleg akcidensbetűk, amelyeknek vonásai ecsetkezelésűek.

Édes: a számoló szedőnek az a szedése, melyért a bérét még nem kapta meg.

Edictum (latin): a. m. rendelet, hirdetmény.

Editio (latin): annyi mint kiadás (könyvé).

Editio princeps (latin): a. m. valamely műnek a legelső kiadása. Könyvgyűjtők szemében lényegesen értékesebb ugyanazon mű későbbi kiadásainál.

Editor (latin és angol): annyi mint kiadó (újságé, könyvé).

Effmurdít Jakab (ligniceai): a gyulafehérvári fejedelmi nyomda német származású (liegnitzi) tipográfusa 1629-től 1632-ig.

Egalizálás: a. m. arányosítás (l. o.).

Egenolff Christian: majna-frankfurti nyomdász és betűöntő a 16. század első felében (1555-ben halt meg). Betűöntődjéből ő látta el szépmetszésű betűkkel a németországi nyomdák jórészét.

Egenolff Emmel: frankfurti könyvnyomtató. 1615-ben — már rendes hetilapként — megindította a mai napig is élő «Frankfurter Journal»-t.

Egész-automata öntőgépek: l. Stereotípia.

Egész rét: olyan könyvalak, amelyek minden lapja ív nagyságú.

Eggenberger-féle könyvkereskedés: hazánk legrégebb könyvesboltja. Őse Maus Gellért, az első hivatalos pesti könyvárus; az ő javasítványát vette át 1770-ben Weingand János Mihály s 1800-ban társul fogadta, majd örökösévé tette meg alkalmazottját, Eggenberger Józsefet. Így jutott az üzlet az Eggenberger-család birtokába. Tulajdonosainak sorából kimagaslik Hofmann Alfréd (született 1838-ban, meghalt 1905-ben). 1916-ban Rényi Károly vette át; jelenlegi tulajdonosa Rüdiger. A cég könyvkiadói működést is kifejt; főleg orvostudományi műveket ad ki.

Eggstein Heinrich: strassburgi ösnyomtató. 1466-ban szép kiállítási bibliát nyomtatott.

Egreder József: szül. 1872-ben Budapesten. Főlszabadult 1889-ben Budapesten, 1908 óta a Franklin Társulat nyomdájában mint Monotype-gépszedő dolgozik. 1908-ban a Segélyező Egyesület felügyelő bizottságának tagja, 1912 óta pedig elnöke.

Egri érseki nyomda: 1756-ban alapította «püspöki nyomda» címén Barkóczy Ferenc gróf, egri püspök. 1761 óta a nyomdát érseki-nek nevezik. Royer Ferenc Antal volt első nyomdásza, ki azonban csak két esztendőig tartózkodott Egerben. Őt rokona Bauer Károly József követte a nyomda vezetésében 1764-ig. A nyomdának újabkori vezetői közül Tóth István a nevezetes, ki 1865-től 1867-ig ebben a nyomdában állította elő az első magyar nyomdász-szaklapot «Gutenberg» címmel.

Egyengetés: a magassági különbözőzetek kiegyenlítése nyomtatáskor. Ha a beemelt formáról, akár téglYES sajtón, akár gyorsajton levonatot készítünk, úgy azon nagyon eltérő folytonossági hiányok és foltok láthatók. Az egyengetés célja tehát az, hogy ezeket a hiányokat eltüntessük, azaz megfelelő nagyságú és vastagságú pa-

pírfoltokkal az egyengetőíven, ráragasztással pótoljuk. De ha az egyengetőíven erősebben nyomtatott részek mutatkoznak, azokat kitépéssel vagy kivagdossással kell eltávolítanunk. Két-három ilyen egyengetőíven történt kiragasztás, illetve kivagdossás után a nyomóhenger a formának minden részére egyenlő nyomást gyakorol, úgy hogy most már a nyomtat mindenütt egyenlő képet mutat. Az egyengetés elengedhetetlen feltétele a formán szükséges minden előmunkálatnak, ú. m. soregyen-igazítás, esetleges változtatás a beosztásban, s ha illusztrációs formáról van szó: a klisék kellő tisztításának előzetes elvégzése. Az egyengetést a nyomóhenger állandó borítása fölött levő ívre ragasztjuk. A fölragasztást lehet több darabban is eszközölni, de a darabnak csak a felső részét (az ívfogók felé eső szélét) szabad odaragasztani. A nyomóhengernek borítása nem minden gyártmányú gépnél egyenlő, de hozzávetőlegesen 15–25 közepérs ív között mozog. Az egyengetéshez 8–9 ívet számítunk, a többi mint állandó borítás szerepel. Az állandó borítás legcélszerűbb, ha félkemény összeállítású. Mert arra, hogy a borításnak keménynek, félkeménynek vagy puának kell lennie: nincsen törvény, hiszen a legtöbb esetben amúgy is egyéni dolog. Tehát az egyengetés az állandó borítás fölött, 8–9 ívben nyer kiképzést és pedig a következő sorrendben: Az állandó borítás fölül ragasztunk egy ívet, erre ragasztjuk az első egyengetést. Ismét egy ívet ragasztunk, erre jön a második egyengetés. E fölül megint ragasztunk egy ívet és ez íven végezhetjük az utánasegítést. Most az egészet egy erősebb papírossal beborítva, fönt-lent kifejezve leragasztjuk. A kifeszített íven még mindig eszközölhető kisebb javítás és az egész fölül ragasztjuk az olajos ívet. Az

egyengetési időt előre megállapítani csak hozzávetőlegesen lehet, hisz az annyira változó, amennyire változatos a formák mineműsége. Vannak formák, amelyekben az egyengetés napokig tart. Eppen ezért az egyengetés igen drága és nagy időt igénylő munka, annál is inkább, mert igen gondos és precíz kidolgozást követel. A könnyelmű, felelőtlen munka vagy hozzá nem értés könnyen eredményezheti az egész egyengetésnek megismétlését. Igen sok függ természetesen a géptől és az anyagtól is, mert egyenesen elképesztő időkülönbség figyelhető meg az új és az évtizedeken át használt gépeken végzett egyengetési munkák között.

Egyengetés (a stereotípiában és a galvanoplasztikában): A stereotípiapok az öntéssel, galvanlemezek a csapadék hátsó felöntésével még nem készültek el teljesen. Ezek hátoldalának teljesen párhuzamosan kell haladnia a feltételezhető egyenes nyomatófölvülettel, hogy gépbe-emelésükkor a gépmesternek mentől kevesebb egyengetni- valója legyen rajtuk. Ezt a mechanikai műveletet esztergapadon, hátgyalu vagy hántológép segítségével végzi a stereotípör, illetőleg galvanoplasztikus.

Egyengetés (a mélynyomatásban): csak ivnyomatató gépeken lehetséges, bár elvben itt is fölösleges. Igen ám, de ehhez tökéletes csiszolási formahengerre és puha, kevés nyomást igénylő papírossal volna szükség, ami nincs mindig megadva. Például: ha egyenlőtlen a formahenger csiszolása, úgy nem erős nyomással, hanem nagyvonalú egyengetéssel kell azt el- lensúlyozni. Vagy ha erős nyomást igénylő papírossal kell nyomtatnunk, úgy a gép kémelésének szempontjából, valamint a tónusképződés meggátolására csak azokon a részekben adunk erősebb nyomást, hol ábra van és a kötőhe-

lyeket, fehéren maradó részeket gyengébben hagyjuk. Ezt úgy érjük el, hogy erősebb kartónból két levonatot készítünk, az egyikből kivágjuk — cicerónyi margót ráhagyva — a nyomást igénylő részeket, majd ráragasztjuk a másik kartónra és az egészet a gumi és borítás közé ragasztjuk. A borításkor minden esetben csak oly nagyra szabad lennie, amekkorára a nyomat képe.

Egyengető eljárások (mechanikaiak): Évtizedeken át kísérleteztek a klisék egyengetéséhez szükséges kézi kivágás mechanizálásán. A rengeteg próbálkozás közül négyféle rendszerű megoldásról számolunk be. 1. A fotomechanikai eljárások közül megemlíthjük: a Husnik és Häusler kemigráfusok találmányát, mely a krómos zselatin cserződő tulajdonságán alapul. Krómos zselatinnal bevont papirosra rámasztották fotomechanikai úton a képet és a fényt nem kapott részeket kimoszták. A fényt kapott részekben tudniillik a krómos zselatin nem oldódik. Megszáritva reliefet kaptak, amit kivágás helyett használtak. — 2. A porzó eljárások közül Dethleiff eljárása a kiemelkedő. Ragasztóanyag és festék keverékével 4—5 levonatot készített a kliséről, s azokat sellakporral hintette be és összeragasztotta. — 3. A reliefklisé a müncheni Albert dr. találmánya. A rendes nyomtatásra szánt kliséen kívül — kartónvastagságú cinkre — egy második túlmaratott kliséét készít, melyet meleg úton az első klisé első lapjához présel, úgy hogy ezáltal a sötét, erősebb nyomást igénylő részek kidomborodnak a kliséből. Ma is használják, különösen rotációs gépekhez készülő stereotípiáknál. — 4. A kréta-relief Schwärzler és Lanke találmánya, melyet ma általában használnak. A kréta-teréggel bevont papirosra különleges — a könyom-

dai átnyomóktól használt — festékkel levonatot készít (esetleg kétoldalast), amit klórlúggal kimerat. Ahol több a festék, azaz sötét tónust ad a nyomat: ott később támadja meg a klórlúg a krétát, mert a festék megvédi és ily módon reliefet alkot.

Nemcsak klisé, hanem főleg a szöveg számára használatos mechanikai egyengető eljárás a Lingner-féle. Az egyengetéshez „lelühött” iveket ugyanúgy kell rajzolni, mint a kézi egyengetéshez, csak a papirosdarabkák ráragasztása helyett egy aerográfhoz hasonló permetező készülékkel gyorsan száradó gumis masszát fecskendeznek az egyengető-ív erősebb nyomást kívánó helyeire. Meglehetősen körülményes eljárás.

Egyes hajtás: az egyes gépeknek külön-külön motorral való működtetése, ellentétben a transzmissziós hajtással, amikor több gépet egy közös erőforrásból hoznak mozgásba.

Egyessy Géza: író és nyomdatulajdonos; szül. 1844-ben. A nyolcvanas-kilencvenes években az Országgyűlési Ertesítő szerkesztője s az erről elnevezett, később pedig a Franklin-nyomdába olvadt nyomda tulajdonosa volt. 1892—93-ban az Anyaegyesület elnöki tisztét töltötte be.

Egyestleti Könyvnyomda (Első Magyar): ezt a szép tipográfiát az 1861-i nyomdászsztrájk fekete listára tett vezető emberei (Büchler Döme, Nagy Sándor, Fanda József, Frohna György és Heller) alapították meg 1862-ben.

Egyetemes betűvonal (németül Normal-Schriftlinie): Az egyetemes betűvonal rendszerét a Genzsch & Heyse hamburgi betűöntőde kezdeményezésére és tervel alapján a német betűöntődék és a nyomdatulajdonosok szövetségei által megalakított bizottság 1905-ben kidolgozta. Ez a rendszer azóta szabvánnyá lett. Az ábra egy betű

felosztását mutatja: T = betűtörzs hosszúsága; K = a betűkép legnagyobb hossza a törzs felső szélétől számítva; B = a betűvonal; A = az «Abstand» vagyis a betűtörzs alsó szélétől a betűvonalig terjedő hosszúság. Az egységes betűvonal rendszerét az alábbi táblázat mutatja:

A törzs		A normális képű betűk vonala		A nagyképű betűk vonala	
		a betűkép legnagyobb hossza pontokban	a betűvonal (Abstand) pontokban	a betűkép legnagyobb hossza pontokban	a betűvonal (Abstand) pontokban
megnevezése	pont				
Gyémánt	4	3.1	0.9	—	—
Gyöngy	5	4.1	0.9	—	—
Nonpareille	6	4.6	1.4	—	—
Kolonel	7	5.1	1.9	5.6	1.4
Petit	8	6.1	1.9	—	—
Borgisz	9	6.6	2.4	7.1	1.9
Garmond	10	7.6	2.4	8.1	1.9
Ciceró	12	9.1	2.9	—	—
Mittel	14	11.1	2.9	—	—
Tercia	16	12.1	3.9	—	—
Text	20	16.1	3.9	—	—
Kétciceró	24	18.1	5.9	19.1	4.9
Kétmittel	28	22.1	5.9	23.1	4.9
Kéttercia	32	24.1	7.9	26.1	5.9
Kánon	36	28.1	7.9	30.1	5.9
Nagy kánon	42	32.1	9.9	34.1	7.9
Misszále	48	36.1	11.9	40.1	7.9
Nagy misszále	54	42.1	11.9	44.1	9.9
Szabon	60	46.1	13.9	50.1	9.9
Nagy szabon	66	50.1	15.9	54.1	11.9
6 cicerós	72	54.1	17.9	60.1	11.9
7 cicerós	84	64.1	19.9	70.1	13.9
8 cicerós	96	72.1	23.9	80.1	15.9

E rendszer elfogadása óta a betűöntődék erre a betűvonalra öntik újabb gyártmányú betűiket, úgy hogy pl. az egyik öntőde garmond (vagy másfokozatú) betűje a másik öntőde ugyane fokozatú betűjével vonalban áll. Ezenkívül pedig a kisebb és nagyobb fokozatok egymással is vonalba állít-

hatók szisztematikus kitöltő anyagok segítségével. Mint a táblázat mutatja: a betűvonal egytized pont híján egész- vagy pedig félpontra megy ki. Ez az egytized pont kevesbítés azért alkalmaztatott, hogy a betűk mellé szedett finom vagy pontozott lénia, mely 2 pontos törzsön 0-1 pontos

képvastagsággal bír, a betűk alsó szélével, tehát a betűvonallal vonalba állítható legyen. Mint a táblázat mutatja: kétféle betűvonallal állapított meg: a normális és a nagyképi betűk részére. Azok a túlzottan nagyképi reklám- és hirdetésbetűk, amelyeknek rajzbeli konstrukciójánál a b, k, f, h, k betűk felső szára és a g, j, p, q, y betűk alsó szára aránytalanul rövid azért, hogy a betűkép minél nagyobb lehessen és jobban kitöltse a betűtörzset: természetesen nem önthetők a két betűvonallal egyikére sem. Is és ta

Egyetemi Nyomda: Magyarország legrégebbi folyamatosan működő nyomdája. Alapja a bécsi jezsuitáknak Telegdi Miklós esztergomi nagyprépost által 1577-ben megvett, 14 év óta szünetelő nyomdája volt. Ez a Nagyszombatba szállított nyomda a nagyprépost által saját házában felállítván, virágzásnak indult, főleg Rudolf király 1584 augusztus 15-i rendelete folytán, mely szerint a könyvnyomdai szabadalom királyi jog, az ily szabadalommal nem bíró nyomdák tehát bezárandók. Telegdi Miklós 1586-ban történt halála után a nyomda 12 évig az esztergomi káptalané volt. Ekkor Forgách Ferenc hercegprímás a jezsuitáknak adományozta. Ezek fenntartósága alatt működve, 1635-ben a Pázmány Péter által felállított nagyszombati akadémiához csatolták. Berendezése időközben a Forgách Ferenc hercegprímás által 1604-ben Pozsonyban felállított érseki nyomdával gyarapodott. Ez ugyanis 1644-ben a nagyszombatihoz csatoltatott. 1773-ban a Jézus-társaság eltöröltétvén, nagyszombati javait — köztük a nyomdát is — Mária Terézia királynő 1775 február 13-án kelt kiváltságos levelével az egyetemnek adományozta. Az egyetem átétetvén 1777-ben Budára, ide került a nyomda is. A Nagyszombatban eltöltött 200 év alatt 497

latin, 180 magyar, 17 német, 17 szláv, összesen 711 könyvet adott ki. Budán a nyomda több kiváltságos szabadalmat nyert. 1779 november 5-én Mária Terézia királynőtől a Magyarországon létező nyilvános iskolák számára a kormány által rendelt tankönyvek ki nyomtatására és egyben terjesztésére, 1811 április 26-tól I. Ferenc királytól a Breviariumra, valamint a Missale Romanumra; szabadalmat nyert továbbá a Ritualéra, a Corpus Juris Hungaricire (30 év tartamára) 1822 szeptember 13-án. Berendezése pedig gyarapodott Novakovics István udvari ügynök budai román-illír intézetének megvételével; mely megvétel Ferenc király 1805 január hó 23-án kiadott kegyelemlevelével nemcsak megerősítette, de felruházta a nyomdát az illír és román könyveknek kiadásával is. A nyomda nem szorítkozott a szabadalmai által biztosított munkák kiállítására; kiadványai felölelték a tudomány minden ágát és a szépirodalmat. Az 1882-ben Budapesten megtartott könyvkiállításon házi könyvtárából az 1777—1877. év alatt megjelent könyvek-ből 484 latin, 803 magyar, 283 német, 4 francia, 3 olasz, 4 görög, 46 tót, 10 horvát, 283 szerb, 23 rutén, 9 bolgár, 9 vend, 87 román és 100 héber nyelvű könyvet állított ki, amelyek közt az iskolai és vallásos tárgyú könyveken kívül filozófiai, jogi, történelmi és szépirodalmi művek is nagy számmal vannak. A tizenégyféle nyelven készített könyvek szembeszökően bizonyítják: mily fontos kultúrmissziót teljesített az intézet, de bizonyítják azt is, hogy a nyomda berendezése nemcsak hazánkban volt más nyomdák által el nem ért magaslaton, hanem hogy a külföld jelesebb intézeteit is sok tekintetben felülmúlta. Nemcsak könyveket készített a közönségnek, hanem öntvényeket, betűket is más könyvnyomtatóknak.

Nyomatványainak szabatos kivitele azt bizonyítja, hogy nemcsak a betűk elkészítésére, de a nyomtatás végzésére is voltak mesterek az intézetben. Könyveken kívül készítette az intézet a helytartósági, a kiegyezés évétől, 1867-től fogva 1870-ig (a M. kir. Alami Nyomda felállításáig) az összes minisztériumok ügykezelési és egyéb hivatalos jellegű nyomtatványait. Az 1779 november 5-én nyert szabadalmat már az 1851. év március 14-én kelt legfelsőbb elhatározás megszüntette ugyan, de az intézetet eredeti rendeltetésétől el nem vonták. Munkaköre ma is felöleli a minisztériumok, közhatalóságok, hivatalok és nyilvános intézetek nyomtatványait. Az intézetnek két osztálya van, műszaki és könyvkiadói. A műszaki osztályban 180—200 személy van foglalkoztatva, a könyvkiadói osztálynak pedig 50-nél több az alkalmazottja. Az intézet az egyetemi alap (egyetem) tulajdonát képezi s mint ilyen, a vallás- és közoktatásügyi minisztérium felügyelete alatt áll, 1926-ban olvasztotta magába a Tudományos Társulatok Sajtóvállalatát. 1927-ben alapításának 350. évfordulóját ünnepelte, mely alkalommal kiadványaiból és munkáiból nagyszabású könyvkiállítást rendezett a Magyar Nemzeti Múzeumban. A kiállítás igen szép bizonyítékát adta egyrészt az intézet háromévszázados kulturális tevékenységének, amely szerint a magyar tudományon és szépirodalmon túl a szerb és román nyelv irodalmi nyelvű fejlesztésének is bővelője az Egyetemi Nyomda volt, másrészt műszaki felkészültségének, ami által termékei úgy a régmúlt időkben, mint mindenkor elsőrendűek. Berendezése az utóbbi évtizedekben sorontól, valamint egyes betűket öntő szedőgépekkel is bővült.

Egyiptenne: széltdben elterjedt, nagyon hasznavehető cím- és ki-

emelő betűfajta. Ki az alkotója: homályos; némelyek szerint Didot Firmin. E betűfajta az jellemzi, hogy vékony vonásai alig vannak, s a betűk vonalai pusztán csak a csúcsok felé vékonyodnak el. Ez különbözteti meg e betűtípust a «grotteszk» betűfajtaétól, melynek minden vonása végig egyforma vastag.

Egységes helyesírás: l. Helyesírás.
Egységek a margó elosztásakor: l. Szedéstükör.

Egységrendszer a könyvbéli címeknél: l. Rubrikák.

Egyszerű gyorsajtkók: a mindennapi «werk»-munkákhoz használatos egyszerű, «stopcilinderes» gyorsajtkók.

Egyszerű könyvvitel: l. Könyvelés.

Egytűrás gyorsajtkó: folyton forgó nyomóhengerű gyorsajtkó, melynek a nyomóhengere igen nagy volt, s csak egyik fele végezte a nyomtatást; a másik fél fordulata a forma visszamenetelének idejére esett. Ma már nemigen használják.

Együttes (Sortiment): A nyomdász úgynevezett öntőjegyzék alapján önteti az egyes könyvbetűk mennyiségét. Ez az öntőjegyzék megmondja, hogy pl. 50 kg (mintegy 50.000 betű) borgiszban mennyi legyen az e, m stb. betű. E hányas arány szerint készült betűk összességét nevezzük együttesnek.

Ehmcke F. H.: német betűművész; medievális könyvbetűfűt és akci-densbetűt széltdben kedvelik.

Eldográf: a pantográfhoz hasonló másoló gép (képek másolására).

Eldográfia: Eckhardt régi eljárása könyvnyomdai lemezeknek készítésére. A rajtot valami saválló anyagba (aszfalt- vagy gyantaoldat, kence, nyomtatófesték) mártogatott tollal rárajzolják a cinklemeze, s ezt aztán maratják.

Einhorn Mór: szül. 1881-ben. A Palas-nyomdában tanult (1894—1898). Későbbi éveiben az Athenaeumnál, a Brener-nyomdában, majd Sonnenfeldnél Nagyváradon dol-

gozott, ahol faktori teendőkkal is meg volt bízva. Visszakerülve Budapestre, ismét a Pallas-nyomdába lépett be, ahol ma művezető. Már ifjú korában is részt vett a nyomdai munkásság minden megmozdulásában; az Anyaegyesület és Szakegyesület választmányi tagja, majd hosszú időn át országos ellenőrző bizottsági tag volt. A Grafikus Művezetők Szakosztályának 10 év óta elnöke. Szakcikkei főleg a Grafikus Művezetők Evkönyvében jelentek meg. E Lexikonnak is munkatársa.

Elnstand: I. Introitus.

Eisenfels Rudolf: könyvnyomató, született Pesten. Néhány esztendődtől Amerikában töltvén, hazajövet Pesten rendezett be nyomdát, amelyre 1848 tavaszán, a sajtó föl-szabadulásánál fogva, sok munka hárult. Mínthogy Eisenfels, mint Amerika-látott ember nem igen cenzoroskodott a kéziratok fölött: megjelent nyomdájában sok mindenféle, amiért azután 1849 elején bebörtönözték. Elcinte a budai várban szenvedett; áprilisban a közelgő magyar sereg elől elvitték (Batthyány Lajos miniszterelnökkel együtt) Laibachba, onnan Pozsonyba, Olmützbe, majd a pesti Újépületbe, amely utóbbi helyen három esztendei várfogságra ítélték. 1850 nyaráig ismét Olmützben raboskodott; ekkor amnesztiát kapott. Kiszabadulván, Emich Gusztávval társulva 1852-ig nyomdászkodott, amikor kivált a cégből.

Eitzenberger Antal: a pesti nyomda-alapító Ferenc Antal egyik fia. 1782-ben átvette a nyomda vezetését édesanyjától. Az 1786. évben Csáky püspök a jól fölszerelt tipográfiát megvette, s a váradi szemináriumi nyomdát megbővítve, véle Eitzenberger Antalt is levitette oda faktor-nak. 1797-ig találjuk nevét a váradi impresszumokon.

Eitzenberger Ferenc: a pesti első tipográfus Ferenc Antalnak má-

sik fia. 1778-tól 1782-ig a Károlyi grófok nagykarolyi nyomdájának volt az ügyvezetője.

Eitzenberger Ferenc Antal: Pest városnak nagyszombati származású első könyvnyomatója. 1756-ban állította fel sajtóját, egy sereg latin és német könyvet nyomtatva. Halála (1776) után özvegye vezette a nyomdát 1782-ig.

Ékezetek: azok a legtöbbszörre ék-alakú jegyek, amelyek a hangsúly helyét és módját (görög, olasz), a magánhangzó hosszúságát (magyar) vagy a mássalhangzó lágyulását (cseh, tót, lengyel) jelölik. A görög ékezeteket bizánci Aristophanes, alexandriai grammatikus találta föl Kr. e. a 3. században, de már a régi indiai grammatikusok is megjelölték a hangsúlyokat vízszintes vagy függőleges vonásokkal a sor fölött vagy alatt (sőt a betűket keresztezve is). A héber szövegekben szintén van sokféle jel a különféle hangsúlyokra.

Ékezetek letörése a betűkről: Föltételezzük, hogy a betűmetsző és a betűöntő jó alapot adott a verzális betűk ékezeteinek s ezért ilyen esetek csupán ott fordulnak elő, ahol a betűkkel nem bannak kellő kímélettel. Ez rendszerint a nyomtatóformának fatöknével történő levergetése közben történik, ha a gépmester erre nem fordít kellő gondot s figyelmet. Továbbá nyomtatás közben, ha a festékező hengereket nagyon mélyre állították. ta

Ékirás.

Ékirás: az ókori asszír-babiloni birodalmak népeinek sziklába vésett avagy vályogba préselt s aztán kiégetett írásmódja. Kép-

írásból fejlődött szótágrírássá és — a régi perzsáknál — kezdetleges hangírásá.

Ektipográfia: 1. negatív képű magasnyomatásos lemezek készítésére való, részben már elavult eljárás. Ma legfőljebb a vakok számára való Braille-írások könyvek előállításakor használják. Az ektipográfias lemez lehet bárminő olyan fém, amely jól maratható. Símára esiszolás után viasszal egyenletesen bevonjuk, s a rajzot ebbe a viaszrétegbe karcoljuk. Ha ez megtörtént, ugyancsak viaszból töltést csinálunk a rajz körül, s valami marató folyadékot öntünk a körül tapasztott rajzra. Kisvártatva leöntjük a savat, telifestékezzük a már elég mélyre mart helyeket, majd a festék megszáradása után a maratóalapot lecsiszoljuk, s a fémét a festékes vonalak körül lemaratjuk. Ha ez is bekövetkezett: a már kész lemezt terpentinnel megtisztogatjuk. Ha az ektipográfiai lemezről galvanoplasztikai úton pozitív képű másolatot készítünk: ezt glifográfiának nevezzük. — 2. Ektipográfianak nevezik különben a vakok számára való, Braille-betűs nyomtatást is. Az ábcéet hat pontból kombinálták, amelyeket puha papirosba kidomborodóan nyomtatnak. — 3. Maratóalappal ellátott fémlapra rézkarc módjára rajzolunk, befestékezzük, majd pedig a maratólapot lecsiszolva, a festékes rajzot domborúra, könyvnyomdai sajton nyomtathatóvá maratjuk.

Eladási ár: az az értékesítési ár, amelyben már a haszon is benne van. Ezt úgy állapítjuk meg, hogy az önköltségi árhoz megfelelő, esetleg százalékszerűen megállapított hasznot ütünk hozzá.

Elbeműhl: 1874-ben alapított osztrák papirosgyártó s nyomdai részvénytársaság; bécsi nyomdáiban több mint 600 embert foglalkoztat.

Electric Compositor: a clevelandi Bellows Benjamin mérnök soröntő gépezete, amelynek különösen a matrica-elosztó szerkezete újszerű és érdekes, a nagy vasúti állomások vágányrendszerére emlékeztető. A matricák oldalán kis lyukaeskák vannak, s acél-tűk tapogatják ki rajtok, hogy melyik matrica melyik vágányra való.

Electro: így nevezi az angol nyomdász a galvanót (l. o.).

Elefante: 66:96 cm-es papirosnagyság az olaszoknál.

Elektrobázis: az elektromos áramnak folyadékokon át való vezetéséből eredő vegyi bomlás.

Elektróda: elektrokémiai folyamatoknál az a vezető, amelyen át az áram egy másnemű anyagból vagy másnemű anyagba lép át.

Elektrográfia: 1. a Röntgen-sugaras nyomtatás egyik, Green-féle módjának elnevezése; — 2. olyan képek, amelyek elektromos kisülések segítségével állítatnak elő fotográfiai lemezekon; — 3. galvanokasztikai klisé-készítő eljárás (a németországi Rieder találmánya).

Elektrokémia: az elektromos áram vegyi hatására vonatkozó ismeretek összefoglalása.

Elektrokemítipia: a karlsruhei Joss mérnök találmánya, aki a galvanoplasztika segédelmével készített magasnyomatásos lemezeket.

Elektrolitt: az a folyadék, amelyet galvánikus árammal széjjelbontanak.

Elektrolízis: vegyületeknek alkotórészeikre bontása villamos árammal.

Elektromágnes: a dinamógépek és elektromotorok egyik leglényegesebb alkotórésze.

Elektromágneses hatás: a mágneses testeknek az a jellegzetessége, hogy bizonyos mágnesezhető testeket, mint pl. vasrészeket, magukhoz vonzanak s azokat fogva is tartják.

Elektromágneses hullám: A rádiótechnikában az adókészülék útján gerjesztett elektromágneses rezgéseknek az éterbe való jutása után az éterben a fény sebességével tovaterjedő elektromágneses hullámok keletkeznek, amelyek a rádiótechnikában a jelzések továbbítására használatnak.

Elektromágneses indukció: az a jelenség, amely szerint valamely vezetőben a körülvevő mágneses erővonalak megváltoztatása folytán elektromos erő keletkezik.

Elektromos erőátvitel (munkaátvitel): valamely helyen meglévő elektromos energiának elektromos vezetőkön át más helyre való átvitele.

Elektromosság: a leghatalmasabb és évezredekben át a legtitokzatosabb természeti erőnek egyike, amelynek egyes jelenségeit már az ókorban is észlelték. Így a görögök tapasztalták, hogy ha a borsostyánkővet megdörzsölik, úgy az apró tárgyakat magához vonz. Hosszú idők teltek el azonban, amíg ez elektromos jelenségek mielőtt, törvényeit, természetét felderítették és azoknak gyakorlati alkalmazási lehetőségeit megállapították. Az elektromosság komoly gyakorlati alkalmazása alig 100 évre tekint vissza. Ami azelőtt történt, inkább az elektromosság felhasználására irányuló igyekezet egyes állomásainak tekinthető. Így a vas elektromágneses tulajdonságán alapuló irányítók használatára a tengeri hajózásban 700 éves. A villámhárító felfedezése közel 300 évre nyúlik vissza. Azt a tüneményes utat, amelyet az elektromosság törvényeit rendszerbe szedő és a gyakorlati életre alkalmazó elektrotechnika az elmúlt 100 év alatt befutott és ami nélkül tudomány, ipar, közlekedés, kultúra a mai nemzedékre szinte elképzelhetetlen, csak akkor méltányolhatjuk kellően, ha elgondoljuk, hogy Galvani Luigi híres békacomb-kísér-

lete volt a kiinduló pontja a róla elnevezett galván-áramnak, melynek mesterséges előállítása Volta Alessandro érdeme, aki erről az 1800. évben számol be. A Volta által mesterségesen előállított galván-áram volt az igazi elindítója az elektromosság diadalútjának. A következő 30 év kutatásai rendkívül sok értékes találmányt hoztak napvilágra. Az elektromos áram nagyszabású termelésére és mind szélesebb körökben a legkülönfélébb célokra való felhasználására a lökést 1830-ban Faraday, a nagynevű angol tudós adta meg az elektroindukció fölfedezésével. Ugyanezen időbe esik az elektromos távirótechnika kifejlesztése is, amelynek első sikerei Gauss, Weber, Morse nevéhez fűződnek. — A modern elektromos áramtermelő gépek kialakulása lassú fejlődést mutat, amíg 1867-ben Siemens, Wheatstone és a magyar Jedlik Ányos a dinamó-eltvet kb. egyidőben feltalálták. Röviddel rá az elektromos erőátvitel alapelveit odáig fejlesztették, hogy az 1873-i bécsi világkiállításon már az elektromotor működésben volt látható; 1879-ben bemutatásra kerül az első elektromos vasút, 1890-ben pedig az első nagyszabású elektromos munkaátvitel 175 km távolságra (Lauffen—Frankfurt) és ugyanezen évben a Niagara-vízesés erejének elektromos erővé való átalakítása és elosztása. Az elektromos áramnak világításra való felhasználása a mai formájában ugyan csak hosszú évtizedeken át tartó lassú fejlődést mutat, amíg az ivfénytől az izzólámpáig eljutottak. 1879-ben találta fel Edison Thomas az izzólámpát, amely az azóta eltelt több mint félszázad óta mind tökéletesebbé lett. — Az elektromos áram egyéb gyakorlati felhasználása: a távirda, a telefon, az elektrokémia, a rádiótechnika, az elektroterápia stb. éppen olyan hatalmas alkalmazási területet ké-

pezik az elektromos áramnak, mint az erőtvitel és világítás. — Az elektromos energia termelése, elosztása és alkalmazása körül az elmúlt században kifejtett hatalmas munkából magyar föltalálók is derekasan kivették a részüket. Így Jedlik Anyos nevéhez fűződik a dinamó-elv feltalálása, Zipernovszky, Bláthy és Déry nevéhez a transzformátor-rendszer gyakorlati kiépítése és Kandó Kálmán nevéhez az elektromos lokomotív kiképzése.

Elektromos világítás: a legkényelmesebb és leghigiénikusabb valamennyi világítási mód között, bármely világítási célra legjobban alkalmazható. Uccá, lakás, műhely vagy reklámvilágítási célokra a legváltozóból effektusok érhetőek el. A fényenergia egysége a «Lumen» (Lm). A megvilágítás egysége a Lux, vagyis az a világítás, amelyet 1 Lm. fényenergiamennyiség 1 m² felületen előidéz. Legfinomabb munkákra, pl. szedők munkájánál az átlagos világítás 90—250 Lux-nak kell hogy megfeleljen.

Elektromotor: villamos erővel működő hajtómű.

Elektrón: a legújabb tudományos kutatások s teória szerint az anyagok atómjai nem oszthatatlanok, hanem atómananyagból és a körülötte keringő elektrónokból állanak. Ezek az elektrónok, mint az elektromosság legkisebb részei, tovább már nem oszthatók.

Elektróncső (vagy elektrónlámpa): a mai rádiótechnika egyik legfontosabb készüléke.

Elektróncsőves adó: olyan adókészülék, amelynél a nagyfrekvenciájú áramot elektróncső állítja elő.

Elektrotechnikai mértékegységek és ezek rövidítései: Ampère (A vagy Amp) az elektromosság mennyiségének mértékegysége; Volt (V) az elektromosság feszültségének mértékegysége; Ohm (O) az elektromos ellenállás; Watt (W) az

elektromos teljesítmény (az elektromosság mennyiségének és feszültségének összesítése) mértékegysége; Kilowatt (Kw); Hektowatt (Hw); Voltampère (VA); PS vagy HP: lóerő.

Elektrotipograph: Mérai Horváth Károly és Rozár szedőgépe. A Monotypehez hasonlóan két részből áll: egy írógép szerkezetből, amelyen a szedés történik, s egy öntőgépből, amely a betűket önti meg. Az írógépben való billentyűzés következtében fölül írógép nyomtat, oldalvást pedig négyzetleges lyukacsokkal perforált szalag készült, amely lyukacsoknak kitapogtatása révén az öntőgép olyanformán önti meg a betűket, mint a Monotype. Mérai Horváth első szabadalmi visszanyúltnak egészen 1885-ig, tehát megelőzik a Monotype-ét is. A gép azonban lassan készült: harminc esztendőn túl dolgoztak rajta. Általában a jövőendő idők szedőgépek tartották még a legjava szakkörökben is, különösen amikor a nürnbergi Schuckert-féle elektromossági gyár vette kezébe a találmány ügyét, egyre másra szabadalmaztatva rajta mindenféle praktikus újításokat s javításokat, mindamellett nem hozták kereskedelmi forgalomba a gépet a világháború küszöbéig sem, amikor aztán elhallgattak véle.

Elementáris tipográfia: részben az orosz példák nyomán, részben a német «Bauhaus» művészesoport hatására keletkezett irányzat. Elve, hogy lehetőleg maga a szöveg legyen a nyomtatvány díszje is egyszersmind. Ornamentális csakis elemi — «elementáris» — díszítő egységeket: pontot, vonalat, kockát meg téglányt, kört és háromszöget szabad e divatnál használni. Betűből csak a lapidárisat (helytelen nyomdászai elnevezéssel: groteszket) tűri meg; színezése egyszerű, de erővel teljes, rendszeren

a fekete meg a vörös kontrasztjára szorítókozó. L. még Mesterzedés.

Elephantini libri: a régi római világban elefántesont-táblácskákból álló könyvek, melyekbe a császárookra vonatkozó szenátusi határozatokat jegyezték be.

Ellessarkú minuszkulák: egyes paleográfiai író így nevezi a gótikus stílusú betűfaját.

Elletkor (nyomdászoké): I. Szakszervezet.

Elforgatás (németül: Umstülpen): az egyik oldalon nyomtatott papíros hosszirányban való megfordítása a hátsó nyomtatás végett, úgy hogy az ívnek alsó illesztékhez rakott oldala most az ellenkező (felső) oldalra kerül, míg az oldalsó mérték marad.

Elítve vágó gép: könyvkötői segédgép: a könyvtábla széleinek élesen ferde vágására való.

Elka Vertikal: I. Nyomtató automata.

Ellentétes színek: I. Festékkeverés.

Ellinger: könyvnyomató-család. Első ismert tagja, János József, 1788-ban állította föl Kassán a nyomdáját, s azt a felvidék legkeresettebb nyomdái közé emelte. Fia, István, lett az utóda 1810 körül; ettől 1842-ben Jánosra szállott, kinek cége 1876-ig állott fenn.

Ellövés: így nevezik a könyvnyomtatásban azt a tévedést, mikor a könyv. ujság stb. nyomásra kerülő oldalait nem olyan esonortosításban állítják be a sajtóba, hogy az ív összehajtása után az oldalszámok sorrendben következzenek.

Előfizetés: átvételi kötelezettség vállalása valamely hírlap, folyóirat stb. megrendelése által. Ha a kiadó a maga programszerű ígereit nem teljesíti: a könyvkereskedői usance-ok szerint őtöle követhető kárpótlás, nem pedig a közvetítő könyvkereskedőtől.

Előhívás: a mély- és fénynyomtatásban, de általában minden kro-

mátszelatinnal dolgozó eljárásnál az a munkamenet, mikor víz (a mélynyomtatásban meleg, a fénynyomtatásban hideg) segélyével kimossuk a kromátszelatin fényt nem kapott, tehát oldható részeit, úgy hogy a fényt kapott rész reliefszerűen marad vissza. **nl**

Előívfogó (németül: Vorgreifer): a modern, folyton forgó nyomóhengertű gépeknél (kéttúrás, mélynyomató, offset) veszi el az ívet a berakóasztalról és adja át a nyomóhengereknek. Pontos regisztrert biztosító újítás. **nl**

Előlépő színek: ezek az úgynevezett meleg színekkel általában azonosak: a meleg vörös például az előtérbe ugrik a hideg kék mellől. A tiszta színek is előlépők a kevertékek szemben: éppen úgy a világos színek a sötétekek középest.

Előszó: könyvekben a szerző álláspontját jelző bevezetése. Bárminő legyen is a cím csoportosítása, az előszónak mindig páratlan számú oldalon kell kezdődnie, még pedig a könyv egynegyedének megfelelő előtéttel. Az előszót gyakran nagyobb betűvel szedik, mint a könyv tulajdonképpeni szövegét, vagy pedig megrikítják, ha az utóbbi tömörszedésű.

Előtét: azok az ürtöltők (stégek), amelyeket a könyv kezdő kolumnáinak első sora elé rakunk, s amelyek $\frac{1}{4}$ — $\frac{1}{2}$ -át foglalják el az oldalnak. Az előtétbe tartozik a szélleben használt fejléc is.

Elrajzolás: hamis arányok, elhibázott távlat főleg az alakrajzban.

Elsner Béla: betűszedőből lett hegedűművész, szül. Budapesten 1894-ben. Rózsa Kálmán és Neje budapesti nyomdájában tanult 1907-től 1911-ig. Dolgozott a Wodianernél, a Korvin Testvérek-nél, az Athenaeumban és a Világosság-nyomdában. A Gutenberg-Társaság zenekarának megalkulásától (1920) kezdve kar-

Elsődletli tábla: a számíthatás megakartítására való olyan tábla, amelyből a könyvek minden ívének első oldalszáma megtudható. Ha meg akarjuk tudni, milyen oldalszámmal kezdődik valamely nyolcadretű könyvből például a 17-ik ív, megkeressük a táblázat első hasábján a 17-es számot s a nyolcadretű szedésformát mutató hasábon az ezzel egy sorban álló számot. Az utóbbi a keresett.

Elsődletli tábla, melyből minden ívnek első oldalszáma megtudható:

Ívszám	Az ívek első oldalszáma					
	2 ^o	4 ^o	8 ^o	12 ^o	16 ^o	24 ^o
1	1	1	1	1	1	1
2	5	9	17	25	33	49
3	9	17	33	49	65	97
4	13	25	49	73	97	145
5	17	33	65	97	129	193
6	21	41	81	121	161	241
7	25	49	97	145	193	289
8	29	57	113	169	225	337
9	33	65	129	193	257	385
10	37	73	145	217	289	433
11	41	81	161	241	321	481
12	45	89	177	265	353	529
13	49	97	193	289	385	577
14	53	105	209	313	417	625
15	57	113	225	337	449	673
16	61	121	241	361	481	721
17	65	129	257	385	513	769
18	69	137	273	409	545	817
19	73	145	289	433	577	865
20	77	153	305	457	609	913
21	81	161	321	481	641	961
22	85	169	337	505	673	1009
23	89	177	353	529	705	1057
24	93	185	369	553	737	1105
25	97	193	385	577	769	1153
26	101	201	401	601	801	1201
27	105	209	417	625	833	1249
28	109	217	433	649	865	1297
29	113	225	449	673	897	1345
30	117	233	465	697	929	1393
31	121	241	481	721	961	1441
32	125	249	497	745	993	1489
33	129	257	513	769	1025	1537

Első Magyar Betűöntöde: alapítotott 1890-ben. Az első igazgatóság tagjai voltak: Falk Zsigmond lovag, Bródy Sándor, Czettel Gyula és Czettel Dániel (ügyvezető). A vállalat közel két évtizeden át jól prosperált. Czettel Dániel az akkori időkhöz mérten bőséges és jó betű- és diszitmény-választékkal látta el a vállalatot, s több új betűsorozatot (Corvinus, Goliát) is készített. Később legyöngült a vállalat és 1910-ben bankérdelkelttség vette át a részvénytöbbséget, amikor is Czettel Dániel visszalépett az ügyvezetéstől és a vállalat elnöke lett, míg az ügyvezető-igazgatói állásra a bank György A. Akost nevezte ki. Az 1916. évben a frankfurti D. Stempel Betűöntöde Rt. vette át a banktól a részvénytöbbséget, s az öntödét modern gépekkel és nagy választékú új matricákkal szerelte fel. 1923-ban hívták meg Löwy Salamont ügyvezető igazgatóvá. 1924-ben átépítették és kibővítették az öntödét, s újból több modern öntödei és rézleniagyártási géppel és matricákkal tökéletesítették az öntöde műszaki berendezését. 1927-ben érdekeltséget vállalt az öntödenél a berlini H. Berthold A.-G. betűöntöde is. Az említett két nagy német betűöntöde érdekeltsége alapján hazai betűöntödeink többek között ama nagy előnyhöz jutott, hogy úgy ezek az öntödek, mint pedig azok német és svájci testvérvállalatai betűnek Magyarországön való öntésére jogosítványt nyert és ezzel betűválasztéka egyenrangúvá vált a legnagyobb öntödekével. A vállalat tökéletes rézleniagyártó osztállyal bír és az összes európai nyelvek betűinek, üzgszintén héber, görög és nagy választékú cirill betűk szállítására is be van rendezve.

Első Magyar Kartónlemezgyár Rt.:
1. Papirosgyáraink.

Elszámolási levonat (németül: *Beleg*): a számoló szedő összegyűjtött s a korrektor vagy más megbízott aláírásával hitelesített levonatai, amelyekkel keresetét a hét végén igazolja.

Elszegődés: A 15. sz.-ban a nyomdászegedek szegődtetése egész esztendőre szolott; később a fél-évre szóló szerződés jött szokásba, s az ilyen félesztendőös kondíciók rendszere megmaradt a 19. század elejéig.

Elszínlés: Freckay János így nevezi a fény és árnyék fokozatos fogyását fametszeteken stb.

Elválasztás: Elválasztás szón a sorvégi elválasztásokat értjük. Van az elemi iskolákban tanított szótagoló elválasztás, pl.: fi-ú, le-ány, ö-vé-i, e-se-tek stb. és van tipográfiai szabály szentesítette elválasztás, amely szerint egy betű nem hagyható a sor végén és két betű nem vihető át a másikba, kivéve a keskenyalakú sorokat; az összetett szavakat pedig összetételüknél kell elválasztani, így: fel-adat, rend-őrség, vas-utas, vas-adás stb. Az idegen összetett szavak is összetételüknél választandók el, amennyiben ezt kiérezzük: atmoszféra, de-fláció, mikro-szkóp, embléma, dia-gnózis, neur-asthenia, an-émia, ana-mnezia stb. A több szóból összetett szavak értelmére különösen ügyelni kell. Pl helytelen: kormányfő-tanácsos, cseppkőbarlang, front-harcosmozgalom, stb. Tehát így helyes: kormányfőtanácsos, ill. cseppkő-barlang, frontarcos-mozgalom stb. A gép-szedés gyors munkája közben, sajnos, ezek a tipográfiai szabályok legtöbbször elsikkadnak. hs

Elzevir: a leghíresebb könyvnyomtató-családok egyike. A család másfél századon át virágzott Németalföldön. Ősapja Elzevir Lajos 1540—1613. Leydenben telepedett meg 1580-ban. A család azután Frankfurthban, Párizsban, Rómában és Nápolyban könyv-

kereskedéseket is alapított s innen terjesztette több mint 2000 különféle kiadványát, melyeket az amatőrök még ma is keresnek, mint becses könyvészeti ritkaságokat. A család nevezetesebb tagjai még: Izsák (1596—1651), Dániel (1626—80), Lajos (1604—70); az utóbbi 1638-ban Amsterdamban alapított virágzó nyomdát, amely azonban halála után nem sokára idegen kézbe került. A leydeni nyomda Elzevir Ábrahám idején, aki öregapjától azt még 100.000 forint értékben vette át, annyira hanyatlott, hogy 1712-ben bekövetkezett halála után örökösei 2000 forintért adták el.

Elzevir-betűk: ilyen nevű könyvnyomtató-családról elnevezett verzális betűfajta.

Emall (francia): a. m. zománc.

Emall-mélynyomat: a prágai Husnik eljárása. Autotipiai diapozi-tívet krómózott halenyvvel preparált vörösrelemezre másolunk, előhívjuk, beégetjük, majd pedig vaskloriddal maratjuk.

Emballage (francia szó; anbaláznak ejtik): a papiros-szállítmányok burkolata, göngyölege.

Emberi test arányai: 1. Figurális aránytan.

Embléma: a díszítő művészetben minden jelképi jelentőségű ékitemény. Így a horgony a remény emblémája, mert jelképezi a hajós szerencsés megérkezését a kikötőbe; a szifnx a hallgatagságé, a mérleg az igazságé, a palmaág a békéé. A griff vagy sas karmai közé adott sorjázó a betűszedésnek, az egymásra helyezett két festékező-labda a nyomtatásnak az emblémája.

Emeltyűs Jarat: különösen az angolok és franciák olcsóbb fajta gépeinél szokásos. Az emeltyűt a forgattyútól hajtott tolórúd tartja mozgásban, s az emeltyű viszont hűzórúddal kapaszkodik a nyomóalappa.

Emendatio: újabb szövegkiadásokban való javítások latin neve.

Emich Gusztáv (idősb): könyvárus és könyvnyomtató, szül. Pesten 1814-ben, megh. 1869-ben. 1841-ben «nemzeti könyvkereskedés» címmel nyitotta meg Pesten üzletét, mely igen gyakran gyűlölhelye volt a politikai tekintélyeknek. Ő adta ki Petőfi költeményeit is. 1850-ben Eisenfels Rudolf könyvnyomtatóval társult s megalapította a «Pesti Napló»-t. Lassan, de biztosan fejlődött a nyomdai vállalat s a könyvkiadó hivatal, mely nemcsak több nagyrétű munkát, hanem számos díszművet is állított elő; az utóbbiak a külföldi kiállításokon is feltűnést keltettek. Ezek közül megemlítendő a «Bécsi Magyar Krónika», melynek kiállítása 14,000 forintba került s mely az 1867-iki párizsi kiállítás nagy aranyérmert nyert. Könyvesboltját 1856-ban Pfeifer Ferdinánd vette át, kiadóvállalatából alakult 1868-ban az Athenaeum. kj

Emich Gusztáv (ifjabb): az előbbinek fia, szül. 1843-ban, megh. 1911-ben. A nyomdászatot atyja nyomdájában sajátította el; Németországban nyomdászati tanulmányokat végzett. Két cikluson át országgyűlési képviselő, több bel- és külföldi tudós társaság tagja. Természettudományi cikkeket írt magyar, német, francia szaklapokba. Szabó József nyomdász tanítómesterével közösen írta és főszerkesztésére ő is szedte ki a «Könyvnyomtatás története Magyarországon» című munkát, amelyet a pesti könyvnyomdászoknak 1860-ban tartott János-napi visegrádi kirándulására adott ki. Az Athenaeumnak alapításától igazgatóági tagja, 1891-től igazgatója. 1893-tól elnök-igazgatója, 1902-től haláláig elnöke. Jönövény bibliofil hírében állt; könyvtárát egy Corvina is díszítette.

Empire: a nyolcvanas években igen nevezetes szedőgép. Főltalálói az amerikai Green és Burr voltak. A szedőgép a Fraser-féle rend-

szeren alapszik, az osztást végző készülék eszméje sokban eredeti. A betűk mindenikének más-más a szignatúrája, s ezek révén automatikusan történik a széjjelosztódásuk. Az osztani való szedést hajóra teszik, amelyről emeltyű szegegeti le soronként s viszi a gépbe, ahol egy másik emeltyű a betűket gyors egymásutánban átadja a széjjelosztó mechanizmusnak. Ez a betűk szignatúráinak megfelelő tűkből áll, melyek — beeresztik a betűt a maga csatornájába. A sorzárás úgy történik, hogy szedés közben ideiglenesen ékek kerülnek a szavak közé; ezeket az ékeket a szedő később spáciumokkal cserélgeti ki. Az Empire gépből Angolországban százhetven darab került használatba, s különösen a gép osztószerkezetét nagyon dicsérték.

Empire-stílus: az I. Napoleon idején uralkodó, a római császárság korának izlését aprózó és utánzó francia díszítő stílus. Pompázatosabb volt, mint a tagozódást erősen hangsúlyozó klasszicizmus. A könyvművészetben is szerepe volt. **Empreinte** (francia): anyni mint nyomat, lenyomat.

Emulzió: igen finom elosztású szilárd anyagok főloldása valamely folyadékban. A fotográfiai szárazlemezeket, filmeket, másoló és előhívó papirosokat például olyan emulzióval való bevonással állítják elő, amely a fényérző bróm-élesztőt zselatinban tartalmazza.

Encadrement (francia): a. m. keret, körülfoglás.

Enciklopédia (görög): anyni mint tudománykör. Most rendszerint olyan könyv, amely a fontosabb tudományágakat vagy egymással összefüggően tárgyalja, vagy pedig az egyes műkifejzéseket szakokra való tekintet nélkül betűrendben tárgyalja. Ilyen volt a Pusztai-féle «Nyomdászati Enciklopédia» s ilyenek a lexikonok is, például a mi Lexikonunk.

Endtner Márton: az 1690-es években a lőcsei Brewer Sámuelnek saját nevelésű faktora. Későbbi időben önállóította magát.

En face: valamely szemközt álló arckép, ellentétben az «en profil»-al, az arc oldalnézetével.

Engelen-féle betűvájó gép: negatív képv patriciákkal vágta betűmagasságú fatönkébe a betűket, úgyhogy a tönkről közvetlenül lehetett nyomtatni, ámbar nem valami tisztán.

Engel és Mandello: jónévű pestvárosi nyomda a hatvanas évek felé.

Engel József: Pécs város első tipográfusa 1772-től 1796-ig. Holta után özvegye Krisztina folytatta tovább a nyomdászkodást 1808-ig, amikor veje Knezevics István a szép kis nyomdát átvette.

English: betűnagyság megjelölése a Caslon-féle amerikai pontrendszerben. Megfelel 14 amerikai, a mi rendszerünk 13-13 méterpontjának. Az angolországi English betűnagyság pedig csak 12-65 méterpont.

English Mercurie: az első angol hivatalos lap. 54 száma jelent meg 1588-ban.

Enisson-féle sorzáró gép: 1897-ben napvilágra pattant amerikai találmány. A szedőgépen leszedett kizáratlan sorokból kiágaskodó ideiglenes spáciumokat egy kis számláló készülék vette számba, s összeadva meg elosztva a még szükséges záróegységek mennyiségét: kellő billentyűzésre a gép maga tolt a végleges ólomspáciumokat a szavak közé.

Enkausztkus galvanográfia: könyvnyomdai avagy mélynyomatásos klisék készítése a galvanokausztkika segédelmével.

Enluminure (francia): könyvet, iratot ékesítő színes kép, miniatűr.

Enschede: németalföldi könyvnyomtató-család. Ősapja Izsák (született 1681-ben), ki 1703-ban Haarlem városában alapított nyomdát,

mely fia János (1708–1781) alatt lett nagyhirűvé. János a nyomdát betűöntődével szerelte föl és 1768-ban kiadta első betűminta-könyvét, mely leginkább gazdag írás- és gót betűivel tűnt ki. Az Enschede & Zonen néven Haarlemben még mai napig is főmű-álló nyomda nagy gyűjteményét őrzi a korábbi századokból reámaradt betűpatriciáknak és matricáknak.

Entrefilet (francia): a. m. vonalközi közlemények. Rövid kompressz szövegek, alaphasábok üres helyeinek kitöltésére szolgálnak. Rögtönzések vagy nagy gondolkodók szavainak az idézetei.

Envelope (francia): a. m. boríték (levélboríték), fődél.

Enyedi Mihály: született Bonchidán (Kolozs megyében) 1881-ben. 1896-tól 1900-ig nyomdásztanuló volt Szamosujvárt (Gherla) a Todorán-nyomdában, majd Budapest, Kassa, Dés az allomásai, jelenleg pedig Kolozsvárt a Minerva-nyomdában dolgozik. Háború előtt a dés-szamosújvári szakcsoportnak volt elnöke, 1919-től a Romániai Grafikai Munkások Szövetsége ellenőrző bizottságának az elnöke.

Enyészőpont: perspektivikus rajzolásakor az a pont, ahol két párhuzamos vonal látszólag egymásba olvad. (Ilyen eset például az is, amikor vasúti sínek mentén végignézünk.)

Enyv: bőrből, csontból, inakból stb. állítják elő. Hatóanyaga a glutin. Anyaga szerint bőr-, csont- és halenyvet különböztetünk meg. Legjobb a bőrenyv; ennek van a legnagyobb ragasztóképesége. Amit folyékony enyvnek neveznek, az nem más, mint közönséges enyv, amit különféle sókkal tettek meg nem alvadóvá. Ilyen az ú. n. szindetikon is. L. még Ragasztószerek.

Enyvezés: A növényi sejtek (cellulóz, faköszőrület) erősen higroszkópikus, nedvszívó anyagok,

miért is a belőlük készülő papíroslapok enyvezés nélkül sem írásra, de még nyomtatásra sem használhatók, mert teljesen enyvezetlen papíroson az írás szétfolyik, a nyomdafesték pedig erősen beszívódik és átüt. Az enyvezésre használt anyagok kétfélék, ú. m. növényi (fenyőgyanta) és állati (csontenyv) eredetűek. A mult század elejéig kizárólag állati enyvel enyveztek a papírost, ami úgy történt, hogy minden egyes, már kész papíroslapot híg, folyékony enyvbe mártottak és azután szaritották. Ez a fölületi enyvezés, amit bizonyos speciális papírosoknál, melyektől nagy keménységet és csengő hangot kívánnak, még ma is alkalmaznak. (Bankjegy-, rajz-, bankposta-papírosok.) 1806-ban találta föl Illig német papírosgyáros a mai napig is használatos fenyőgyantával való enyvezést, amely eljárás abból áll, hogy a gyantát kb. 10% szóda hozzáadásával elszappanosítják és az így nyert gyantaszappant vízzel erősen felhígítják (gyantatej) és a hollandi foszlatóba adagolják, a kénsavas agyagfölddel együtt. A kénsavas agyagföld megbontja a gyantaszappant és az így keletkező szabad gyanta kitölti a sejtek közötti üregeket és finoman elosztott állapotban a sejtekre rakódva, a papírost egész tömegében enyvezetté teszi. df

Enyvező készülék: azonos a gumizó készülékkel (l. o.).

Enyvtípiá: a prágai Husník eljárása könyvnyomdai klisék készítésére. Vastag kromátzselatinrétegre vonalas avagy autotípiái negatívról képet másolnak, s ezt krómsóknak vizes oldatával ki-domborodóvá teszik. A nyomtatás közvetlenül erről történik.

Eperl István: szül. 1899-ben. Főlszabadult 1917-ben Budapesten. Tagja volt a budapesti Helyi Bizottságnak és a Segélyző Egyesület felügyelő bizottságának. Jelenleg tagja az Országos Bizottságnak

és a Segélyző Egyesület választmányának. Több évig működött mint gyakorlati szakoktató. Tagja volt a «Gépmester» szerkesztő bizottságának. 1934 óta a Gépmester-Egyesület intézője.

Eperjesi nyomda: 1573-ban már volt e városban könyvnyomató, a nevét azonban nem tudjuk. Egy latin nyelvűkönyvet nyomtatott.

Epigráf (görög): a. m. fölírat (példáiú könyvön, épületen).

Epilógus (görög-latin): annyi mint utóhang.

Episcopius: a 16. században híres nyomdász- és könyvkereskedő-család Baselben. A család alapítója, Miklós (1501—1564), feleségül vette Frobenius János hírneves könyvnyomató leányát és sógorával, Frobenius Jeromossal alapítottak nyomdát, mely akkoriban híres volt a görög és latin klasszikusok szép és korrekt kiadványairól. Holta után fiai vezették tovább az üzletet.

Epistola (görög-latin): annyi mint levél, költői levél (franciául: épître).

Epitáfium (görög-latin): a. m. sírföliat, valakinek emlékezetét hirdető írás.

Epitheton (görög): a. m. jelző, díszítő jelző.

Epitome (görög): a. m. valamely terjedelmesebb műnek a kivonata.

Erbar J.: német betűművész; 1922 körül készített antikváját sokfelé használják.

Erdélyi Bernát: magyar származású őstipográfus; 1478-ban Padovában nyomtatott.

Erdélyi Mór: betűszedőből lett közgazdasági politikus, szül. 1877-ben. A század elején a Pesti Könyvnyomda Rt.-nál szedősködött. 1904-ben egyik megalapítója volt az Általános Fogyasztási Szövetkezetnek, s annak rövidesen igazgatójává lett. 1918-ban a közlelmezési minisztérium kormánybiztosa, majd államtitkára. A tanácsköztársaság idején közlelmezési

népbiztos lévén, 1919 augusztusában emigrálnia kellett. 1928 januárjában tért vissza, újból kezébe véve az Általános Fogyasztási Szövetkezet ügyeinek irányítását; az intézmény fejlesztésében azonban csakhamar megakadályozta korán — 51 éves korában — bekövetkezett halála.

Erdélyi Tamás (Thomas Septem Castrensis de Civitate Hermanni): Olaszországban működött magyar könyvnyomtató. Mint neve is mutatja, szebeni származású. 1472-től 1480-ig Burster vagy Wurster nevű társával Mantovában, 1482-től pedig Joannes Franciscusszal és a hírneves Jenson Miklóssal Modenában nyomtatott.

Erdősi János (Sylvester): magyar születésű könyvnyomtató, született Szinyérváralján 1504 körül. Krakkóban és Wittenbergben tanult. Hazajötté után, valószínűleg a reformációhoz hajlása következtében, vagyonát elvesztve, kénytelen volt a Perényi János pártfogása alá húzódni. Ettől 1534 májusában Újszigetre (igazában Sárvárra), a Nádasdi Tamás birtokára ment, hol tanítással és irodalommal foglalkozott; az utóbbit jelentékenyen elősegítette a Nádasdy által 1537-ben ott felállított sajtó. A nyomdát 3 esztendőig ő kezelte, s egy Strutius nevű győnge betűszedő segítségével ő maga nyomtatta saját művét: a «Grammatica Hungaro-Latina»-t 1539-ben. 1540-ben Abádi Benedek vette át tőle a nyomda kezelését s kinyomtatta Erdősi Jánosnak a másik művét is: «Új testamentom magyar nyelven». Erdősi azonban mihamar elhagyhatta Újszigetet, mert 1542—1543-ban a héber nyelv, 1552-ben a történelem tanárául említik a bécsi egyetemen. További adalékok szerint a század hetvenes éveiben tanító lett volna Debrecenben, majd 1577 végén prédikátornak ment volna Lőcse városába; valószínűbbnek látszik az a másik verzió, hogy még a bécsi

tanárkodása idején, 1554-ben halt meg.

Eredeti (originális): a kemigrafálás, fametszés stb. alapjául szolgáló kép közönségesen használt megjelölése.

Eredeti fametszet: l. Fametszés.

Erlieus Erich (Erichson): svéd származású magyar könyvnyomtató. 1669-ben vette át Tüsch Dávid kassai nyomdáját, melyet 1676-ig maga vezetett, míg az ugyanabban az évben Seiderlich János tulajdonába ment át.

Errata (latin): a. m. sajtóhibák jegyzéke.

Értékrendszere a könyvceimeknél: l. Rubrikák.

Espartó-papíros: egy úrválányhajíféle növényből készített papíros. Az espartó-fű déli Európában és északi Afrikában honos; 40—45% benne a rostanyag.

Essai (francia): a. m. tanulmány; rövidebb tudományos vagy irodalmi értekezés.

Estienne (Stephanus): híres francia nyomdász-család, mely a 16. és 17. században Genfben és Párizsban élt. Törzsatyja Henrik 1500 körül alapított nyomdát Párizsban. 1520 körül halt meg s örökét 17 éves fia Róbert vette át. Kiadványait ő maga látta előszörrel és jegyzetekkel, s azok hibátlanságukkal, valamint szövegeüknek szép szedésével, tetszetős alakjukkal minden addig nyomtatott könyvet fölülmultak. A Sorbonne folytonos izgatásai azonban arra kényszerítették őt, hogy 1550 vége felé Genfbe költözzön, ahol a kálvinista vallásra térve, élénk összeköttetésbe lépett a reformátorokkal. Meghalt 1559-ben. Fiai közül hárman ismertek mint könyvnyomtatók: Henrik, Róbert és Ferenc, kik közül Henrik (szül. 1528-ban) volt a család legnevezetesebb tagja. Míg sokat üdözött apja svájci polgár maradt, ő ismét Párizsba költözött, ott apjának szabadalmára hivatkozva, újabb nyomdát állított. Igen sok klasz-

szikus és vallásos művet adott ki. 1572-ben készült el nagy szótára: *Thesaurus linguae Graecae* (5 köt., folio), melyen 12 esztendeig dolgozott tudós nejevel s egy *Scapula* nevű betűszedővelegyetemben. Az utóbbi azonban visszaélt bizalmával, mert alig hogy megjelent a *Thesaurus*, ő már annak olcsóbb és igen ügyes kivonatával jelent meg a könyvpiacra. E csapást nem tudta Henrik kiheverni; elhagyta hazáját és kőbor életre adta magát. 1576-ban Magyarországon is járt. A könyvnyomtatás története 17 tagját sorolja föl az Estienne-családnak, akik mintegy 170 évig nyomdászokdtak. Az utolsó sarja a családnak, Antal, királyi könyvnyomtató (*typographus regius*) volt Párizsban és 1674-ben halt meg.

Esti világítás (színeknél): 1. Színek fölismerése.

Estompe (németül: Wischer): szén-, pasztell- és egyéb ilyenféle rajzoknak egyenletes árnyékolására való; bőrből vagy papírosból készül.

Estompe

Eszperantó: szó szerint a. m. reménylő; újabb időben széleskörű elterjedtségre jutott kiscsigó nyelv ('világnyelv').

Esztétika (görög): annyi mint a szépről szóló tan.

Etimológikus elv a helyesírásban: az, amely helyet enged a szófejtésnek; ellentéte a fonetikus elv, amely a kiejtést veszi alapul.

Etlóplál abcé: a himjarita (régí arabiai) írásfajtaból fejlődött ki; Abesszíniában használatos.

Etiquette: a. m. fölirat, kis cédula, mely árúkra, üvegekre stb. ragszanti szoktak. részint, hogy az árúk külső kiállítását szépítsék,

részint pedig, hogy azok minőségét, szállítójuk cégét szimbolikusan jelezzék.

Etty William: nyomdászból lett híres angol festő, született 1787-ben, megh. 1849-ben. 21 éves korában terelődött a nagy angol művész, Lawrence figyelme az akkoriban még betűszekrény mellett dolgozó Ettyre, akit tanításával és pártfogásával világhírű festővé képezett.

Étude (francia): a. m. tanulmány. A zenében inkább gyakorlatot jelent.

Euriskóp: l. Objektív.
Európa: irodalmi és nyomdai részvénytársaság. 1894-ben alapították meg mai helyén, az Ó uccában. Itten készült 1896–98 körül a «Hazánk» című magyar napilap és a «Budapester Tagblatt» is.

Eutektikai olvadási pont: az ólom és antimon ötvözetének legalacsonyabb olvadási pontja. Az ólom 621, az antimon 1166 Fahrenheit-foknál olvad; ha 1% antimont adagolunk az ólomhoz: az olvadási pont 621° alá száll; ha 2%-ot, még lejjebb. Ez így tart egészen 12–13%-ig, amikor 475 Fahrenheit-fok az olvadási pont (ezt nevezik eutektikai pontnak). Ha tovább adagoljuk az antimont: az olvadási pont följebb kezd szállani.

Evangellista Szent János Testvérsége: híres cégforma alakulat 1454 körül — s azután is még sokáig — Brügge városában. Tagjai voltak a másolók, tanítók, könyvkereskedők, könyvkötők, képirók és képfaragók, illuminátorok, formametszők, levélnyomtatók és a falmetszetek nyomtatói.

Excelsior: betűnagyság megjelölése a Caslon-féle amerikai pontrendszerben. Megfelel 4 amerikai pontnak, vagyis a mi rendszerünk 3-750 méterpontjának.

Exchange Telegraph Company: londoni gazdasági és tőzsdei távirati ügynökség.

Excidit (lat.): a. m. metszette. Régi rézmetszeteken a metszőnek neve előtt áll. Ha a metsző egyszerűsége miatt a kiadója is a rézmetszethez, így: «sculps. et excud.: N.»: ha pedig a rézmetszeten ez áll: «X. sculps., Y. excud.», az annyit jelent, hogy X. a metsző és Y. a kiadó.

Exempláris: közhasználatú latinus szóval a. m. példány.

Exhausztor: a. m. szívó-szellőztető készülék; főképpen szedőgépes üzemekben használják az olmos gőzők eltávolítására.

Ex libris: könyvtárjegy. Régebben a könyvészetben nagyban használt kifejezés, mellyel a tulajdonos a saját könyvébe beírta, hogy az az övé. A középkorban divatozott kézzel írott jelzéseket a 15. század vége felé fa- vagy rézmetszettel, illetőleg nyomtatott cédulák váltották föl. E cédulákon a tulajdonosnak némelykor csak a kezdőbetűkkel jelzett vagy más módon rejtett nevének kívül többnyire jeles mondatok, címerrajzok stb. is voltak, melyeket némelykor híres művészek készítettek és ezért művészeti tekintetben is becsesek; különösen fontosak azonban egyes könyvek és könyvtárak történetére nézve. Az újabb időkben gyűjtik is őket.

Explicit: a római papiruszokon e szóval jelezték a könyv befejeztét. Ezt a szokást a régi könyvnyomtatók is átvették.

Exponálás: a fotográfiában és fotechánikában a. m. a fényérző lemez megvilágítása.

Expressz hirdetés: apróhirdetés, de ellentétben a régi apróhirdetéssel, nem kompressz sorokkal, hanem címbetűkkel van szedve. Tarifáját nem szavanként, hanem milliméterenként számítják.

Expressztipla: így nevezi a pasingi (München mellett) Cronenberg az 1896-ban föltalált s azóta tökéletesített szemcsés autotipiai eljárását, amelyet a hálózatos autotipianál jóval egyszerűbbnek, ol-

csóbbnak és gyorsabbnak tartanak, amellet pedig a képet nem teszi egyhangúvá az alapját tevő pontok egyformasága.

Eyre és Spottiswoode: angol udvari nyomda Londonban. Az 1750 körüli években alapították. A nyomdászattal összefüggő összes ipárral foglalkozik.

Ezüstkódex: a legrégebbi germán nyelvemlék, Ulfilas főpüspök bibliafordítása a 4. századból. Enkausztkus képirási eljárással készült, vagyis úgy, hogy az olaj és viasz keverékével bekenet pergamenlapra arany- vagy ezüsfüstöt terítettek, s az újtestamentum szövegének a betűit egyenként, fölmelegített bélyegzőkkel nyomtatták rája.

Ezüstnitrát (argentum nitricum, népiesen pokolokló, lúpisz): ezüstnek salétromsavban való oldása és az oldat kikristályosítása útján nyerik. Vízben, alkoholban oldódik. Szerves anyaggal érintkezve a fény hatására finom eloszlású fémese ezüst kiválása folytán megfeketedik. A fotográfiai eljárásoknál a brómezüst, klórezüst és jódézüst előállítására szolgál.

Ezüstnyomtatás: ugyanúgy történik, mint a bronznyomtatás (l. o.).

F

Faanyag (faköszörület, faeciszolat): mechanikai úton előállított papirosanyag. Keller nevű német takácsmester találmánya (1846) és lényegében abból áll, hogy fenyőhasábok vízszintes tengelyen mozgó, nagy malomköveken, bő víz hozzáadása mellett leköszörültetnek, ami által a fa elemi sejtekre forgácsolódik. Modern faeciszoló 1–1½ méter széles hasábokat köszörül és löerőszükséglete egységenként kb. 1000–1500 löerő. A faköszörület magában foglalja a fa összes tisztátalanságait, nevezetesen a

lignint, mely a levegőn oxidálódik; ezért a faanyagot csak közönségesebb, az ú. n. fatartalmban papírosok előállításához használják fel. (A rotációs újságpapíros kb. 70% faköszőrületet tartalmaz.) df

Faber Mihály: könyvnyomató volt. Agoston József szerint 1676-ban állította föl Pozsonyban műhelyét, mely azonban az ott már évtizedek óta működő jó hírű Zerweg-féle nyomdával nem versenyezhetvén, még ugyanabban az évben megszűntette működését.

Fabetűk: A plakátszedéshez használatos nagyobb betűfajtákat a könnyebb kezelhetőség okáért fából készítik, még pedig a fametszéshez hasonló eljárással. Eppen úgy, mint a fametszeteket: a fabetűket is óvniuk kell a nedvességtől.

Fabrielus János: könyvnyomató. 1557-ben vette át előde és mestere Crato János nagyszabados műhelyének vezetését, új betűkkel szerelve föl azt. Mindamellett a már hanyatlásnak indult nyomdát új életre ébreszteni nem volt többé képes s annak működése már 1598-ban véget ért.

Facette (fazetta): stercotíplapoknak és maratott klicséknek ferdére gyálult széle, amelynél fogva fára avagy más alátétre erősítik a klicsét.

Facsimile: l. Faksimile.

Factor (latin): tulajdonképpen a. m. tényező; átvitven a. m. nyomdai művezető, továbbá valamely kereskedelmi telep teljes hatalmú megbízottja. L. még Faktor.

Factura: l. Faktura.

Fajtalan közlemények: a büntető törvénykönyv ezeknek közzétételét vétségnek minősíti. Ha azonban a fajtalan közlemény a nyomdátó tudtával jelent meg, úgy a minősítés és ezzel egyetemben a büntetés súlyosabb. Az 1912. évi L. törvénycikk a fajtalan közleményeket illetően a párizsi nemzetközi egyezményt iktatta tör-

vénybe. E törvénycikk gondoskodik az országoként való kölcsönös értesítésekről, a fajtalan közlemények behozatalának megakadályozásáról és a központi erkölcsrendészeti hatóságok föllállításáról. Ezt a nemzetközi szerződést a trianoni békeszerződés hatályaiban fenntartotta. A törvénycikkkel összefüggő rendeletek száma: 5932/1912, 1294/1913, 245700/1922, 4602/1923 és 8269/1923. hő

Faksimile (latin): a. m. tégy hasonlóan; magyarul hasonlóan; a könyv, kóta, kézirat, okmány stb. teljesen hű másolata sokszorosítás útján. A faksimilét leginkább műmellékletnek alkalmazták, azonban vannak teljes faksimile-kiadások is, főleg régi, illusztrált kéziratok könyvek után. Újabban a Hungária Nyomda készített ilyen faksimile-kiadást a Szent István királyunk törvényeit tartalmazó «Admonti kódex»-ből (1935).

Faksimile-nyomtatás: lemezkészítő eljárás, melyet a lipcei Waldow Alexander talált fel. Síma zselatinlapra krómostímsó-oldattal rajzolt, s hideg vízben duzzasztva a lemezt, galvanót csinált róla.

Faksimilés eljárás: a. m. az eredetihez teljesen hív sokszorosítás (pl. a fametszésben a tónusos eljárással ellentétben).

Faktor (Frecksaynál: látómester): a. m. nyomdai művezető. Ilyen értelemben Schöffler Péter (1425—1502) nyomdájában találkoztunk vele először.

Faktúra: a. m. árjegyzék az árak megjelölésével; számlázott szállítólevél.

Falk Zsigmond (idősb): szül. 1831-ben, megh. 1913-ban. Beimelnél, majd az egyetemi nyomdában tanult. Fölszabadulása után tördelőképpen dolgozott, majd a szabadságharc lezajlása után Bécsbe ment, ahol csakhamar nyomdaigazgató lett. 1868-ban tért vissza Pestre, hogy a Pesti Könyvnyomda Részvénytársaság

igazgatóságát átvegye. 1869—70-ben és 1882-től 1890-ig a Nyomdász-Egyesület elnöke volt.

Falk Zsigmond dr: az előbbinek fia és a Pesti Könyvnyomda igazgatóságában utóda. A nyomdai adminisztráció munkája mellett a szépirodalom műveléséből is bővebben kivette a részét. Megjelent ötkötetnyi útleírása, kilenc kötet regénye és elbeszélése, sok kritikai cikke és néhány zenekölteménye. Váradi Antallal közösen közel harminc esztendőn át szerkesztette az Ország-Világot. Megh. 1935-ben.

Falemez: l. Papiroslemez.

Fal kárpit nyomtatása: l. Tapétanyomtatás.

Falka Sámuel (Bikfalvi): betűmetsző, tömöntő és rézmetsző, szül. 1766-ban, megh. 1827-ben. Bécsben tanulta a betűvetést és öntést. 1798-ban 16 esztendőre szóló privilégiumot kért a bécsi udvari kancelláriától valami általa javított stereotípáló eljárásra. Kérelmével azonban elutasították. Még ez évben a budai Egyetemi Nyomda betűöntőosztályának vezetője lett, s kitűnő eredménnyel művelte a stereotípiát is. Mint rézmetsző is jeleskedett.

Fallot Gustave: betűszedőből lett francia nyelvűtudós; szül. 1807-ben, megh. 1837-ben Besançonban tanulta a nyomdászatot. Később korrektor lett. A besançoni akadémia tagjai figyelmessé lettek a tizenkét nyelven olvasó fiatal emberre és tanulmányútra küldték, aminek eredménye szépszámu nyelvészeti értekezés lett. Sajnos, a nyomdászbetegség korán végzett az ifjú tudóssal.

Falragasz (plakát, hirdetésny): Az emberiség kultúrtörténetének abban a differenciálódásában, mely a primitív életközösségtől a társadalom fogalmához vezetett, harmonosan helyet talált a gondolat: az államhatalom és vallás

parancsait, rendeleteit kőbe vagy ércbe vésett formában a nagy nyilvánosságnak átadni. A mai falragasz ősei politikai eszközül szolgáltak az ókori Athénben, Rómában egyaránt. A pápai ediktumokat a Szent Péter-templom kapujára kifüggesztett plakátokkal nyilvánították ki, és hirdetésnyvel veszi kezdetét az újkor küszöbét jelentő reformáció is, Luthernek 1517 október 31-én a wittenbergi vártemplom atajára kiszegezett 95 pontjával. — Falragaszon a középkoron át a legújabb korig általában valami olyant értettek az emberek, ami nem jót jelent: háborút, forradalmat, dögvézt vagy legalább is valami újabb adót avagy egyéb rendszabályozó főrmévényt. Nem is követi napjainkban az ipar, a kereskedelem és a művészet, de még a politikai propaganda sem ezt a konvencionális régi értelmű falragaszformát. A szín és a vonal nyelvében szól ma az ucca közönséghez, a szedett falragasz pedig mindinkább a hatóságok rendeleteinek kifejezés módja marad. A plakátok technikailag háromféleképpen készülnek: tipográfiai és litográfiai, jelesul offsetnyomás útján és zománcozott bádögöböl. A plakátkészítésnél fontos annak szem előtt tartása, hogy a falragasz mint olyan, az uccakép tarka-barkaságában fog megjelenni, tehát tárgya, ötlete és last but not least: izlése változtatja a formát, a színt, a hatásos térelosztást vagy a hirdetésoszlopba helyezett kivilágítást. Nem egy plakáttervezőnk, plakátszedőnk hőkent már meg azon, amikor a tervezőasztalon vagy a formadeszkán oly «hatásos»-nak vélt produktumát az uccaképben vizontlatta. Nem számolt az ucca «mozgásával», annak sajátos dinamikájával, kui **Falragasz** (sajtó jogi vonatkozások): Nem ragaszthatók vagy függeszt-

hetők ki falragaszokként a közrendet vagy a közérkölciséget sértő, úgyszintén más oly sajtótermékek sem, amelyeknek uccai vagy házaló terjesztése nem engedélyezhető. A falragaszokat ki lehet függeszteni: 1. a hatóságok által kijelölt helyen; 2. bárhol, ha a tulajdonos beleegyezik; e beleegyezés hallgatólagos is lehet. Az objektum tulajdonosa bármely módon kifejezheti tilalmát. Azt a falragaszt, amelyet valaki oly helyen függeszt ki, ahol ahhoz joga nem volt, vagy amely a fentiek szerint kifüggeszhető nem volt, el lehet távolítani; büntetés alá azonban csak az esik, aki falragaszt oly helyen függeszt ki, ahol a tulajdonos kifejezetten megtiltotta. Budapest székesfőváros területén bármely képes ábrázolású falragaszt annak kifüggeszhetőségének engedélyezése céljából négy példányban, 2 pengő bélyegilleték mellett, a polgármesteri IV., közjogi ügyosztálynak be kell mutatni; a Hirdető Vállalat csak az ily módon láttamozott plakátokat ragaszthatja ki. Impresszum, felelős kiadó megnevezése feltétlen kelléke a falragasznak. — Köteles példányok szolgáltatók be: a kir. ügyészségnek (az illetékes kerületi előjáróságnak csak kimutatás havonta), az Országos Statisztikai Hivatalnak, a Tudományos Akadémia, a Magyar Nemzeti Múzeumnak; az Országgyűlés Könyvtárának pedig negyedévenként.

Falragaszpapíros: 1. Plakátpapíros. Faludi Ferenc: nagy magyar írónk, szül. 1704-ben, megh. 1779-ben. Ő volt a nagyszombati nyomdának prefektusa, vagyis igazgatója az 1748. évtől fogva 1750-ig.

Falz: német elnevezése a gyűrődésnek (l. o.).

Famentes papíros: kizárólag cellulózból, vagyis faköszörület, facsiszólat nélkül készült papíros.

Mint hogy a cellulóz kémiailag tiszta anyag, a famentes papírosok idők folyamán elváltozást egyáltalában nem, illetőleg alig szenvednek. (Lásd a sok száz éves, középkorban készült papírosokat.) df

Fametszés (xilográfia): az a művelet, amikor a falapra irt rajzot akként metszik ki, hogy annak vonalai ékeket képezzenek, amelyek festékekkel bekenve és papírosra nyomtatva, a rajz mását adják. A fametszést már a 10. században ismerték a kínaiak; Európában az első, dátummal ellátott fametszet 1423-ból való. Nagyszerű magaslatra emelkedett e művészet Dürerék és Holbeinék idejében. Nálunk az újabb időkben Morelli Gusztáv (1848—1909) volt a legkiválóbb mestere. Fametszőink a 19. század derekától kezdve majdnem kizáróan a keresztbe vágott puszpángfát használják munkaanyagul; azelőtt a hosszanti irányban fűrészelt körtefa járt. A metszőeszköz régebben kisebb-fajta tollkés volt, most általában különböző vésőkkel dolgozik a xilográfus. A puszpángdúcot — ha nagyobb fametszetre van szükség — több kisebb darabból enyvezik össze. A dúcot mindegyelőre cinkfehérből és gumbiból való világos alappal vonják be, hogy a ceruzás előrajz jól lássék rajta. Ha a dúcot aztán a rajzolóművész maga vési ki, munkájának «eredeti fametszet» címet ad. De lehet a képet akár rá is fotografálni a dúcra, amikor fotoxilográfia az eljárás neve. Persze, hogy fotografiai negatívval másolatot vihessünk át a dúcra: fényérzővé kell tenni a fölületét. Ez úgy történik, hogy kremsi fehérből, zselatinból és tojásfehérjéből vékony réteget húznak a dúcra, ezt ezüst-nitrát és glicerin oldatával fényérzővé teszik, s aztán negatív alatt másolnak rája. A fixálás

alkénessavas nátronnal történik, ami után rövid ideig öblögetni kell a dúc fölületét. — Erős nap-pali világításnál, a szemébe esetleg nagyító üveget csíptetve, a dúcot homokkal töltött párnára helyezve dolgozik már most a fametsző. Nagyolva kezdi a munkát, s úgy halad a részletek felé. Ha a dúcra vetett rajznak minden vonalkáját pontosan követnie kell: fakszimile-fametszet a munkájának a neve. Ha azonban a tusrajznak vagy fotográfiai képnek nyomtatásra alkalmas vonal- vagy ponttónusokká való fölbontását a fametszőre bízták, akkor színező, tónusos, avagy vonalas metszetről van szó. E tekintetben a különböző fametszőiskoláknak különböző módoruk is van. A tiszta fakszimile-és a tónusos metszet között való átmenetet színező fakszimile-metszetnek nevezik; nem azért, mintha többszínű volna, hanem mert némely részét fakszimile-módra, pontosan a rajz szerint metszették, más részeit pedig többé-kevésbé homogén tónus-részletekre kellett szétbontani. A tónusok metszésének sajátosságai természetesen attól is függnek, hogy minő technikájú művész-munka (például olajfestmény, tusrajz, akvarell stb.) szolgál a fametsző munkájának alapjául. — Bár a fametszés a fotomechanikai sokszorosító eljárások ropant térhódítása következtében elvesztette régi legfőbb terrénumát, az újságillusztrációt, két irányban még ma is nagy a jelentősége. Egyik a művészi, máskép eredeti fametszet, amelyet mind szélesebb körben kezdenek fölkarolni, s amelynek egyszínű vagy kétszínés (chiaroscuro), avagy több színben nyomtatott bársonyosan matt produktumait a grafikai tárlatokon csodálják. A másik a technikai fametszet, amely a legbrilliansabb hatással képes ábrázolni

különösen a gépeket s egyéb fémtárgyakat, s éppen ezért a fotomechanikai eljárásokkal szemben is meg tudta állni a helyét, főképpen mert a fametszőnek módjában áll hol kidomborítani, hol pedig elhanyagolni egyes részleteket, s azonfölül a perspektívához sincs úgy kötve, mint a fotomechanikus. Az ilyen technikai metszeteknél — de a tónusoknál is — nagy szerepe van a litográfiai guilloche-gép alapeszméje szerint épült fametsző- vagy vonalzógépnek is, amely megfelelő beállítások után gyorsan s a legteljesebb pontossággal metszi ki a különböző visszaterő rovátkolásokat, árnyék-elmosódást s hasonló dolgokat. A fametszet százezernyi nyomtatást is jól kibír, de nagyobb példányszámok esetén — hogy kimérléjk — galvanoplasztikai mását veszik, s erről nyomtatnak.

Fametszetek nyomtatása: l. Illusztrációk nyomtatása.

Fanche-Borel Louis: svájci betűszedő, szül. 1768-ban, megh. 1829-ben. A francia forradalom és a napoleoni uralom idején a Bourbonok kalandos életű politikai ügynöke.

Faraday Michael: minden idők egyik legnagyobb fizikusa; szül. 1791-ben, megh. 1867-ben. Fiatal-ságában könyvkötő volt.

Fára-nyomatás: főleg szivaros dobozoknál jön számításba. Rendszeren különleges sajtókkal (esetleg ú. n. beégető sajtókkal), újabban rotációs gépekkel is történik.

Farkas Imre: hányatott életű protestáns könyvnyomató. 1610-ben tűnik föl a sopronmegyei Németkeresztúron. 1626-ban Csepregén találjuk. Sajtója itt is, ott is a hitvitázó irodalmat szolgált. Ágoston József szerint 1641-beu halhatott meg.

Farkas Sándor: szül. Aradon 1879-ben; ugyanott megtanulta a könyvkötő mesterséget. Főlsza-

badulása után Marosvásárhelyre, onnan Kolozsvárra ment dolgozni; majd Budapestre jöve, több cégnél volt alkalmazásban. Budapestről külföldre utazott és hat évig tartózkodott különféle országokban. A könyvkötő-szervezetnek 12 évig volt főpénztárosa; az 1914-gyel kezdődő háborús időkben titkára lett a könyvkötők szervezetének, majd bevonult katonának. A világháború után a szociáldemokrata párt alkalmazottja lett. Biró Dezső elhalálása után a könyvkötők szervezete elnökének és a Könyvkötők Lapja szerkesztőjének választották meg munkástársai.

Fasciculus (latin): a. m. füzet, köteg, iratcsomó (franciául: fascicule).

Fasol Károly: szül. 1815-ben, megh. 1892-ben. Betűszedést Landerer-nél tanult. Pontokból, vonalakkból összeszedett képeivel: «stigmatiáival» európai hírnevet vívott ki. Főmunkája «Album der Buchdruckerkunst» címen öt füzetben folió-alakban megjelent.

Fatáblanyomatok: a mechanikai úton való könyvesinálás első állomása Európában a 15. század elején. A falapba késsel metszettek a kidomborodó képu formát, s ezt aztán befestékezve, papírost borítottak rája. Ezt a papírost azután addig dörzsölték, amíg a festékes kép a papíros másik oldalára szépen át nem nyomódott. Az 1450 előtti fatáblás nyomtatokat a hátulsó oldalakkal összeragasztották, s ezért anopisztografikus (egy oldalukon telenyomatott) nyomtatvány volt az elnevezésük. A magasnyomatásos kézi sajtónak Gutenberg által való föltalálása lehetővé tette a fatábláról való kétoldalas nyomtatást is. Összesen vagy 30-féle olyan könyvecskét ismerünk, amelyet fatábláról nyomtattak; köztük legnevezetesebbek a «Donatus»-nak nevezett

nyelvgyakorló könyvecske; aztán a «Szegevények bibliája» meg a «Meghalás művészete».

Fattyúsor (Frecskaynál: árva sor): az oldalak kezdetén álló kimenetsor, ami a könyvnyomtató-szabályok szerint megengedhetetlen. Az előző oldalak valamely kimenetének összevonásával kell segíteni rajta.

Paulmann Károly: író és könyvnyomató, szül. Halléban 1835-ben, megh. Bécsben 1894-ben. Előbb szedő volt, de serény szorgalommal fáradozott önművelésén. 1854-ben a bécsi államnyomdába került, hol főleg gyorsírás-szal és gyorsírói típusok szedésével foglalkozott. 1861-től haláláig a gyorsírás tanára volt. Van saját gyorsírászati rendszere, melyet fonográfiának nevezett, ez a fonetikan alapszik, s melyet több művében ki is dolgozott. Egyéb munkái: «Buch der Schrift» (1878); «Illustrierte Geschichte der Schrift aller Völker der Erde» (1879); «Illustrierte Geschichte der Buchdruckerkunst» (1882); «Handbuch der Buchdruckerkunst» (1884); «Die Erfindung der Buchdruckerkunst».

Paulstich-féle eljárás: lásd Monogutta-szemcsézet.

Fa vetődése: főleg kliséknél gyakori, ha nedvesség éri őket. Ugy segíthetünk az ilyen bajon, hogy síma és vízszintes lapra néhány csöpp tiszta vizet öntünk, ujjunkkal ezt kissé szétjelkenjük s a fadücot képével lefelé fordítva rájafektetjük. Körülbelül egy óra hosszat hagyjuk a fadücot ebben a helyzetében. Megterhelni, présbe szorítani a faműszetet nem ajánlatos, a kiegyenesedés erőszakolása bajt is okozhat. A dúc anélkül is kiegyenesedik, legfőljebb ha egyszer-kétszer meg kell ismételnünk a fent ismertetett eljárást.

Favilla testvérek: 15. századbeli olasz könyvdíszítő művészek; Mátyás király számára is dolgoztak.

Fawkes William: londoni ösnyomtató; az 1504. évben «regius impressor»-nak tették meg, ami azt jelentette, hogy egyedül volt joga a kormányhatóságok munkáinak a kinyomtatására.

Fazetta: l. Facette.

Fazettáló gyalu: l. Stereotípia.

Fecit (rövidítve: fec, latin): a. m. csinálta. Festők, rézmetszők művein olvasható a névaláírásuk előtt.

Fecskekék: l. Festékkeverés.

Fedél: a fűzött könyv vagy fűzet papirosból vagy kartónból való táblája; drótkapoccal, cérnafűzéssel, enyvezéssel (beakasztás) erősítik a könyvtesthez. Többékevésbé ugyanazt a szöveget tartalmazza, mint a belső címlap. Bár a fedelek kiállításában mindig megnyilvánult bizonyos művészi szándék, művészi kiképzésükre a könyvművészetet új fejlődésnek indító szecesszió irányította a figyelmet. A század elején a legjelentősebb művészek (W. Crane, Th. Th. Heine, H. v. d. Velde) rajzoltak könyvfedeleket; nálunk új, magyaros ízlést honosítottak meg a háború előtt Falus Elek munkái. A fényképezés fejlődésével a fénykép és az ú. n. fotomontázs is szerepet kapott a könyvfedél tervezésében. A könyvkiadók ma már tisztában vannak a könyvfedél nagy reklámsértékével és ezért különös súlyt helyeznek szép és hatásos nyomdai kivitelére. kj

Fedorov Iván: az első orosz könyvnyomtató. Rettenetes Iván cárra parancsára 1563-ban a moszkvai Kremlben nyomdát állított, de csakhamar menekülnie kellett, mert a kenyerüket vesztett másolók által fölizgatott nép, varázslónak véelve őt, halálra kereste. Nehéz viszontagságok után Osztrógba került Fedorov, s itt készült el az első orosz biblia nyomtatásával 1583-ban.

Fedő festékek (takaró festékek): l. Könyvnyomdai festékek.

Feger Theobald: budai könyvnyomtató 1484 és 1494 között; 1488-ban az augsburgi Ratdoldt tipográfusnál kinyomtatatta Turóczy János ítélmesternek «Chronica Hungarorum»-át.

Fehér festékek: l. Festékkeverés.

Fehérités: Ugy a cellulózoknak, mint a faköszőrületnek sárgás-fehér a színe, ezért is az anyagot fehériteni kell, ha fehér papírost kívánunk. A fehéritéshez általában véve klórt használunk különféle formában. Maga az eljárás oxidációs folyamat, amely akkor a leghatásosabb, ha a fehéritendő anyagokra az oxigén a keletkezés pillanatában hat. A leginkább használatos módszer a klórmésszel való fehérités, amely abból áll, hogy kb. 35% hatékony klórt tartalmazó klórmész vizes oldatát és a fehéritendő anyagot a csempével kirakott, úgynevezett fehéritő hollandiban állandó mozgásban tartjuk. A levegőben lévő szénsvav hatására felszabaduló klór felbontja a vizet, sósav és oxigén keletkezik és ez a felszabaduló oxigén a keletkezés pillanatában szétrombolja a festőanyagokat, sőt mi több: egy részüket vízben oldhatóvá teszi. A fehéritésnél felhasznált klór mennyisége és a fehérités időtartama a fehéritendő anyag színezettségétől függ. A fehérités jellemző adatai: 1–12% klórmész használat, 3–10 órai időtartam és 3–6% fehéritési veszteség. A fehérités időtartama megrövidíthető, ha az anyag hőfokát 30–40 C-fokra emeljük és ha csekély mennyiségben hígított kénsavat adunk a fehéritendő anyaghoz. Fehérités után az anyagot klórtalanítani és savtalanítani kell. Ezt a célt szolgálja a mosás, esetleg a klórt elvonó anyagoknak, anti-klórnak az adagolása. A faköszőrületnek gyártás közbeni fehéritése hengerezítés gépen történik, ahol a köszőrületet teljes

szélességében nátrium-biszulfitos oldattal locsolják. A fehéritésnek határt szab az a körülmény, hogy az oxigén a cellulózzal úgynevezett oxicezellulózt alkot. Ez rideg és törékeny anyag és így a túlságos fehérités a papiros tartósságát igen károsan befolyásolja. df

Fehéritő hollandi: lásd Hollandi foszlató.

Fej: így nevezik az újságok címét és a táblázatok rovatcíméit. L. Táblázatszedés.

Fejes vonalzó (rajz-sín): A vízszintes vonalak meghúzásakor alig lehetünk el nélküle. Fontos, hogy a feje pontos derékszögben álljon a lénias feléhez. Hogy eztényleg megvan-e: úgy tudhatjuk meg, hogy a vonalzó fejét először a tábla jobb oldalához szorítva húzzunk meg egy vonalat, s aztán a bal oldalhoz támasztva a rajz-sín fejét, ugyanazon a helyen egy másik vonalat igyekezzünk húzni. Ha a két vonal egymást fűdi: a fejes vonalzó pontosan derékszögös beállítottságú.

Fekete Béla: szül. Budapesten 1854-ben, megh. az orosz fronton kapott halálos sebében Sátoraljaújhelet 1916-ban. A betűszedést a Pallas-nyomdában tanulta 1898-tól 1902-ig. Főlszabadulása után rövidesen az Athenaeumba került; közben szorgalmasan látogatja az Iparművészeti Iskola esti tanfolyamát, majd tagja lesz a Nyomdászati Tanműhelynek, még később a betűvetést tanítja az Iparművészeti Iskolán. Oktat a szakirányú tanonciskolában is. Ekkoriban Károlyi György szép nyomdájában, majd a Pallasban dolgozik. 1915-ben besorozzák, 1916 nyarán haslövés éri Lemberg közelében. Nemes, higgadt irányzatnak volt a képviselője a mesterszedésben.

Fekete Géza: szül. Budapesten 1886-ban. Tanulóveit a Hornyánszky-nyomdában töltötte. Még ta-

nulókorában beiratkozik az Iparművészeti Iskola esti tanfolyamára, s e tanulmányait segédkorában is folytatja. Főlszabadulása után ifj. Kellner Ernő nyomdájában dolgozik, majd visszatér a Hornyánszky-nyomdába, ahol a háborús távollét után Bárány Nándor örökébe lépett. 1919-ben a Bethania-nyomdába ment át faktornak, ahol alkalmá volt megmutatni, hogy szegényes berendezéssel, kis helyen is lehet művészt alkotni. Őt esztendő múltán Pápai Ernő műintézetébe kerül faktornak, ahonnan csakhamar elhívták a Fébé-nyomda megalapításához. Itt 10 évet töltött. Jelenleg rokkant-állományban van.

Feketealmi Holló András: nyilván magyar származású olaszországi őskönyvnyomtató. 1476-tól 1486-ig volt műhelye Velencében.

Feketealmi Márton: magyarországi származású őstipográfus; 1481-ben Velencében nyomdászkodott.

Fekete művészet: szűkebb értelemben a rézmetszésbeli hántoló eljárást nevezik így, tágabb értelemben olykor az egész nyomdászatra értik.

Fel- kezdetű címszavak esetleg a föl- kezdetűek közt találhatók.

Feladó hengerek: l. Alsó hengerek.

Felállítás: a nyomtatásra szánt papirosnak («Auftrag») a gépre helyezése, aminek önberakó készülékek használatakor, ha azt akarjuk, hogy a készülék jól működjön: igen gondosan kell történnie.

Félnyag-hollandi: lásd Hollandi foszlató.

Félnányék: Ha az égő lámpás mellé valamely tárgyat, mondjuk könyvet állítunk, s ennek árnyékát fehér papirosra fölfogjuk, azt tapasztaljuk, hogy a vetett árnyéknak sötét tömegét egy felényi sötétségű árnyékeret veszi körül. Ennek félárnyék a neve, s többnyire kés-

keny világosabb csik választja el az árnyék sötétebb részétől, magvától.

Fél-automata öntőgépek: 1. Stereotípia.

Félbőrötésű: az olyan könyv, melynek tábláját a gerincen és sarokokon bőrrel borították; egybűt többnyire vászonnal, de lehet papírossal is.

Felelés üzemvezető: amennyiben valamely képesítéshez kötött ipar özevgyi vagy árvalogaton folytatatik és az így folytatott üzem nem haladja meg a kézművesipari kereteket, képesítéssel bíró üzletvezető alkalmazandó és ez esetben úgy az ipartörvényben, valamint az ezzel összefüggő rendeletekben megállapított összes szabályzatok betartásáért a felelőség az üzemvezetőt terheli. mk

Félfamentes papiros: 1. Nyomtatópapiros.

Félfogó villa: a megálló hengerű, normális gyorssajtók legjellegzetesebb alkatrésze. Célja a nyomóhenger indítása és megállítása a nyomóhengeren levő görgő útján, a gép főkörhagyói segítségével. A félfogó villának a nyomóhengerrel és meghajtószerkezettel való pontos és kifogástalan összműködése adja a gép regiszterét, ami különösen színes munkák elvégzésénél elengedhetetlen. ll

Félfrancia kötés: németesen így is nevezik a félbőrötést (l. o.).

Félig enyvezett: a nyomtatópapírosok legtöbbsze. «Egészen enyvezett» a levélpapíros, enyvezetlen az itatós papíros. Ami e tekintetben a kettő közé esik: általában félig enyvezettnek mondható.

Félkövr: németes megjelölése a kiemelésre szánt olyan betűtípusnak, amelynek vonásai vastagabbak, mint az ugyanolyan metszésű folyóbetűké. További vastagítással a «kövr» betűváltozat áll elő. — A vonalakat

illetően félkövrnek nevezik azt a kétpontos törzsökű léniat is, amelynek képvastagsága rendszerint 1 pont.

Félnyegzet (németül: Halbgeviert): az a sorzáró egység, amely szélességi irányban valamely betűnagyság törzsökének felét teszi ki. A 6 pontos nonpareille betűnek félnyegzete tehát 3 pontnyi szélességű (■).

Felöntés. A fémklisék öntés útján történő fémes feltöltése, dúcozása ú. n. felöntő-készülék segítségével történik. A készülék lényegében a stereotípiai öntőpalackhoz hasonló, de csak méretében különbözik, jóval kisebb. Az alap és a felnyílható és lezárható fedőlap között ugyanúgy helyezkednek el a betűmagas derékszögek. Ezek közül az egyik le van rögzítve, míg a másik a felöntendő klisé nagyságához mérten állítható. A klisé hátsó oldala, hogy a dúcról való leválása elkerülhető legyen, beonozható vagy ráforrasztható néhány laposfűjű faecavar vagy sas-szeg, majd pedig így elkészítve behelyezhető a felöntő készülékbe, melynek beállítása után a csaknem zárt keretbe foglalt klisé a megolvadt fémrel felönthető. Ujában készítették már ez alapon oly felöntő-készülékeket, amelyekkel lehetővé válik 0,5 mm-es erősségű cinklemezeket ciceró vastagságú köríves alakra felönteni. ta

Felső hengerek: festékdörzsoló hengerek; mint a név is mutatja: a feladó hengerek fölött vannak elhelyezve. A festék eldörzsolésére szolgálnak.

Felső metszet: a könyv felső szélének színezése avagy aranyozása. Mostanában meglehetősen divatos. Előnye, hogy leporolása könnyebben és alaposabban történhetik, mint a színezetlen felső szélűké.

Felső szalag: meg-megálló nyomóhengerű gépeknél az ív kivezetésére szolgál.

Felt Charles Wilson: amerikai gépész; 1860-ban egy a Hattersley szedőgépezéhez hasonló készüléket szerkesztett. Ő volt az első, aki a sorok mechanikai kizárásának a kérdésével foglalkozott. A gép-pel szedésnek ezt a legnehezebb problémáját olyanformán próbálta megoldani, hogy szedés közben a szavak közé ideiglenesen hosszabb, onnan kiágaskodó pálcikák kerültek. A sor zárásakor a mechanizmus ezeket a pálcikákat kilökdöste, s helyükbe spáciumokat dugdosott mindaddig, míg a sor egészen meg nem telt.

Feltisztogatás: csúnya germanizmussal az osztásnak azt a nemét nevezik így, amikor táblázatot, mestermunkákat, szóval oly szedést kell elosztanunk, melyben többféle betű, kizáró anyag, vonal stb. fordul elő. Ezeket — hogy ne kelljen minden darabkával az illető szekrényekhez fáradsunk — előbb a szedődeszkan osztályozzuk, s csak a szedés teljes szétszedése után rakjuk a helyükre.

Féltónusos kép: valamely színes tárgy képeinek egyetlen szín fokozataival való visszaadása; féltónusos kép tehát a «lavírozott» tusrájz meg a fotográfia; annak mondják közönségesen az autotípiát is, bár itt — mert nem zárt fölületű a képe, hanem apró pontokból áll — valami «álféltónusos kép» elnevezés volna a helyes.

Fél-uncialis betű: a rómaiak uncialis írásából fejlődött, annak továbbbi egyszerűsödése.

Félfületek aránya (színké): I. Szín-fületek aránya.

Félvászon: az olyan kötés, amely-nél a gerinc meg a könyv sarkai vászonnal, egyéb fölületei pedig papirossal borítvak.

Félvázolás: rajzos munkában a fő-fő kontúrok lerakása. Ilyenkor végén fogjuk a ceruzát, kidolgozáskor pedig a közepén, de so-

hase az eleje felé, úgy, mint az írótolat szokás.

Fémdücek: A 15. században a frisében éledező fametszés mellett különböző fémekbe is metsztették a magasnyomtatásos ábrázolatokat. Ezeknek a kidomborodó vonalzatú fém-metszeteknek ismeret-őjele, hogy a keretvonalai kit-tott elgörbültek, ami pedig a fa-dücek-nál lehetetlen valami volna. A 15. századból különben eredeti fémdücek is maradtak reánk, ami azt bizonyítja, hogy a fémdücek használata legalább is egyidős a fadücekével.

Fémpapíros: ráborított fémfüsttel avagy bronzpor segedelmével állítják elő, s azután simítják, esetleg sajtólással mintázzák is.

Fémpróba: I. Átolvasztás.

Fémsalak: így nevezik a megolvadt fém fölületén képződő hárttyát, majd ennek egész durva réteggé történő szaporulását, amely a levegő bomlasztó, oxidáló hatására áll elő. Bomlásról lévén szó, tehát fémvesztéséget is jelent, ami csak egyszeri átolvasztás esetében, normális körülmények között, mennyiségileg 3–10 %-ot tesz ki. Hogy salak formájában milyen fémek semmisültek meg túlsúlyban, az a hőmérséklettől függ. Rendes körülmények között, amikor a fém hőmérsékletének maximuma nem lépi át az olvadásponton felülit 10%-kal; csaknem arányosan salakosodik; de ha ettől eltérünk és alacsonyabb vagy magasabb hőmérséklettel alkalmat adunk a fémnek a különválasztódáshoz, az ólom, antimon és ón fajsúly szerinti leülepedéséhez, úgy az ólomnál sokkal több antimon és ón salakosodik el. A salakot a szedő-vagy az öntőgépek üstjének vagy kohók fémszintjéről lekanalazzák. Az ilyen leszedett salakos fém-ből újbóli fölolvasztás útján — megfelelő salakkiválasztó szerek igénybevételével — a salak a fémnek káros túlhevítése nélkül is

poralakban kiválasztható. A salak mennyisége a fém minőségétől is függ. Silányabb fémből rövidebb idő alatt több salak válik ki.

Feneklap (fundamentum): a nyomtató sajtó taligájának az a fémből való vízszintes lapja, melyen a forma nyugszik.

Feneklal ábécé: A hangírásos betűjegyek legősibb formái. Belőle fejlődtek az óhéber, szamaritánus és görög betűkön keresztül mai betűjegyeink.

Fennálló betűk: lásd Lettres supérieures.

Fényállóság: A festék színének ellenállása az időjárás változásaira különböző. Van olyan festék, mely a ködös, füstös levegőt nem bírja, míg a másik a napfény hatására több-kevésbé megfakul. Pl. az anilin- és kátrányfestékek igen gyorsan fakulnak, azaz nem fényállóak, míg a föld-, ásványi és koromfestékek állandóak. Tehát nyomtatványainkhoz mindig válogassuk meg a festéket e szempontból is és a napsütésbe kerülő plakatoknál stb. ne anilinfestéket vegyünk. Füstös, romlott levegőjű helyiség, pályaudvarok számára pedig ne nyomtassunk sohasem kremisi fehérrel kevert színeket, mert a füst hatására a kremisi fehér megsárgul, majd megbarnul és a véle kevert színeket piszkossá, szürkévé teszi. Bronzfesték a nedves levegőn oxidálódik, megbarnul. A festégyárak különben gyártmányaikon a fényállóságot is jelzik.

Fényállóság megvizsgálása: házilag úgy történik, hogy egy közepes festékadagolással készült nyomtatot deszkára szögezzünk, s annak felét sötét papírossal, kartónnal letakarva, kitesszük a napra. Huszonnégy óra múlva a letakart részt felnyitjuk és akkor megláthatjuk, hogy a napfény mily mértékben változtatta meg a le nem takart oldal színét.

Fényezés a mélynyomtatásban: 1. Lakkozás a mélynyomtatásban.

Fénygravúr: a német Eckstein fotolitográfiai színlemez-bontó eljárása főképp térképészeti célokra.

Fényképezési sokszorosítás (másolás): Talbot Fox találta föl még 1841-ben, egyelőre csak papirosnegativon keresztül. Ezüstlemez helyett jódezüsttel preparált papíroslapot használt a főlvétel alkalmával, s ezt azután vasvitríóllal, majd meg cersavval kezelte, míg végre megkapta az általszó papirosnegativot; ennek a segítségével csinálta aztán klórezüsttel preparált papírosra a saját másolatait. Eljárásának «talbotipia» volt a neve.

Fényképezés: 1. Fotográfia.

Fénymásolás: 1. építészeti rajzok többszörösítése másolókeretben. Két fő fajtája van: a negatív és a pozitív eljárás. A negatív-eljárásos másolatokon a rajz vonalai fehérek kék alapon, a pozitív-eljárással készütekéi pedig kékék fehér alapon. A negatív-eljáráshoz való papírost ferridammonium-citrát és ferricián-kálium vizes oldatával preparáljuk. A pozitív eljárás papírosát már gumi arabicum, ferridammonium-citrát és vasklorid keverékével kell bevonnunk és sötét helyen szárítanunk. Megszáradása után tüstént másolhatunk rája. Megvilágítás után a másolatot ferrociankálium 20 százalékos oldatával hirtelenében becsételjük, mire a rajz világoskék alapon, valamivel sötétebb kék vonalakkal rögtön előtűnik. Utána tiszta vízzel kell a másolatot leöblíteni, de vigyázza, hogy a papíros hátulja meg ne nedvesüljön. Végezetül hígított sósavval mossuk le a rajzot, amely ekkor már sötétkék színű fehér alapon. — 2. Fénymásolásnak szokták nevezni a fotolitográfia meg az offset (l. o.) körül fölmerülő másolóeljárásokat is.

Fénynyomatás (Lichtdruck, albertotípa, artotípa, kollotípa, fotokollotípa, fotográfiai nyomtatás, heliotípa, kollográfia, fotokollográfia, üvegynyomatás, zselatinográfia): igen szép sokszorosító eljárás, a reagens nyomtatási eljárások egyik faja. A nyomóforma üvegen, celluloidon vagy alumíniumon rétegezett zselatin-főület, glicerines oldattal nedvesített (duzzasztott) állapotában. A nyomóforma a bikromát-oldattal érzékenyített és megfelelő hőmérsékleten megszártított zselatinrétgre féltónusú negatívról másolás útján készül. A zselatin főületén a fény hatására a negatív tónusainak megfelelően különböző vastagságú cserzett réteg keletkezik. A száraz krómzselatin a fény hatására vízfőlvevő képességét és így nedvesíthetőségét is a fényhatástól függő mértékben veszti el. Ha csak a megvilágítás a kelletténél hosszabb ideig nem tartott, úgy a megcserzett rétegek alatt mindig maradnak olyan zselatinrészek, melyek vízfőlvétel útján nagy mértékben földuzzaszthatók. A fénymásolást követő előhívásnál ez történik. A megfelelően temperált vízbe tett lemez meg nem cserzett zselatinrészei duzzadás közben olyan nagy erőt fejtenek ki, hogy a felső cserzett réteget a cserzettség fokától és a hőmérséklettől függően apró részekre (szemcsézetre) szagatják. Az alsó rétegekből kibugyogyanó cserzéstől mentes zselatinrészek glicerines vízzel a festékezés és nyomtatás közben is nedvesen tarthatók, miáltal a zsíros festék rajtuk meg nem tapad, a szemcsékké szakadt cserzett zselatin főületrészei pedig nem nedvesíthetők, de a zsíros festéket festékezés közben felveszik. — A nyomtatáshoz szükséges kézi, illetve gyorsajtók nagyjából meg egyeznek a kő-, illetőleg a cink- és alumíniumnyomatáshoz alkalmazott gépekkel. Olyan kombi-

nált gépek is vannak, melyeken mindkétfajta nyomtatás keresztülvihető. A nedvesítés a glicerines oldattal kéziasjtós nyomtatásnál (a papiros felszívóképességétől függően) 20—30, a gyorsajtónál pedig 50—200 példányonként válik szükségessé. Mivel a nyomófesték igen kemény és szívós, továbbá, mert a zselatinhoz is igen erősen tapad a nyomópapiros, a nyomtatáshoz a papiros főlzakadásnak elkerülése céljából jól enyvezett hosszú szálú papírost használnak. A nyomatófőület rugalmasságánál fogva érdes főületű papiros is feldolgozható. A fénynyomatás miúodség dolgában elsőrangú reprodukciók készítésére is alkalmas. Hátránya, hogy a nyomatóforma állandóan változó nedvességtartalma következtében a nyomatok egymás között nem egyforma erősek és karakterükben is különböznek. A nyomtatás a kőnyomatáshoz viszonyítva lassú is.

Fénynyomatásos gyorsajtó: már a hetvenes években is készítettek ilyent Németországban. Nagyjából hasonlított a litográfiai gyorsajtóhoz, de már a nyomás erősségének ennél az eljárásnál viszonylag igen csekélynek kellett lennie; a nedvesítő szerkezet pedig el is maradhatott rajta, mert a fénynyomatásnál a nedvesítésnek ritkábban, átlagosan nyolcvan-kilencven példányonként kell történnie, ezt pedig kézzel is meg lehet csinálni. A nedvesítő szerkezet helyett azonban egy másik, enyvmasszából való hengerekkel dolgozó festékező művel látták el a fénynyomató gyorsajtót. A dupla festékező szerkezet alkalmazásának az volt a célja, hogy a festékezés alaposabb legyen. Először az első festékező szerkezet kemény, a lemez szemcsézetének csak a legtetjét érintő bõrhengerei futottak végig a fénynyomati lemezen, főképpen az árnyékos, sötétebb részleteket látva

el festékekkel; utánuk a puhább, az enyvmasszából való hengerek gürdültek végig a formán, ránehezdedve a finomabb részletek, közléptónusok s világosabb helyek szemcsézetére is.

Fenyőgyanta: l. Enyvezés.

Fényszedőgép: többféle legújabb szerkezetű kísérletezés, Esméje régebbi keletű, s az offsetmunka és a rotációs mélynyomatás mind rohamosabb fejlődésének láttára, az újságok, könyvek stb. e nyomtatási módok útján sokszorosíthatása célzatával vált újabban aktuálissá. Arról van szó, hogy az újságok stb. szövegét a maig is használt öntött betűtípusok nélkül állíthatassak elő, valami, mondjuk a Linotypehez hasonló olyan gépen, amely matricák helyett a betűknek fémkeretbe foglalt apró üvegnegatívjaival avagy diapozitívjaival dolgozik. Ezek a betűképek billentyűzés következtében sorakoznak egymás mellé. Ha a sor megtelt, megkezdődik a fotográfiai kamara szerepe: fény sugarát fut át a sor betűin, s a fölvétel készen áll a celluloidfilmen. Következik a második, harmadik stb. sor billentyűzése s átfotografálása. Ha egy hasábra való ilyen «szedés» együtt van: előhívóba kerül a film, majd rögzítik, ki mossák, ami után esetleg már át is másolható a cinklemezre vagy a mélynyomatásos vörösrézhengerre.

Fényszűkítő: a. m. diafragma (l. o.).

Ferdeszerű ürtöltők: ezek a különböző hosszúságú, négyecéres vastagságú, betűmagas, tömör öntésű, egy oldalon ferde szögben lecsapott élű vas- vagy ölomstégek a stereotípiákban nyerne alkalmaszást, s ezekkel zárják körül a formát. Ferde szélükkel a forma felé fordítva, hogy a ferdeséggel képzett csatornával az öntvénynek befejezést adjanak, továbbá széles fölületükkel az úgynevezett öntősarok fölfekvésének helyét adják meg s végül, hogy a matri-

cázó vagy szárító sajtó nagy nyomását ezek vegyék fel, nehogy a forma épségében kár essék. ta
Ferenczi Lőrinc: királyi titkár a bécsi udvarnál 1610 és 1640 között. Szép kis privát nyomdája volt, amelyben az ország törvényeit nyomtatta. A nyomda később vétel útján a pozsonyi érseki tipográfia birtokába került.

Ferenczi Zoltán: az egyetemi, majd az akadémiai könyvtárnak igazgatója, született 1857-ben. Egyebek közt írta: «A kolozsvári nyomdászat története»; «Tótfalusi Kis Miklós, az európai híri magyar nyomdász» c. műveket.

Ferrográfia: a. m. vasmetszés, illetőleg vasmaratás. Dürer Albrecht találmánya; a rézmetszéstől csak az anyag tekintetében különbözik.

Ferrotípiá: pozitív képű bádogfotográfiai készítése a negatív-eljárás kikapcsolásával.

Festék: így nevezzük általánosságban mindazokat a színes anyagokat, amelyek akár oldott, akár szilárd állapotban más anyagok festésére alkalmasak és használatosak. Származásuk szerint megkülönböztetünk: I. természetes festékeket: a) állati eredetűeket (bíbortűtű), b) növényi eredetűeket (indigó, buzérvörös), c) ásványi eredetűeket (okker, umbra), II. mesterséges festékeket: a) fémfestékek (krómsárga, berlinieké), b) szerves festékek (anilin vagy kátrányfesték elnevezéssel).

Festék-adagolás: l. Nyomatás.

Festék eltartása: Ha festéket a dobozból kivesszünk, a visszamaradt rész fölületét mindig lesimitjük; e fölületet legjobb, ha ricinusolajba mártott pergamenpappal lefedjük, s a dobozt légmentesen elzárjuk, vagy legalább is a tetőt a dobozra jól reaszorítjuk. Nyitva hagyott dobozokban, vagy a festéklappal a doboz közepén ejtett hézagok el nem szüntetése következtében nagy festékfözület marad a le-

vegőben lévő oxigén befolyásának kitéve, s ilyenformán hamar bőrösödik. Ez a bőrös rész pedig többé nem használható. A festéket meleg helyen ne tartsuk, mert ennek következtében túlságosan gyorsan szárad.

Festékezés: «A jó festékezés fél egyengetés» mondja a német közmondás és ez teljesen igaz, mert bármily jól is van valamely munka egyengetve, a rossz festékezéssel tönkre tehetjük; míg a nem tökéletesen egyengetett formát a jó festékezés elfogadhatóvá teheti. Tehát a festékezésre mindig nagy gondot fordítsunk. Minden munkánál már előre állítsuk be hozzávetőleg a festékező szerkezetet és ügyeljünk a végig egyenlő, jól takaró, de nem túl vastag festékezésre. Ha a festék kevés valamely munkán: az vérszegény, sápkóros hatást ad, míg ha sok, úgy kendők, a betű képe megvastagszik, lehúzódik és bizony még csunyább, mint amikor kevés a festék.

Festékező hengerek beállítása: Fő dolog ilyenkor, hogy a hengerek kellő magasságban álljanak. Ezt úgy tudjuk meg, hogy betümagasságú tönköket teszünk jobbról-balról a nyomólápra s ezt a henger meg a nyomóláp között áthúzzuk; a tönknek e közben nem szabad szorulnia, mert különben az esetleg rosszul zárt festékező henger nyomatás közben könnyen kivetődhetik az agyazatából vagy nekifekhetnek a dörzsolő hengernek, ami szintén nem kívánatos. A hengerek nagyon szorosán való megerősítése nehezíti a gép járását, s azonkívül rontó hatással lehet magára a hengerre is; túlságosan laza helyezésük pedig hiányos festékezéssel bosszuszolja meg magát.

Festékező hengerek gondozása: A festékező hengerek jó állapotban tartása a jó munka egyik legfontosabb feltétele. Száraz, hűvös helyen tartsuk őket, mert a

nedvesség beléjük szívódik; a meleg, túlszáraz helyen meg a glicerinnel szárad ki belőlük. Igen üdvös a tartalék hengereket valami savmentes zsíradékkal bekenni száradás ellen. Hosszabb használatnál hengereink a mosószerektől megkérgeződnek és elvesztik rugalmasságukat, tapadókéességüket; ezen segít és meghosszabbítja a hengerek használhatóságát, ha este gépmosás után glicerinnel egyenletesen bedörzsoljuk őket, ami reggelre beléjük szívódik.

Festékező labdák: lószőrrel bélelt, juhbőrrel bevont nyeles labdák; a könyvnyomtatónak a 19. század második negyedéig használt festékező szerszáma. Nagyon kényes szerszám volt; helyes megsterilizálására a festékező gépen nem lehetett. Hetenkint legalább is kétszer széjjel kellett ezeket a labdákat szedni, s szőrrel újra jól megtömöködni. A labda bőrének a preparálása pedig szinte mesterségszámba ment.

Festékező szerkezet: a nyomtatógépek egyik legfontosabb része. Aszerint, hogy a festékvályúból fölvevett festék szét-dörzsolése sík lapon hengerek által, vagy csak a hengerek között végződik: asztali dörzsolésről, vagy hengeres dörzsolésről van szó. A fontos az, hogy a festék, mire a formára kerül, teljesen egyenlő vastag rétegben legyen a hengereken. A festékmű áll: festékvályúból (Farbzeug); festékkadó acélhengerből (Duktor), melyhez hozzáfekszik a csavarokkal állítható festéklénia, ami a festékmennyiség szabályozására szolgál; a masszanyalóhengerből (Heber); majd oldalmozgást is végző dörzsolő acél- és masszahengerekből (Reiber) — az asztaldörzsolésű szerkezetnél a sík lap hengerekkel —; és a feladó hengerekből (Auftragwalze), melyek a formára viszik az ily úton szét-dörzsolott festéket.

A mélynyomtatásban, mivel az folyékony festékekkel dolgozik, igen egyszerű a festékező szerkezet: áll a festékvályúból, melyben egyes gépeknél massa- vagy ne-mezzel bevont feladó henger fo-rog, míg más gépeknél a forma-henger benne fekszik a festék-ben. Rákel az a szorítóléniák közé fogott vékony acéllap, mely lekaparja a formahengerről a fölös festéket és melyről az visz-szafolyik a festékvályúba. ni

Festékkeverés: A pigmentek, vagyis festőanyagok egymással való gyakorlati keverése igen kifino-mult színérzéklet és széperzéklet kíván. A vele foglalkozó szak-embernek tisztában kell lennie a színeknek mind a szintani, mind pedig a vegyi sajátosságaival. Az alapszínek: a sarga, piros, kék; ezek sem elméletileg, sem gyakorlatilag nem keverhetők ki semmi más színből, de ebből a három alapszínből — elméle-tileg — minden más szín ki-keverhető. Két alapszín keve-rése adja a másodrendű színeket — a zöldet, ibolyát, naran-csot —, de ha az egyik alapszín-ből többet veszünk, mint a má-sikból: úgy már harmadrendű színt kapunk. Ha a három alap-szín megfelelő mértékben ösz-szekeverjük, úgy — legalább is elméletileg — feketét nyerünk; míg ha a három alapszín közül valamelyikből kevesebbet vevő-tünk közéje, úgy a tört színeket — a szürkés-barnás színek ren-geteg változatát — kapjuk. Festékkeveréskor a színharmóniára is súlyt kell helyezni, valamint a hideg-meleg, sötét-világos szí-nek egymást kiemelő, vagy egy-mással szemben visszahúzódó tu-lajdonságaira. Például ha nyom-tatványunkon valamit ki aka-runk emelni, úgy azt megfelelő kontrasztos színnel, vagy a vi-lágos-sötét színek tulajdonságai-nak felhasználásával nagyszerűen elérhetjük. Kontrasztos, azaz el-

lentétes (másként: kiegészítő) szí-nek a színkörben az egymástól legtávolabb eső színek, de a leg-nagyobb kontrasztot a fekete-fe-hér adja. Mindenesetre, ameny-nyire lehetséges, törekedjünk a komplementér hatásokra, azaz mind a három alapszín, hacsak a legkisebb mértékben is, de együttesen érvényesüljön a nyom-tatványunkon, hogy nyugodt ha-tást kapjunk. Ha valahol a há-rom alapszín közül valamelyik egyáltalán nincs képviselve, úgy az szemünkre bántólag, hiányo-san hat. Valamily szín kikeve-résénél mindig a rokon színeket keverjük. Például a zöldet zöl-deskékből és zöldessárgából, ha tiszta színt akarunk. Ha nem ki-vánunk tiszta színt, úgy megviz-sgáljuk a kívánt színt, felbontjuk magunkban részre és lehetőleg két színből — esetleg fekete vagy fehér hozzáadásával — keverjük ki. Igen fontos, hogy a keverés a világos színből induljon ki, azaz a világos színhez keverjük a sötétet, nem pedig megfordít-va, mert így kevésbé áll fenn a lehetősége a túlkeverésnek, azaz több festék kikeverésének, mint amennyire szükség van. Színes papírosra való nyomtatásnál a különböző festékeknek különböző fedő vagy áttetsző voltát ne hagy-juk figyelmen kívül. Abszolút fedőfesték a nyomdászatban hasz-nált festékek közé a bronzfesté-keken kívül nincsen, de általá-ban jól fedő festékek a föld- és ásványi festékeink. A lakkfesté-kek nem oly jól fedők, hanem lazúrosak, azaz áttetszők. Fehér festékeink közül jól fedő a krem-si fehér, de tompítja, megtöri a színt, míg a keverő fehér lazú-ros, de a színt nem tompítja. Alaptónusok keverésekor több-nyire e két fehér festéket hasz-naljuk 50–50 százalékos arány-ban keverve, megfelelő mennyi-ségű kence hozzáadásával. A fes-ték sűrűsége a papírostól és a

formától függ; ha túlságosan sürű a festékünk, úgy szakít («rupfol») és foltos lesz a nyomat, míg, ha túlságosan híg: úgy gyöngyözik és kinyomódik a betű vagy kép széleire, amelyek ennek következtében festékesebbek lesznek és piszkolódnak.

Festékeinket vegyi tulajdonságuk szempontjából is válogassuk meg a keverés idején és például kénfestéket olomfestékkel soha ne keverjünk, mert azok megtámadják egymást. Ilyen kénes festékek például a kadmiumsárga, cinóber és ultramarin, ez utóbbinak a változatai oriens-, azur-, briliáns- és császárkék néven is kerülnek forgalomba. Ezek a rézkliést is megtámadják, de mivel lúg- és saválló, szappansomagoló papiros nyomtatására igen alkalmasak. Olmos festékeink: a kremisi fehér, krómsárga, króm-narancs, anticinóber, melyek kén-tartalmú festékkel nem keverhetők és füstös, rossz levegőfü helyiségben megbarnulnak. Fémfestékeink közül nem lúg- és saválló a milorikék, melynek fajai: az acél-, bronz-, párizsi-, fecske-, kinai-, berlini- és poroszkék. Ezeket szappansomagoló papiros nyomtatásához ne keverjük, mert a lúg és sav behatása piszkos-sárgára változtatja őket. Ideálisan keverhető festékek a lakkfestékeink, de a fényállósága nem mindnek jó. A festékgyárak jelzésére azonban nyugodtan rábízhatjuk magunkat.

Festék melegítése: Télen előfordul, hogy az éjszaka kihűlt helyiségben a nyomtatás — ugyanazzal a festékkel, mellyel előző nap semmi baj sem volt — nem megy. Nem dörzsölnek jól a hengerek és a festék felszakítja a papiros szálait («rupfen»). Ilyenkor meg-higítjuk a festéket, de még jobb, ha megmelegítjük. Amint azonban a gépterem fölmelegszik: a további higitást és melegítést abba kell hagyni, különben az

a nyomtatvány rovására megy. Több külföldi nyomdagépgyár gyárt oly gépeket, amelyekben az acélhengerek szükség esetén fűthetők is.

Festékörlő gépek: A nyomdai festékeknek az őrléséhez legtöbbszörre a 3, 4, 5 és 6-hengeres őrlő-gépeket használják. Ezek hengerei acélöntvények, egészen simára csiszoltak és legpontosabban egymáshoz illeszkednek. A festék őrlése úgy történik, hogy a hengerek forgósebessége különböző, pl. egy háromhengeres gépnek a hátulsó henger forog a leglassabban, az előtte lévő második, mely a harmadikkal szemben forog, valamivel gyorsabban. Eme két henger fölül van a festéktartó szekrény helyezésre, amelybe az őrlendő festék kerül. Az első henger, mely a másodikkal ellenkező irányban forog, forog a leggyorsabban. Ez elé van egy leszedő kés helyezve, amely az első henger gyorsabb forgása következtében a második hengerről áthozott festékanyagot leszedi. A 4, 5 és 6-hengeres gépeken az őrlési folyamat ugyanaz, mint az előbb ismertetett 3-hengeres gépen. (A 6-hengeres többnyire egybeépített két 3-hengeres ikergép.) E hengeres őrlő-gépek között vannak olyanok, melyek vízhűtéssel vannak felszerelve oly módon, hogy a hengerek üresek belül és azokban állandóan hideg víz kering, ami az őrlés következtében felmelegedő hengereket lehűti. A hengeres őrlőgépeken kívül használatban vannak még tölcséres gépek. E típusokat azonban csak a mélynyomtató festékek gyártásánál alkalmazzák. Az őrlési folyamat e gépeken úgy történik, hogy a szilárdan álló tölcsér szélesebbre kikapcsolt alsó szélelhez surlódik a befelé domborodó forgó fenék. A tölcsérben lévő festék, mely a fenék és az oldalfal széle között kifelé törekszik, e surlódás következtében őrlődik.

Festékpuhító anyagok: ilyenek a kő- és könyvnyomdai krém és az offsetpaszta. Ezek fő alkotórésze a paraffinmentes amerikai vazelin. Továbbá a vazelinolaj, offsetol, lenolajkencék és lenolajos száritókencék mind alkalmasak a festékek puhítására. Festékpuhítót legelőbbnyire abban az esetben kell használni, ha a papiros enyvezése vagy a műnyomatot papiros krétarétege nem megfelelő (különösen a vékony és oleós műnyomatot papirosnál) és a festék tapadóképességénél fogva a papiros szálait, illetve a krétaréteget felszakítja. Alkalmazásuk — különösen a vazelinos puhítóknál — nagy óvatosságot igényel, mert a festék száradását esetleg károsan befolyásolják. Ezért a festékpuhítók alkalmazását mindig a papiros minőségéhez és a nyomtatvány természetéhez kell mérni. Igen sok esetben a puhítót száritóval vegyesen kell használni. sr

Festékréteg vastagsága: mindig a festék és a papiros minőségétől függ. Jól simított papirosra jó festékekkel sokkal vékonyabb réteg is elegendő a takaráshoz, mint simítatlan papirosra kevés pigmenttartalmú rosszabbfajta festékből.

Festékszárító anyagok: a szárítópépek (paszták) és a folyékony szárítókencék egész sorozata. A szárítópépek és kencék alkotórészei: a borsavas mangán, mangán-oxid, preparált gyanták, kobaltok, mangánoldatok stb., melyeket kencékben vagy különleges olajokban oldanak, vagy kencével keverve, örlőgépeken örlnek. Hogy mikor, mennyi és milyen szárítót használjunk: az egyrészt a festék sajátos száradóképességétől, de főképpen attól a papirosfajtától függ, melyre nyomtatni kívánunk. Egyes különleges papirosoknál, mint a pergamen, «silberweiss», cellofán-, fém-, chagrín-, parafinált, «paus»- stb. papirosoknál legelőbbnyire nem elég-

séges, ha a rendes kő- és könyvnyomdai festéket valamely száritóval keverjük. Ezért használjuk az ily papirosokhoz a külön célra gyártott festékeket. Vannak lassabban és vannak igen radikálisan száritó anyagok. Radikális száritónak használatakor ajánlatos csak annyi festéket előkészíteni, amennyi egy munkamenet alatt feldolgozható, mert huzamosabb állás esetén a festék megbőrösödik és nyomtatáskor kellemetlen zavarokat okoz. A munka befejezésekor az ilyen festék a hengerekről lemosandó. sr

Festék színező erejének megvizsgálása: úgy történik, hogy bizonyos mennyiségű festéket ugyancsak megmért mennyiségű kremsi fehérrel összekeverünk. Elteszszük állandó mintának és adott esetben az ugyanilyen arányban kevert megvizsgálendő festékekkel összehasonlítjuk.

Festékszükséglet kiszámítása: csak hozzávetőlegesen lehetséges, mert a festéklögyasztást a nyomtató-eljárás, a festék maga és a papiros minősége szabja meg. A festékek közül például a könnyebb fajsúlyú áttetsző festékekből 1 m² tömör felület nyomásához kevesebb kell, mint a nehezebb félig fedő vagy még nehezebb egészen fedő festékekből. A papirosok közül pedig a jól enyvezett és simított tömör papirosok kevesebb, a kevésbé simított és ritkább szövétű papirosok több festéket kívánnak. Ezért egy bizonyos kulcsot megadni a festékszükséglet kiszámításához igen nehéz. A leg egyszerűbb megoldást úgy találjuk meg, ha igen pontos érzékeny mérlegen lemérünk egy iv eredeti papirost nyomtatás nélkül és egyet (az eredeti festékekkel) nyomtatással. Az így kapott súlykülönbözlet alapján kiszámíthatjuk a festékszükségletet. sr

Festék tapadósága: a felhasználandó pigmentanyag és kence viszonyától függ. A hosszúszerű

kencével kevert festékek tapadó-sabbak, mint a rövidszálúval készültek, amelyeket rotációs és egyéb gyorsjáratú gépekhez, valamint vékony vagy simítatlan papiroshoz használhatunk. Tehát a tapadósabbat, a hosszúszálat autotípiákhoz, valamint a nehezen száradó anyagú festékekhez használjuk. Ilyenek a kéklakk, viridínlakk, ultramarin, cinóber, terra di Siena, okker stb., melyekhez híg kencét vagy zsiradékot adni nem szabad, mert tapadóképeségüket elvesztik. Ha a festék túltapadós, azaz «húz»: úgy rövid kence, vagy paszták segítségét vegyük igénybe. nli

Festék tisztasága: A festőanyag, azaz pigment előállításakor és a kötőanyag, vagyis kence gyártásakor különböző vegyi utakon, iszapolással, főzéssel eltávolítják azokat a tisztátlan és savas anyagokat, amelyeknek a távollététől függ a festék tisztasága.

Festékválasztó: a festékvályúba illeszthető fa- vagy fémdarab, ennek akkor van szerepe, ha egyszerre két színben nyomtatunk.

Festékvályú: a nyomtatógépek festékező szerkezetének az a része, amelybe a nyomtatófestéket helyezüek. A vályú áll egy duktorhengerből, egy festékkésből, valamint ez utóbbit szabályozó számos állítócsavarból. Azonfelül van két nagy állítócsavar, amelyekkel a festékezés távolságát a hengerekhez lehet beállítani. ll

Festőanyag: l. Pigment.

Festus János: Kassán könyvnyomtatószkodott 1615–1622-ig. Ő nyomtatta az Alvinczi Péter kassai református prédikátor által írt: «Querela Hungariae. Magyarország panasz» című híres politikai röpiratot, Bethlen Gábor erdélyi fejedelem 1619-i zászlóbonításának a megokolását.

Feuilleton (francia): a. m. hírlapi tárca. «Főtő»-nak ejtik, illetőleg rövidítik.

Fey András: a kolozsvári jezsuita nyomda ügyvezető tipográfusa az 1747 körül időkhben.

Feyerabend Sigismund: a 16. században élő majna-frankfurti tipográfus. Főképpen korrektt szedésű illusztrációs művek nyomtatásával jeleskedett.

Fiat lux: a. m. legyen világosság! Gutenbergnek tulajdonított mondas.

Fichet Guillaume: a párizsi egyetem priorja, a nyomdászat meghonosítója Franciaországban. 1470-ben három német nyomdászt hozatott Párizsba: Gering Ulrichot, Friburger Michaelt és Crantz Martint, akiknek segédelmével a Sorbonneban szép nyomdát rendezett be. Kezdetben egy a Jenson-típushoz közel álló antikva betűvel nyomtattak; később áttértek a gótikus formára. Fichet tanúságot tett egy 1472-i írásával Gutenberg föltalálói mivolta mellett.

Fiedler Gottfried: a marosvásárhelyi református kollégium nyomdájának ügyvezetője volt 1808-tól 1828-ig.

Field John: londoni biblianyomtató a 17. század közepe tájt. Közmegevetés tárgya lett nyomtatványai hibásságáért. Egyik bibliájában nem kevesebb, mint 3600 hibát találtak.

Figurális aránytan: az ember és a nagyobb állatok főbb testrészeinek egymáshoz való arányait tanítja. A régibb akadémiai rajzoktatásban igen fontosnak tartották. Ismerete képessé teszi a rajzolótt arra, hogy a való életben mutatkozó arányokat biztosabb szemmel lássa. Polykleitos görög szobrásznak köszönhetjük különben az emberi test aránymeghatározásait. Az általa készített «Doryphoros» (lándzsahordozó) című szobor szolgált formabeli arányok tekintetében mintául a későbbi görög szobrászoknak. A felnőtt ember fejhossza az ő megállapítása szerint a testmagasságnak nyolcadát teszi ki, s e fejhossz

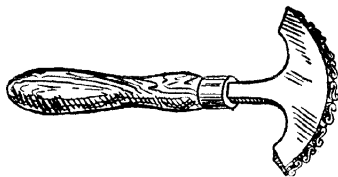
vaendő a többi testrészek arányának meghatározásakor alapul. Így például az álltól lefelé számítva az emlőbimbóknál végződnek a második, s a köldök fölött három ujnyira a harmadik fejhossz. A negyedik fejhossznak alsó határvonala a szeméremcsont volna és így tovább. A fejhossz és ennek töredékei adják meg a mértéket az emberi test egyéb részeire vonatkozóan is.

Figurális rajz: 1. Alakrajz.

Figurális szedés: a mult század modorossága, amikor némely java betűszedő azzal igyekezett pályatársainak csodálatát kivívni, hogy vonalas rajzoknak pontos mását állította össze hajlított ólomléniakból.

Filagramm (a filigran szó elrontott alakja): vízjel a papiroson; azonkívül a víznyomat elkészítésére való, drótból font és a papirosformában elhelyezett minta.

Filet: 1. a francia könyvnyomató így nevezi a szedésbeli léniákat.

Filet.

2. A könyvkötésben az aranyozáshoz és a díszeknek a könyvtáblára viteléhez használt, bélyegzőforma nyeles szerszám (l. ábra).

Film: zselatinból, celluloidból stb. való vékony, átlátszó lapocska; a fényképészetben az üveglap pótlásául használják. Hajlíthatósága és tartóssága révén új lehetőségek útját nyitotta meg a fotográfálásban, így például a mozgó fényképezést is lehetővé tette.

Filmes fénynyomtatás: a legújabbkori próbálkozás; arra irányul, hogy a fénynyomtatot az előkészületekkel járó hosszadalmas pepecselés nélkül, bármily magasnyomtatásos sajtón is elő lehetesen állítani. A merev üveglapot hajlékony filmmel helyettesítik, s egyszerűsre a képréteg érzékenységét az atmoszférikus hatások ellenében is csökkentik. A Berlinben levő Agfa-gyár például olyan zselatinos filmmel próbálkozik, amelyen a fénynyomtatáshoz szükséges ráncos szemcsézet gyárilag van előállítva, s amelyet csak használatbavétel előtt kell fényérzővé tenni. A nyomtatás itt is glicerinnel való nedvesítéssel történik, de ezt a nedvesítést elég, ha 300 példányonként végezzük. A filmről könyvnyomdai gyorsajtón is végezhető nyomtatás, még pedig úgy, hogy a filmet celluloidlap közvetítésével betűmagasságúra szereljük, s aztán úgy nyomtatunk róla, mint a finomabb autotipiaról, még pedig lehetőleg krétás egyengetéssel. — A filmes fénynyomtatással újabban az offset területén is próbálkoznak.

Filmlapokra nyomtatás: ilyenkor számítanunk kell arra, hogy a szöveg képe majdan nagyítva lesz s éppen ezért léniák összeszedését a szerzőnek, szedőnek kerülnie kell vagy ha már ép-penséggel nem tudja elkerülni: hát a legpontosabb kapcsolásra kell törekednie. Nyomtatáskor pedig ne vegyünk pusztán csak fekete festéket, mert ez sohasem főd annyira, hogy nagyított vetítéskor hézagok ne látszódnának a betűk fölületén, hanem kellő alapnyomtatás után inkább ezüst-bronzal igyekezzünk a szöveget teljesen át nem látszóvá tenni. A munkafolyamat különösen ilyen esetben a következő: Alapnyomtatáshoz jőféle festéket véve, tégelyes sajtón lenyomatot készítenek a filmlapokra, de nagyon

gondos nyomás-szabályozással, mert erős nyomás esetében a lap megreped, vagy a legjobb esetben is a festék a betűk szélein kitolódik. A még nedves nyomatot a legfinomabb ezüstbronzal beporozva, egy ideig száradni hagyjuk s aztán a fölösleges bronzot egészen tiszta vattával letöröljük róla.

Filosofia: a 11 pontos betűnagyság neve az olaszoknál.

Filtsch Sámuel: 1825-ben alapított Nagyszébenben tipográfiát. Később Krafft Vilmos lett e nyomda tulajdonosa.

Firnisz: l. Kence.

Firtinger Károly: könyvnyomató, szül. 1847-ben, meghalt 1903-ban. Pesten lett nyomdászinas 1860-ban. 1870-ben Aradon Barabás Péterrel megalapította a munkásegyletét, amiért 1871-ben elfogták s hűtlenségi pört támasztottak ellene, de öt hónapig tartó vizsgálati fogság után fogolytársaival együtt szabadon bocsátották. 1872-től a Typográphiának volt szerkesztője. 1884-ben írta «Adatok a budapesti nyomdász-testület társas-életéből, az iptortörvény módosítása alkalmából» című kis munkáját. 1886-ban Ács Mihály társaságában «Esquisse sommaire de l'état actuel et passé de l'imprimerie en Hongrie» című kisiny munkát írt. 1896-ban megjelent tőle: «Magyarország nyomdászattörténeti térképe». Sokat dolgozott a nyomdász-szaklapokba; a Grafikai Szemlében két hosszabb tanulmány jelent meg tőle «Hazánk könyvnyomatói Hunyadi Mátyás korától 1848—49-ig» és «Ötven esztendő a magyarországi könyvnyomtatás közel-múltjából».

Fisch: eddig kiirthatatlan német szó a nem a maga helyén levő betű és a betűzagyvalék fogalmára. Frecskay János 50 esztendő előtt a «bolygó» szót ajánlotta helyette, de — mint köztudomású — teljesen hiába.

Fischel Fülöp: az 50-es években alapított Kaposvárt jól felszerelt könyvnyomdát. Rövid idő múlva Nagykanizsán is nyitott tipográfát.

Fischer és Mika: budapesti betűöntő cég. Mika János alapította 1874-ben. 1912 elején részvénytársasággá alakult át, majd pedig beolvadt az Első Magyar Betűöntőébe.

Fischer János: Kassa város első könyvnyomatója; 1610-ben állította föl jól felszerelt műhelyét, melyet 1620-ban bekövetkezett haláláig vezetett.

Fischer Manó: született Apostagon 1886-ban. A Franklin-Társulatnál tanulta a betűszedést 1898-tól 1902-ig. Nyomdászai működésének további állomásai: Posner-nyomda, Pester Lloyd, Világosság, több évig Kecskeméten nyomdatulajdonos, hadifogságban a középpázi Andizán város nyomdájának vezetője, majd lapszedő a Globusnál, Budapesti Hírlapnál. 1930 óta a Hungaria Hírlapnyomda Rt. művezetője. Tizennyolc éves kora óta vesz részt az egyesületi és szakszervezeti mozgalomban. Több cikluson keresztül választmányi tagja, jegyzője a Szakegyletnek és a Segélyző Egyesületnek; tagja volt a Helyi Bizottságnak, az Országos Bizottságnak és a budapesti Békéltető Bizottságnak. A Typographiának sok éven át munkatársa. 1935-ben megjelent «Sokat kibír az ember» című hadifogoly-regénye, amely úgy szakmai körökben, mint a sajtóban meleg fogadtatásban részesült. E Lexikonnak is munkatársa.

Fischfach: magyar szedők által is szélteben használt német neve a betűszekrény négyzetes rekeszének, ha szedés és osztás alkalmával az idegen fajú vagy sérült betűket nem teszik nyomban a megfelelő helyre, hanem e rekeszbe dobják. De lehet egy-egy szekrényben több «fischfach» is,

ha ugyanis szedés alkalmával a kisebbméretű térzőket és egyéb kizáróanyagokat a szekrénynek különböző — leginkább baloldali — rekeszeibe teszik és a munka végeztével nem távolítják el az oda nem való anyagokat. Főként a számolászédés virágkorában volt e tekintetben nagy a rendetlenség, amit pedig gondosan vezetett nyomdában nem volna szabad megtérni.

Fischfach-Társaság: így nevezik a budapesti nyomdatulajdonosoknak csütörtöki asztaltársaságát. Ápolja a kari szolidaritást és társadalmi érintkezést. Minthogy mentes a hivatalos formáktól, leginkább itt alakul ki a szakmai közvélemény. Egyszersmind a nyomdatulajdonosok takaréktársasága. Tagjainak előadásokkal, családias jellegű estékkel és társas vacsorákkal nyújt szórakozást. Kedvelt találkozóhelye a budapesti nyomdafőnököknek.

Fisch József: szül. 1898-ban. A Korvin Testvérek nyomdájában tanult gépmesterséget; főlzszabadult 1916-ban. Azóta dolgozott Hornyánszkyéknál meg a Világosságban. 1926 óta a nyomdász-tanulók iskolájában óradíjas szakoktató. 1936 tavaszán megjelent «A színkeverés kézi könyve» c. munkája.

Flümel nyomda: 1531-ben járt ott egy ismeretlen tipográfus, két horvát könyvet nyomtatva.

Fixálás: l. Rögzítés.

Fizlotíplia (más néven: autoplasztika); csipkét, falevelet, miegyebet puha ólomba préselnek, s erről azután mélynyomtatásos galvánót csinálnak.

Flamm-féle szedőgép: 1867-ben találta föl a párizsi Flamm Pierre; ez tulajdonképpen mechanostereotípiái készülék volt, aminél azonban a sorok zárásánál mutatkozó leküzdhetetlen nehézség. Ugy oldotta meg a dolgot Flamm, hogy a sorok vége felé hajszálnyi spáciumokat rakott a betűk

közé, csak hogy a sorokat egyforma hosszúságúakká tegye. Ezt a megoldást persze a tipográfusok nem fogadhatták el.

Flander Matthias: a spanyolországi Zaragoza város első nyomdá-sza 1475 körül.

Fleischmann J. M.: németalföldi betűmetsző. 1740-ben metszett gótikus betűje «Old English» néven elkerült Angliába, s ott mostanáig is szelvében használják.

Fleuron: a könyvnyomtatásban kis arabeszkék és egyéb kisebb ékítmények, címerpajzsok és effélék elnevezése.

Floroglucln: l. Papirosvizsgálat.

Fűrpostapapíros: általában véve 100% cellulózból, ritkán kevés faköszőrülettal gyártott, 40–42 gr m²-súlyú, jórészt simított, ritkán gépsíma papíros, mely ott kerül alkalmazásra, ahol a papíros vékony-sága különös szerepet játszik.

Fodorik Menyhért: 1631-ben vette át a debreceni városi nyomda vezetését, s a várossal ez iránt 1633 ápr. 13-án körülményes szerződést is kötött.

Fodor Ruben: a debreceni városi nyomda provizora 1853–1859-ig.

Fogalomírás: a szorosabb értelemben vett írás régebbi formája, a kópírásnak egy fejlődöttebb foka, nagyobb írásbeli gyorsaság elérhetése okáért egyszerűsített formája. A tárgyakat bizonyos jelek által állítja elének, s így közvetlenül hat az értelemre.

Foglalkozási betegségek: l. Balesetbiztosítás.

Fokozatos felelősség: l. Sajtótörvény.

Folger János: 1773-tól a nagyszombati nyomda faktora és gondnoka. 1777-ben, a nyomda áttelepítésekor, Budára is elkerült. 1783-tól fogva már igazgatója volt a budai Egyetemi Nyomdának.

Főlla-nyomtatás: könyvkötészeti eljárás. Nagyjából olyan, mint az aranyozás, csak hogy aranyfűst

helyett ú. n. fóliákat — vékony rétegecskéké lapított különböző színű festékeket — vesznek hozzá. Az ilyen festéklapocskák egyszeri nyomtatással is jól fődnek.

Folló: a legnagyobb könyvforma, magyarul ivrét, mely az ívnek két rétre való összehajtásából származik. A könyvnyomtatás föl-találása idején ilyen formában állították elő a könyveket, melyeket aztán foliánsoknak is neveztek.

Follum: a könyv lapja; folium rectum: az előoldal, ellentétben a folium versum-mal, mely a hátlapot jelenti.

Folthatás: ennek kifogástalansága egyik titka a grafikai munka sikerültének. A jó folthatás örök példái a kézzel írott kódexek. A tipográfiai folthatás zavartalanságának — az általános értelemben vett elrendezésbeli, nagyságbeli stb. aránytalanságon felül — igen fontos feltétele a szóközök egyenletessége is.

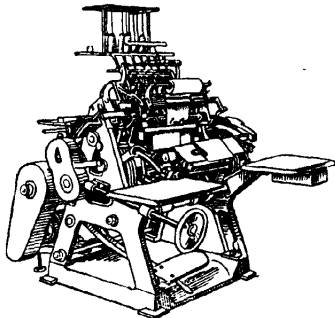
Foltlítás papírosból a következő szerekkel történhetik: Gubacstinta heresónak vízben való 1:7-es arányú oldatával vehető ki. — Növényfestékek, gyümölcsnedvek, italok: klórkálium-oldattal, ami után kevés nátront tartalmazó vízzel való mosogatás, majd pedig itatós papírossal való szárítgatás következik. — Zsírok, olajok: benzinnel, kénéternek melegített itatós papíroson való főlhordásával, esetleg száraz állapotban fölrakott mészporral.

Folyó betűk (könyvbetűk): a petit, garmond, ciceró, általában azok a betűk, melyeket nem címek, hanem könyvek és újságok szedésére használnak.

Folyóirat: a naponként megjelenő sajtótermékek (hírlapok) megjelenési idejétől eltérően, határozott vagy meg nem határozott időközökben megjelenő, állandóan ugyanegy címet viselő és gondolatkörben vagy tárgyban egymás folytatását képező nyomdatermék,

amelynek egy bizonyos megszabott ára van. A «Magyar Sajtó Ekvönyve» (szerk. dr. Sziklay János és Szász Menyhért) 1935. évi adatai alapján Magyarországon összesen 740 folyóirat van és epe-dig: politikai és külpolitikai időszaki lapok 26, várospolitikai lapok 20, szervezetek, szövetségek, testületeknek hivatalos lapjai 68, pénzügyi, közgazdasági szaklapok és az idevágó érdekképviselők lapjai 71, ipari és kereskedelmi szaklapok és az idetartozó érdekképviselők lapjai 159, mezőgazdasági lapok és ezek érdekképviseléseinek lapjai 24, idegenforgalmi és közlekedési lapok 13, tudományos folyóiratok 101, nevelésügyi, orvosi, jogi és más kulturális lapok 64, irodalmi, kritikai és művészi folyóiratok 51, ifjúsági és gyermeklapok 27, sportlapok 27, egyházi és felekezeti lapok 89.

Fonalas fűzőgép: könyvkötészeti segédgép; a könyvek stb. fonállal való fűzésének gépi úton való keresztülvitelére szolgál. Munkája sok tekintetben hasonlít a

Fonalas fűzőgép, könyvek fűzéséhez. Új típus, igen gyors és pontos munkát végez.

varrógépéhez; a fonalat a hajtogatott íven és a fűző-gazen át vagy pedig a fűzőszalag körül vezeti.

Fonetikus írás: a m. hangírás, amikor minden hangnak külön jegye van, mint például a magyarban is.

Foolscap: 34.3:43.2 cm-es papírosnagyság Nagy-Britanniában.

Fordító-átnyomató gép: l. Wendum.

Forgách Ferenc: érsekprimás, a pozsonyi első állandó nyomda megalapítója 1608-ban. A nyomda sokáig együttműködött a Nagyszombatból odamenekült tipográfiaival, 1666 körül azonban egészen megszűnt.

Forgattyús járat: az ilyen nyomóalappal ellátott gépek nagyjából hasonlítanak az emeltyűsekhez. Amerikában használják őket akcidens-gyorsajtóképpen.

Forma: állhat szedésből, klisékből vagy más lemezektől. A teljes ívek nyomtatásakor külső és belső formát különböztetünk meg. Rendesen azt nyomtatják előbb, amelyeknek kolumnái teljeselek, vagyis nincsenek közöttük kezdőkolumnák és vakoldalak, amelyek a sorogyen s az alakzat meghatározásánál a nyomót könnyen megzavarhatják.

Formaállvány: fenyőfából készült 90–100 cm magas, rekeszes állvány. Arra való, hogy a formákat belé dugva, azok a portól és összedobódástól amennyire lehet, megvédessenek.

Forma átzárása: lásd Táblázatok nyomtatása.

Formadeszka: nagyobb formáknak a gépbe vitelére szolgál. Rendesen szilárd deszkák összerovásával készül, s azokon a széleim, amelyek a forma belővésekor a sajtó fundamentumával érintkeznek: erős vasalással van ellátva.

Formahordó: l. Kerékajtó.

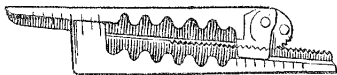
Formametszés: a fametszésnek legrégibb ágazata Európában; a szövetnyomatók számára készí-

tettek véle már a 12. században is nyomatóformákat. A 13. században az addig használt lenvászon és selymen kívül bőrre is nyomtattak, még pedig gyakran nagyobb terjedelmű bibliai és egyéb ábrázolatokat is.

Formamosás: zárt formák tisztogatása nyomtatás előtt, nyomtatás közben és nyomtatás után. Nyomtatás előtt, hogy a formát a rajta lévő piszoktól, portól és egyéb idegen anyagoktól mentesítsük. Nyomtatás alatt, hogy a papírosból munka közben az egyes betűkbe, de különösen a klisékbe lerakódó por eltávolíttassék. A gyorsan száradó festékekkel való nyomtatáskor szintén igen szükséges a gyakori formamosás. Végül meg kell mosni a formát nyomtatás után, hogy az elosztás alá kerülő anyagok tiszta állapotban jussanak vissza a helyükre. A formák mosásához csak azok a szerek alkalmasak, amelyek könnyen oldják a festéket; ilyen a benzín és a terpentín. Vannak a két anyagnak a pótlására igen jól bevált mosószerek is. Petróleumot és egyéb zsirt tartalmazó mosószereket feltétlenül mellőzni kell. A formamosás leghelyesebb módja az, ha először kevés terpentinnel, utána lúggal lemosunk és végül alaposan vízzel leöblítjük a formát. A formamosáshoz legcélszerűbb a lőszórkefe; minden mosószerehez külön-külön kefe álljon rendelkezésre. A formát csak köröskörül jól megtámasztott vagy zárókeretbe szorított állapotában szabad mosni. rs

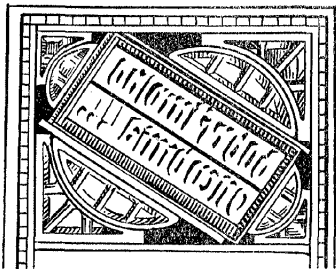
Formázás: a nyomtatásra kész szedés vagy az erről készült stereotíp-lemezek stb. zárókeretbe helyezése és ürtöltővel, valamint szorítóvassal körülrakása. Minden nyomtatványnak a szedése vagy lemezei formázáskor kapják a helyes beosztásukat. Ha több oldalból áll a forma — pl

regényeknél vagy egyéb műveknél —, akkor történik a végleges kilövés, valamint a kötőhézag, fej és margó beosztása is, pontosan a megadott papiros alak-

Amerikai formazó készülék centiméteres beosztással, aminek a célja, hogy ha a gépmester a nyomtatás alatt lévő formát kinyitni kénytelen, úgy pontosan újra visszazárhassa a régi helyére.

jához mérten. Ha az oldalak között a beosztás megtörtént: további ürtöltőkkel kitöltünk minden a zárókereten belül lévő helyet, annyira, hogy utolsóinak még a szorítóvasak is beférjenek. Ügyelni kell, hogy a forma már a záráskor megkapja a helyes beosztást, mert az utólagos beosztási változtatással igen sok

Formazó ürtöltők ferdére állított sorok körülzárásához.

idő vész kárba. Szakszerűen elhelyezett ürtöltők és a szorítóvasak pontos alkalmazása esetén a forma nem lazulhat meg és az esetleges maszatképződés is csökkenthető.

Formázás (matricázás): a nyomdaiparban a klisé vagy nyomtatóforma sokszorosításának az egyik munkafolyamata. Papiros, gutta-perka, viasz, gipsz stb. anyagoknak a nyomóalpra történő sajtolása avagy öntése a célból, hogy az így készült mélyített képű formáról stereotípiái úton öntéssel vagy galvanoplasztikai úton galvanós csapadékkal újból magasnyomtatásra alkalmas klisé, illetőleg lemez készíthető legyen. **ta Formica Máté:** bécsvárosi könyvnyomtató a 17. század első felében. Több magyar munkát nyomtatott, többek közt Pázmány Péter számára is.

Forster Rezső: 1878-ig a budapesti Légrády-nyomdának volt művezetője; ekkor Rácz Ádám miskolci nyomdáját vette meg. A hírlapkiadók társadalmi életében kiváló szerepet vitt. Az 1901-ben alakult Vidéki Nyomdatulajdonosok Országos Szövetségének első elnöke volt.

Foster-féle szedőgép: a szedőgépek őse. Főltalálója a londoni Foster Benjamin volt. 1815 körül már emlegették a találmányát. Ő maga azonban sok költségeskedés után beleünt ebbe a vállalkozásába, s a jobban kifizető festékgyártásra adta magát.

Foszlató: l. Hollandi foszlató.

Fotoantrakotípiá: Sobacchi fénymásoló eljárása; l. Antratifípiá.

Fotoarchetípiá: fotomechanikai sokszorosító eljárás, egy római festő találta föl. A nagyjából a fénynyomtatás elvén alapuló eljárás segédelmével közvetlenül a fotográfiai negatívról pozitív nyomatok készíthetők s ezek művészi hatás tekintetében a heliogravűrökhöz hasonlítanak. Szemcsézetet még közönséges nagyító üveggel sem lehet rajtuk fölfedezni. Egy-egy negatívról állítólag 300 nyomat készíthető. Kísérleteihez a főltaláló valami különleges fotográfiai szarazlemezt használt.

Fotobróm-képek: a brómezüstös fotográfiákat utánzó szürkészínű fénynyomatok elnevezése.

Fotocinkográfia: 1. kemigráfiai úton, a fotografálás segítségével készült könyvnyomdai lemezek; — 2. fotografálás segédelmével előállított cinklemezről való litográfiai nyomtatás.

Fotogalvanográfia: mélynyomatásos előde a későbbeni fénynyomatásnak. A bécsi Pretsch Paul a főtálatálója. Az eljárásnál két rész enyv, tíz rész víz, erős ezüst-nitrát-oldat, gyöngye jódkálium-oldat és kettőskrómsavas kálium keveréke kerül a síma erős üveglapra; a fotográfiai képet aztán rájaviszik, kimosással megduzzasztják, majd jól megszáritják és galvanoplasztikai mását vesznek. A fényérző réteg fölületén — a sajátosság összetétel, valamint a kezelés módja következtében — a finom szemecskék nagy sokasága keletkezik, amelyek féltonúsá teszik a nyomatokat.

Fotoglifia: a. m. heliogravűr (l. o.).

Fotogliptika (woodburytipia): a fotomechanikai úton készült s keményre száradt zselatinreliefet ólomba préselik; erről a később galvanizált domborműről a mélynyomatásos elvei szerint lenyomatokat készítenek, még pedig festék helyett színezett folyós zselatinnal. Az eljárás gyönyörű képeket ad, de hosszadalmas és komplikált.

Fotográfia: alapja, hogy némely vegyület a fény hatására átalakul, s a véle bevont lapon ez átalakulás következtében világosabb és sötétebb foltok változnak, aszerint, amint a fényérző réteget gyöngébb vagy erősebb fényhatás érte. A fotografálás sötét kamara (camera obscura) segítségével történik; ennek a tárgy felől eső oldalán ü. n. objektív (l. o.) van, amely a tárgyról visszaverődő fény sugarakat összegyűjti és a kamara hátsó oldalán levő fény-

érző lapra vetíti. A fényérző lapot azután vörösvilágítású helyiségben ü. n. előhívó fürdőben áztatjuk, majd pedig nátrium-tioszulfátban állandósítjuk. Az így készült lap a negatív (l. o.). — A fotografálásnak napról napra növekvő fontos szerepe van a sokszorosításban (l. Fotomechanikai sokszorosító eljárások).

Fotográfiai műnyomat: a könyvkiadóktól használt új grafikai mestersz. Egyszerűen fénynyomatot jelent.

Fotográfiai nyomtatás: A nyomtató-eljárásoknak három csoportja (magas-, mély- és sík- vagy lapos nyomtatás) mellett sokan film- vagy fotográfiai nyomtatás címen egy negyedik csoportot is fölállítottak, belesorozva a fénynyomatást is.

Fotografikus szedőgép: l. Fény-szedőgép.

Fotogramm-képek: az ibolyaszínű fotográfiai tónussal készült fénynyomatok itt-ott használt neve.

Fotogravűr: l. a heliogravűr (l. o.) igen gyakori elnevezése; 2. a franciák gyakran így hívják az autotípiát (l. o.) is.

Fotogravűr-utánzat: a könyvkiadók körében forgalomba került új grafikai mestersz. Egyszerűen fénynyomatot jelent, amelynek papirosára előzetesen rásajtolták a heliogravűrrel jellemző mélyített keretet.

Foto-guilloche: gyakran így nevezik az addírozó másológépek (l. o.) munkáját.

Fotokemigráfia: az az eljárás, amikor a fotográfiai negatívról fényérző papirosra pozitív képet másolunk, s ezt a cinklemezre átnyomva, a kemigráfia megszokott módján könyvnyomdai klisé készítenek. Lehet a pozitív képet közvetlenül a lemezen is előállítani, ebben az esetben azonban az utóbbinak kell fényérző réteggel bevonva lennie.

Fotokollográfia, fotokollotípiá: a fénynyomásnak főképp a franciák-nál használt megnevezése.

Fotokolor: a fotomechanikai úton-módon készült színes képek gyakori elnevezése.

Fotokróm-eljárás: a zürichi Orell, Füssli & Co. műintézetének egy a fotolitográfiai technikák csoportjába sorozható eljárása. A szemcséssé tett követ aszfaltoldattal vékonyan bevonják, s a főlvetelhez használt negatív alatt megvilágítják. E másolás tartama a kép karakterétől és a fény erősségétől függ. A képet azután benzinnel kevert petróleummal avagy terpentinolajjal előhívják, majd pedig begumozzák a követ s maratással a nyomtatásra alkalmazhatóvá teszik. Ugyanilyen módon, ugyanannak a féltónusos negatívoknak a fölhasználásával s különböző idejű exponálásával készülnek a szintónusok is. Az ilyenforma módon készült képek igen finom szemcsészetűek és a színes fénynyomatokhoz hasonlóak voltak.

Fotokrómia: a bécsi Ingerer és Göschl cég példájára így nevezik sokan az autotípiákról való színes nyomtatást.

Fotokromográfia: a grafográfia segítségével készülő színes litográfia.

Fotokromotípiá: a három- és négy-színnyomtatásnak és citokrómiának összefoglaló elnevezése. A nyomtatás autotípiái színlemekről történik. Ezek fölbonthatása a fotografálásor színes fényszűrőkkel történik; a violaszín szűrő például csupán a kép sárga részzeit engedi a főlvételi lemezre hatolni, a zöldszínű a vörös és a narancsszínű szűrő a kék részleteket.

Fotoliptofono: a. m. beszélő könyv. 1935-ben mutatták be az angol sajtó képviselői előtt; olyan új készülék, amely gramofonlemezek helyett közönséges újságpapírt-keresze veszi föl a beszédet vagy

zenét. Hogy a papiros ne romol-jék, a lejátszáshoz tú helyett vil-lamos fényugarakat használnak, amely fényérző cellát hoz műkö-désbe, mialatt a papiros a fém-hengeren forog. Egy 45×50 cen-timéter papirosfelületet 5–6 per-cig lehet játszani. A főlvételek készítése olyan egyszerű és olcsó, hogy lehetővé teszi majd a «be-szélő könyvek» tömeges készitét-sét, amelyekben minden szereplő egyéni hangon beszél majd.

Fotolitográfia: a litográfiai indirekt eljárások gerince. Lényege, hogy a zselatinnal bevont s azután krómzott papirost valamely grafográfia üvegnegatívján át megvilágítják, majd zsiros festékekkel jól behengerlik, lan-gyos vízben előhívják — amely alkalommal csak a fény érte helyeken marad meg a festék — s aztán a litográfiai köre, cinkre vagy alumíniumra átnyomatják. A «zsiros kópianak» eme használatához különböző aprólékos újításokat és javításokat jelentő sokszáz szabadalom tapad. Újab-ban a fotolitográfia helyébe az offset (l. o.), különösen ennek egy fajtája, a kolor-offset ígér-kezik lépni. bv

Fotolízis: vegyületeknek fényha-tásra beálló bomlása.

Fotomechanikai egyengetés: lásd Egyengető eljárások.

Fotomechanikai sokszorosító eljá-rások: Történetük elválaszthatatlan a fényképészetétől. Az első lépést ennek fölfedezése terén a német Schulze tette, aki 1727-ben a klórezüstnek a fény iránt való érzékenységét felfedezte és meg-állapította, hogy a nap fénye az egyes kémiai anyagok színét meg-változtatja. Egy további lépést tett Wedgewood akkor, amikor a kamera obszkura segítségével az annak nyílásán át behatóló fény-kévet ezüstóval bevont papirosra vetítette, melyen a felveendő kép-ről behatóló és különböző erő-ségű fényugarak, habár homá-

lyosan is, de mégis felismerhető képet létesítettek. A képek rögzítésének módját a francia Niépce 1827-ben találta fel. 1851-ben az angol Fry a nedves kollódium-eljárással lépi meg a világot. Ez eljárás szerint a kollódiumot különféle jód- és brómsókkal keverték s ezt üveglemezre öntve és egyenletesen elosztva megdermedni hagyták. Az így előkészített üveglemezt ezüsthidrógenben érzékenyítették. A kamera obskuraiban elhelyezett és a fény hatásának kitett üveglemezt exponálás után vegyi eljárásokkal előhívta, erősítette és állandósította. A kemigráfiai iparban ez az eljárás mind a mai napig használatos, de az így kikészített lemez csekélyebb érzékenységnél fogva kizárólag csak vonalas rajzok (fotótipia) fényképezésére alkalmas. E lemezek kizárólag a kék, illetve a viola sugarakra érzékenyek és ép ezért csak fekete-fehér rajzok sokszorosítására használhatók. A nedves eljárás kisebb érzékenysége miatt tökéletlen volt és a fotokémikusok arra törekedtek, hogy egy érzékenyebb réteget száraz állapotban állítsanak elő. Ezt a törekvést siker koronázta és 1871-ben az angol Maddox feltalálta a brómezüst-emulziót. A fotokémiai találmányoknak tökéletesítését a fényképezőgépek tökéletlen optikai berendezése hátráltatta. Petzval József magyar születésű tanárnak sikerült legelőször a fotográfia céljainak megfelelő lencsét (objektívet) szerkesztenie. A szerény tudós találmánya a német Voigtländer céghez jutott és ez azt tökéletesítette; ez még ma is alapja a fotográfia céljait szolgáló objektív-szerkezeteknek.

A fényképezésnek a kemigráfia szolgálatába állítása az 1870-es évben az osztrák államnyomda szolgálatában álló Angerer Károly nevéhez fűződik. Miután a vonalas rajzok fényképezése és klisírozása a nedves eljárás útján meg-

oldatott és már zavartalanul folyt, a következő kérdés az volt, hogy miképpen lehetne valamely fényképet vagy féltónusos rajzot úgy lefényképezni, hogy arról a magasyomtatás céljaira alkalmas klisé lehessen előállítani. Az első kísérletet az angol Talbot végezte oly módon, hogy egy posztó-szalakból készült, rendkívül finom hálón keresztül egy diapozitívet fémre másolt, miáltal sikerült elérnie, hogy a diapozitívké tónusait pontokra bontotta fel. Ezzel az autotípia alapelvét megoldotta. Természetesen a gyakorlatban ez a kezdetleges eljárás még nem volt átültethető. Akadtak úttörők, akik különböző kísérletekkel eljutottak egy papírosan húzott vonalas hálózhoz, amelyet lefényképezve, az üveglemezen így egy hálót nyertek. Ezt az üveglemezt fényképezőgépben a fényérzékeny lemez elé csatolták és azon keresztül fényképezték le a tónusos eredetit. Az ily módon készített hálók azonban csak egy irányban haladó vonalakból állottak. Az angol Swan volt az első, aki az ilyen vonalas hálót oly módon alkalmazta, hogy a megvilágítás (expozíció) idejét ketté osztotta. Az első félidőben a hálót úgy állította, hogy annak vonalai a vízszintes, míg a második félidőben a függőleges irányban húzódtak. Az ilyen módon készített autotípiái főlvételek hosszú ideig voltak használatban, míg nem Lévy M. (Philadelphia) az üvegrasztort forgalomba nem hozta. Lévy ezt a problémát a következőképpen oldotta meg: egy automatikus gép segítségével két különálló üveglemezre ellentétes irányban menő vonalakat véssett, az üveglapokat összeragasztotta és így a még ma is használatban levő üveghálóval (raszter) gazdagította a kemigráfiát.

1880-ban sikerült dr. Albertnek (München) egy emulziót előállítania, amellyel nagyszerű eredmé-

nyeket ért el. Az emulzióval készült felvételeknek a nedves eljárással szemben előnye, hogy lényegesen érzékenyebb és ezáltal tökéletesebb és nyugodtabb képet ad. Lényegesen elősebb a raszterképződés, a másolás fedése sokkal ellentállóbb és végül az emulzióknak színérzékenysége, «ortokromiája» lehetővé teszi a három- és négy színű kliséhez szükséges részfelvételek készítését is. Az emulzió, melynek rétege brómezestből áll, nem sokkal érzékenyebb, mint a nedves eljárás jódezőstrétege. Ezért az emulzió használata csak érzékenyített (szenzibilizált) állapotban lehetséges. Fényérzékenysége így 10–12-szer nagyobb, mint a nedves kollódiómé. — Az autotípia tökéletesítésével lépést tartott a három- és négy színű klisék előállítására is. Dr. Albert volt az, aki ezt a kérdést 1876-ban megoldotta. A három részlemez fotográfálásához a nyers emulziót különböző festékanyagokkal színezte. A három színű nyomtatás alapelve, hogy a színes eredeti után három felvétel készül, melyek közül az egyik a sárga, a másik a vörös és a harmadik a kék részt állítja elő. A színek jobb elválaszthatósága végett a három részlemez a lencsébe illesztett szín-szűrőkön át fotográfáljuk. A szín-szűrők feladata, hogy csak bizonyos fénysugarakat engedjenek át, hogy azok a fényképlemezre hatással lehessenek, viszont másokat abszorbeáljanak (elnyeljenek), hogy a lemezre csak részleges hatást gyakorolhassanak. A kék részlemez készítésénél, a vörös színek iránt érzékeny emulziót, vörös szűrővel használunk. A vörös részlemez készítésénél a zöld színek iránt érzékeny emulziót zöld szűrővel használunk. Sárga részlemezénél kék, illetve lila szűrőt használunk. A három részfelvételtől készült, sárga, vörös és kék színekre bontott klisék egymásra nyomtatva, a három alapszín ke-

verékével, az egyes színek különböző erőssége és intenzitásával adják az összes többi színeket és így a sokszorosítandó kép hű mását. A három alapszín mellett gyakran még egy negyedik, a fekete szín is kívánatos. Ebben az esetben a negyedik részlemez is el kell készíteni, amely az eredeti rajznak semleges szürke és fekete tónusait van hivatva visszaadni. A kemigráfia részére autotípiái felvételeket, az utóbbi években tökéletesített szárazlemezekkel is lehet kifogástalanul előállítani, ezek azonban magas árunknál fogva nem igen használatosak. Egyetlen nagy előnyük az emulzióval szemben, hogy a fényképész már a kész lemezeket kapja és megtakarítja a lemez preparálását és az ezzel járó munkát.

Fotométer: a fényerősség mérésére szolgáló készülék.

Fotomezzotínto: l. Fotogravűr.

Fotomontázs (photomontage): fotográfiai részleteknek olyan módon való összeszerelése, hogy a több fotográfiából álló kép egyetlen egységes képnek lássék. Ügyelni kell ilyenkor a kép tónuskülönbségeire, hogy az egybeolvadjon a körülötte lévő tónusokkal. Az erős kontraszthatások keverése is ugyanakkor előfordul. A fotomontázs az 1920 körüli forradalmi idők nyugtalanságából fakadt, amely megbontva a fénykép egyhangúságát, mozgást, frisséget igyekezett belevinni a fotóba. Oroszországból indult ki, azonban a németek voltak az elsők, akik átvették. Az oroszok hatásosabban, bátrabban alkalmazták. Nálunk is szép számban látni művészi fotomontázst.

Fotostereotípia: a fotográfiai zselatinrelieftől gipszmatricát készítenek, s ezt a stereotípia szokott módján kiöntik. Ritkán alkalmazott eljárás.

Fotosztigmográfia: az autotípiának egyik, ritkábban használt elnevezése.

Fototípiá: a fotográfia segedelmével készült vonalas klisék általánosan használt összefoglaló elnevezése. Franciaországban a fénynyomást nevezik így.

Fototopogravür: a párizsi Noi fotolitográfiai eljárása; főleg térképek nyomtatására alkalmazták.

Fotoxilográfia: A fényképezést főtálalása könnyebbséget hozott a fametszés technikájába, amennyiben azóta a fametszőnek az előnyomatkeppen szolgáló rajzot egyszerűen csak rá kellett fotografálnia a fényérzővé tett fadüra. Régebben le kellett azt rajzolni, s azután fárauságos, hosszadalmas eljárással újból átmasolni a fára. Ha a fametsző munkája közben az említett módon segítségül hívja a fotográfiát is: az eljárásnak fotoxilográfia a neve.

Foucher-gép: 1. Komplet betűöntő gép.

Fowler-féle mechanostereotípiá: a baltimorei Fowler által 1895-ben főtálalt matricá-sajtoló szerkezet, amelynél az acélbélyegek kemény ólomlapba préselődtek, s ez ólomlapról készült azután a stereotípiái lemez.

Főbizalmi-testület: 1. Nyomdai bizalmiférfiak rendszere.

Füdő festékek (takaró festékek): 1. Könyvnyomdai festékek.

Főgépmester: a nyomdai géptereni főügyeletével és az ottani munkavezetésével megbízott, rendszerint jelesebb szakképzettségű gépmester.

Föl- kezdetű címszavak esetleg a «fel-» kezdetűek közt találhatók.

Főlhúzás: valamely kollégának oktan bosszantgatása; éppenséggel nem nyomdász specialitás, habár a nyomdákban is erősen divatozott. A lipcei nyomdászrendtartás már a 17. században tilalmazta az ilyen «főlhúzást» és 2 forintnyi bírsággal büntette.

Főtületli arány (színeké): 1. Színfőtületek aránya.

Főnix-lapok: a Komáromy Mihály ügyvédőtől főtálalt, a hektográf-

masszához hasonló anyaggal bevont másoló-lapok.

Főnnálló betűk: 1. Lettres supérieures.

Főnökegyesület (angol, a 16. században): 1. Stationers' Company.

Fővárosi Könyvnyomda: 1893 a Podmaniczky uccai «Fővárosi könyvnyomda, vonalozó és könyvkötő részvénytársaság» megalapításának az ideje. A világháború után Róvó Aladár könyvnyomdájával egyesült s Lovag uccai saját házába költözött. Róvó Aladár most a vezérigazgatója.

Fragmentum (latin): a. mint töredék, valamely irodalmi műnek része.

Fraknól Vilmos: címzetes püspök, történetíró; szül. 1843-ban, megh. 1924-ben. Nagyarányú történetírói munkássága keretében sok nyomdászattörténeti adalékot tárt föl; ő derítette ki, hogy az első magyarországi nyomdát nem Geréb László, hanem Karai László alapította meg, nagy áldozatkészséggel hozva föl Rómából Budára a tehetséges tipográfus Hess Andrást. Zaklatott életű őstipográfusunkról, Huszár Gálról is értékes tanulmányt írt.

Fraktúr betű: annyi mint törött betű; a francia eredetű gót betűből német talajon keletkezett és pedig úgy, hogy a gótikus betűre biggyesztett fejceskék meg lábacsákat oldalt görbítették.

Francesco da Bologna: velencei rézmetsző a 15. század végén. Ővele metszette Manuzio Aldo az első kurzív betűtípust. Némelyek szerint Francesco ekkor Petrarca kezeirását vette alapul a művéhez, mások szerint csak az akkoriban Rómában divatozott kancelláriás írást utánozta.

Franc-Tireurs de la Presse: így nevezték a párizsi kommun szedőkből és újságírókból alakított zászlóalját. Az 1871 májusi harcokban egy szálíg elhullottak.

Frankenthall gépek: az ilyen nevű nyomdagépgyár gyártmányainak

közös és általános elnevezése. Találkozunk velük a nyomdaipar minden ágában.

Frank Lajos: szül. 1867-ben Szeccen, Pozsony megyében, Pozsonyban tanulta a betűszedést; 1886 elején szabadult föl. Könyvalakban megjelent önálló munkái: «Az idegen szavak elválasztása» és a «Szedőgépek».

Franklin Benjámín: az Egyesült Államok egyik legnagyobb államférfia. 1706-ban született, s a könyvnyomtatás mesterségét tanulta. 1728-ban ő maga is nyomdát nyitott Philadelphiában. Államférfiúi dicsősége delezőjén is büszkén mondta magát nyomdásznak. Megh. 1790-ben.

Franklin-Társulat: magyar irodalmi intézet és könyvnyomda Budapesten. A nyomdai vállalatnak a közel 150 esztendeig virágzott Landerer-család (l. o.) pesti tipográfiaja az őse. A kiadói vállalatot Wigand Ottó alapította Kassán 1816-ban, ugyanő folytatta 1827. évtől Pesten; 1832-ben Heckenast Gusztáv vette át, 1840-ben Landerer Lajos belépésével a vállalkozás cége Landerer és Heckenast lett s az volt 1863-ig. Innen kezdve 1873-ig Heckenast Gusztáv egyedül volt főnök. 1873-ban a nyomdavállalat Franklin-Társulat címmel részvénytársaságga alakult. A nyomda vezetője ekkor a kitűnő szakember Hirsch Lipót (l. o.) lett. Mostani vezérigazgató: Péter Jenő (l. o.).

Fraser-féle szedőgép: a hatvanas években szerkesztette meg az edinburghi Fraser Alexandre. Két különálló részből áll: a szedő- és osztógépből. A szedőgép három fő részre oszlik: az első a gép felső részén vízszintesen elhelyezett betűtartó, amelyből a billentyű megütésére egy tolóhenger a kívánt betűt a gép második szakaszába, a függőlegesen álló lantformájú betűtovábbítóba tolja. A harmadik rész a gyűjtő, ahol a betű talpra állítva sorzódik egymás

mellé, amíg a sorjázóforma szerkezet meg nem telt. Ekkor a szedés hajóra emelendő s a rendes kézi szedés módjára kizárható. Az osztógép e szerkezetnek a fordítottja. — A Fraser-féle gépek főleg Angliában meg Amerikában kerültek használatba. Ötvenhatvan példány működésben volt belőlük még e század elején is.

Fratres Vitae Communis: a. m. közös életre egyesült testvérek rendje. A középkorban a kéziratok másolása, később pedig a könyvnyomtatás terén nagy tevékenységet fejtett ki Hollandiában és Németország több városában. Gutenberg elvillei nyomdája is az ő kezükre került a Bechtermünze testvérek halála után. A rend alapítója Groot Gerhard volt 1370 körül.

Frauenheim János Henrik: Kassán 1723-tól 1736-ig könyvnyomtatós-kodott.

Frantlinger Gergely: Heltai műhelyében sajátította el a nyomdászat mesterségét s Wintzler Márton halála után (1576-ban) Heusler Márton nagyszabású nyomdászal együtt működött; majd ezt követően 1578-tól 1580-ig önállóan.

Frecskay János: magyar nyelvtudós. Az akadémia megbízta 1886-ban a «Mesterségek szótára» megírásával. Megjelentek — egyebek közt — a könyvnyomtatás, betűöntés, fametszés és formametszés mesterszoi.

Frekvencia: a különféle rendszerű elektromos áramok egy időegységre, rendszerint 1 másodpercre eső periódus-számát jelenti.

Freund Jenő: a Világosság Könyvnyomda Rt. ügyvezető igazgatója. 1898-ban érettségizett. 1899 elején Pollák Simon mellett a Fővárosi Könyvnyomda Rt. tisztviselője lett. 1905-ben irodavezetőnek lépett be az akkor alapított Világosság-nyomdába. Később cégvezetője, 1921-ben pedig igazgatója lett a vállalatnak. A

Nyomdász-Egyesület szaktanfolyamain értékes előadásokat tartott. 1927-ben megjelent szakkönyve: «Papiros a grafikában» (a Grafikai Művészetek Könyvtára VI. kötete). Lexikonunknak is munkatársa.

Frey János György: a nagyszombati nyomda vezetője 1695 körül.

Friburger Michael: Párizs legelső nyomdászainak egyike. 1470-ben ment oda Geringgel és Crantz-cal. 1478-ban visszatért hazájába, Németországba.

Fries József: Besztercebányán született, Tóth Lajos miskolci tipográfiajában tanult 1842-től; majd Pesten dolgozott Kozma Vazulnál. 1849-ben Debrecenben, Szegeden, Aradon a hivatalos «Közlöny»-nél; 1854-től Herz János faktora volt; 1859 vége felé a debreceni városi nyomda provizora lett. Teljes 40 esztendeig állott e nyomda élén.

Friebel Theodor: német betűmetsző. A hetvenes években spirálisokból, kicsiny levélkékből és mindenféle pirinyó mértani figurákból álló olyan sorozatot tervezett, amely alkalmas volt egyszerű nyolcadpetites vonal képének a megélénkítésére. Friebel példáját csakhamar követték mások is, s a kilencvenes évek közepén már mindenik betűöntődének megvolt a maga ilyesféle sorozata.

Friedl Adám János: a nagyszombati nyomda ügyvezetője 1690-től 1693-ig.

Friesner Andreas: Lipcse város őstipográfusa. Korábban Nürnbergben dolgozott a szintén tudós Sensenschmid nyomdással. 1479-ben a lipcsei egyetemre a teológia tanárának hívták meg, s nyomdát is vitt oda magával. 1504-ben halt meg.

Frigyes (II.): dán király, született 1534-ben, megh. 1588-ban. Szabad idejét nyomdászkodással töltötte a maga jól berendezett kis tipográfiajában. Példáját követték a dán nagyurak is, s csakhamar az

ilyen műkedvelés célját szolgáló nyomdáknak egész sora keletkezett.

Frikciós kalander: I. Tapétanyomtatás.

Frikciós nyomtatás: a tapéta-nyomtatásban tulajdonképp fényesítő eljárás; a tapétát különböző gyorsasággal forgó acél- és papíros-henger közt eresztik át, amittől a nyomatnak igen szép fénye lesz.

Frisch Árpád: szül. 1883-ban Budapestben, ahol 1900-ban szabadult föl. Hosszú ideig tartó vándorlás után a fővárosba tért vissza, ahol élénk részt vett a szervezeti életben. Allandó munkatársa lett a Typographiának; több tanulmánya jelent meg más lapokban is. Alelnöke volt a Korrektorok és Revizorok Körének. 1919 óta mint a Népszava belső munkatársa munkálkodik.

Frisch-féle ívberakó: Gerő Lajos, a Pallas nyomda volt igazgatója szabadalmaztatta 1896 körül. Légszívó karok vitték az ivet az ivfogóig.

Friz: szalagos dísz; lehet figurális vagy ornamentális. A könyvnyomtatásban ilyen a homlokléc (l. o.) is.

Frobenius Johannes: tudós nyomdász a svájci Baselben 1491 óta. Betűöntődéje európszerte híres volt; a nonpareille fokozatú betűtípusokat ő öntötte meg először. 1527-ben történt halálakor az üzem fia, Jeromos vette át, apja szellemében dolgozva 1563-ig, közben sógorát, Episcopius Miklóst is társául fogadva.

Frontispiece (angol): a. m. épület-ormozat. Illusztrált műveknek az első lapját, mely többnyire a műben foglaltakra vonatkozó jelképes ábrázolásokkal van díszítve, szintén frontispiece-nek hívják.

Froschauer Kristóf: hírneves zürichi könyvnyomtató a 16. században; tömérdek szép könyvet nyomtatott hosszú élete folyamán. Az ő nyomdájából lett a most főképpen értékpapiros- és bankönyo-

matairól nevezetes Orell, Füssli & Co. cégű nyomda.

Fröhlich Samu: szül. Budapesten 1878-ban. Főlszabadult Budapesten. Több fővárosi nyomdában való kondicionálás után a Világosság nyomdába került, hol jelenleg is működik mint gépmester. Igen élénk szakkulturális tevékenységet fejtett ki a megszünt Szakkörben, tagja volt a Grafikai Szemle és a Gépmester szerkesztő bizottságának. 1918-tól a Segélyző Egyesület egyik könyvtárosa.

Fuchs János: Benknerrrel és Honter János könyvnyomatóval megalapította az első erdélyországi papirosalmot 1546-ban. Papirosán hol Brassó város címerét, hol pedig egy róka körvonalaait látjuk vízjegyképpen.

Fuchs Zsigmond: szül. 1853-ban. 1870-ben mint gépmester szabadult föl a pesti Deutsch-féle nyomdában. 1872 és 1873-ban Bécsben, majd Budapesten a Légrády-, később a Schlesinger-féle nyomdában dolgozott. 1888-tól a Pallas-nyomdában volt főgépmester. Elnöke volt a Gépmesterek Szakbizottságának, alelnöke a Könyvnyomdászok Szakkörének és a Grafikus Művezetők Egyesületének. A Szakkör szaktanfolyamán 1901 óta rendszeresen tanított. Szerkesztette a «Gépterem» című monumentális könyvet. Önálló műve: «Színes festékek a nyomdászatban». Nagyszámú értékes szakdolgozata jelent meg a Magyar Nyomdászatban, Grafikai Szemlében, Magyar Nyomdászok Évkönyvében, Nyomdász-Evkönyv és Úti Kalauzban és a Szakbizottsági Ertesítőben. Meghalt 1931-ben.

Fugger Wolfgang: 15. századbéli neves német szépiró, Rockner Vinzenz tanítványa.

Fundamentum: I. Alapváz és Nyomóalap.

Fűrőgép: a betűmatrica készítéséhez újabban használt igen finom

és érzékeny eszköz, amely egy az eredeti betűrajzról csinált sablon után — félig-meddig automatikusan dolgozik.

Fust János: Gutenberg üzlettársa; valószínűleg a 14. sz. végén született, megh. Párizsban 1466-ban. 1450-ben szövetkezett Gutenberggel, hogy őt a 42-soros biblia elkészítésében anyagilag támogassa, de mikoriban a mű befejezéséhez közeledett, kiszorította Gutenberget a közös nyomdából, hogy azt Schöffer Péterrel, aki időközben önül vette leányát, tovább folytassa. Az elkészült bibliával azután Párizsba utazott, hol azt jó áron eladta. Tévedésből őt sokan azonosították Faust János doktorral, a híres bűvésszel. Párizsban be is zárták az őrdöggel való cimborálás gyanúja miatt, mert sok példányban eladásra kínált bibliájáról nem hitték, hogy emberi kézzel lehetett azokat elkészíteni. Csak amikor fölfedte az új találmányt, bocsátották szabadon.

Futurizmus: századunk elején az olasz Marinetti által megindított széleskörű művészeti áramlat. Aból a fölfogásból indul ki, hogy az élet értelme a folytonos változás, a szakadatlan mozgás, az előretérés, a jövő felé törtetés.

Függőleges gyorsajtó: I. Nyomtató automaták.

Fülöp József: szül. Miskolcon 1891-ben; ugyanott tanulta a gépmesterséget a Forster-féle nyomdában. 1908-ban történt fölszabadulása után élénk része volt a nyomdásztársadalmi mozgalmakban. A miskolci nyomdaipari továbbképző szaktanfolyamnak előadója is volt.

Fűstkép: a fametszetekről vett próbanyomat.

Fűthető hengerek: I. Festék melegítése.

Fűzés: a hajtogatott ív összekapcsolása fonállal vagy dróttal abból a célból, hogy az ívek maguk között is és a könyvtömb-

ben is egyesítve legyenek. A fűzés előmunkálata a kötésnek avagy broszúrozásnak, mely esetben az íveket gaze-ra, szalagra vagy kötőfonálra fűzik. Az úgynevezett hollanderezéskor az íveket csak önmagukban fűzik, de egymással nem kötik össze.

Fűződrót, fűzősodrony: a könyvkötészeti fűzőgépek munkájánál alkalmazott különböző vastagságú drót. Jól cinnezettnek kell lennie, hogy a véle fűzött könyvben meg ne rozsdásodjék, ami a könyvkötői csiriz, a nedvesség és a papírosban is meglévő szabad savak hatására túlon túl gyakran megtörténik.

Fűzőgépek: a könyvek fűzését mechanikus módon, dróttal vagy

fonállal végző, részleteikben különböző könyvkötészeti segédgépek. L. még Fűzés, Fűződrót és Fonalas fűzőgép.

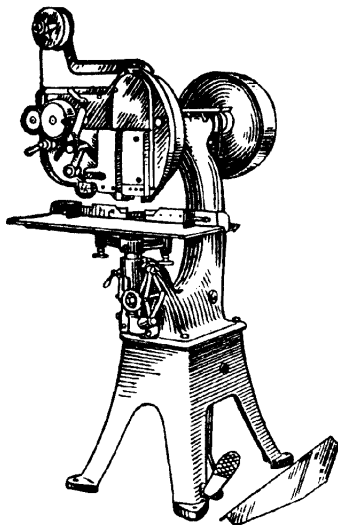
Fűzőláda: a kézi könyvkötéskor használt eszköz. Keményfából való deszkalap, amelybe két csavarmentes oszlop van függőlegesen beleerősítve; fölette keresztben elhelyezett léceket látunk, amely le és föl mozgatható és amelyre a függőlegesre feszített fűzőszalagok vannak erősítve. A hajtogatott ívet hátsó élével a szalagokhoz tolják, s fonállal a szalagokhoz varrják.

Gabor: betűnagyság régi megjelölése. Stenglin Jeremiás augsburgi betűöntő 1693-ban megjelent árjegyzékében van szó róla. A mai tipográfiai számítással vagy 48–52 pontnyi nagyságú betűtípus lehetett.

Gábor Döme: szül. Aradon 1868-ban. Szedőtanuló 1880–84-ig Réthy Lipót aradi nyomdájában. 1893-ban Budapestre ment és 1905-től 1920-ig a «Népszava» szedője. A Jótékonyági Kör, a Szakegyesület és Anyaegyesület választmányi tagja és jegyzője. 1899-től 1905-ig az országos végrehajtó bizottság tagja, 1905-től kezdve a Budapesti Hírlapszedők Köre elnöke és két ízben elnöke, 1919-ben az árszabálytárgyaló 10-es bizottság előadója. 1921 óta a Romániai Grafikai Munkások Szövetségének tiszviselője.

Gábrriel József: szül. 1862-ben Temesvárt. 1874–78-ig ugyanítt volt szedőtanuló. Temesvárról csakhamar Bécsbe ment, honnan visszatérve, évtizedekig tevékeny irányítója volt a bányai nyomdászmozgalmaknak. Evéig szerkesztője volt az «Arbeiter-Zeitung» temesvári munkás napilapnak. 1920-ban Temesvár szenátorává választották s 1922-ig képviselte

Drótfűzőgép

- a szociáldemokrata pártot a román parlamentben. 1928-tól 1932-ig városi tanácsos. 1891-ben megírta a temesvári nyomdászati 40 éves, 1911-ben 60 éves történetét, 1928-ban pedig a Bánság munkásmozgalmának 50 éves történetét. Ev-tizedekig titkára, majd pedig elnöke volt a temesvári szervezetnek. Jelenleg nyugalomban van.
- Gábrriel Károly:** szül. Budapesten 1877-ben. 1890–93-ig gépkestertanuló a pesti Heisler-nyomdában. Dolgozott a Kosmos, Czettel és Deutsch, Hamburger és Birkholz cégeknek; 1900-ban Drottleff József nagyszabeni könyvnyomdájába ment főgépkesternek. 1912 óta állandóan Kolozsvárt dolgozik. Már 1908-ban elnöke volt a nagyszabeni kerületnek, 1912-től a kolozsvári kerületnek, 1919-től pedig a Romániai Grafikai Munkások Országos Szövetségének az elnöke.
- Galdosch Rudolf:** szül. 1883-ban Bukovinában. 1901-ben mint szedő szabadult föl. Dolgozott Teschenben és Németország több városában. 1905-től Csernovicban lakik, ahol a bukovinai szervezeti élet szálai az ő kezébe futnak össze.
- Gallarde:** a 8 pontos betűnagyság neve a franciáknál.
- Gallardotípiá:** l. Szemcsés autotípiái eljárások.
- Gál Benő:** szül. Budapesten 1879-ben. Mohácson tanulta a betűszedést 1893-tól 1897-ig, majd Budapesten dolgozott több nyomdában. 1911-től 1917-ig az OTI tisztviselője, 1909-től 1918-ig a Szövetkezeti Ertesítő szerkesztője. 1917-1918-ban a Magántisztviselők Szövetségének hivatalnok. 1923-tól a Szakszervezeti Tanács titkára. 1920 óta ő készíti a drágasági indexet. 1925 óta városmaty. Szépszámú szociális tartalmú írása jelent meg. Lexikonunknak is munkatársa.
- Galjart:** a 8 pontos betűnagyság neve a hollandusoknál.
- Gallasechek Georg:** a bécsi állami nyomdának szedője. Több mint 100
- esztendeje valami egyesített gyorsan szedő, nyomtató és osztó apparátuson dolgozott, amelyről bővebb adatok azonban hiányznak.
- Gál László:** Kapronczai Nyerges Ádám halála után, 1786-tól ügyvezetője a marosvásárhelyi ref. kollégium nyomdájának.
- Gall Frigyes:** felelős faktora 1717-től 1731-ig a nagyszabati nyomdának.
- Gallen:** francia mechanikus, az első matricasajtoló gép, az 1844-ben bemutatott »Coptotype» (l. o.) társfőltalálója.
- Gally Merritt:** a róla elnevezett tégelyes sajtó főltalálója. 1873-ban matrica-sajtoló gépet szerkesztett. Ő volt az első főltaláló, aki a sorok zárását ékforma egységekkel próbálta megoldani. Ez a Kolumbusz-tojásra emlékeztető találmánya döntő jelentőségű lett a későbbi betűket szedő és sorokat öntő gépek sikerülténél. 1898-ban Gally ismét megpróbálkozott egy szedőgépfajta konstruálásával; ezzel az újabb szedőgépével egyes betűket öntött, amelyeket sorra egyesítve: tömör lábat öntött aztán alájuk.
- Gally-rendszerű tégelyes sajtók:** Az 1869-ben főltalált Gally-sajtó sokkalt erősebb és tömörebb a Libertynél, vagyis az ú. n. amerikai sajtonál. Főképpen az különbözeti meg tőle, hogy szedésfundamentuma függőlegesen s mozdatlanul áll; a tégely pedig majdhogyan nem vízszintes helyzetből munka közben előbb függőleges állásba helyezkedik s aztán siklik csak neki a fundamentumnak. Ez a szedést hordó fundamentum s a gép alapzata egybe van öntve, ami maga is egyik biztosítóka a gép szilárdságának. A Gally-rendszerű tégelyes sajtóknak újabban már igen sokféle fajtáját gyártják; népszerűségüket főleg annak is köszönheték, hogy autotípiák, kisebb-nagyobb terjedelmű színes tónusok, tipo-

gráfiai dombornyomatok előállítására, sőt a nagyobb sajtók cartonage-munkára is elég alkalmasak.

Galván-elem: az első- és másodrendű vezetőknek olyan kombinációja, mely zárt körben elektromos áramot ad.

Galvánó: l. Galvanotípa.

Galvanoglyfia: régi találmány a lemezkészítésre. Abból áll, hogy valamely mélynyomatásos vésetet hengerrel befestékeznek, de úgy, hogy a mélyedésekbe ne jusson festék. Közbeeső megszáradások után a befestékezést 8–10-szer is megismétlik, vagyis mindaddig, amíg a rajz nem eléggé mély ahhoz, hogy könnyvnyomató sajtón sokszorosítható galvanoplasztikai mását vehessék.

Galvanoglyftika: a guilloche-gép valamely mélynyomatásos vésetét hengerrel befestékezzük, de úgy, hogy a mélyedésbe ne jusson festék. Közbeeső megszáradások után a festékezést sokszor megismétljük, mindaddig, amíg a rajz elég mély ahhoz, hogy könnyvnyomó sajtón jól nyomtatható galvanoplasztikai mását vehessük.

Galvanográfia: a müncheni Kobell Fr. eljárása. Lényege a következő: Ezüstözött rézlemezre sötét festékkel — mondjuk okker és lenolaj keverékével — ráfestik a sokszorosításra szánt kép pozitív mását, s mikor ez megszáradt: begrafitozzák; ezután a lemezt befüggesztik a galvános rézfürdő katód (negatív) sarkára, s bekapcsolják az áramkört. Midőn a lemezre már elég réz rakódott le: kivesszik a fürdőből, s óvatosan leválasztva róla a vörösréz-réteget, ezt ólommal aláöntik. A másolat mélyebb részei az ezüstös lap festékkel bevont, a kiemelkedők pedig a festetlen felületeinek felelnek meg. A másolatot lemezzől mélynyomató sajtón pár száz jó levonat készíthető,

Galvanokausztika: magasnyomatóformák maratása megfelelő sóoldatok és elektromos áram (egyenáram) segítségével.

Galvánókról való nyomtatás: ilyenkor a festékünk valamivel tömöttebb legyen, mint az eredeti autotípai lemezzől való nyomtatás alkalmával, mert a galvanónak nem egészen olyan mélyek a pontközei, mint az eredeti klisénél, s a puha festék ennél fogva hamar piszkítana, a raszterközöket betömné.

Galvanométer: oly készülék, amelyvel elektromos áram jelenlétét és irányát lehet megállapítani.

Galvanoplasztika: a Jacobi föltalálta eljárás, mikor valamely formának elektromos áram segítségével másolatát készítjük. Valamely fémsó (rézgalic avagy vasgalic) oldatát használjuk erre a célra, s az áramnak mindkét pólusát az oldatban (fürdőben) lévő elektródákhoz vezetjük. A pozitív pólussal összekötött elektródát anódnak (l. o.), a negatívval összekötöttet katódnak nevezük. Az utóbbin történik a fémlecsapódás. Áramfejlesztőül a legalkalmasabb az ú. n. Daniellelem (l. o.). A galvanoplasztikai művelet különben három munkamenetből áll. Első a forma elkészítése, mely fémlemez, gutta-perkás, viaszos stb. pontos lenyomatból áll. A második a forma vezetővé tétele, ami például grafitporral való bevonással történik. Végül a harmadik a formának a fürdőbe helyezése. A fémfürdők anyaga a kívánt célhoz képest más és más (réz, nikkel stb.) lehet. Ha a csapadék a szükséges vastagságot elérte, kivesszik a fürdőből, a viaszt stb. leolvasztják róla, majd sztaniol-lapocskát forrasztanak alája, végül pedig — ha kliséről van szó — ólommal egy cicerónyira aláöntik. A galvánó 4–5-szörte annyi nyomást bír ki, mint a stereotípai lemez.

Galvanosztégia: a galvanoplasztikában az a munka, amikor cinkkliséket vékony vörösréz- vagy nikkelréteggel futtatnak be, hogy ilyenformán nagyobb legyen a nyomásbírásiuk.

Galvánó tartóssága: A vörösréz-galvánó tartóssága tekintetében az általános vélemény, hogy annak legalább háromszor annyi nyomást kell megbírnia, mint a stereotípiái lemezeknek. Ez teljesen igaz, sőt a jól készített, $\frac{1}{4}$ milliméter vastag rézzel fődött galvánó olykor félmilliónyi nyomást is megbíri. Gyakran megessik azonban, hogy a galvánó már néhány ezernyi nyomás után teljességgel használhatatlan lesz; például vagy lyukacsok keletkeznek benne, vagy pedig egyszerűen leválik, leleveledzik az alapjáról. Az ilyen bajoknak az okát rendszeren a vörösrézesapadék hiányos voltában találjuk meg. Gondos elkészítés mellett a galvánó-lemezen ilyesminek nem szabad megessnie. Néha pedig a vörösréz alá öntött fém olyan puha, hogy szinte a kézműnkkel benyomhatjuk. Természetes azután, hogy az ilyen galvánó nagyobb számú nyomtatást nem igen bír meg, mert az alapjának sincs meg a kellő ellenálló-képessége.

Galvanotípiá: A galvanoplasztika meg a galvános maratás segéd-mével előállított magasnyomtatásos lemezeknek összefoglaló neve: galvanotípiá (rövidítve galvano is). Az ebbe a sokszorosított művészeti csoportba tartozó eljárások azonban jobbra igen költséges berendezést igénylők és hosszadalmasak, s ma már inkább csak historiai érdekességűek.

Gámán János: kolozsvári nyomdáját 1860-ban alapította, de már 1867-ben meghalt. Örökösei a tipográfiai 1914-ben Schmiel Dávid építésznek adták el, ki megvette az Ujhelyi-nyomdát is.

Gamba Bartolommeo: olasz nyomdász és nyelvtudós, szül. 1776-

ban, megh. 1841-ben. Remondini gróf bassanói nyomdájában tanult és dolgozott tíz esztendeig; majd Padovában könyvkereskedést, Velencében nagyobb nyomdát alapított, közben sorra adogatva ki a maga nyelvtudományal foglalkozó, igen kapós könyveit.

Gamble William (1864—1933): jeles angol szakíró, a Penrose's Annual kiadója. Elte utolsó éveiben a fényszedőgépeket propagálta.

Gang Károly: szül. 1871-ben. A Franklin-Társulat nyomdájában tanult, majd akcicens-szedőképpen dolgozott különböző nyomdákban. Később 14 esztendeig faktoroskodott Biró Miklós, May János és mások nyomdáiban. Jelenleg a Légrády Testvérek korrekтора. A nyomdászegyesületek jórészeinek huzamosabb ideig vezetőségi tagja volt; a Budapesti Könyvnyomdászok Hiteleszövetkezetének 1911 óta elnöke.

Garamoneino: a 9 pontos betűnagyság neve az olaszoknál.

Garamond Claude: kitűnő francia betűmetsző a 16. század elején, Tory tanítványa. A tíz pontos betűnagyságot órála nevezzük garmondnak. Egész sorát metszette az igen jól olvasható, szép betűtípusoknak; ezeknek egyikét nemrégiben elevenítették föl, s hozták újra általános forgalomba. Antikva betűtípusain kívül görögöt, hébert stb. is metszett és öntött.

Garamone: a 10 pontos betűnagyság neve az olaszoknál.

Garay Simon: magyar származású őstipográfus; Velencében nyomdászkodott 1491 körül.

Gárdonyi Albert: történettudós és 1914 óta Budapest székesfőváros főlevéltárosa, szül. 1874-ben. A magyar könyvnyomtatás s könyvkereskedelem történetét érintő munkái részben önállóan is megjelentek; ilyenek: «Magyaror-

szági könyvnyomdászat és könyvkereskedelem a 18. században» (1917) és «Régi pesti könyvkereskedők» (1930) sok értékes új adatot tartalmaz.

Garmond: a 10 pontos betűnagyság neve. Elnevezése a hírneves betűmetsző: Garamond Claude tiszteletére történt a 16. század első felében. Az északnémetek garmond helyett a «Korpus» megjelölést használják.

Garnitúra: az egyrendszerű betűk sorozata: hozzátartozik minden különbözőképpen vastagított, vékonyított, szélesebbre vagy keskenyebbre vett, megdöntött vagy esetleg valami módon dekorált változata is valamely egyazonos elvek szerint készült betűfajtának.

Gaucsolás: a 18. és 19. századbeli könyvnyomtatók fölszabadulási ünnepének egyik igen nevezetes epizódja. Allott pedig ez az aktus abból, hogy a ceremóniamester szerepét betöltő könyvnyomtató feladására a fölszabadultat fölkapták s a korrigáláséknak levő vízzel telt szivacsra háromszor egymásután reáültették. A markos nyomók, kik a nyersebb tréfát szerették, rendszerint az áztatóteknőbe ültették áldozatukat, miközben alkalmi dalokat énekelték, s félig tréfás, félig komoly fölavató beszédeket mondtak. A fölszabadult végül is megvédte a szaktársait, aminek megtörténtével teljes érvényvel föl volt véve körükbe.

Gaufrage: Az újabb magyar levélbélyegeken lyukacsákat látnunk háromszögben elhelyezve. Hasonló, bár másforma alaprajzolatú lyukasztást vehetünk észre más országok levélbélyegein. Ennek a szítaszzerű kilyuggatásnak a neve: gaufrage, s arra való, hogy általa az értéktelenítési bélyegző festéke jobban belevegye magát a bélyegbe, s az ismétlen való fölhasználás lehetetlené váljék. Mert bizony néhol egészen iparszerűen foglalkoznak

azzal, hogy az elhasznált bélyegeket összeszedve, bizonyos vegyi szerekkel azokat kimossák, s azután újra értékesítik. A gaufrage ezt lehetetlenné teszi, mert az értéktelenítési bélyegző festéke — a szítaszzerű lyukacsák oldalfalain át — annyira beleveszi magát a papiros roztozatába, hogy nincs az a praktika, amellyel el lehetne onnan távolítani.

Gaze: ritka-szövésű, vékony, mindaméltal erős és szívós vászongöfé, amelyre a könyvkötő az ivetket dróttal vagy fonállal fűzi.

Gazetta (franciául gazette): a. m. újság; az időszaki irodalom legrégibb formája. A «gazetta» szó minden valószínűség szerint a velencei «gazza» pénzdarab nevéből származik. Egy-egy gazza volt ugyanis az ősi újságpéldány eladási ára.

Gázfűtés (szedőgépeké): 1. Szedőgépek gázfűtése.

Gázregulátor: 1. Szedőgépek gázfűtése.

Gebruchsgraphik: nagyon fölkapott új német szó a kereskedelmi grafikának (l. o.) tágabb fogalmára.

Ged Vilmos: angol technikus, a gipsz-stereotípiá feltalálója, aki 1749 okt. 19-én halt meg. Aranyműves-mesterséget tanult és Edinburgban dolgozott, de már 1725-től fogva fáradozott azon, hogy szedésről gipszlenyomatot készítsen és ennek segítségével nyomtatható lemezeket állítson elő. Az 1729. évben Feuner betűöntő és James építész társaságában Londonban nyomdát nyitott s a cambridgei egyetemről szabadalmat nyert bibliák és imádságos könyvek stereotipikus nyomtatására. A vállalat a munkások ellenséges indulatával találkozott, mire Ged visszatért Edinburgba s fia segítségével találmanya segédelmével két imádságos könyvet nyomtatott, azonfelül Sallustiusnak műveit.

Gelch János Henrik: könyvnyomtató, a nagyszombati akadémiai nyomda vezetője 1712-től 1716-ig.

Gelatine: l. Zselatin.

Gelatínográfia: l. Zselatinográfia.

Gelléri Mihály: szül. 1861-ben. 1872-ben a Bába testvérek szegedi nyomdájába ment inasnak, honnan a nagy árvíz után a fővárosba jött, s 1880-tól a Pesti könyvnyomda részvénytársaságnál működött. A Magyar Nyomdászok Evkönyve 1894., 1895. és 1896-iki évfolyamait ő szerkesztette. 1896-ban önállósította magát.

Gellér Andor: reklámfőnök, üzemmórázó és szakíró; szül. Budapestben 1896-ban. Évekig külföldön dolgozott. Reklámfőnöke és reklámtanácsadója több budapesti nagyipari vállalatnak és nyomdának. Megjelent szakmunkái: «Az újsághirdetés» (1934); «A körlevél-reklám» (1935). Munkatársa a Nyomdászati és Révai Lexikonoknak. Szerkesztője a «Reklám és szervezés» c. folyóiratnak.

Genoux: francia betűszedő, a papírstereotípiá föltalálója. Az 1829. évben Lyonban szabadalmaztatta találmányát, melyet főnökének: Rusaudnak adott el. Találmánya csak a krími háború idején kezdett elterjedni.

Gensfleisch: a könyvnyomtatás föltalálójának, Gutenberg Jánosnak tulajdonképpeni családi neve. A nagy föltaláló édesapja a mainzi Gensfleisch Friele volt, aki feleségül vette a szintén mainzi Gutenberg patricius-család utolsó sarját. Elsét. A házasságból két fiú született: az idősebbik Friele és az ifjabbik János (Johannes, Henne). Az utóbbi volt a föltaláló.

Geometrikus dísz: az olyan, amely egyenes és szabályos görbeségű vonalából van összeszerkesztve. L. Mértani dísz.

Geomontográfia: a földomborművü térképeket sajtoló s egyszersmind színesen nyomtató eljárása Bauer-Kellnernek.

George Henry: nyomtatómunkásból lett amerikai szociálreformer és közgazdasági író; szül. 1839-ben, megh. 1897-ben. Tizennyolc éves korában otthagyta a nyomtatóprést és elment aranyásónak Kaliforniába. Nem boldogulva, San Franciscóban telepedett meg, s lapot indított. Majd megírta «Haladás és szegénység» című művét, amely milliónyi példányban terjedt el világszerte. A georgizmus és a vele kapcsolatos földértékadó elmélete ma is élénk viták központja.

Georgiai ábécé: a görög alfabetából fejlődött ki; Tótfalusi Kiss Miklós volt a megjavítója a 17. század vége felé.

Gépek hajtása: l. Sziyahajtás.

Gépek karbantartása: A gépeknek rendszeres olajozása, tisztítása, időnkénti átvizsgálása, hogy valami nincs-e meglazulva, kinyílvá, igen fontos a gépekkel dolgozók számára, mert sok kellemetlenségtől szabadulnak meg, valamint a gép élettartama is meghosszabbítható ilyen gondossággal.

Gépkönyv: l. Könyv és Könyvművészet.

Gépmester: a nyomtatósajtók kezelésével megbízott szakember, aki a szedők által elkészített szedést nyomtatásra előkészíti és kinyomtatja. Ma, a géptechnika fejlődése során a különböző sajtók, fberakók változatossága nagy technikai s a festék, a papiros stb. használandó anyagok különbözősége révén egyéb szakismereteket is kíván e nagy felelősséggel dolgozó szakmunkástól, akinek igen fejlett szép- és színérzékkel kell bírnia.

Gépmester-Egyesület: alakult 1883-ban mint Gépmester-Kör azzal a célkitűzéssel, hogy a magyar gépmestertársadalom szakbeli nevelését elősegítse. A megalakulás szükségserűségének legelső hangadója néhai Fuchs Zsigmond volt, akinek a kezdeményezésére

Mussil, Protschkó, Urschitz, továbbá Lang, Baurek, Krause, Stegl, Bauer, Hoffmann, Kalhanek, Hell gépmesterek mint alapítók voltak első vezetői a Körnek. A Gépmester-Kör 1883-tól 1928-ig Budapesten fejtette ki tevékenységét és ezen idő alatt a szakkulturális tevékenységén túl az önszegélyezés módszereivel (pl rokkantségély is) igyekezett a géptermekek munkáikat szorosabb egységbe kovácsolni. 1929-ben a Kör országos jellegű lett és ezután már a vidéki gépmestereket is fölvette tagjai sorába. Ez időben a Gépmester-Kör Gépmester-Egyesületté alakult át és azóta rendszeres munkanélküli-, valamint rokkant- és halálozási segélyt nyújt tagjainak alapszabályszerű heti tagdíjak fejében. Az Egyesület pénztári forgalma 1917 óta 1935 végéig a következő: Bevétel: 700.000 pengő; segélyekre kifizetve ez idő alatt 500.000 pengő, kulturális ügyekre és szaklapra 55.000 pengő. — Az Egyesület szakkulturális kiadványai között a «Gépterem» című mű, valamint az Egyesület 25 éves fennállása alkalmából kiadott történelmi emlékkönyv bír jelentőséggel. Ez a két munka Fuchs Zsigmond szerkesztésében jelent meg és marandó értéket jelent a szakirodalomban. — 1928 óta 1935 végéig megjelent a «Gépmester» c. szakfolyóirata, amely hasábjain állandóan ébren tartva a gépmesterek szakmai és kulturális kérdéseit, amellel a fiatalság számára szakoktatás szempontjából értékes útmutatóul szolgált. A lap ezidőszerint szünetel megjelenésében. Szerkesztője Bauer Henrik volt, aki ezt az örökséget Illyésy Istvántól vette át. A Gépmester-Egyesület ezidőszerinti vezetősége: Elnök: Wellisch Géza. Alelnökök: Schillinger Lajos, Huszár István. Titkári teendőket is megbízott intéző: Eperj István. Jegyző: Weisz Béla. ei

Gépolaj: a nyers petróleum lepárlásakor nyerik. A jó gépolaj nehezen szárad, világos színű és szagtalan.

Géprevízió: a gépbe beemelt szedéstről az utolsó korrekktúra. az esetleg bentmaradt vagy a formazárás közben előadódó hibák kiküszöbölése végett.

Gépsímaságú papiros: 1. Papirosgyártás.

Gépszédő (angolosan: operátor): a szedőgépen dolgozó munkás. Századunk elején kezdődött a szedőgépek elterjedése Magyarországon is. 1901 végén 20 ilyen gép dolgozott nyomdáinkban, 1914-ben 216, 1934-ben — a már csonka területen 489. Ennek következményeképpen természetesen új szedői kategória alakult ki a nyomdászatban: a gépszédőké (1934 végén 783-an voltak), akik kevesebb fizikai erőfeszítéssel végzik munkájukat ugyan, mint a régi «kompressz», vagyis ujság-megkönyvszedők, de viszont átlag háromszoros mennyiségű kézírattömeget kell földolgozniok agyukban a régihez képest. Az ilyen szedők tevékenysége tehát fokozottabban szellemi, mint volt a betűszekrény mellett munkálkodó elődeiké. Magasabb színvonalú általános tudás, jó nyelvérzék és hibátlan helyesírási tájékozottság teszi tehát a jó gépszédőt. Ha nem érti azt, amit szed, s a hibák sűrű tömegét ejti a szedésében: munkája nem fizetődik ki; az úgynevezett «házi korrekktúra» elvégzésére fordított időmennyiség legfőképpen ha öt-hat százaléká lehet a szedés idejének. A virtuozitásig menő hibátlanúságon túl természetesen a gépét is jól kell ősmernie a gépszédőnek, s esetleg igen halk zörejekből is észrevennie, hogy valami nincs egészen rendén a gépen, s idejekorán segíteni kell rajta.

Gépszír (vagy tavottazsír, vazelin): a szén desztillálásakor és a pet-

róleum tisztításakor marad víz-sza. Az ártalmas savaktól megtisztítva gépkenésre használják.

Gerebenes járat: Nagy rázkódással működik, ami annál fokozottabb, minél gyorsabban nyomtatunk. Ez a rendszer különben a legrégebbeknek egyike, de főleg csak az igen nagy formátumú sajtóknál, meg a kéttúrás gépeknél használják. Ezeknél ugyanis más rendszerű járat rendkívül nagy és nehézkes volna, míg a gerebenes még ekkor is kicsiny helyet foglal el. Mozgatása úgy történik, hogy a gereben- vagy inkább vízszintesen fektetett létraforma vasszerkezet fokain a nyomóalapot vezető fogaskerék végig kapaszkodik, s ha a végére jutott, alája kerülve folytatja pályáját. Működésénél nagy szerepe van természetesen a tolórúdnak is.

Geréb László: budai prépost és királyi alkancellár, 1476-tól erdélyi püspök, Mátyás királynak anyai ágon rokona, megh. 1502-ben. Wallaszky és Szabó Károly nyomán a legújabb időkig őt tartották Hess András Budára telepítőjének és ezzel a könyvnyomtatás meghonosítójának Magyarországon. Fraknoi Vilmos mutatta ki, hogy kultúránk e hőse nem Geréb, hanem Karai László (l. o.) volt.

Gerinc: l. Könyvgerinc.

Gerincgömbölyítő gép: Régebben a könyv már összefűzött bensejének gerincét az ívek további rögzítése végett beenyvezték, majd pedig satuba fogva a könyvet: kalapács segítségével gömbölydedre verdesték a gerincet. Ezt a munkát most a könyvnyomdai tégelyes sajtóhoz hasonló gerincgömbölyítő gép végzi.

Gerincpárkány-alakító gép: a nagyobb könyvkötői üzemekben alkalmazták; óránként 100—120 darab könyvet is meg lehet vele formázni.

Gerincráspolyozás: újabbkeletű eljárás a könyvkötészetben; a fű-

zés munkáját akarják vele megtakarítani. Az összerakott ívek gerincoldalából levágnak annyit, hogy minden egyes lap külön álljon; a gerincoldalt ezután leráspolyozzák, majd pedig ennyivel bekenik és végezetül barchanttel vonják be.

Gering Ulrich: Párizs városának egyik legelső nyomdása. 1470-ben hívták meg Fichet és Heynlin párizsi professzorok a francia fővárosba két társával együtt, ahol az egyetem épületében rendezte be szép tipográfiáját. 1474-ben francia állampolgárrá lett, s haláláig Párizsban maradt. Megh. 1519-ben.

German: betűnagyság megjelölése a Caslon-féle amerikai pontrendszerben. Megfelel másfél amerikai pontnak, vagyis a mi rendszerünk 1·407 méterpontjának.

Gerotype: a legrégebb szedőgépek egyike; Gaubert párizsi matematikus találta föl, ki 1826-ban osztó-, 1845-ben pedig szedő- és osztógépre kapott szabadalmat. Szedőgépe 3 részből állott: fölül voltak a betűtartók, középtűt volt a billentyűs szerkezet, s alul a betűk fölvetelére való sorjázófele. A betűknek egymáshoz való sorzódása a billentyűzés sorrendjében történt; a nehezebb betűk nem eshettek le gyorsabban a könnyebbeknél. Minden betűnek más-más volt a szignatúrája, ami az elosztódáskor volt fontos.

Gerő Lajos: szül. 1858-ban. 1883-ban ügyvédi oklevelet szerzett s a rákövetkező esztendőben a Pallas Irodalmi és Nyomdai Rt. egyik alapítója, majd pedig igazgatója lett. Az ő eszméje volt a Pallas Nagy Lexikonának megalkotása, mellyel a hazai tudományos körökben régen érzett szükségletnek kívánt megfelelni. Hosszú időn át igazgatósági tagja volt a budapesti kerületi munkásbetegség-elyező pénztárnak. Kezdeményezője és első elnöke volt a Budapesti Könyv- és Könyomdai Főnökegyesületnek. Az ezredévi országos ki-

állítás sokszorosító ipari csoportjának előadója volt. Elénk tevékenységet fejtett ki a párizsi kiállítás előmunkálataiban is. Erdeményes és buzgó munkát fejtett ki a szakma terén is, s egyebek közt önműködő ívberakó készülék feltalásán is tevékenykedett. 1900-ban kivándorolt Amerikába s ez idő óta nem hallottunk hírt felőle.

Gersonidák: prágai zsidó könyvnyomtató-család a 16. század elején. A könyvnyomda alapítója, Gerson ben Salomo Kohen az első volt Prágában, aki héber betűkkel nyomtatott.

Gerstenlauer-Reisacher-féle eljárás: 1. Offset.

Gespan (német): 1. Tanítómester.

Geuch János Henrik: a nagyszombati nyomda felelős faktora 1704-től 1712-ig. A kurucoknak is sokat dolgozott.

Geviert: közhasználatú német neve a négyzetnek (l. o.).

Geyer Raoul: szül. 1899-ben, megh. 1932-ben. A Hungária-nyomdában tanult, majd Székely Artúr Uránia-nyomdájában dolgozott. A világháború után vándorútra kelt. Párizsba kerülve, sok mindennel megpróbálkozott, míg végre az Agence Havas hirdetőirodájának megbecsült tervezőjévé lett. Szépszámú dolgozata jelent meg a francia lapokban és a Typographiában meg a Magyar Grafikában.

Ghelen: nyomdász-család. Vesztfáliából került Antwerpenbe, ahol 1520 és 1528 között Ghelen Hans könyvnyomdász volt, fiát Jánost pedig 1555 és 1560 között udvari könyvnyomtatónak címezték. Ghelen Jakab (megh. 1721-ben) volt a család bécsi ágának megalapítója. I. Lipót az egyetemi és olasz udvari könyvnyomtató címetek adományozta neki. Ghelen indította meg 1703-ban az első bécsi hirlapot «Wiener Diarium» cím alatt.

Gleescke Frigyes Keresztély: 1819-ben Schelter Gottfried Jánossal

betűöntődét alapított Lipcsében. Utóda nyomdával és nyomdai gépek gyárával bővítették az öntődét.

Gigantográfia: a frankfurti származású Klimsch találmánya; a plakátok autotípiái úton való készítésére való. Ez a dolog addig tömérdek nehézségbe ütközött a kép előállításához szükséges rács nagysága miatt. A fotográfiai készülék arányait ugyanis a rács nagyságához képest kellett volna növelni, ami rengeteg összegbe került volna. Klimsch úgy járt el, hogy olyan diapozitívot készített, aminőt a rendes vetítő eljárásoknál használnak és ezt a diapozitívot az érzékeny üveglemezre vetítette. A tónust széjjelbontó rácsot azonban nem a lemez elé, hanem a diapozitív mögé tette, s ilyenformán nagyításkor a rácsot is nagyította. A negatívot aztán a megszokott módon készítette elő és nyomtatta vagy másolta át alumíniumlemezre. A nyomtatás tehát az algráfiai sajton történt. Ezzel az eljárásával Klimsch igen szép egy négyzetméteres plakátokat állított elő.

Gillotage: 1. a kémigráfia régibb, Gillot által praktizált módja; 2. a párizsi Petitnek feltűnösnek képek előállítására irányuló eljárása; 3. így neveztek egy az ifjabb Gillot által még a müncheni Meisenbachot megelőzően főtallalt feltűnös lemezkészítő eljárást is.

Gipkens Jullus: német betűművész; könyvbetűl is alkalmas akcidentsbetűket tervezett.

Gipsz: kénsavas mész; a nyomtatásban arra használják, hogy a sokszoros csiszolás következtében alacsonyakká lett jófajta litográfiai köveket gyöngébb minőségűekre való «ragipszelés» útján kellő magasságúakká tegyék.

Gipsz-stereotípia: Tömötveségi célra régebben gipszből matricákat készítették. Ma ezt az eljárást kizárólag ruggyanta-bélyegzők előállításánál alkalmazzák.

Gisal-nyomtatás: Gisevius B. negatív használata nélkül való fotolitográfiai eljárása. Valamely alumíniumlemezt vékony fényérző réteggel vonunk be, epügy, mint az az autotípiák s fototípiák készítése idején szokásos. Amíg azonban autotípiák meg fototípiák készítésekor a fényérző lemezt negatív alatt világítják meg, a gisal-nyomtatásnál a pozitív alatt történik a megvilágítás; a pozitívet pedig maga az eredeti rajz képezi. A megvilágítás eredményeképp a fénytől ért helyek megkeményednek, s vízzel nem is moshatók le többé. A megvilágítás után a rajz vonaljai a megkeményedett alpból kimoshatók, s a kimosott helyeken az alumíniumlemez egészen szabadon tűnik elő. A lemez egész fölületét ekkor valami zsíros maszsával hengerelik be, de úgy, hogy nemcsak a rajz vonalainak a helye, hanem a megkeményedett alap fölülete is teljesen fődve legyen. Ebben az állapotban a lemezt valamely olyan sav hatásának tesszük ki, amely a rajz vonalain levő zsíros anyagot nem támadja meg, egyebűnben azonban elmarja azt. E savfördő által tehát a rajz alapja megszabadul a rajta levő mindkét rétegtől (a fényérzőtől meg a zsíros-tól), s az alumínium a maga egész tisztaságában tűnik elő, a rajz pedig zsíros massa alakjában marad meg rajta. Ez a massa hirtelenében annyira összekötődik a lemezzel, hogy a síknyomtatás minden manipulációjának bátran ellenállhat. A lemezzel ezután már úgy bännak, mint az a litográfiai meg cinkográfiai nyomtatási módozatoknál általában szokásos, vagyis: gumizzák, lemossák, maratják, behengerlik stb., ami után a lemez a sajtón való nyomtatáshoz már alkalmas is.

Gisztli Pál: szül. 1882-ben Komáromban. Földszabadult 1900-ban Budapesten. Mint szedő hosszabb ideig

dolgozott a Székesfővárosi Házi-Nyomdában, majd az Athenacum-nyomdában. Tagja volt a budapesti Helyi Bizottságnak, az Országos Bizottság ellenőrző bizottságának és a Segélyző Egyesület választmányának. 1929 óta a paritások munkaközvetítő hivatalnoka, a Kéziszedők Körének elnöke, a Typographia munkatársa.

Giunta-család: másfél századon át virágzott nyomdászdinasztia Firenzében, Velencében és Spanyolország különböző városaiban. Finom ízlés, gondos, tiszta nyomtatás jellemezte valamennyi munkáját. Betűi szépség dolgában versenyeztek a Manuzio-félékkel.

Glass Franz Paul: német betűművész; 1913 körül könyvbetűül is alkalmas zsinórvonalas antikvát tervezett.

Glicerin: a sztearin- és szappangyártásnál nyert színtelen, olajos folyadék. Igen nehezen párolog, s ezért a könyvnyomtatásban tartósan száraznak maradó átnyomatópapírosok készítésénél és a törölgető-vizhez való hozzátételül alkalmazzzák. A könyvnyomdai festékező hengereknek is alkotórésze.

Glifográfia: karcolt, valamint marotott fémlapról domborúképp galvanmásolat vétele s erről könyvnyomósajtón való nyomtatás. A londoni Palmer 90 esztendősi tárlalmánya.

Glifokord: irodai sokszorosító eljárás.

Gliptográfia: gyöngéden domború nyomat, barna festékkel nyomtatva.

Globus Torna-Egyesület: l. Sportalakulatok.

Glóbusz-nyomtatás: egy kölni műintézet által kidolgozott gyorsajatói mélynyomtatási eljárás és ennek produktumai.

Glória-papíros: l. Nyomtatópapíros.

Glossza (görög): a. m. nyelv; eredetileg a nehezen érthető kifejezéseket, később azok magyaráza-

tát, majd általában a jegyzeteket jelentette. Régi kéziratokban előforduló glosszának néha nagy tudományos értékük van, pl. az ú. n. Schláglí Glossza egyik legelső latin magyar szótárunknak tekinthető, mert egy 15. század elejéről származó latin szójegyzékhez hozzájegyezve a megfelelő magyar kifejezéseket tartalmazza. A ritkábban használatos, homályos értelmű kifejezések magyarázó jegyzékét glosszáriumnak nevezik.

Glover Jesse: Északamerika legelső könyvnyomatója. 1638-ben állította föl sajtóját Cambridge városában, de mingyárt a munka kezdetén elhalt. Segédje, Dayn John vette át a föladatát.

Glliek Béla: született Esztergomban 1872-ben. Légrády Testvérek nyomdájában tanulta a betűszedést 1885-től 1889-ig. Ugyanott volt aztán szédő, majd korrektor, revizor, később faktor, azután pedig nyomdaigazgató. A Könyvnyomdászok Szakkörének vezető-ségi tagja az 1900-as években, később tagja a Magyar Nyomdászat szerkesztő-bizottságának. A «Magyar Nyomdászok Társasága» egyik alapítója. 1913-tól 1919-ig a Pesti Hírlap kiadóhivatali igazgatója, s mint ilyen, közreműködésével a magyar napisajtó papírosellátását a háború egész ideje alatt hatékonyan előmozdította.

Goebel-féle jegy nyomtató gép: lásd Menetjegyek nyomtatása.

Goebel Tivadar: német szakíró. A «Journal für Buchdruckerkunst» szerkesztői állását 1872-ben vette át, amely lap a német szaklapok legöregebbje. Fő művei: «Friedrich König und die Erfindung der Buchdruckerkunst» (1883) és «Die graphischen Künste der Gegenwart» (1892).

Goethe szinköre: l. Színkörök.

Golden Type (arany típusok): Morris Williamnek, a modern könyvművészet megteremtőjének antikva betűi.

Goldscheider Henrik: jónévű aradi könyvnyomató a 19. század ötvenes éveitől kezdve. 1867 után az «Aradi Lapok» című napilapot is ő adta ki.

Gólyaor: l. Pantográf.

Golyós csapágy: l. Csapágyak.

Gondos Ignác: betűszedő; 1911-ben jelent meg «Kereskedelmi nyomtatványok» című kis műve Budapesten. Egyideig a Főnökegyesület tisztviselője volt, majd kivándorolt Amerikába, s onnan irrogatta a Magyar Grafikának szakcikkeit.

Gondos József: szül. Galambokon. Zala megyében 1865-ben. A betűszedést a Légrády Testvérek nyomdájában tanulta 1880 és 1884 közt. Sokáig dolgozott a Pesti Könyvnyomdában, Riglernél, Globusban, Nagybecskereken, legutóbb a Pallasban (11 évig). Fiatalabb korában tevékeny részt vett a nyomdásztársadalmi mozgalmakban. A szociáldemokrata párt rákospalotai csoportjának és a Munkásotthonnak 1921 óta elnöke. 1923 óta városi képviselőtestületi tag. A Népszava munkatársa.

Gordon-rendszerű tégelyes sajtó: nagyjából hasonlít a Libertyhez, de a szedésfundamentum s a tégely nem közös ágyazású, hanem külön-külön tengelyre van szerelve. Nyomatás után széjjeltávolodva, a Gordon-gép fundamentuma majdnem függőleges helyzetű marad, nem úgy, mint a Libertyé, amely csaknem vízszintesre nyílik. A Gordon-sajtó föltalálása a Libertyével jóformán egyidőben történt, s egyidőben e között a két géptípus közt folyt a nagy versengés Angliában és Amerikában. A Liberty egyszerűbb és olcsóbb, a Gordon-gép gyorsabb működésű és erősebb.

Gót betűstílus: A középkori minuszikulákból Franciaországban keletkezett a 13. sz. folyamán, mégpedig az építőművészeti stílusváltozással kapcsolatban. Ek-

koriban ugyanis az építőművészetben a háromszög meg a hegyes-szög jutott uralomra, s ennek megfelelően a betűk is éles-szűflek és hegyes-szögűek lettek. Az ősi gót népeknek e betűk stílusához semmi közük.

Gott grüss' die Kunst (a. m. Isten áldja meg a művészetünket): világszerte elterjedt, évszázadok óta divó német nyelvű nyomdászköszöntés. Az utazó nyomdászoknak mintegy bemutakozó jelszava.

Gottlieb Antal (máramarosi): a váci Ambró-nyomda faktora volt, s a gazda halálakor, 1792-ben meg is vásárolta ezt a nyomdát. 1803-ban bérbevette a nagyváradi papnevelő intézet nyomdáját is, sőt ugyanebben az esztendőben Máramarosszigeten is állított tipográfiát. 1817 körül halt meg.

Gouache-festés: fődő vízfestékekkel való festés, ellentétben az akvarell-festéssel, amihez áttetsző (lazúros) vízfestéket használnak, s amelynél a papiros fehérsége adja a legvilágosabb részleteket. Gouache-festéskor az ilyen legvilágosabb részleteket, vagyis «fény»-eket fődőfehérrel rakják föl.

Gömbsarokvágó gép: nagyobb szabású könyvkötői üzemekben használják a könyv sarkainak gömbölyítéséhez.

Göncz Mihály: szül. Budapesten 1885-ben, megh. 1925-ben. Pécssett tanulta ki a betűszedést és a nyomdászügyek iránt való élénk érdeklődésével már fiatal korában feltűnt. Fölkerülve Budapestre, munkástársai egymásután választották be a szervezet különböző bizottságaiba, majd az Egyesület választmányába. A Hírlapszedők Körének elnöke is volt. Az Újságüzemben gépszedő, majd korrektor és ebben a minőségében a Korrektorkör elnökségében is helyet kapott. 1924-ben a Typographia szerkesztőjévé választották meg. Tagja volt a közös tárgyaló- és békéltető bizottságnak is, míg a szer-

vezetében elhatalmasodott kór korai halálát nem okozta.

Görög ábécé:

Görög betűjegy	Neve	Kiejtése
Α α	alfa	a
Β β	béta	b
Γ γ	gamma	g
Δ δ	delta	d
Ε ε	e pszilon	e (rövid)
Ζ ζ	zéta	z
Η η	éta	é (nyújtott)
Θ θ	théta	th
Ι ι	ióta	i
Κ κ	kappa	k
Λ λ	lambda	l
Μ μ	mú	m
Ν ν	nú	n
Ξ ξ	kszi	ksz
Ο ο	o mikrón	o (rövid)
Π π	pí	p
Ρ ρ	rhó	r
Σ σ ς	szigma	sz
Τ τ	tau	t
Υ υ	ü pszilon	ü
Φ φ	fi	f
Χ χ	chí	ch, kh
Ψ ψ	pszí	psz
Ω ω	o mega	ó

Görög ábécé. Mindezek a betűjegyeken kívül az egyes magánhangzók különböző ékezetekkel is el vannak látva.

Göngyölt papiros: I. Rotációs papiros.

Görög ábécé: a feníciaiak betűiből keletkezett. Kezdetben 16 betűből állott, s csak jóval később bővült 24-re. A betűk sémi elnevezését nagyjából a görögök is megtartották: alef-ből lett alfa, bét-ből béta stb. Eleinte jobbról balra írták a görögök; követte ezt az írásmódot az ű. n. szántó írás, amikor az első sort jobbról balra írták, a másodikat balról jobbra, a harmadikat ismét jobbról balra, s így tovább.

Gött János: a brassói ősi Honternyomda jónévi tipográfusa 1835-től; szül. Németországban 1810-ben, megh. Brassóban 1888-ban. A nyomdászatot Frankfurtban tanulta, majd kétesztendei vándorolgatás után Brassóba került s itt az egykori Honter-, akkor Schobeln-féle nyomda faktora lett. Megvásárolva az ősi nyomdát, friss vérkeringést vitt abba. Idővel a város polgármestere lett.

Gőzölés (a papiros): 1. Áztatás.
Gráfia: a görög «gráfo» igéből; a. m. írók.

Grafička Radnik: a jugoszláv grafikai munkások szövetségének 10 naponként Zágrábban megjelenő hivatalos közlönye.

Grafička Revija: a jugoszláv grafikai munkások szövetségének negyedévenként Zágrábban megjelenő szakkulturális folyóirata.

Grafika: a szlovenszkói és kárpát-aljai grafikai grémiumok országos szövetségének (főnökegyesület) magyar nyelvű hivatalos közlönye. Szerkesztője Angermayer Károly (Pozsony).

Grafikai Főnökegyesület (teljes címen «Magyarországi Grafikai és Rokoniparosok Főnökegyesülete»): 1895 február hó 12-én alapítottott «Budapesti Könyv- és Könyomda-főnökök Egyesülete» elnevezéssel. Első elnöke dr. Gerő Lajos, alelnöke Hirsch Lipót, főtítkára Zilahy Simon volt. Tagja a megalkulás alkalmával 49 budapesti

nyomda volt. Miután később az egyesülethez a fővárosi kémigráfiai és könyvkötő munkaadók is csatlakoztak: 1907-ben címe «Budapesti Grafikai és Rokoniparosok Főnökegyesülete»-re változott. 1921-ben a «Vidéki Nyomdatulajdonosok Országos Szövetsége» beolvadása után az egyesület újra megváltoztatta címét, amennyiben a «budapesti» szót «magyarországi»-val cserélte fel. Az egyesületnek 1935 végén 358 tagja volt. Az egyesület célja a grafikai és rokonipari ágaknak fejlesztése, a közös ipari érdekek előmozdítása, általános érvényű üzleti elveknek megállapítása, az egyesületi tagok és azok munkásai közötti viszony szabályozása, a termelési költségek szakszerű kiszámítási módjainak megállapítása, továbbá a kartársi szellem, valamint a szakismeret fejlesztése, végül a tagok közös érdekeinek hatóságok előtti képviselése. E feladatok teljesítése során az egyesület létesítette az első magyarországi kollektív szerződést (1897), amely a budapesti nyomdaipar munkáltatási kódexe volt és amely azóta is — megfelelő időközi változtatásokkal — életben van. E szerződést csakhamar követték az egyesületbe tömörült többi szakmáknak ilyenmű megállapodásai, hogy a munkaadók és munkások közötti viszony e rendezési módját később egyik-másik, a grafikai iparoktól távolálló ipar is átvegye. A grafikai iparok kollektív szerződéseit a háború idején és az azt követő nehéz viszonyok közepette még kiélesztették a külföldre rendkívüli megállapodások, amelyek a szükséghez képest időközi pótrendelkezéseket tartalmaztak. E pótrendelkezések legfontosabbjai bizonyára azok voltak, amelyeket a munkaidő leosztása ügyében hoztak a szerződő felek, hogy ezáltal a munkanélküliek túlságos fölszaporodásának gátat vessenek.

Az egyesület belső szerve az elnökségből, a választmányból és az egyesületben tömörült szakmák autonóm jogkörrel bíró szakosztályaiból áll. Utóbbiak, ügyeiknek vitele céljából, különféle bizottságokat tartanak fenn, amelyek közül különösen a munkásokkal együtt működő munkabérszabálytárgyaló bizottságok és békéltető bizottságok említendők föl mint olyanok, amelyek a kollektív szerződéseket megkövik és az esetleges munkaviszályokat kiegyenlítik. A vidéki szakosztályon belül, mint a vidéki békéltető bizottságok föllebbviteli fóruma, a munkássággal paritásos alapon működő «Országos Vidéki Bérszabálytató Bizottság» fejt ki tevékeny működést. Az egyesület 1920 óta a könyvnyomdai, litográfiai és kőmigráfiai munkások szakszervezeteivel közösen «Paritásos Munkásközvetítő Hivatal»-t tart fenn, amelynek élén a munkaadók és munkásokból álló közvetítő bizottság áll. Az egyesületnek megalakulása óta dr. Gerő Lajost követően elnökei voltak: emőkei Emich Gusztáv és Schwarz Felix, akik mellett igen jelentékeny szerepet töltött be nyugalmabavonulásáig örményesi Hirsch Lipót alelnök. A Főnökegyesület jelenlegi vezetője Péter Jenő elnök, a Franklin-Társulat vezérigazgatója, ki hosszú éveken keresztül társelnöki tisztséget töltött be Schwarz Felix mellett és ugyanakkor elnöke volt a nyomdai békéltető bizottságnak. Jelenlegi társelnöke az egyesületnek Kertész Árpád, alelnökei: Havas Ödön, Herrmann Sámuel, dr. Báthory-Hüttner János, Radvány Miklós, Török Sándor, Tranger József, Várnay Dezső; főtítkára Székely Artúr, helyettes főtítkára Szász Győző; a pénztárosi tisztté Pápai Ernő tölti be. Az egyesületnek első és egyetlen örökös disztagja Kner Izidor, az 1935-ben elhalt nyomdai nyomdajelölt volt. Az egyesület ad-

minisztratív vezetését 1925 óta Magos Kálmán igazgató, volt nyomdajelölt vezeti.

Grafikai Intézet és Számlakönyvek Gyára R.-T.: a Deutsch Mór (l. o.) által a hatvanas évek közepe táján alapított nyomdából keletkezett. Az 1911. esztendő végén az Athenaeumba olvadt.

Grafikai Munkások, Munkásnők és Rokonszámak Országos Szakegyesülete: 1892-ben alapította a grafikai munkások betegsegélyző és temetkezési egyesületének néhány tagja, belevonva a könyvnyomdákban alkalmazott és ezideig szervezetlen munkásnőket és segédmunkásokat is. A Szakegyesület alapszabályait 1894-ben hagyják jóvá, amikor is Kramer és Lehner lettek az egyesület elnökei. Az alapszabály jóváhagyását követő évben megalakította a Szakegyesület a maga szabad szervezetét és segélyező egyesületének keretében rendszeresítette a munkásközvetítést. 1896-ban a Szakegyesület átalakult országos szervezetté. Az 1899-iki árszabály keretében a szervezet a könyvnyomdai munkásság részére intézményesen biztosította a napi 9 órás munkaidőt, németajkú tagjai részére a Senefelder-Egyesület bevonásával magyar nyelvtanfolyamot rendezett és rendszeresítette az özvegy- és árvasegélyt, megkezdvén egyben a rokkantsegély folyósítását. 1904-ben a Szakegyesület elérkezettnek látta az időt arra, hogy főlzaporodott tagjai erejére támaszkodottan megindítsa a grafikai munkások szaklapját, a «Lithographia»-t, amelyhez később «Senefelder» címen német mellékletet is adott. 1905-ben az egyesület keretében megalakult a kőmigráfiai munkások szakosztálya, amelynek első teendője a kollektív szerződés megkötése volt. 1907-ben, amikor a Szakegyesület végre abba a helyzetbe jutott, hogy helyiséget bérelve, rendes hájlekhoz jutott, 11 hétig tartó mun-

kabeszüntetés után biztosította a könyvmai munkásoknak a nyolcórás napi munkaidőt, mely azonban az akkor létesített megállapodás alapján csak 1909 augusztusában lépett életbe. A magyar munkásság mozgalmában ez az időpont nagy jelentőségű, tekintettel arra, hogy ezzel az egyezményel ismertetett el Magyarországon első ízben a napi nyolcórás munkaidő. 1911-ben a Szakegyesület átvette a Senefelder-Egyesülettől a munkaközvetítést, a szaklapot és a könyvtárt és a Senefelder-Egyesület ettől kezdve kizárólag a segélyezési ügyekkel foglalkozik. A háborús és forradalmi idők során a Szakegyesület igen fontos feladatkört töltött be, midőn tagjai érdekében az idők követelményeinek figyelembevételével a legkülönbözőbb munkaidő- és munkabérmegállapodásokat kötötte. E megállapodások egyike 1919-ben az addig egyesületi munkásközvetítést a munkaadókkal közösen fenntartott szerve bízta. 1929-ben megalakult a Szakegyesületen belül a mélynyomói szakma műtermi munkásainak szakcsoportja, mely 1930 októberében kötötte meg első kollektív szerződését. — 1931-ben az Egyesület rokkantalapja javára megvásárolta jelenlegi székházát, amelyben három év múlva elhelyezést nyert az Egyesület minden intézménye és itt tartatnak meg a munkásság részére rendezett oktató- és szakelőadások, itt folyik az ingyenes nyelvoztatás, az ingyenes orvosi rendelés és itt van a fogorvosi tanácsadó. — A Szakegyesület elnöke Stignitz Attila, vezető titkára és egyben az árszabálybizottság elnöke Vészi (Weisz) Gyula kórajzoló-térképész, ki 1907 óta vesz tevékeny részt az egyesület munkájában. Az egyesület szaklapját, a «Lithographia»-t Dobozy Lőrinc kórajzoló szerkeszti. A Szakegyesület tisztviselőinek mindegyike aktív

munkása az iparnak és egyesületi tevékenységéért díjazásban nem részesül. vgy
Grafikai Művészetek Könyvtára: 1926. év őszén indult meg Novák László szerkesztésével. 14 kötetet jelent meg: I: «Grafikai sokszorosító művészetek»; II—III: «Betűművészet» (Löwy Salamonnal); IV: «Grafikai rajz és metszés» (Dukai Károlyal); V: «Színek világa» (Walter Ernővel); VI: «Papiros a grafikában» (irta: Freund Jenő); VII—XIII: «Nyomdászattörténet»; XIV: «Betűszedés».

Grafikai sokszorosító művészetek: összefoglaló neve a szellemi és a művészeti termékek mindama mechanikai sokszorosító módjainak, amelyeknél a sokszorosítás nem közvetlenül egy eredeti műről történik, hanem közvetve: az eredetinek alapján készült nyomtatóformáról. Megkülönböztetnek: fotografiai és nyomtatóeljárásokat. Ez utóbbiak ismét a magas-, mély- és síknyomtatás (l. o.) osztályaira tagolódnak.

Grafikai Szemle: szakkulturális folyóirat; a Könyvnyomdászok Szakköre kiadásában megjelent 1891 januárjától a világháború kitöréséig, majd Wanko Vilmos kiadásában 1928—1929-ben, s legújabbban a Könyvnyomdai Munkások Egyesülete kiadásában 1936 januárjától. Szerkesztői voltak: Tanay József kezdettől fogva — időközben Novák Lászlóval egyetemlegesen — 1910-ig; utána 1911-től 1914-ig, majd 1928—1929-ben (Novák Lászlóval mint társszerkesztővel) Wanko Vilmos, 1936 januárjától Novák László. — A folyóirat főmunkatársai: 1896-ig Bauer János Márton; utána Firtinger Károly 1903-ig, utána Novák László.

Grafikon: a statisztikai adatoknak vonalakkal és görbékkel ábrázolása. Attekinthetőbb, mint a számokkal jelzés.

Grafikus Művezető: a Grafikus Művezetők Szakosztálya hivatalos lapja. A grafikus művezetők társadalmi életét és a sokszorosító ipari szakmába vágó cikkeket tartalmazó, havonta megjelenő szaklap. Az első szám 1927 május 1-én jelent meg Müller Sándor szerkesztésében. Jelenleg (1936) szerkeszti Venkovits Károly. 1935 végéig Karátsony Imre szerkesztette.

Grafikus Művezetők Egyesülete: alakult 1908 április 12-én, célja: a grafikus művezetők társadalmi és anyagi érdekeinek megvédése, szakmai továbbképzése, a szakirodalom fejlesztése és nyomtatványkiállítások rendezése. Az egyesület első elnöke Griesz Ede, alelnöke Wözner Ignác volt. Az Egyesület már a háború előtt is szép működést fejtett ki; többek között megvette a «Magyar Nyomdász» című szakfolyóiratot, nagyobb terjedelemben és sokkal hívósabb kivitelben havonta jelentette meg azt; nyomtatványkiállításokat rendezett Debrecenben, Miskolcon és Bécsben, nagy sikerrel. A háború után a kommunista népbiztosság az Egyesületet minden vagyonával behoztasztotta a Magántisztviselők Országos Szövetségébe; a tagok erre lassan valamennyien elmaradoztak. A kommunizmus bukása után azonban újból összejöttek s az Újságkiadók Otthona helyiségében megalakították a Grafikus Művezetők Társaskörét. Akkor kialakult az önszervezés gondolata s 1925-ben, az autonómia feladása nélkül, 5 évi tagdíj beszámításával kooperált a Magántisztviselők Országos Szövetségével. Itt a tagok az erkölcsi támogatáson kívül tekintélyes állásnélküli, betegségi, halálózási és egyéb segélyezésben részesülnek. Itt működik ma is a «Grafikus Művezetők Szakosztálya» címen, melynek vezetősége: elnök: Einhorn Mór, alelnökök:

Fürth Mór és Karátsony Imre, titkár: Schneider Jenő, jegyző: Klein Ernő, pénztáros: Schwartz Mór, ellenőr: Hegedűs Artúr, vezetőségi tagok: Győri Aladár, Kovács József, Retter Illés, Riechkó Sándor, Schopp János, Schwetz Willibald, Stárk Adolf, Venkovits Károly, Vértes Jenő. 1933-ban ünnepelte az egyesület fennállásának 25 éves jubileumát, amely alkalommal az Iparművészeti Múzeumban nagyszabású nyomtatványkiállítást is rendezett.

Grafikus Művezetők Szakosztálya: l. Grafikus Művezetők Egyesülete.
Grafit: tiszta szén, épügy mint a gyémánt, de ritkán kristályosodik. A galvanoplasztikában — jó vezető lévén — nagy a szerepe. Fontos alkalmazása még a ceruza-készítés. A porrá őrölt grafitot finom agyaggal vasszókkal gyúrnak, s e vasszókat kiizzítják. A ceruza keménysége attól függ, hogy mennyi agyagot kevernek a grafithoz. (L. Ceruza.)

Grafológia: a. m. az írásvizsgálat tudománya. A törvényszéki grafológia az íráshamisítások felderítésével foglalkozik, az újabban a társaságokban divatos grafológia pedig a kézírásból a jellemre következtet, sőt jövődőt is mond belőle.

Grafotípiá: egy Clinton Hitchcock nevű newyorki fametszőnek eljárása, amellyel kréta-anyagból álló, Mäser-lemez-szerű kliséket állított elő. A krételemez föléjére keményítő folyadékkal (pl. sellakoldat) ecsetelik a rajzot; a környezetét pedig vízbe mártott ecsettel mélyítik. Majd galvanót készítenek a lemezről.

Grafton Richard: londoni könyvnyomtató a 16. század elején. Híres nyomtatványa a még ma is használt Cranmer-biblia.

Gramm: a. m. írás.

Grammatika: a. m. nyelvtan, a nyelv anyagának, szerkezetének, fejlődési törvényeinek leírása.

Granberg Per Adolf: svéd betűszedőből lett nagyíró költő, szül. 1770-ben, megh. 1841-ben. Már inaskodása idején megnyerte egy költeményével a stockholmi akadémia pályadíját. Később a történetírásban is jelentős nevet szerzett.

Grand-algle: 73:102 cm-es papirosnagyság a franciáknál.

Grand-columbier: 62:90 cm-es papirosnagyság a franciáknál.

Grand-jésus: 56:75 cm-es papirosnagyság a franciáknál.

Grand-raisin: 50:65 cm-es papirosnagyság a franciáknál.

Granoitípiá: a szemesés autotípiái eljárások egyike.

Granulotípiá: l. Szemesés autotípiái eljárások.

Graph... kezdetű szavakat lásd «graf...»-nál.

Graphotype: a Monotype egyes betűket szedő és öntő gép egykori versenytársa; a század vége felé öt millió dolláros alaptőkéjű társaság is alakult a gyártására. A «Graphotype» tulajdonkép három szerkezetből állott: írógép-ből, perforáló- meg öntő-apparátusból. Az írógépen kézirat készült, a perforáló szerkezet ezt ugyanakkor automatikusan meglyuggatta, s az öntőgép az egyes betűket a perforált lyukrendszer nyomán ugyancsak automatikusan kiöntötte.

Grasset Eugène: francia festő, iparművész és betűtervező, szül. 1846-ban, megh. 1917-ben. A század elején napvilágot látott Grasset-típus mindmáig a legsikerültebb betűfalkötések közé tartozik.

Gratulációs kártyák: l. Üdvözlőlapok.

Grave ékezet: főleg a franciában (à, è, ù) és az olaszban (à, è, ì, ò, ù) fordul elő. A «grave» szó különben súlyosat jelent.

Graveur: a. m. vésnök (l. o.).

Gravura: a litográfiai vésetes munka közönségesen használt neve. Az eljárás a következő: A követ feketére színezett gumialappal be-

vonják, majd pedig karcolóttíffel belékarcolják a rajzot, de természetesen megfordított képpel. E munka következtében a kő felső, gumis rétege a rajz vonalainak helyéről eltávolodik, s így a kő ezeken a helyeken a festéket fölveszi, míg a kőnek gumis föl-színe, a «plánium» megtartja vízszívó képességét, s a zsiros festéket mintegy visszalöki. Az ilyen vésett kövekről a nyomtatásnak puha meg nedves papiroসা, nagy erőkifejtéssel kell történnie, akarcak a mélynyomtatásnál. A festékezést is úgy végzik, mint a mélynyomtatásos munkánál: pamacsok segítségével, s aztán le-törölgetve a plániumot, hogy a festék csak a rajz vonalainak a mélyedéseiben húzódjék meg. A nyomtatáshoz szükséges nagy erőkifejtés miatt a kövésetről magáról csak ritkán nyomtatnak ötvönet-hatvanat túlhaladó példányszámot; e helyett többnyire többszörös (esetleg ú. n. multiplika-cióс) átnyomatot készítenek a kövésetről, s ez átnyomatok alapján csinálják meg a tulajdonkép-peni síknyomtatásos nyomtatófor-mát.

Gravúr: közönséges szóhasználatlalt oly mélynyomtatásos lemez, amelyt fotokémiai úton állítottak elő. Ilyen például a heliogravúr. Az ily lemezekről készült levonatot is gravúrnek nevezik.

Great Primer: betűnagyság megje-lölése a Caslon-féle amerikai pont-rendszerben. Megfelel 18 amerikai pontnak, vagyis a mi rendszerünk 16-885 méterpontjának. Az angol-oroszói Great Primer csak 15-90 méterpontot tesz ki. A «primer» szó ábécés vagy imádságos könyvet jelent angolul.

Green-féle nyomtatás: ez az angol Green W. F.-től föltalált, de még nem eléggé tökéletes sokszorosítási eljárás. Az előzetesen kémiai-lag preparált nyomtatópapiroست az errevaló gépbe teszik, mire a

forma és a papiros elektromosan érintkeznek. Ennek következtében aztán a papirosnak a formával érintkező fölületén megbomlik a preparált vékony rétegecske, s a forma képe tisztán tűnik rajta elő.

Gregorilis testvérek: olasz nyomdászok; a művészetek nagy barátjának, II. Gyula pápának segítségével alapították meg fanói szép nyomdájukat. Az első arabetűs könyvet ők nyomtatták 1514-ben.

Grémium (latin): a. m. kollégium, társaság. Ausztriában grémiumnak nevezik a nyomdász-iparvesztéseket is.

Gréthokrómia: a Turati-féle színkrómiához hasonló eljárás. A forma festékpálcikákból állott itt is, a nyomtatás azonban nem közvetlenül erről történt, hanem egy a nyomtatóformernál jóval nagyobb felületű hengernek a közvetítésével.

Greus György: Nyirő János után, 1583 körül, a brassói Honter-féle nyomda tipográfusa. 1588 táján Szebenbe ment át könyvnyomtatónak.

Griesz Ede: szül. 1856-ban. 1868-ban állott be nyomdászinasnak Réthy Lipót aradi nyomdájába. Főlszabadulása után dolgozott az államnyomdában, Légrády Testvéreknél, Buschmann Ferenc nyomdájában, majd Bécsben, azután a Franklin-társulatnál és a Hungaria-nyomdában, 1884-ben a Pallas nyomdába hívták másodüzletvezetőnek. Igen sok alapos — bár többnyire névtelenül írt — nyomdásztechnikai s egyéb cikke található a Pusztai Ferenc szerkesztette «Nyomdászok Közölnyének» 1883. és 1884-iki, meg a «Magyar Nyomdász» 1888-tól megjelent évfolyamaiban.

Griff: közhasználatú német szó a betűszedésbeli fogás, tempó (l. o.) fogalmára.

Griffon: 35:45 cm-es papirosnagyság a franciáknál.

Grill-féle könyvkereskedés: egyike a főváros legrégibb és legnagyobb

könyvkereskedéseinek. Geibel Károly Frigyes alapította 1841-ben; 1862-ben lépett a cégbe Grill Károly. A könyvkiadással is foglalkozó vállalat 1905-ben ketté vált és a kiadóceget Strasser Lipót és Bertalan «Grill Károly könyvkiadóvállalat» címmel folytatta, míg a könyvesbolt Benkő Gyula, majd Gergely Rezső birtokába ment át.

Grimm Vincze: századközépi elsőrendű litográfus. Az 1848—49-i viszontagságos sorsú Banknyomda 30—40 könyvomót foglalkoztató litográfiai osztályának ő volt a vezetője.

Griswold William Rufus: betűszédőből lett északamerikai költő; szül. 1815-ben, megh. 1857-ben. Kéltéményei már 1856-ig is 17 kiadást értek meg.

Grobe Kanon: 40 pontos betűnagyság a régibb német tipográfiában.

Grobe Misszál: 64 pontos betűnagyság a régibb német tipográfiában.

Grocz Ernő: szül. 1859-ben. A szentesi Cherrier Jánosnál tanult 1871-től 1875-ig. 1876-tól Budapesten dolgozott. A Pesti könyvnyomda Rt. személyzetének 1884-től fogva volt tagja. Sokat írt a Typographia, Nyomdászok Közölny, Nyomdászok Lapja és a Graphica című szaklapokba, valamint a Magyar Nyomdászok Évkönyvébe. Írta és kiadta a «Betűszedés katedája» című szakmunka I. és II. füzetét.

Groller Jean: francia könyvgyűjtő, szül. 1479-ben, megh. 1565-ben. Magas tisztségeket viselt. Könyvtára a korabeli legjobb kiadványok művészi kötésű példányait foglalta magában. Grolier nevével szokásos jelölni az olyan kötést, melynek tábláját arannyal nyomtatott szalagfonat díszíti.

Groote Gerhard: a Fratres Vitae Communis (l. o.) rendjének alapítója, szül. Deventerben 1340-ben. Rengeteg munkásságot fejtett ki a 16 könyvek másolása körül.

Groote Kanon: 40 pontos betűnagyság a régibb hollandus tipográfiában.

Gropius Walter: a legújabb művészeti törekvések úttörője, így a nyomdászatbelieké is; szül. 1883-ban. A Weimarban 1919-ben megalapított (és 1933-ban fölösztatott) «Bauhaus» igazgatója volt.

Gros-Parangon: 22 pontos betűnagyság a régibb francia tipográfiában.

Gros-Romain: a 16 pontos betűnagyság neve a régibb francia tipográfiában.

Grosse (francia): a. m. nagy tucat, vagyis 12 tucat = 144 darab (például tollból).

Gross Hermann: szül. 1877-ben a szabolcsmegyei Petneházán. 1892—1896-ig szedőtanuló a kolozsvári Ajtai-nyomdában. Már fiatalon résztvett a szakszervezet életében, melynek több éven át elnöke volt. Ő volt a kezdeményezőnk egyike, ki sürgette, hogy az impériumváltozással elszakadt nyomdászegyesület helyett a románait alakítsák meg. Az alulköi kongresszus a titkári állást neki ajánlotta fel, de ő azt viszszautasította. Jelenleg a Record Grafic c. betéti társaság egyik főnöke.

Grossl-sajtó: A bankönyomtatáshoz speciális gépeket is gyártottak. A szentpétervári államnyomdában, az úgynevezett «Expedició»-ban, már vagy harmincöt esztendővel ezelőtt fölállították az Orlov-sajtókat, melyek az offset-gépek őseinek, még pedig csodálatos tökéletességgel őseinek tekinthetők. Onnan kopirozta le ezt a találmányt Nathery Artur, az Osztrák-Magyar Bank bécsi nyomdájának későbbi igazgatója, s jórészt az ő útmutatásai nyomán rövidesen meg is szerkesztették az úgynevezett Grossl-sajtókat. A háborús milliárdok előteremtésekor ezek a sajtók hatalmas munkát végeztek.

Gros-Texte: a 14 pontos betűnagyság elnevezése a franciáknál.

Grosz Ernő: szül. Budapesten 1899-ben. A betűszedést a Korvin Testvérek nyomdájában tanulta, ösz-

szesen 17 esztendőt töltve e már megszűnt jeles nyomdában. Dolgozott 2 évig a Világosságban is; 1931 óta a Hungária-nyomda gép-szedője. Nyomdásztársadalmi és szakirodalmi munkássága: 1923—1932-ig a Budapesti Helyi Bizottság tagja, néhány évig jegyzője; 1932-től az Országos Bizottságnak tagja; 1932-től a Nyomdaipari Paritásos Munkaközvetítő Bizottság elnöke; a Magyarországi Nyomdai Munkások Egyesülete választmányának 1926 óta tagja, 1929 óta jegyzője; a Békéltetőbizottság, a Lapbizottság, a Tárgyalóbizottság tagja; a Typographia munkatársa, időnként szerkesztőjének helyettesítője. Több szakirodalmi dolgozata jelent meg az Evkönyvben és egyéb szakmai folyóiratokban. E Lexikonnak is munkatársa.

Grosszmann Miksa: szül. 1872-ben, megh. 1913-ban. A betűszedést tanulta. Főlszabadulása után sokat járt külföldön. Az 1895. évi nagy sztrájk alkalmával a Pester Lloyd személyzetének bizalmi férfia és a mozgalom egyik vezetője volt. Ezután a Boruth-, Neumayer- és Krakauer-nyomdákban dolgozott. 1896-tól 1907-ig a szociáldemokrata párt vezetőségi tagja, 1898-tól 1907-ig a Volkstimme szerkesztője, 1898—1903-ig a Nyomdász-Szakegyesület elnöke volt. 1907-ben az Országos Munkás-Betegsegélyező és Balesetbiztosító Pénztár aligazgatójává választották.

Groteszk: francia szó; furesát jelent. A nyomdászatban — elég logikátlanul — a legegyszerűbb lapidáris betűnek a neve.

Grund-féle litográfia: a 19. század közepétől fogva virágzott Pesten, a Molnár ucca tájékán; főleg az angol kézírásos betű volt a specialitása.

Grundírozás: közkeletű német szó a sokszorosító technikában. Magyarul: alopozás (l. o.).

Grünberg-féle szedőgép: a hamburgi föltalálója 1882-ben szerkesztette meg; nyomdai típusok szedésére

és osztására szolgált. Gyöngye kompilációja volt a Kastenbein és Sörensen gépeinek.

Gründer Gottfried: «typothaeta haereticus» vagyis evangélikus könyvnyomtató 1669-ben Pozsony városában. Sokat zaklatták vallásáért, mire katolikussá lett. Azonban így sem boldogulhatott; 1673-ban vége szakadt működésének.

Grünenberg Johannes: wittenbergi nyomdász a 16. században; egyike volt kora legjelesebb tipográfusainak.

Grüngras Simon: Nagyszébenben nyomdászkodott 1601-től fogva néhány éven át.

Grüninger: jeles strassburgi tipográfus a 16. század elején.

Grün Orbán: 1801-ben Szeged városában alapított nyomdát, mely csakhamar jó hírre vergődött. Később betűöntődével is kibővítette üzemét. 1828-ban meghalt a özvegye Borbála vezette tovább egy-két évig a nyomdát, majd pedig fia János lett annak tulajdonosa.

Grüs Paul: a svédországi Upsala város legelső nyomdásza a 16. században. Károly Gusztáv svéd király a könyvnyomtatót annyira tisztelte benne, hogy egy egész lovagi uradalom minden jövedelmét rendelkezésére boesátotta.

Grynaeus György: budai könyvkereskedő a mohácsi vész előtti időkben. Ugyanebben az időben volt egy Ruem György nevű könyvkereskedő is Budán. A két György közül valamelyiket protestáns volta miatt a könyveivel egyetemben megégették, mint az Burgio pápai követ és Luther Márton írásából is kitűnik.

Gryphus Sebastien: hírneves lyoni könyvnyomtató (1528–1566); ropant számú latin és görög klaszszikus könyvet nyomtatott.

Guilloche-gép: főképpen értékpapírosok sokszorosításakor használt olyan gép, amely hullámos, íves avagy körös léniadiszt metsz az alája tett litográfiai kőbe avagy fémlemezbe.

Guirlande (francia): a. m. virágfüzér. A régebbi könyvnyomtatói ornamentikában nagyban használták.

Guirlande.

Gulyás Pál: bibliográfus és irodalomtörténetíró, egyetemi tanár, a Nemzeti Múzeumnak igazgató-őre; szül. 1881-ben. Sokat írt a könyvnyomtatás történetéről (főleg a Magyar Könyvszemlében), meg a könyvkötői mesterség művészetéről és technikájáról.

Gumibélyegző: a gumi vulkanizálásának föltalálása óta tudják előállítani. Egy kis szedésráma kell hozzá, amelynek a feneke hajószerű és két oldalán csavaros szorítókkal van ellátva, hogy a belehelyezett szedések zárva legyenek. A ráma négy sarkán két centiméter magasságú szögek állnak ki, amelyekre a gipszráma fölsejét a négy sarkán lévő lyukakba illeszthetjük. Hogy a felső ráma elálljon, rúgókat helyezünk a szögekre, amelyek csak nyomásra engedik le a felső rámat. A gipszráma belseje fél centiméter mélységű, hogy a belehelyezett gipszréteg egy síkban legyen a fölülettel. A szedés képét megolajozzuk és vékony japán papírral fedjük. A gipszbe $\frac{1}{4}$ résznyi dextrint keverünk, átszítáljuk és vízzel péppé készítjük. Olyan kemény legyen, hogy a fölületén ne legyen vizes. Nyugodtan dolgozhatunk, mert a gipsz megkötését a dextrin hátráltatja. Most a gipszramát a szedés fölé helyezzük és olyan nyomást adunk, hogy a szedés

a papiroslappal dombokat képezzen a gipszben. Főlemeljük, a papirost le vesszük, most a második nyomásnál a betűk súlyodnak bele a gipszbe 2–3 mm mélyen. Mind a négy sarkán egyenlő nyomás mellett szép, tisztá, pozitív képet kapunk. A gipszet késsel körülakartjuk a szedésnél és félretesszük száradni. Nagyon lassan melegítjük, mert a keletkezett gőz könnyen kiobbantja az egész gipszet a rámból. A forrpont fölötti hőmérséklet után, ha már nem gőzölög, fokozatosan lehet hevíteni egész 180° C-ig. Ráhelyezzük a bekénporozott gumilapot és a présbe keményen becsavarjuk. Továbbmelegítve a gumi beleolvad a betűk helyeibe és vulkanizálódik. Több példányt önthetünk, mert a gipsz csontkeményre válik és a betűk barnára sülve rugalmasak és élesek lesznek. Gyári előállításakor az aranyozóprést használják, amellyel alul és felül egyenlő hőfokon gyors eredményt lehet elérni és több lap egyszerre helyezhető el benne: egy öntéskor 15–20-féle fá készül.

Guminyomtatás: 1. tisztán fotografiai eljárás; a nyomtatáshoz semmi köze; — 2. a németek gyakran így nevezik az offset-nyomtatást is. — 3. Vulkanizált gumiformákról való primitív nyomtatás. Főleg papiros-zaeszkókat állítanak elő ily módon, amelyek földesgöbös papirosanyaga különben egykettőre tönkre tenné a szedést, kliséit avagy stereotípiát lemezt. Külön rotációsrendszerű sajtókat is építenek erre a célra: a gumiformát ezeknél ráragasztják a hengerre.

Gumizó készülék: a papirosívek szélének gumizását végzi. A legegyszerűbb fajtája egy keményfadeszkalapra helyezett két darab vas-»winkel»-ből áll, amelyek egyrészt a gumizandó papirosesomó támasztékául szolgálnak, másrészt

ezekre erősítik rá két csavarral a gumit magában foglaló keskeny kis rézvályút, amely a »winkel»-vasatól tetszés szerinti távolságokban állítva be, rajta fekszik a papirosesomón. A vályú alsó része akként van csatornákkal és lyukakkal megfürve, hogy az alóla kihúzott papirosívnek a vályút érintő fölületét teljesen beföldi a ragasztószerrel. A néhány percig tartó beigazítás után a papirosíveket tetszés szerinti gyorsan s hibátlanul gumizva kihúzogathatjuk a vályú alól.

Gummi arabicum: némely forróföldövi ákácféleség kérgének izadmánya, vagyis gyantája. Altalában ragasztószerű használják, de nélkülözhetetlen a litográfiában a kü nyomtatásra-előkészítésekor is.

Gummiarabicum nyomtatás: a litográfiából vették át. Ha a betűt, avagy rajzot gummiarabicumba mártott tollal papirosra vetik és megszáradása után az egészet vagy egy részét festék-réteggel vonják be: tiszta vízbe mártott szivaccsal való lemosás után a gumi fölületéről a festék leválik és a rajz fehéren jelenik meg. Az eljárást reklámlátlák és kevés példányszámú más nyomtatvány készítésekor használják.

Gustafson-féle szedésgyorsító: még 1889-ben szerkesztette meg Gustafson amerikai svéd mechanikus, még pedig Lagerman nyomán. Az ára csak hatvan forint volt, de csupán néhány amerikai nyomdában került használathoz.

Gutenberg: nyomdászlapok. 1. 1865 október 15-től 1867 decemberéig Tóth István egri nyomdaigazgató szerkesztésében ilyen címmel egy szakkérdésekkel foglalkozó lap jelent meg. Ez volt az első szak-kulturális lap Magyarországon, de amelynek semmiféle vonatkozása sem volt a később megjelent »Gutenberg»-rel. — 2. A Typographia német melléklete volt 1885 augusztus 14-től 1919 augusztus 1-ig. Az

összeomlás után a békefeltételek következtében a német nyelvterületeket elvesztettük és ennek folytán a lap megszűnt. A lap szerkesztői a következők voltak: Hölzel József, Dobes Ignác, Stöcker Adolf, Preusz Jakab, Lipp Károly és 1901–19-ig Rothenstein Mór. 1885 előtt a Typographiának német melléklete nem volt, hanem magyarul és németül jelent meg. 1874-ig a német rész szövegéről a Typographia szerkesztője gondoskodott. 1875 január 1-től Antensteiner Ferenc, 1876 január 1-től 1882 június 2-ig Bauer J. M. szerkesztette a Typographia német részét.

Gutenberg «Donatus»-a: 14-oldalas, oldalanként 27-soros latin nyelvgyakorló füzet; 1447 körül nyomtathatta a nagy föltaláló. Két pergamenlapját őrizik a párizsi nemzeti könyvtárban. Fordított betűk vannak benne, ami abszolút bizonyítéka a szedett voltának. Betűinek egyrésze teljesen megegyezik a 36-soros bibliáéval.

Gutenberg: Fischer és Langen századvégi szedő- és osztógépe. A szedőgép Kastenbeinéhoz hasonlított, az osztógép pedig a Thorne-féle gépnek az osztószerkezetéhez. A gépekből öt példány a berlini Buxenstein-nyomdában dolgozott egy ideig. Kellett hozzá 3 ember.

Gutenberg fabetűi: a nagy föltaláló kitűnő fémtechnikus létere ilyenmivel aligha kísérletezhetett sokat, hiszen ugyanazzal a fáradtsággal fémbe is bele tudta véssai a betűtípust. A korábbi századokban szokás volt a mainzi tipográfusoknál, hogy ha valamelyik tanítványunk fölszabadult: fából faragott úgynevezett Gutenberg-típust adtak néki emlékül. Ezek a fabetűk semmiesetre sem származhattak Gutenbergtől.

Gutenberg János: a könyvnyomtatás föltalálója, szül. Mainzban 1395 és 1400 között, megh. 1467 nov. 23 és 1468 febr. 24-e közt. (Származását illetően l. Gens-

fleisch.) Élete körülményei sok tekintetben homályosak. 1421-ben családjával együtt elhagyta Mainzot és a harmincas évek elejéig valószínűleg a németalföldi iparosvárosokat járta, s ott szerezte széleskörű mechanikai ismereteit. 1434-ben Strassburgban élt az Arbogast-kolostorban. Ekkor már titokatos dolgokkal foglalkozott. 1436 körül egy Dritzehn András nevű strassburgi lakos megkérte, hogy jó pénzért tanítsa meg őt valamelyik művészetére. Gutenberg tanítványául fogadta őt is, meg másokat is. Dritzehn András 1438 karácsonykor meghalt és öccse, György jogutódja akart lenni. Gutenberg erről hallani sem akart, s 1439 decemberében törvényszék elé került az ügy. A pör aktái szerint Gutenberg ez időben «termékek» előállításával foglalkozott, melyeket az 1439-iki aacheni búcsún akart elárulítani. Hogy mik voltak ezek a termékek, szorosabban nincs meghatározva, de lehet, hogy fametszetekről nyomtatott képcsékek voltak. Úgy látszik, hogy Gutenberg 1441 körül otthagya Strassburgot s visszatért Mainzba, ahol nagybátyjának, Gensfleisch Hennének házában, a «Hof zum Jungen»-ben állította föl nyomtatóműhelyét. Itt készítette első nyomtatványait: az utolsó ítéletről szóló verseteket, a csillagászati naptárt és a Donatust (lásd Gutenberg «Donatus»-a), s talán még a «harminchsoros bibliát» (l. o.) is. Tapogatózásaira és találmányi sorozatának egymásutánjára nézve nagyon eltérők a vélemények (l. Betűöntés, Gutenberg fabetűi, Könyvnyomtatás története). 1450-ben szerződést kötött Fust János aranyművessel, amelynek értelmében Fust János adott pénzt a negyvenkét soros biblia (l. o.) kinyomtatásához. A szerződés néhány esztendő múlva fölbomlott. Fust túlságos követelésekkel állott elő s a dolog porre

került, melynek az lett a vége, hogy Gutenberget 1455 novemberben kizárták a nyomda tulajdonjogából. Gutenberg mindazonáltal Humery Konrád mainzi tanácsos segítségével ismét föllállított egy könyvnyomtató sajtót s ezen nyomtatta a bűnbocsátó levelet, egy 1460-ra szóló kalendáriumot és a nevezetes «Catholicon»-t (l. o.). 1465-ben a már előregedett Gutenberg Adolf nassaui érsek szolgálatába lépett s azt székhelyére, a közeli Eltvilbe követte. Emlékének szobrot állítottak Mainzban, Strassburgban, M. m. Frankfurtban, Bécsben, Lipszében és egyebütt is sokfelé.

Gutenberg-képmások: egyik sem hiteles. Még az a strassburgi arckép sem, amelyet sokáig hitelesnek tartottak, s amely a város 1870-i bombázásakor elpusztult. Az újabb időkben azt is kétségbe vonják, hogy Gutenberg szakállt viselt volna. A tizenötödik században a Rajna mellékén ugyanis a patricius-emberek nemigen viseltek szakállt.

Gutenberg-Múzeum: 1900-ban alapították Mainzban; célja a Gutenbergre és találmányaira, valamint a könyvnyomtatás fejlődésére és elterjedésére vonatkozó adalékoknak a legszélesebb mederben való gyűjtése. A múzeummal szorosan kapcsolatos a nyomdászattörténelmi kiadványairól nevezetes Nemzetközi Gutenberg-Társaság.

Gutenberg-nyomda: lásd Bechtermünze és Hewmann.

Gutenberg-Otthon: a Magyarországi Könyvnyomdai Munkások Egyesülete székháza (Budapest, VIII., Sándor-tér 4. sz.), amelyben az Egyesületen és egyéb nyomdászintézményen kívül 42 lakás és 17 üzlethelyiség van, azonkívül a három uccára szóló hatalmas épülettömb teljes szélességében fekvő gyönyörű díszterem, melyben jelenleg az Omnia-mozgó előadásait tartja. A telek nagysága

527 négyszögöl, vételára 346.000 korona volt. Az ötemeletes épületet Vágó József és László műépítészek tervezték. A telken álló régi egyemeletes épület lebontása után 1906 június elején kezdődött meg az építkezés, amely 1913 október elején fejeződött be. A ház építési költségei 939.000 koronára rугtak, a telekárón kívül. Az ünnepélyes avatás 1913 október 13-án folyt le a bel- és külföldi munkásegyletek, a főnökök egyesülete, valamint az irodalmi és gazdasági élet reprezentánsainak részvételével. A Gutenberg-Otthon az első magyarországi munkásegyleti székház. ha

Gutenberg-Otthon Erdélyben: Aradon, Kolozsvárt, Nagyváradon, Nagyszébenben, Temesvárt van. E székházak a romániai grafikai munkások szövetsége tulajdonai. Ez otthonokban van az illető kerületnek hivatalos helyisége is.

Gutenberg sajtói: nem maradt meg belőlük semmi sem. Azok a J. MCDXLI - G. fölírásos elkorhadt présdarabok, amelyeket 1836-ban ástak ki a «Zum Jungen» elnevezésű régi mainzi épületben: hamisítványok.

Gutenberg-Társaság: Alakult 1892 körül. Igen élénk tevékenységet fejt ki kulturális téren műkedvelő gardája révén. 1920-ban zenekart is alakított, mely ma mint a Gutenberg-Társaság Zenekara egyik legjobb és legismertebb munkásszenekar működik. Elnöke: Propper Jenő, karnagya: Elsner Béla.

Gutgesell Dávid: könyvnyomtató. 1578-ban állította föl kitűnő hírfű sajtóját Bártfán, melyből 1599-ig számos latin, magyar és német nyelvű könyv került ki.

Gutkeled-biblia: a 11-ik századból való legrégibb kódexünk; betűi erősen unciális karakterűek; biznanci stílusú ornamentumok és tarka, föltűnően jó rajzú minia-

túrák díszítik egyes oldalait. Így nevezik azért, mert a Gutkeled nemzetségbeli Márton comes adhatta az általa alapított csatári apátságnak. Mikor 1250 táján az apátság kegyura, Vid mester ezt a bibliát zálogba adta Farkas vasvári zsidónak; két faluval kárpótolta érte az apátságot.

Guttaperka: hátsóindiai fák megszilárdult tejnedve. A galvanoplasztikában — grafittal bevonva — formaképelésre használják.

Guttman Jakab: szül. Nagyváradon 1876-ban. Ugyanott tanulta a betűszedést öt éven át, 1887—1892. Dolgozott Nagyváradon, Kolozsvárt; majd Budapestre jöve, itt a Globus, Pallas, Újságüzem nyomdáiban volt az Egyetértés, majd meg a Világ tördelője; jelenleg a Pester Lloydot tördeli. Nyomdász-társadalmi munkássága: Nagyváradon 1905-ben már vezetőségi tag volt. Budapesten először ellenőrző bizottsági tag, azután az Országos Bizottság tagja; 17 évig volt a Békéltető Bizottság tagja, 25 év óta az árszabálytárgyaló bizottságban foglal helyet, az Országos Vidéki Belsőbizottság tagja, 15 éve a Világosság-nyomda igazgatóságának elnöke; az Országos Bizottságnak 16 éve elnöke, a Hirlapszedő Körnek 12 éven át elnöke, a Typographiának pedig kiadója. Sok cikket írt a Typographiába, többet a Magyar Grafikába.

Guttman János Pál: a váradi papnevelő intézet nyomdájának ügyvezetője 1799-től 1802-ig.

Gyalul Farkas: író. Egyebek közt írta: «Az első erdélyi magyar hirlap (1890); «Tótfalusi Kis Miklós siralmas panasza» (1892).

Gyalulás (betűé): 1. Magasságra gyalulás.

Gyantaolajkence: 1. Kence.

Gyantaszappan: 1. Enyvezés.

Gyantsapapíros: kínai találmány, ez Európába is átkerült, mégpedig egyidőben a rongypapíros gyártásával.

Gyárfás Dezső: nyomdászból lett színész; szül. 1882-ben, megh. 1921-ben. A Pester Lloyd nyomdájában kitanulta a betűszedést, majd színésznek csapott föl. Egy ideig a Fővárosi Orfeum komikusa volt, majd a Magyar Színház tagja lett.

Gyémántbetű (Diamant): 4 pontos betűnagyság. A régi könyvnyomtató ezzel az elnevezéssel valószínűleg e betűnagyság értékes és technikai tekintetben igen bravúros voltára akart utalni.

Gyorsbetűöntőgépek: Lényegében azonos az egyszerű komplett öntőgéppel, azonban a gyorsöntőgépnél olyan szerkezeti módosításokat vittek keresztül, amelyek lényegesen fokozták a gép gyorsaságát. Legelőször a Böttger-Gursch-féle (Lipcsé—Berlin) gépek szerkesztőinek sikerült a gyorsaság fokozását gátló löketerszerű szerkezeti alakításokkal egyenlővé tenni. Továbbá sikerült a hasonlóan gátolag ható závarzatszerűen működő fedőrész hosszú útját jelentékenyen csökkenteni. Ezekkel és még sok apró és lényeges átalakítással sikerült lehetővé tenni a gépeknek a fizikai lehetőségig való maximális kihasználását. A már említett típusok követte a Küstermann-féle (Berlin), a Stempel-féle (Frankfurt) dupla öntőgép, a Foucher-féle (Párizs), «Rapid Universelle» és még mások.

Gyorsírás: olyan írásmód, amely a közönséges ábécétől eltérő betűk és jelek alkalmazásával lehetővé teszi a folyó beszéd követését is. Gyorsírási rendszert az idők folyamán sokfélélt állítottak össze. Két csoportba oszlanak: 1. geometrikus, 2. grafikus rendszerek. Az előbbieket főleg az angolok és amerikaiak használják (Taylor-, Pitman-féle); az utóbbiakat a kontinensünk népei (Gabelsberger-, Stolze- és a nyomdász Faulmann-féle). A Pitman-féle könyveket ólomtípusokról nyomtatják. Hivatalos gyorsírás ná-

lunk a Gabelsberger-rendszeren fölépült Radnai-féle.

Gyorsrajzolás: a formák beidegzésén alapul, éppen úgy, mint a zenedarabok «kivülről» való megtanulása, vagy a bonyodalmasabb névaláírások. Valamely figurát néhány százszor papírosra vetve, annyira megszokottá lesz az a kezünknek, hogy koromsötétségben is teljesen szabatosan, hiba nélkül tudjuk lerajzolni. Az ilyen gyorsrajzolás egymagában még nem művészet; a művészetben a technikán túl is van tényező: az elképzelés, a gondolat, legfőlső fokon az ihlet.

Gyorsajtó: a motorikus erővel hajtott nyomtatógépek összefoglaló neve.

Gyors-stereotipáló gépek (automata és félautomata gépek); l. Stereotipia és Autoplate.

GyŐS: l. Munkaadói szervezetek. **Gyöngybetű** (Perl): 5 pontos betűnagyság. Az elnevezésből kiérzik a régi tipográfusok elismerése e betűnagyság megőntésének technikai nehézsége iránt.

Gyöngyösi Sándor: színész-családból született 1854-ben, megh. 1913-ban. 1883 körül a Franklin-beli Egyetértésnél, majd 1890-ig a Pallasban dolgozott; később a Rózsa-nyomda művezetője volt. A nyomdásztársadalmi életben is jelentős szerepet vitt; az Anyaegyesületnek négy ízben volt első alelnöke, az Ebredés Dalkörnek pedig hosszú időközön át ügyvezető alelnöke, majd elnöke.

Gyöngyözés: l. Festékeverés.

Győrffy István: a marosvásárhelyi református kollégium nyomdájának ügyvezetője 1795-től 1808-ig.

Győző Andor: könyvkereskedő és könyvkiadó (szül. 1874-ben). Kladványai közül különösen a szaklexikonok nevezetesei: Irodalmi Lexikon (1928), Technikai Lexikon (1928), Színházi Enciklopédia (1930), Művészeti Lexikon (II. kiadás 1935) és Zenei Lexikon (II. kiadás 1935).

Gyulafehérvári fejedelmi nyomda: 1619-ben alapította meg Bethlen Gábor. A nyomda első ügyvezetője Válaszúti András volt. 1658-ban a nyomdát a tatárok teljesen elpusztították.

Gyulafehérvári kódex: ritka szép kódexünk a tizennegyedik század végéről. Steft Henrik, csukárdi plébános másolta s illusztrálta Imrefi János pozsonyi kanonok megrendelésére. A kódex szövege már barátbetűs; kezdőbetűi hol az ír szerzetesek iniciáléira emlékeztetnek, hol meg uncialis karakterűek; gyönyörű keret- és lapszéli dísz, nemkülönben művészi miniatűrök díszítik.

Gyulafehérvári román nyomda: I. Rákóczi György alapította 1640 táján. A nyomda célja volt: a protestáns hitigazságoknak megismertetése a «szuperstíciókkal eltelt oláhsággal». Simionu Stefan püspök közremunkálásával több vallásos román mű készült e tipográfiában 1658-ig, amikor a tatárok nagy pusztítást vittek véghez benne.

Gyurlán József: 1833-tól 1847-ig volt társa Bagó Márton budai nyomdásznak. Ugyanakkor a Trattner-Károlyi-nyomdában mint faktor működött. Az ötvenes években önállóan nyitott nyomdát, de 1862-ig tönkre ment vele. Ezután jobbra abból élt, hogy a nevét csekély díjazás fejében odakölcsönözte oly nyomdatulajdonosoknak, kik nem lévén tanult nyomdászok, az akkor nálunk érvényes osztrák ipartörvény értelmében nem űzhették volna iparunkat. Így lett cégártása Noséda Gyulának, majd Deutsch Mórnak.

Gyűrey Rudolf: szül. 1874-ben Szegeden. Ugyanott szabadult fel 1890-ben mint nyomdai gépmester. Fiatalon kapcsolódott a nyomdai munkásság gazdasági mozgalmába és egyike volt azoknak, aki a kollektív szerződés elismertetése érdekében sokat fáradozott a vidéken. 1903-ban a szegedi cso-

port elnöke lett, 1904 június havában pedig a Szakegyesület elnökrévé, majd később a szervezet levelezőjévé választott. Hosszú évek óta tagja a fővárosi és vidéki árszabálytárgyaló bizottságnak, a paritásos békéltető bizottságnak, amelynek 1932 októberé óta az alelnöke, ugyancsak hosszú évek óta alelnöke, illetve elnöke a Jótékonyági Körnek. Alelnöke volt a Segélyző Egyesület helyi választmányának. Több mint 15 évig volt a Gépmeister-Kör intézője. Több cikke jelent meg a Typographiában. A szociáldemokrata párt vezetőségének 1924 óta, Budapest törvényhatósági bizottságának pedig 1925 óta tagja.

Gyűrdés: az íveknek nyomtatás közben való ráncosodása vagy gyűrdése. A könyvnyomdászatban leginkább keretezett formáknál és a nyomás befejező részein lép fel, de előfordul kevert-szedésű formáknál, autotípiáknál és tónusos formákon is. Megjelenésének oka legtöbnyire a papiroshelytelen kezelése, élére állított bálák, vagy a papiros egyenlőtlen száradása, amikor a papiros szélein száraz, belső területe pedig nyirkos. A baj elhárításának módja ebben az esetben az ívek belövése vagy papiros előzetes tárolása abban a helyiségben, ahol a nyomtatás eszközöltetik. A gyűrdés keletkezhetik még helytelen nyomóhengerburkolat, helytelen egyengetés és az ívfogók rendellenes besztásából is. bh

H

Haase: prágai nyomdász-család. A nyomdaalapító Haase Gottlieb volt (1763—1824). Ő vetette meg az alapját a nyomda virágzásának. Fiai a nyomdát kibővítették s papiros- és gépgyárral köztötték össze; specialitásuk volt

az ó-szláv (glagolita) betűs nyomtatványok előállítására. 1871-ben a nyomdát a Bohemia részvénytársaság vette meg, de ennek fősztása után (1879) ismét visszakerült az a Haase-család kezére.

Haas V.: jeles baseli betűöntő a 17. században.

Habberton John: betűszedőből lett népszerű amerikai író, szül. 1842-ben, megh. 1921-ben. Főleg gyermekhistoriákkal hódította meg a közönséget.

Habent sua fata libelli: régi latin idézet. Annyit jelent, hogy a könyveknek is megvan a maguk sorsa.

Hadi Rikárd: a lipcsei Drugulin-nyomda magyar származású igazgatója, szül. 1877-ben. Mint grafikus főleg a bibliofil illusztrációt műveli.

Hager-sajtó: l. Kézi sajtó.

Hagel Benjamin Lörluc: trencsényi nyomdász 1647-től 1655-ig. Főleg latinul nyomtatgatott.

Hagemann-féle szedéspótló: a bécsi Hagemann Heinrich 1883. évi mechanostereotípiái találmánya. Gépe háromféle nagyságú patricákkal volt felszerelve. A szedő a kissé terjedelmes és nehézkes gép előtt állva, akként dolgozott, hogy bal kezével a patricákat dirigálta, jobb kezével pedig a megfelelő helyre szorított patricán, illetőleg az azzal kapcsolatos fogantyúrúdon egyet nyomott; ilyenformán kéregpapirosból való matrica s vele egyidejűen korrektúra-levonat készült. A korrigálás úgy történt, hogy a hibás betűket a matricából kivágták s másokat ragasztottak helyükbe.

Haggada: a zsidó imakönyv egy része. Így nevezik a bibliai anyagnak erkölcsi, valamint történelmi motívumok szerint való előadását is.

Hagiographa (görög): a. m. szent írárok; az ó-szövetség egy része a bibliában.

Hahn Fr.: lipesei nyomdafaktor és betűtervező; nevezetes betűalkotása a «Salamander» típus.

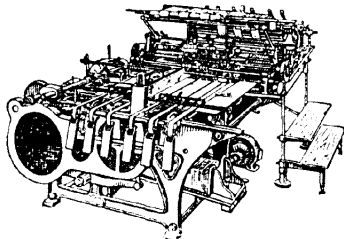
Hajduk August: német betűművész; 1912 körül készített antikváját sokfelé használják.

Hajó: a betűszedő amaz eszköze, amelyre a tömör szedést kiemeli, rajta a különféle szedésfajtákat alakítja, tördeli. Régebben fából, ma erős cinklemezből készülnek, szögletvasból ráerősített kerettel. Normális alakjuk: oktáv 16:24 cm, kis kvart 21:29 cm, nagy kvart 24:32 cm, kis folió 26:39 cm, nagy foliók 28:40, 32:48, 42:58, 48:64 cm; hasábhajók 8:42, 11:42, 13:42, 13:50 cm, de készülnek ezek bármilyen más méretben is. Vannak még különleges szedőhajók zárókészülékekkel és behelyezhető választóvasakkal, amelyekkel a hajó több részre osztható. *ls*

Hajzáj-spáclum: közönségesen így nevezik az l pontos sorzárót.

Hajtás: l. Sziójhajtás.

Hajtogatató gép: a gyáriparszerű könyvkötésnél az ívek összehajtásának munkáját végzi. Ilyen hajtogatató gépeknek első megjelelésüktől, 1851-től fogva igen sok, egyszerűnek, kettősnek stb. nevezett fajtájuk készült; az ívek hajtogatását föl- s alajáró penge végzi rajtuk.

Hajtogatató gép Rotary-öberakóval. Óránként 4000—5000 lvet is összehajt három- vagy négyszeresen.

Hajtószijak: l. Szijak.

Halász Alfréd: a Könyvnyomdai Munkások Egyesülete ügyvezető titkára, szül. Bécsben 1889 apr. 12-én. A középiskola négy osztályának elvégzése után 1904 okt. 30-tól 1907 dec. 28-ig tanulóskodott a Globus-nyomdában. Innen 1909 végén kilépve, 9 évig Hornyánszkyéknál, mástól évig Lehner Rezső nyomdájában, 2 esztendeig a Metropolitain-nyomdában, 9 évig a Világosságnál dolgozott, jobbra korrektori minőségben. A világháború idején — hosszas frontszolgálat után — a hetedik hadsereg nyomdájának üzemvezetője volt Máramaroszigeten, majd Kolomeában és Odesszában. Az Országos Bizottság, az anyaegyesületi választmány stb. tagja már régebbi idő óta, valamint a Szakszervezeti Tanács is. 1925 óta székesfővárosi bizottsági tag. Az 1932. évi kongresszuson a Könyvnyomdai Munkások Egyesülete elnökévé választották. Lerner Dezső halála (1934) óta az Egyesület ügyvezető titkára. Irodalmi dolgozatai a Typographiában, Nyomdász-Evkönyvben, Grafikai Szemlében és a Társadalmi Lexikonban jelentek meg. Szerkeszti 1934 óta a Nyomdász-Evkönyv és Uti Kalauzt. A mi Lexikonunknak is munkatársa.

Halauka Antal: szül. 1853-ban. megh. 1899-ben. Apja az olmtüzi egyetem könyvnyomtatója volt, s fiát is annak nevelte, ki 1881-ben Halleinben akcidens-nyomdat nyitott. 1895-ben Salzburgba költözött. Ő volt a modern mesterszedés egyik megteremtője, s remek munkáiért sokszorosan kiüntették. Ő találta föl a szelenotípiát is. Szerkesztője volt a «Technisches Jahrbuch für Buch- und Kunstdruck»-nak.

Hallelni papiros: l. Plakátpapiros.

Háló: l. Autotípiá.

Halotti beszéd: l. Pray-kódex.

Halvány nyomtat: l. Arnyalat változása.

Hamakrómia: a. m. egyidejű színzés; a nyomdászatban az az eljárás, midőn a nyomtatás egyidejűleg több színben történik.

Hammer Viktor: német betűművész. Főleg modern unciális betűírói nevezetes.

Hangírás: amelynél minden hangnak külön jegye van: úgy mint a magyarban is.

Hangjegyek: a zenei hang írásjegyei. Kezdetben, a görög időktől fogva, betűkkel, majd számokkal is jelölték a zenei hangot. A 10. század körül kezdődött meg az ú. n. neuma-jegyek írása, amelyet Arezzói Guidó tökéletesített a 11. század elején.

Hangjegymetszés: A hangjegyek nyomtatása általában a könyomdák munkakörébe tartozik. Senfelder is ezzel kezdte meg a munkálkodását. Evtizedek során át jobbara autografátva csinálta a litográfus a maga kottáit, amelyek azonban gyakran több-kevésbé primitívek voltak, mignem a hatvanas évek vége felé újabb technika ékelődött bele az eljárásba: a hangjegymetszés technikája. Az eljárás a következő: A finoman legyalult és simított cinklemezen körzővel kimérik s a kéziratnak megfelelően rárajzolják a hangjegyeket s azután patricákkal beléverik azokat, meg az itt-ott előforduló szövegrészt is. A sok kalapálástól egyenetlenné vált lemezt ekkor állón egyenetlik meg, s ezután következik a szó szoros értelmében vett metszés. Kézi véséssel készülnek a hangjegyek ($\frac{1}{4}$, $\frac{1}{8}$ stb.) szárvonalai, valamint az ütem- és segítővonalak is. A szárvonalak végén levő zászlócskákat ismét kölyűkkel verik a lemezbe. A lemezt ezután simító pengével megsimítják, a vonalakat még egyszer utána húzzák s az egésztest csiszolóval (smirgel) kifényesítik. Az esetleges hiba javítása úgy történik, hogy a lemez há-

tulsó felének illető helyét viszkalapálják, miáltal a cink az első oldal felé domborodik s a hibás hangjegy egészen eltűnik. Helyére aztán a helyeset verik a lemezbe. Az ilyen módon kiponcolt és kivésett cinklemezzel átnyomatot készítenek a köre, s a tulajdonképpeni nyomtatás is csak erről történik.

Hangjegynyomatás. A legrégibb ismeretes hangjegynyomat 1473-ból származik. Kezdetben sima falapokra metszették, majd — a könyvszedés módjára — mozgatható hangjegyekből állították össze azt. Az utóbbi eljárás föltalálójának az olasz Petruccit tartják Fossombroneból (1466—1539), de ilyen nyomtatványai csak 1502—03-ból ismeretesek. A litográfia föltalálása a hangjegynyomatást is föllendítette. A tulajdonképpeni hangjegymetszés (l. o.) csak a 18. század közepén kezdett elterjedni.

Hangjegyszedés: Van egynéhány nyomdánk, ahol hangjegytípusok is vannak, amelyekkel egyszerűbb kottákat lehet összeszedni. E típusok sokasága (összesen közel négyszázféle kell a teljes berendezéshez) és ezzel kapcsolatos drágasága, meg a litográfiai munkának viszonylag sokkaltal olcsóbb volta miatt azonban a valamikor igen népszerű hangjegyszedés újabb időkben mind ritkábbá válik még a külföldön is.

Hangjelölés: l. Pánortográfia.

Hansard Luke: szül. 1752-ben, megh. 1828-ban. Norwichban tanulta a nyomdászatot s fölszabadulása után Londonba ment Hugh parlamentári könyvnyomtatóhoz, aki 1799-ben társul fogadta, egy esztendővel később pedig a nyomdát rearuházta. Hansard halála előtt kevéssel nagyszabású menedékházat alapított szegény, elaggott nyomdászok számára.

Hántoló eljárás: rézmetszői technika, l. Mezzotinto.

Hántoló litográfia (Schablitolithographie): manap már meglehetősen ritkán alkalmazott eljárás. A követ szemcséssé téve, vékony aszfaltréteggel vonják be, amely tudvalevőleg a zsíros festéket fölveszi, de a vizet nem. Ha már most a sötétből a világos felé haladóan különböző tónusokat hántolnak a szemcsézetbe: kikerekedik a követ a tusrajzokra emlékeztető nyomatóforma. Menetnél többet vesznek el ilyenkor a szemcse-küpcöskékből: annál több fölület nyílik meg a savval kevert gumi későbbeni maró hatása számára.

Han Ulrich: római őstipográfus. Torquemada bíboros hívta meg a saját munkái nyomtatására be rendezett külön kis nyomda mestereül 1467-ben. A fametszésben is jeleskedett. Megh. 1478-ban.

Harangozó (Hubert) Antal: született 1900-ban. Számos szakcikkre jelent meg a «Magyar Grafika» és a «Grafikai Szemle» hasábjain az üzemvezetés és nyomdász történet tárgyköréből. 1928-ban az újonnan életre keltett «Exkize» című nyomdászélelapon szerkesztője volt. Utóbbi időben szépirodalommal foglalkozik. Versei és novellái a fővárosi napilapokban és folyóiratokban jelennek meg rendszeresen. «Szólok hozzád, Bánatasszony» címen 1933-ban verses kötete jelent meg.

Harántszedés: l. Táblázatszedés.

Haraszt József: szül. 1863-ban, megh. 1933-ban. Esztergomban, majd a 90-es évek elejétől Budapesten dolgozott. Sok kisebb-nagyobb, főleg nyomdászattörténelmi tárgyú cikket írt a Magyar Nyomdászatra, Grafikai Szemlébe, Magyar Grafikába és a Typographiába.

Háring: nyomdásznyelven a. m. megrovás.

Harminchatsoros biblia: Gutenberg Jánosnak a negyvenkétsoros biblia mellett egyik legmonumentálisabb munkája. Évszám nincs a

könyvön. 1762 kéthasábos oldalra terjed. A könyv első ívein még bizonyos határozatlanság tapasztalható: a nyomtatás igen erős, s a regiszter sem pontos. Ebből az következik, hogy Gutenberg ezt a művét 1450, a negyvenkétsoros biblia munkálatainak megkezdése előtt nyomtatta. Némely szaktörténésünk viszont azt hiszi, hogy a harminchatsoros bibliát a mainzi nagy pör elvesztése és a Fusttal való szakítás után nyomtatta 1458 körül.

Harmónia: a. m. összhang.

Háromszíni fotografálás: a háromszíni nyomtatás lemezeinek előállításí módja: l. Autokrómia és Fotomechanikai sokszorosító eljárások.

Háromszíni nyomtatás: a három primér alapszín (vörös, sárga, kék) egymásra-nyomtatása útján végzett színes sokszorosítási eljárás, amelynek nyomatóformái színkiszűrés és körülményes kézi beavatkozás (retus) útján készülnek.

Az ily fotomechanikai eljárással készült lemezekről, ha nyomtatunk: a formák előkészítése ugyanolyan, mint az illusztrációk nyomtatásakor. Háromszíni nyomtatásra csak azok a gépek alkalmasak, melyek fölépítésük-nél fogva eléggé ellenállóak. Amíg ugyanis a szedésről való nyomtatáshoz 15–18 atmoszférányi nyomásfeszültség is elég, a nehez autotipiai formákról való nyomtatás 45–50-et is megkíván. Még fontosabb követelmény, hogy a gép soroyent biztosító illesztékei és ivfogó szerkezetei pontosan működjenek. Ha a klisék kellősfítését befejeztük, a levonatról meg kell győződnünk, hogy kellő helyen állanak-e a klisék. Ugyanekkor olyanformán segítünk anyagot egyenlőtlen-ségein, hogy minden képet kivágunk az ívből és ezeken a lapocskákon a fínom levegőrészeket eltávolítjuk, a sötétebb ré-

szeket pedig megfelelő vastagságú papírosfoltcskák ráragasztásával emeljük. Ezt a lapocskát ragaszuk aztán közvetlenül a klisélemez hátlapjára. Csak ezután szögezzük le a kliséet végérvényesen. Mivel a sárga festékekkel készült levonaton az egyengetés igen bajos, ezért az egyengetést teljesen befejezéséig végezzük ezt fekete vagy más sötétszínű festékekkel és csak amikor az egyengetést teljesen befejeztük, vegyük elő a sárga festéket. Majd előkészületeket tehetünk a továbbnyomatáshoz. A végleges nyomtatás megindulása előtt állapítsuk meg a festékadagolás pontos határát; ennek alapján szolgáljon elsősorban a kemigráfus által elkészített próbanyomat. Ha ez nem áll rendelkezésünkre: a festékadagolást addig kell fokozni, amíg a klisében levő raszter ezt megengedi és nem tömődik tele. Egyébként ez a legjobb fokmérés mind a három színnek a nyomtatásakor. A sárga forma kinyomatása után készítsünk silányabb papírosan, a szűkségetlenné mennyiségben regisztrerveket. A további színek beállítását aztán ezeken az íveken végezhetjük anélkül, hogy az eredeti papírosból kellene elvonnunk. Majd sor kerül a vörös forma beigazítására. Mindaddig, míg a regisztrere nem egyezik, a vörös kliséet nem szabad végérvényesen leszögezni. A szöveget félig beütjük és a még kiálló felületet a kalapács fanyelével kifelé hajlítjuk. Így módunkban van a kliséet, ha kell, bármely irányban igazítani mindaddig, míg pontosan nem fődí az előbbi nyomatot. Egyidejűleg végezhető a klisélemez alatt szükséges egyengetés is, s csak aztán lehet a lemezt végleg leszögezni. Az egyengetés befejezése után a nyomtatás folytatható, most már a vörös festékekkel. Ennek befejezése után kerül sor az utolsó, tehát a kék formára. Itt is mindenben követendő az a szabály és

sorrend a munkamenetben, mint az előbbeni formák nyomtatásánál. A háromszínű nyomtatásakor nem mindenkor első szín a sárga forma, kezdetük olykor a vörös színű forma nyomtatásával is. De ebben az esetben külön erre a célra gyártott, úgynevezett átetsző, lazúros sárga festéket kell használni. Ennek kétségtelen előnye az, hogy a vörös szín adagolása könnyebben határozható meg. De különösen halásznak mutatkozik ez a sorrend a második, tehát ebben az esetben sárga formának a nyomtatásánál. Az egyes színek nyomtatása között legalább 24 óra időközlet hagyunk, hogy a festékeknek idejük legyen a papírosan megszáradni. Nyomatás közben ügyelni kell arra, hogy mennyi lehet az a mennyiség, amely egymásra rakható anélkül, hogy a belőtt papíros hozzáragadjon a frissen nyomtatott ívekhez. Mennél tömörebb képek vannak a nyomtatványon, annál inkább fenyeget ez a veszély. A bekövetkezett bajon segíteni már igen nehéz. Mindenképpen tanácsos az «auflag»-ot a második és harmadik nyomtatás előtt kissé fölrázni. Súlyosabb esetekben az egész «auflag»-ot óvatosan, részletekben, hengerformára fölgöngyöltjük és ismét símára engedjük. Így még lehet remény arra, hogy az összeragadt ívek széjjelváljanak. — A háromszínes nyomtatáshoz való festékeket külön erre a célra gyártják, tehát nem mindegy, hogy milyen sárga, vörös vagy kék festéket használunk. A nyomtatást lehetőleg nappali világítás mellett végezzük, mert a mesterséges világítás nem alkalmas a színek — különösen a sárga szín — pontos meghatározására. Jó gépen, jó anyaggal az ebben gyakorlott gépmeister csodát művelhet, ellenkező esetben nagyon kétséges az eredmény. rs

Háromszög: a síknak három egyenes által határolt része. Oldalaink szerint meg lehet különböztetni

egyenlőoldalú, egyenlőszárú és általános, szögek szerint pedig hegyes-, derék- és tompaszögű háromszögeket.

Szögek képzése. A kör 360, a félkör 180, a derékszög 90 fokú.

Hasábléniák: 1. Kolumna-cím.

Hasábmilliméter: az újsághirdetés mérték- és díjszabás-egysége: egy milliméternyi magasság, az illető lap hasábjának szélessége mellett. Pl: 3 hasáb széles, 10 mm magas hirdetés = 30 hasábmilliméter.

Hasábszedés: A betűk kézirat szerint való egymás mellé szedése szavakat alkot. Az egymás mellé szedett szavak képezik a sort és a sorok egymásra való emelésével nyerjük a hasábot. A hasáb egyéni élete a szerzői korrektúra elvégzése után megszűnik, mert akkor darabokra felosztva, oldalallá formálva rendeltetési helyére kerül. A hasábszedés pontossága és rendessége egyik előfeltétele a mű kifogástalan készítésének. A hasábokat rendszerint egyforma sormennyiségből állítjuk össze és pedig úgy, hogy egy hasáb körülbelül két oldalra férő anyagot foglaljon magába. Ha ez túlságosan hosszú hasábot alkotna, akkor csak másfél oldalas hasábot állítunk össze. Ezzel elérjük azt, hogy állandóan könnyen ellenőrizhetjük a szedés mennyiségét. A hasábokat erős papírosra (porte-page) téve, egymásra helyezük, úgy hogy az így egymásra helyezett hasábok kb. egy iv anyagát foglalják magukba. A hasábokat sorrendben megszámozzuk, amiáltal percek alatt a keresett hasábhöz juthatunk. Ha elégséges formadeszka áll rendelkezésünkre, akkor a hasábokat egymás

mellé rakjuk és a deszkák sorrendjét is megszámozzuk. A hasábokban előforduló címekeket rendszer beosztással látjuk el, nehogy a beosztás hiánya miatt a terjedelemlre nézve hamis képet nyerjünk. A hasábok utolsó sora lehetőleg elválasztott szó legyen, ami jó ellenőrzése a folytonosságának és akadályos az eltördelésnek. A szövegválasztással végződő hasábszedést a hírlapszedésnél okvetlenül be kell tartani. A hasáb fő kelléke akár gép-, akár kézi szedésről van szó, hogy minden sor egyenletesen legyen kizárva. A hasáb rendetlenül kizárt sora a kézi szedésnél a nyomásban megdülve, rosszul olvashatóvá válik, a gépszedésnél a sorok egyenletlensége pedig azt idézi elő, hogy a hasáb egyik oldala egy-két ponttal erősebb lesz, mint a másik, ami az egész oldal megdőlését és a nyomtatás akadályozását vonja maga után. Ha a gépszedés hasábjánál ezt az egyenletlenséget tapasztaljuk, erre haladéktalanul hívjuk fel a gépszedő vagy szerelő figyelmét. A hasábok korrigálásánál a kézi szedésnél ügyelni kell arra, hogy a betűket meg ne sértsük, a gépszedésnél pedig a hibás sort félig kitolva, helyezük be a javított sort, hogy ezáltal a sorok felcsúszását elkerüljük. Egy gyors pillantással fussuk át az új sort, nehogy azzal másik hiba kerüljön a hasádba. Csakis rendes és pontosan előkészített hasábszedéssel lehet minden munkát előírászerűen betördelni és nyomtatásra alkalmassá kikészíteni.

Hasábszedő: a tördelő mellé beosztott szedő, ki csak a pusztá sorokat szedi, míg az összeállítást és beosztást a tördelő végzi.

Hasábvonalak: hasábozott oldalak (újság stb.) hasábjait elválasztó vonal. Vastagsága a betűk és a kolumna nagyságától, meg annak ritkított vagy ritkítatlan voltától

függ. Nyolcadrétes szedésben rendszeresen nonpareillenyi, negyedréttes meg nagyobb oldalakon cicerónyi szélességű.

Haske Ferenc: rézmetsző, szül. 1834-ben, megh. 1894-ben. Lipésében Payne intézetében réz- és acélmetszővé képezte ki magát. 1860-ban elfogták, mert fölkeelésre hívó nyomtatványokat akart Magyarországra csempészni. 1861-ben szabadon bocsátották, s ekkor földijével Werferrel társulva kö- és könyvnyomdát alapított Pesten. Vállalkozásukkal azonban kudarcot vallottak. Haske ettől fogva a «Vasárnapi Ujság» meg egyéb lapok számára rajzolgatott, míg nem a hetvenes években az államnyomda rézmetszője lett. Különösen nevezetes a Margit-szigetről való tiz metszete.

Használati grafika: szolgai fordítása a német «Gebrauchsgraphik»-nak; 1. Kereskedelmi grafika.

Hátgyalu: 1. Stereotípiá.

Háti szignatúra: 1. Szignatúra.

Hatóság munkaidő: 1. Rövidített munkaidő.

Hattersley-féle szedőgép: a manchesteri jeles gépészmérnök még 1857-ben készült el ezzel a szedőgéppel, amely különben az Aldenével szemben eleinte nem igen állta meg a sarat. A buzgó föltaláló azonban addig javítgatta és egyszerűsítgette találmányát, míg nem az kora legnevezetesebb szedőgéptípusainak egyikévé nem lett. Egy ideig a bécsi «Neue Freie Presse» nyomdájában is használták. — A gépen a szedés billentyűzéssel történt. A gép sorozójabeli sorokat azonban a szedőnek magának kellett egyforma szélességűekké alakítania, mert a feltaláló Hattersley a mechanikus sorzárast még nem ösmerte. — Az osztógépen lassabban ment az osztás, mint azt bármely szedő is gép nélkül megcselekedte volna. Minden egyes sort külön bele kellett emelni egy osztó szerkezetbe, s egy fésűféléen ide-oda tologatni,

amíg a különböző vastagságú betűk a maguk nyílására nem találtak.

Hauck András János: a nagyszombati nyomda művezetője 1689 körül.

Havas Charles: 1835-ben alapította a róla nevezett párizsi távirati ügynökséget, melyet fia, Auguste továbbfejlesztett, s amely 1879-ben részvénylársasággá lett.

Havas Mór: szül. 1870-ben. 1887-ben szabadult föl Deutsch M. bálványuccai nyomdájában. 1892-ben az akkori Kosmos- (most Globus-) nyomdába került, ahol idővel a napilapok hirdetéseinek tördelését bízták reá, majd pedig művezetővé, Krausz Soma vezérigazgató belépésekor üzemvezetővé lett. Később műszaki igazgatói, majd üzemigazgatói kinevezéssel honorálták munkásságát. Évekig választmányi tagja volt a Nyomdász-Egyesületnek; elnöksége alatt alakult meg 1912-ben a Globus Sportklub.

Hazai Papírgyár Rt.: 1. Papirosgyáraink.

Hazánk: irodalmi és nyomdai részvénytársaság, 1893-ban Budapesten alakult, hatszáz ezer koronányi alaptőkével. Főleg a gazdaközönség irodalmi szükségletének fődözésére lett volna hivatva. A helytelen irányítás miatt azonban a társaság már a következő évben bajba jutott, s a vezetőséget jó részben ki kellett cserélni. Ekkor «Pátria» lett a vállalat címe, s az alaptőkét is leszállították. Az erélyes szanalási akció sikerrel járt, s a «Pátria» azóta a főváros legjelebb nyomdai intézetei közé számítható.

Házi korrekúra: valamely szedésnek a nyomdai korrektor által javított első korrekúrája.

Házi nyomdák: 1. a betűöntődék által mintafüzeteik előállítására berendezett kis nyomdák. — 2. Nagyobb kereskedelmi és ipari vállalatoknak a tulajdon nyomtatványaik saját rezsijükben való elő-

állítására felszerelt, rendszeren csekély kapacitású nyomdái. — 3. Így nevezik Budapest székesfővárosnak saját nyomtatványai elkészítésére állított nagyszabású nyomdavállalatát is; l. Székesfővárosi Házi Nyomda.

Házi ortográfiák: l. Helyesírás.

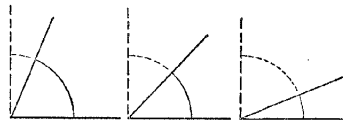
Házi öntöde: nagyobb nyomdáknak saját használatukra dolgozó betűöntödéje, amelyben a maguk számára szükséges betűket és egyéb ölomanyagot állítatják elő.

Heath Charles: angol rézmetsző. A 19. század elején föltalálta az acélmetszést (l. o.).

Heckenast Gusztáv: könyvkiadó és könyvkereskedő, szül. 1811-ben, megh. 1878-ban. Sógorának, Wigan Ottónak (l. o.) könyvkereskedését vette át 1832-ben. Több mint 900 magyar kiadványt hozott forgalomba, közte Berzsenyi, Bajza, a két Kisfaludy, Jósika, Jókai, Toldy Ferenc és más irodalomtörténelmi nevezetességű írók műveit. Ő alapította a Vasárnapi Ujságot is. 1840-ben a Landerer-nyomdával társas viszonyba lépett; a Landerer és Heckenast cég nyomdájából került ki a szabad sajtó első terméke: Petőfi «Nemzeti dal»-a. A vállalatot 1873-ban az akkor létesített Franklin-Társulat szerezte meg.

Hegedűs Sándor: született 1872-ben Sárközujlakon. Könyv- és papírkereskedő volt. 1905-ben Sándor Imrével társulva, átvette a debreceni Telegdy-féle könyv- és papírkereskedést és az egy amerikai tégelysajtóval fölszerelt tipográfiát. 1918-ban cégét részvénytársasággá alakította át Hegedűs és Sándor Rt. elnevezéssel és egyidejűleg megvette Hoffmann és Kronovitz nyomdáját. Mint a debreceni egyházmegye főbizományosa, a könyvkiadás terén igen élénk működést fejtett ki, de igen tevékeny részt vett a vidéki nyomdaipar közügyeinek intézésében is. 1929-ben a Grafikai Főnökegyesület alelnökévé és a

vidéki szakosztály elnökévé választották meg. Megh. 1934-ben.
Hegyes szög: az olyan szög, amely a derékszögnél, vagyis 90 foknál kisebb.

Különböző fokú hegyes szögek.

Heilmann Andreas: strassburgi papírmalmos, Gutenberg társa a maga «titkos és csodálatos művészeiteiben». Dritzehn Adrással közösen 250 forint tanulási és részvételi díjat fizetett Gutenbergnek, s ezenkívül kivette részét a fölmérülő fizikai munkából is.

Heimerl Mátyás József: Temesvár első nyomdása 1769-ben.

Heimler Kálmán: szül. 1890-ben. A nyomdászatot Győrött tanulta ki. Dolgozott Budapesten, Ausztriában és Németországban. Hosszú időn át tagja volt a Főnökegyesület békéltető bizottságának és választmányának, valamint a bér szabályzatot tárgyaló bizottságának. A Sokszorosítók Ipartestületének megalakulása óta előljárója; hét év óta a Sokszorosító Ipar szerkesztője.

Heinemann-féle szedőgép: németországi föltalálója a hetvenes évek vége felé hozta ki a piacra. A különben elms szerkezetű gépnél a kizárásnak külön kellett történnie. A gép ára mintegy kilencszáz forint volt.

Hektográf: zselatin és glicerin keverékéből álló masszalapról való másolás. Az átnyomandó írásnak sűrűn folyós és sok anilint tartalmazó tintával kell szedni.

Hektowatt-óra: 100 watt-óra, az elektromos munkamennyiségnek (volt × amper) mértékegysége 1 órára vonatkoztatva.

Heldenheim Wolf: zsidó nyomdász és kiadó; megh. 1832-ben. Tudós társával, Baschwitz Sámuellel, a Majnai Frankfurt melletti Rödelheimben nagyszerű héber nyomdát rendezett be, s onnan árszította el Európát vallásos könyvekkel és héber klasszikusok hiátlan kiadásával.

Helias Helle: az első svájci tipográfus, 1470-ben alapította meg a beromünsteri apátságban műhelyét.

Heliográfia: 1. Mariot E.-től föltalált mélynyomatásos eljárás; 1867 körül már nagyban gyakorolgták a bécsi földrajzi intézetben. A vonalas negatívról pigmentpapirosra másolva, az utóbbit ezüstfőzött vörösrézlapra vitték át, s meleg vízben előhíva, az ekkor kapott domborműfélélt megszáritották, majd pedig begrafitozva, a galvanoplasztika rendes munkamódozata szerint leformázták. — 2. Heliográfia a neve egy vonalas képek sokszorosítására használt, ma már elavult fotomechanikai eljárásnak is. — 3. Heliográfiának is nevezik — főleg a francia irodalomban — a fotomechanikai sokszorosító eljárásokat.

Heliogravűr: kézi festékezésre és kézi sajtón való nyomtatásra szánt fotomechanikus úton készült mélynyomató forma elkészítése. A róla való sokszorosítás, valamint a reprodukció maga is a heliogravűr nevet viseli. A heliogravűr az összes fotomechanikus sokszorosító eljárások közül a legnemesebb reprodukciókat adja. A nyomtatóforma előállításához polirozott rézlemezre arra alkalmas szekrényben finom aszfaltport rétegeznek, amelyet azután ráolvasztanak. A gyantaszemcsékkel borított rézlemezre diapozitívról másolt pigmentpapirost visznek át. A másolt képet meleg vízzel zselatinképre hívják elő. A zselatinképre relief megszáradása után az aszfaltszemcsék között lévő rézfüllet ma-

ratásakor az ezt eszközlő vas-klorid-oldatot áthatolásával szemben a vasklorid koncentrációjától és a zselatinréteg vastagságától és cserzetttségétől függően több-kevésbé ellenállást gyakorol. A szemcsék közötti rézfelületekhez a tónusértékektől függő mennyiségű vasklorid jut és ott ugyancsak a tónusértékeknek megfelelő térfogató mélyedéseket hoz létre. Festékezeskor e mélyedéseket tamponok segítségével, melegítés által, megfelelően hígított kencés festékkel töltik ki.

Heliokrómia: összefoglaló neve a színes fotografálásnak, valamint az ezzel kapcsolatos nyomtatóeljárásoknak; beletartozik tehát az ú. n. háromszínű nyomtatás (trikrómia), négyszínű nyomtatás és a citokrómia is.

Helioplasztika: 1. a fotogalvanográfiának a francia Poitevin által föltalált és gyakorolt módja. — 2. Acélból való domborító formáknak a fototípia eljárása segédelmével történő előállítás.

Hello-Sadag-eljárás: egy genfi műintézetben kidolgozott, részleteiben igen titkolt gyorsajtói mélynyomató eljárás. «Hello-Sadag»-nak nevezik az ennek alapján készült páratlanul szép nyomtatokat is.

Hellotint: a mélynyomatásos gyorsajtói eljárásnak Münchenben és Berlinben Meisenbachék által gyakorolt módja.

Heliotípia: a bécsi Angerer így nevezte régebben az autotípiát; de gyakran így nevezik Franciaországban a fénynyomatást is.

Heller János: a váradi papnevelő intézet nyomdájának ügyvezetője 1769 körül.

Helmasperger Ulrich: mainzi városi jegyző. Fust Jánosnak Gutenberg elleni pörét és az ítéletet 1455 novemberében ő foglalta írásba. Ez az irat legfontosabb okmánya a könyvnyomtatás föltalálása történetének.

Heltai Gáspár: író és könyvnyomtató, meghalt 1579 körül. Wittenbergben tanult, 1545-ben Kolozsvárt protestáns lelkésszé választották. 1550-ben pedig Hoffgref György könyvnyomtatóval szövetkezve, föllállította Kolozsvárt a legelső, fűszerelését tekintve méltán elsőrangúnak nevezhető nyomdát. Mint Agendájának előszavában mondja: Hoffgref György tűrhetetlen természeté miatt közös viszonyuk nem lehetett tartós, szakított vele s így 1553-ban már csupán a Heltai név alatt jelentek meg művei. 1554-ben ismét egységrelépett Hoffgref-fel és teljesen reá ruházta a nyomda vezetését, ki is 1558-ig önállóan és csakis saját cége alatt működött. Ekkor Heltai ismét szakított vele és 1574-ig maga vezette a nyomdát, e mellett nagy irodalmi tevékenységet fejtve ki. Viruló nyomdájának — Scherburg nevű faktorával — vezetésében özvegyét 1582-ben fia, ifjabb Heltai Gáspár váltotta föl, ki azt 1601-ig vezette. Holta után sógora, Lang Tamás (1621-ig), majd testvére, Heltai Anna lesz a nyomda tulajdonosa, aki azt a lányával hozományképpen Ravinus (Szörös) Mátyásnak adja. Ennek a Ravinusnak két fia volt: Mátyás és János. A nyomda faktorái voltak 1616-tól kezdve: Makai Nyírő János (megh. 1622-ben), Szilvási András (1630-ig), közben Válaszúti András is (1624 körül), majd pedig Abrugyi György (1630-tól 1660-ig).

Heltzdörfer Mihály: a brassói Seuler-nyomda (l. o.) vezetője 1793-tól 1799-ig.

Helybeli Sándor: szül. 1891-ben; felszabadult 1909-ben Budapesten. Több mint két évtizede tagja a Betűöntők Köre vezetőségének. 1920 óta az Országos Ellenőrző Bizottság tagja, 1926 óta pedig elnöke; a Világosság-nyomda felügyelő bizottságának elnöke.

Helye (Helias): svájci könyvnyomtató, szül. 1400 körül, megh. 1475-ben. 1470 táján Beromünsterben (Aargau) nyomdászkodott. Őt tekintették Sváje első könyvnyomtatójának, addig, míg reá nem akadtak egy 1468-ban készült baseli nyomtatványra, amelyet hanani Ruppel Bertholdnak, Gutenberg egyik tanítványának tulajdonítanak. (Ez a Ruppel és bizonyos Kefer Henrik voltak Gutenberg tanúi a Fusttal való pörökösben.) Helye valószínűleg Baselen tanulta a könyvnyomtatást.

Helyesírás: A könyvnyomtatás terjedése óta minden művelt nemzet arra törekszik, hogy nyelvének írásmódja lehetőleg egységes legyen. Nálunk az Akadémia 1830-ban történt megalakulása után nyomban egybeállította a helyesírás főbb szabályait. Egymásután jelentette meg újabb és újabb helyesírási füzeteit. A régebbi és újabb füzetek összehasonlításából láthatjuk, hogy a magyar nyelv állandóan fejlődik és helyesírásunk is közeledik az egységesség célja felé. Az Akadémia 1901-ben kiadott füzetében még cz-t, a kit, a mit ír elő és a kétjegyű más-salhangzók nyújtását (melylyel, vesszűk, nagygyal stb.) látjuk, míg az 1922-ben kiadott füzetben már magáévá tette az 1903-ban Wlassics Gyula közoktatásügyi miniszter rendelkezéire kiadott úgynevezett «iskolai helyesírás» egyszerűsítéseit (c, aki, ami, mellyel, vesszűk, nagygyal stb.). Az Akadémiát a gyakorlati élet készítette erre, mert hiszen lépést kellett tartania az iskolai nyelvtanítással, ha nem akarta, hogy kétféle helyesírás növelje a zavart. Mint-hogy azonban még ezen felül is minden nyomdának más és más «házi» helyesírása volt, sőt egyes írók a maguk egyéni helyesírását kényszerítették rá a nyomdákra, a Korrektorok Köre (l. o.) az érdekeltek testületeivel folytatott ta-

nácskozás után megbízta dr. Balassa József tanárt az egységes magyar helyesírás szabályai és szótára szerkesztésével. A szótárt a Kőr 1929-ben adta ki. Ez a szótár néhány eltérés kivételével az akadémiai helyesírást fogadta el alapul. Az eltéréseket Balassa tanár művében feltünteti, úgyhogy a könyv forgatója akár az Akadémia, akár Balassa helyesírása szerint szed, tájékozódást nyer belőle. Megnehezíti az egységesség felé törekvést és ezzel a nyomdászok munkáját, hogy még ma is vannak nyomdák, amelyeknek külön «házi» ortográfiájuk van és vannak írók, akik semilyen helyesírási szabályt nem tartanak tiszteltben. Az egységes helyesírás terjedésének akadályai az is, hogy az úgynevezett hosszú ortográfiát (i, ü, ű) egyes nyomdák és egyes lapok szerkesztősegei idegenkedéssel fogadják, ami főként a szedőgépes üzembeli magyarázatát.

Hengeranyag: zselatin, glicerin és cukorból készül oly módon, hogy a rövid ideig vízben áztatott és megpuhult zselatint bizonyos százalékos cukorral 90 C°-ot meg nem haladó meleg, sav- és mézmentes glicerinben állandó keverés közben feloldják. Teljes oldás után az anyagot megsűrítik és ha tiszta, áttetsző és léghólyagoktól mentes: táblákba öntik és így kerül forgalomba. A hengeranyag összetétele a kívánt keménységi foktól függ. Lehet 20–50% zselatin, 70–40% glicerin, 1–10% cukor. A hengeranyag jósága főképpen a hozzá felhasznált zselatinnak a minőségétől függ. A hengeranyag feloldását csak vízfürdőbe helyezett üstökben végezhetjük.

Hengermosás: A festékező hengereket nem maró, erősen oldó, gyorsan illanó mosószerrel kell mosni, mint aminő például a valódi jó terpentin. Erősen old a benzint, a benzol, de ezek csakhamar megkeményítik a henger

fölületét; a petróleum nem eléggé old, mert zsiros, több kell belőle; azonfölül tompává is teszi a henger fölületét.

Hengermű: könyvkötészetben használt segédgép. A könyvvé összerakott iveket azelőtt nehéz kalapáccsal verdesték, hogy összéb álljanak; e munkára most nagy üzemekben a hengermű nevű gépet használják.

Hengernyomatás: szövetek és kárpitok nyomtatása homorú vésettű hengerekkel. (L. Szövetnyomatás.)

Hengeröntés: A nyomdagépek festékező hengereinek túlnyomó része zselatinos hengeranyagból készül (L. Hengeranyag). Ezt a hengeranyagot meleg vízfürdőbe helyezett üstben feloldják, miközben a hengeröntő-hüvelyt és hengertengelyt az öntéshez előkészítik, mégpedig úgy, hogy azokat alaposan megtisztítják, előmelegítik és a hüvely belső falát gondosan bezsírozzák (birkakörömszírral), hogy a hengerek öntés és kihülés után a hüvelyből kihúzhatók legyenek. Ha ezek az előkészületek megtörténtek, a már feloldott hengeranyagot megsűrítik és azután vagy alulról légnymással, vagy felülről kézzel megöntik a hengert. Több órai hűlés után a kész hengert a hüvelyből kihúzzák. A már használt hengerek átöntése ugyancsak a fent leírt módon történik azzal a különbséggel, hogy a hengerek felső megkeményedett rétegét eltávolítják, azután a többit is lefejtik a tengelyről, a szükséges mennyiségű új anyag hozzáadásával feloldják és a már ismertetett módon előkészített hüvelyekbe belöntik.

Hengerpapíros: l. Rotációs papíros.

Henliff Konrad: a faktorok őse. Schöffner Péter alkalmazta helyettesül 1460 körül.

Hentschel-lemez: alapnyomatok készítésére való, s fém anyagok-

ból készül betűmagasságra. Így aztán mind a két lapja használható. A szedő úgy dolgozza ki, akár a Mäser-lemezt. Jó oldala, hogy nem hámlik és nem zsugorodik össze a nedvesség hatására. Nyomásbíróását 25.000 példányra teszik.

Heptameron (görög): a. m. 7 nap eseményeinek elbeszélése. (L. még Dekameron is.)

Hercen Alexander Ivanovics: orosz nyomdász és forradalmár, szül. 1812-ben, megh. 1870-ben. Diák volt Moszkvában; 1834-ben Szibériába száműzték, ahol öt esztendőig nyomdászkodott. Londonban 1854-ben megalapította a «szabad orosz nyomdát», melyben a «Kölköl» (Harang) című radikális szocialista újságját is nyomtatta, melyet tömegesen csempészték át Oroszországba.

Herhan Louis Etienne: a stereotipálás egyik föltalálója, l. Stereotipia.

Herkotípiá: Herkomer Hubert londoni festőtől föltalált eljárás réznyomatató-lemezek készítésére. Az eljárás — mint neve is (festő által való vésés) mutatja — arra való, hogy a festő a fotográfustól függetlenül maga is elkészíthesse képének a lemezét, vagy valamely régi festménynek másolatát. Első sorban finoman csiszolt ezüstözött vörösrézlemezre van szüksége; erre a lemezre aztán a könyvnyomatató festékéhez hasonló masszával rajzol, még pedig akár vonalas, akár tusrajzos modorban. Ha a rajz elkészült, ennek sötétebb részein jobban kidomborodik a festék-réteg, mint a világosabb részein. A még meg nem száradt festékre aztán valami porfélétt szór s a lemezt hátulról veregeti. E veregetésnek az az eredménye, hogy a nagyobb porszemek a jobban kidomborodó helyeken, a finomabbak pedig a mélyedésekben gyűlnek össze. A lemez ekkor a szulfátfürdőbe kerül, ahol vékony

vörösréz-réteggel vonódik be. Ezután ugyancsak galvanoplasztikai úton másolatot vesznek róla, amelyről aztán a réznyomó-sajtón a rajznak tökéletesen megfelelő lenyomatok készíthetők.

Herkules: sorokat öntő szedőgép. L. Victorline.

Hermann-féle eljárás: Hermann Gáspárnak még a kísérletezés stádiumában levő amaz eljárása, amelynek célja a mélynyomatásos formának az offset-sajtón, nedvesítgetés nélkül való nyomtatása.

Hermann Mihály: igen tevékeny brassói tipográfus. A nagyműltű Honter-nyomdát 1638-ban megvásárolva, azt följújíttotta, s szépszámú java nyomtatványt készített 1666-ig.

Hermelius János: 1691 körül Nagyszombaton könyvnyomatató volt.

Hermes: a kereskedelem és közlekedés istene a görögöknél (a rómaiak Mercur néven tisztelték). Nyomda- és újságcímekben gyakori.

Herrmann Sámuel: született Budapesten 1861-ben. A kereskedelmi iskola elvégzése után 1874-ben gyakornoki minőségben a Posner-cég szolgálatába lépett. Rövid idő múlva a főkönyvelői teendők elvégzésével bízták meg. 1891-ben az intézet igazgatójává és Posner Alfréd elhalálása után, az intézetnek részvénytársasággá átalakulása alkalmával, vezérigazgatójává lett. 1911-ben a Grafikai Főnökegyesület alelnökévé választotta. 1924 óta alelnöke a Posner-Nyomda Rt.-nak. 1934-ben ünnepelte a Posner Rt.-nál eltöltött szolgálat 60 éves jubileumát.

Herz János: Miskolcra szállt Pestre; 1841-ben Kossuth Lajos «Pesti Hírlap»-jának fördelője volt a Landerer-nyomdában; 1854-ben megvette Lukács László jóhírű nyomdáját; sok lapot meg egyéb nyomtatványt állítva elő benne főleg a hatvanas években. Megh. 1893-ban.

Herzog Salamon: szül. Szereden (Pozsony m.) 1876-ban. A Hungária-nyomdában tanult 1890-től 1894-ig. Később Hornyánszkyék-nál, majd az Athenaeumban, a Globusban, az Európában és a Világosság-nyomdában dolgozott; jelenleg a Hungária-nyomda korrektora. A Grafikai Szemle szerkesztőbizottságának tagja. Első cikkei a Typographiában álnéven 1902-ben jelentek meg, de neve az 1912-iki Nyomdász-Evkönyv és Utikalauzban megjelent pályanyertes tanulmánya (Munkaközvetítés) révén vált ismertté. Ekkor választották meg a Helyi Bizottságba, a Szakkör, az Egyesület, a Szakegyesület választmányába. Jegyző volt az Egyesületben, a közvetítő bizottságban, Korrektorkörben és munkatársa valamennyi szakfolyóiratnak, a Nyomdász-Evkönyv és Utikalauznak. Szaktanfolyami oktató volt. Hosszú idő óta a Jótékonyági Kör alelnöke.

Hess András: könyvnyomtató, akit Karai László (l. o.) budai prépost, Mátyás király tudós alkancellárja hívott meg Rómából Budára, ahol is aztán Karai aldozatkézségéből állította és szerelte föl nyomdáját. Ez volt hazánknak az első nyomdája és fellállításával több nyugati, kedvezőbb kulturális viszonyok között fejlődő országot megelőztünk. A budai nyomda híres szép terméke, a «Chronica Hungarorum» megjelenése 1473 pünkösdi napjára esik. Hatvanhét lapra terjed és szép fehér, erős papírosra nyomtatták. Ebből a felette értékes nyomdászati ritkaságból Ballagi szerint tizenhárom darab maradt reánk. Második és utolsó terméke volt a valószínűen nyomdájából származó «Magni Basilii de Legendis Poetis» c. munka. Több nyomtatványát nem ismerjük. A nyomda megszűnését sokan Hess halálának tulajdonítják, valószínűbb azonban Ballagi Aladár

felfogása, amely szerint valami elemi csapás, talán tűzveszedelem pusztította el a nyomdát, mert ha a budai nyomda szerelvénye meglelt volna, úgy hihetőleg találkozott volna Hess távozása után is valami vándortipográfus a nyomda folytatására. A budai nyomda megszűnése után jó hatvan esztendőn át nem volt nyomdája Magyarországnak.

Heusler Márton: Wintzler Márton társaságában ő volt Nagyszében első nyomdája, 1575-től kezdve.

Hewmann Friedrich: 1508-ban az egykori Gutenberg-, majd Bechtermünze-nyomdát megvásárolva, s Mainz városába visszatelepítve, 1535-ig nyomtatott véle. A 36 soros biblia betűi végsévéig kimutathatók nyomtatványainak címsoraiban.

Hexameron: olyan novellagyűjtemény, amely 6 nap eseményeit mondja el. (L. Dekameron.)

Heyl Quirinus: német tipográfus. 1689-ben nyomdát akart állítani az összefeloldozott, féligmeddig romokban heverő Budán, de a kormány nem adott rá engedélyt.

Heynlin Jean: a párizsi Sorbonne professzora; nagy része volt a nyomdászatnak Franciaországban 1470-ben való meghonosítása körül.

Hialoglifotóia: az üvegből való nyomtatólemezek előállítására maratós útján. A melbournei Crocker külön tollal is talált föl az eljárásához. E toll bensejében viasz volt, s a tollal melegítve, a viaszszal tinta módjára írhattak az üveglapra. A maratós fluórsavval történt.

Hialográfia: a. m. üvegyomtatás. Az üveglapot a rézkarc módjára fődő réteggel vonják be, s a rajzot ebbe belekarcolják. Az üveglapot aztán fotografiai negatív módjára használják.

Hialokrómia: l. a. m. színes fénynyomtatás; — 2. kromolitográfiai lehúzóképek átvitele üvegre és abba való beégetése.

Hialotíplia: régi eljárás lemezeknek fény segédelmével, de fotografuskészülék nélkül való előállítására. Üveglapot viasszal bevonva, tompa tüvel karcolták ebbe a rajzot, úgyhogy az üveget azután azután használhatták föl. Eppen úgy, miként a fotografiai negatívot; — 2. üvegből való könyvnyomdai lemezeknek a kemigráfia módjára való előállítása; a maratás fluórsavval történik.

Híányjel (görögül: aposztróf; franciás helyesírással: apostrophe): írásjel; kihagyott betűk, avagy szótagok helyére teszik; például: gazd' uram, adj' Isten. A franciában és olaszban gyakoribb a használata; az angolban a szó elején is előfordul ('t was).

Hideg stereotíplia: amikor a kéfével lepacskolt matricát mingyárt amúgy nedvesen le is húzzák a szedésről, s úgynevezett szárítókeretbe téve, a száradás tartamára meleg helyre akasztják. Főleg akkor alkalmazzák ezt az eljárást, hogyha valamely a hevítést nem tűrő eredeti fametszet is van a szedésformában.

Hideg színek: l. Meleg színek.

Hideg tű (franciául: pointe sèche): a rézmetszés egyik ismert fajtája; abban különbözik tőle, hogy a rajzot nem vésővel, hanem karcoltőtűvel (rubintű) karcollják bele a rézlemezbe; ezért rézkarc-hatású. Már a 15. században kísérleteztek vele, de csak Rembrandt fejlesztette ki. A vonalak nem elég mélyek és ezért kevés jó nyomatot ad egy-egy lemez.

Hidrotíplia: ma már alig használt egyszerű fotografiai másoló eljárás.

Hieratikus írás (a. m. papi írás): Az óegyiptomi hieroglif írásnak egy gyorsabban végezhető kurzív fajtája. Míg az álló hieroglifákat rendszerint kőbe, fába, szóval keményebb anyagba vés-tek: a hieratikus írással papiruszra írtak, mégpedig ecsettel.

Hieroglifák (görög): a. m. szent vésetek; az óegyiptomiak képes írása.

Óegyiptomi hieroglifák.

Higléne (nyomdai): l. Szakszervezet.

Higrolfestékek: a siknyomatás számára újabban forgalomba került festékek. Jellemzőjük a jelentős arányú glicerinhozzátétel, aminek következtében a forma nedvesítése mellőzhető vagy legalább is nagy mértékben csökkenthető.

Higroszkóplikusság: a papiros ama tulajdonsága, hogy nagy mértékben vízzívó, s nedves levegőben megnyúlik, a száraz levegőn pedig összébb zsugorodik. Színes munkák nyomtatásakor vigyazni kell tehát, hogy a papiros néhány nappal a nyomtatás megkezdése előtt már a gépteremben legyen, s ennek a temperaturáját fölvegye. Ha ezt elmulasztjuk, s a papiros különben is lazább konstrukciójú, kellemetlen meglepetésekben lehet részünk. Előfordul például, hogy a próbanyomatok elég jól sikerülvén, megkezdjük a sárga színnel a nyomtatást. E nyomtatás alatt — de lehet, hogy csak később, a második, a vörös szín nyomtatásakor — a papiros apródonkint néhány pontszélességgel megnyúlik, tágul, s egyszerűen vége a pontos egymásra való nyomtatásnak («pasz-szer»-nek). — A fotomechanikus eljárásoknál is számolni kell a fotografiai fölvétel zselatinpapirosának száradáskor való különböző arányú megnyúlásával és összehúzódásával. Ennél fogva még nem igen merik megtenni, hogy a zselatinpapirosos másolatokat közvetlenül használják a hálózatos

negatívok készítéséhez. Ezért rendszeresen diapozitíveket szoktak közbeiktatni.

Hildebrand Kristóf: nagyszebeni könyvnyomtató 1657-től 1665-ig.

Himjarita abéce: ókori arabiai néptörzs írásjegyei; belőle származott az etiópiai (abessziniai) és libiai írás.

Hirdetésbélyeg: 1900 június 30-ig bezárólag az összes magánügyleti hirdetések (plakátok) és a hetenkint legalább egyszer megjelenő belföldi hírlapok és más iratok hirdetései bélyegilleték alá tartoztak. A plakátok után járó illeték, ha a papíros nagysága 1250 négyzetcentimétert meg nem haladt: 2 fillér, ha ezt meghaladta: 4 fillér volt laponként. A hírlapokba iktatott minden egyes hirdetés bélyegilletéke számonkint 60 fillér volt.

Hirdetési táblák: 1. Plakátragasztás.

Hirdetés-szedés: 1. Mesterszedés.

Hirdetmény: 1. Falragasz.

Hírlapmunka: legjellemzőbb tulajdonsága a gyorsaság. A modern kor eszközeit: a telefont, a drótnélküli távirót, rádiót és a gyorsjáratú repülőgépet követni kell gyorsaságban a hírlapmunkának is, ami eszköze a tömegek gyors hírszolgáltatásának. A hírlapmunka órák alatt végzi azt, amit más munkáknál napok alatt lehet elvégezni. Főkelléke minden perc kihasználása és minden munkahelynek a legmegfelelőbb munkással való betöltése. A hírlapmunka első embere a tördelő és ennek helyettese, a segédtördelő. A kettő összmunkája a kéziratok kezelése, beírása és felvágása, valamint az oldalakkal betördelése. Ügyelniek kell arra, hogy első sorban az az anyag kerüljön ki-szedésre, amelyet először lehet oldallá formálni és pedig a színház, sport, regény, közgazdaság stb., szóval olyan anyagok, melyek legtöbbje nem az utolsó órában fut be. A későbbi kéziratok

kat úgy kell beosztani, hogy azokból egy-egy szedőre minél kevesebb jusson, hogy az egész cikk minél előbb legyen az oldalba elhelyezhető. Vigyázniok kell a leadott kéziratok mennyiségére, hogy az ne lépje túlságosan túl a rovatokban és az oldalakban elhelyezhető mennyiséget. Ügyelniek kell arra, hogy a lap folyószáma és megjelenésének ideje pontosan szerepeljen a lapon. A megjelenő hirdetések előre el kell helyezni az előírt helyekre, hogy azok a munka lázában rossz helyre ne kerüljenek, vagy ki ne maradjanak. A hírlapoknál alkalmazott címszedőknek gyors áttekintéssel kell megállapítaniok, milyen betűfajból szedik a cikkeket, hogy azok az előírt hasábszélességre beférjenek és hogy a címsorok izléses szedése már előre megragadja az olvasó figyelmét. A hírlapmunkánál foglalkoztatott gépszedőknek széleskörű ismeretekkel kell bírnia, hogy az egész világról szóló tudósításokban kiismerve magát, hibátlan szedéssel segítse elő a gyors előállítását. Az oldalak sorozatos leadása lehetővé teszi a matricák rendes kidolgozását és megkönnyíti az öntők nehéz munkáját. A kliséknek jó helyen és jó (szép) oldalakon való elhelyezése nemcsak díszére válik a hírlapmunkának, hanem meggyorsítja a gépmester munkáját is. A tördelők, gépszedők, korrektorok, készítedők, öntők és gépmesterek egymást megértő és támogató munkája tehát a hírlapmunka. Eredménye: az izléses hírlap. fm

Hírlap-óvadék: 1. Lapóvadék.

Hirsch Lipót: 1841 március 13-án született Budapesten. Szobrásznak készült, de a művészi pályát a nyomdászival cserélte fel. Sok külföldi városban folytatott vándorutat, majd pedig itthon a Pester Lloydnál talált munkahelyet. 1868-ban a Pesti Könyvnyomdának művezetője, 1873-ban a Frank-

lin-Társulat megalapításakor ennek nyomdavezetője, 1834 óta igazgatója és mindhaláláig, 1920 február 2-ig igazgatóságosi tagja volt. Fiatal éveiben tevékenyen vett részt a szociális mozgalmakban, később helyet foglalt a Magyarországi Grafikai és Rokoniparosok Főnökegyesülete elnökségében, hol a munkabérszabályzati megállapodások létesítésénél szorgos tevékenységet fejtett ki. A magyar nyomdászat fejlesztése körüli érdemeiért a király 1912-ben „örményesi” előnévvel a magyar nemességet adományozta neki. mk

Hivatalos szabvány: 1. Szabvány.

Hochmeister Márton: 1773-ban alapított Nagyszében jól felszerelt könyvnyomdát. — Fia, ifj. Hochmeister Márton (szül. 1767-ben, megh. 1837-ben) 1789-ben átvette apja üzletét. Mint nagyszébeni és kolozsvári nyomdász nagy érdemeket szerzett. 1790-ben megindította az Erdélyben megjelenő első magyar nyelvű ujságot, az «Erdélyi Magyar Hírvivő»-t, mely később Kolozsvárt «Erdélyi Híradó» címen jelent meg. Kolozsvári könyvnyomdáját az ottani kat. liceumnak ajándékozta.

Hoffgref György: Heltai Gáspárnak kitűnő szakavatottságú társa az 1550-ben alapított kolozsvári nyomdában. Neve 1554-től 1558-ig egyedül szerepel a nyomda termékein. Ez időből nevezetes munkája a még ma is sokat emlegetett énekes könyv és Tinódi Sebestyén krónikája. Mind a két-tőben bőven vannak fába metszett hangjegyek. 1559-től nem találkoznak többé a nevével.

Hoffhalter Ráfael (1555-ig családi nevét, a Skrzetuski-t használta): hánytvetett életű vándor könyvnyomtató. Lengyel ember volt; protestáns volta miatt a szülőföldjéről menekülnie kellett, s Hollandiában elsőrangú tipográfusművésszé képezte ki magát. Majd Svájcban élt, ahonnan a kálviniz-

mus főemberei az 1555-ös évben Bécsbe küldték. Itt nagyszerűen felszerelt nyomdát rendezett be, s 31-féle könyvet nyomtatott, míg nem 1562-ben menekülnie kellett. Három esztendeig tartó lappangás után 1565-ben Debrecenben bukkan föl, ahol két szép könyvet nyomtatva, Váradra költözik. Innen János Zsigmond Gyulafehérvárra hívja «királyi könyvnyomtató»-nak. Ekkorára már nyílt hívévé szegődött az unitarizmusnak, s egy a szentháromságot Cerberus képében ábrázoló fametszettel nagyon magára zúdította a kálvinisták haragját. «Hirtelen» halállal halt meg 1568-ban.

Hoffhalter Rudolf: a Ráfael fia, apjához méltóan nagyszerű szakképzettségű nyomdász. 1570-ben Váradon dolgozik; 1573-ban a zalamegyei Alsólivdván találjuk; később: 1574-ben Zrinyi György pártfogásával a muraközi Nedelícen dolgozott, ahonnan két-három esztendei kóborlás után Debrecen városába jutott el. 1587-ig tevékenykedett itt, csupa java munkával szolgálva a magyar kultúra ügyét.

Hoffmann F. József: a stereotípálás egyik föltalálója; 1. Stereotipia.

Hohenwang Ludwig: Ulm városának legelső nyomdásza 1469 körül. Író, rajzoló, fametsző és tipográfus volt egy személyben. Arról nevezetes, hogy hallatlanul sok rövidítést használt a folyó szövegben. (Például egy 32 soros kolumnán több mint 300-at.)

Hoke-féle eljárás: a klisék készítésének egy módszere. Síma acéllapot mintegy nonpareillenyi vastagságban valami celluloid-forma anyaggal vonnak be, s a rajzoló erre veti ceruzájával az arképet, vázlatot vagy akárminő vonalas rajzot is. Ezután ő maga vagy ha ő nem: valami vésnök a ceruzavonások nyomán egészen az acéllemezig kivési a réteget, úgy hogy olyan negatív klisé áll elő.

amelynek minden legcsekélyebb vonalkája egyforma mélységű. E kliséet most átadják a stereotípörnek, aki azt leöntve, kész a könyvnyomtató-sajtón való nyomtatásra alkalmas klisé.

Holdke szedőgépe: hatvanas évekbeli érdekes kísérletezés. A «Pester Lloyd» egy akkori számában találunk róla adatokat. Ezekből megtudhatjuk többek között azt is, hogy a gép a szedést mechanostereotípiái úton állítja elő. A gép billentyűinek nyomogatására acélpatricák verődnek az alattuk levő plasztikus anyagba, amiről aztán — megkeményedése után — a stereotípiá megszkott eljárásainak valamelyike szerint lemez önthető.

Holdvilágos nyomtatás (Mondscheindruck): a könyvkiadóktól használt új grafikai mestersz. Egy szerűen fénynyomatot értenek rajta.

Hollandi foszlató: a papírosgyártás legfontosabb segédgépe, amelyet több száz évvel ezelőtt első ízben Hollandiában használtak és innen származik az elnevezés. E foszlatók munkája a sejték felbontásában és azoknak szükség szerinti rövidítésében áll. Rendeltetésüknek megfelelően háromféle típust különböztetünk meg: 1. félanyag-, 2. fehérítő- s 3. készanyag-hollandikat. — 1. A félanyag-hollandi foszlató lényege egy elliptikus alakú, betonból vagy vasból készült válaszfalal ellátott kád, amelynek egyik ágában a késes dob, a másikban a mosódob van elhelyezve. A késes dob tengelyirányú acélkésekkel van felszerelve és e dob alatt az alapműnyer elhelyezést, amely szintén acélkésekkel tevődik össze. A dobkések és az alapműkések egymás közötti távolságának változtatásával, amit a dob emelésével vagy süllyesztésével érünk el, különféle módon tudjuk az anyagot rövidíteni és a sejtéket felbontani. A dob és alapmű kései (egymáshoz viszonyítva hegyes szögben

vannak elhelyezve, szemben a készanyag-hollandival, ahol a kések párhuzamosak) végzik a tulajdonképpeni munkát, vagyis az anyagot körforgásban tartják, a sejtcsomókat felosztatják, felbontják és megrövidítik. 2. A fehérítő hollandi nagyméretű, csempével kirakott, mosódobbal ellátott, de alapmű nélküli hollandi, amelynek munkája a sejtcsomók szétosztatása és azoknak intenzív keverése, hogy a klórmész vizes oldata a fehérítés munkáját elvégezhesse. 3. A készanyag-hollandi szerkezetileg teljesen azonos a félanyag-hollandival, azonban mosódobja nincsen. Mindenféle papíros gyártásához használatos félanyagot kész anyagká öröl. A dob és alapmű készanyaga lehet rozsdamentes acél, bronz vagy bazalt. Láva az őrlendő papíros sajátosságainak megfelelően. Attól függően, hogy a sejtéket a kések keresztirányban nyírják, vagyis a sejték hosszát rövidítik, avagy zúzással hosszirányban hasítják, a parázs- (rösch) s a zsíros (schmie rig) anyagot nyerjük. A parázsanyag nagy dobnymást, híg behordást, éles késeket és rövid őrlési időt igényel. A zsíros anyag fokozatosan emelkedő kisebb dobnymást, sűrű behordást, tompa késeket és hosszabb őrlési időt igényel. Természetesen a különféle papírosfajtáknál a fenti elvek variációja és a sejték rövidebb vagy hosszabb volta mértékadó a felhasználandó alapanyagok sajátosságai mellett. A készanyag-hollandiban megy végbe az anyag tömegben való enyvezése, a töltő anyagok adagolása és az anyag kifestése. df

Holl Leonhard: ulmi ónyomdász. Az 1460-as években kártyagyára volt e városban, s áruival Konstantinápolyban is elkereskedett. A következő időkben térképésnálásra adta magát, megjelentetve Ptolemaios kozmográfiáját 32 oldalon. A városok stb. neveit szedett

betűkről nyomtatta bele a fametszetes mappákba.

Hollós András (Andreas Corvus de Corona, Raab): magyar származású velencei könyvnyomató. A jóhírű Rotweil (Rotuil) Adám német nyomdással 1476-ban, később földijével, Feketealmi (Burcien-sis de Czeidino) Mártonnal dolgozott itt. «Breviarium Olomucense» című könyvét — mint kolofonja mutatja — 1484-ben fejezte be.

Holt kolumna-cím: l. Kolumna-cím.
Holtpont: l. Nyomóhenger.

Holzhausen Adolf: 1858-ban alapított bécsi nyomdájában sok magyar tipográfus is dolgozott.

Homeográfia: az anasztatikai átnyomó eljárásnak egy Boyer nevű nimesi vegyészről főtallalt módja.

Homeokróm: így nevezzük a rokon színekkel (például párizsi kékkel és ibolyával) festett tárgyat.

Homokléc: geometrikus és leveles ékítményeket, fejeket és más alakzatokat foglal magában s az oldalak felső részére, különösen pedig fejezetcímek elé teszik. A reneszansz-korban kezdték ezeket használni Német- és Olaszországban. Újabban különösen a modern könyvornamentikában nagy a szerepe.

Homogén nyomtatás: a német Hermann Kaspar érőben levő találánya. Spirituszban oldott emalból álló tusfélével festi a képet szemcsézett cinklemezre. A tus erősebb vagy gyöngébb főlhordása adja meg a nyomtatásbeli tónusok modulációit.

Homokstereotípa: l. Stereotípa.

Hönig Ferenc: szül. 1883-ban Tungsödön (Tolna m.). Főzabradult 1900-ban Tolnatamásiban. Tagja a budapesti Helyi Bizottságnak és a Segélyező Egyesület választmányának. Igen tevékeny tagja volt annak a bizottságnak, mely a szigeti nyomdászstrandot létrehozta, majd a Római-parton lévő «Nyomdászthont» felépítette.

Honter János: brassói könyvnyomató, az erdélyi százok reformá-

tora, szül. 1498-ban, megh. 1549-ben. A nyomdászatot Baselen tanulta Frobeniusnál; ugyancsak Baselen jó kartográfussá, valamint ügyes fametszővé képezte ki magát. Frobeniustól nyomdakészletet vásárolva, 1533-ban hazajött Brassóba és szépszámu német és latin munkát nyomtatott. Honter János korának egyik legkiválóbb egyénisége volt. Tudós, tanító, térképrajzoló, ügyes fametsző, nagy-szerű nyomdász, kiváló nyelvész, valamint mélyértelmű bölcész, államférfi és pedagógus, kitűnő szónok és költő, iskola-és könyvtár-alapító, vallásreformátor és egyházalapító. A brassói szászország hájlaja jelölt, 1845 óta, minden év júliusában ünnepet áldoz emlékének. 1857-ben emléktáblával jelölték meg szülőházát, 1898 augusztus 20-án, születésének 400 éves fordulója alkalmából szobrot is emeltek. A szobrot Harro Mag-nussen berlini szobrász mintázta meg.

Hooker: londoni betűszedő és föltaláló; szedőgépe a hetvenes években készült és egyike a legelme-sebbeknek, s a villamosságna-k tekintélyes szerepe van a műkö-désekor. Klaviatúráján a billen-tyük helyett vékony vörösrézla-pocskák vannak, s ezeket villa-mos áram köti össze a betűtar-tókkal. Ha már most a szedő a negatív pólussal összekötött, fá-ba foglalt s így kezében tartható dróttal megérinti a vörösrézleme-zesekét: egy-egy betű ugrik ki a betűtartóból, hogy végtelen sza-lag segédelmével a gyűjtőhelyre kerüljön.

Hopkinson-sajtó: l. Kézi-sajtó.

Horák Egyed: 1846 körül Kozma Vázul pesti nyomdájának faktora; az ötvenes évek elején Beimel Jő-zsef esztergomi nyomdáját bérel-te, de 1856-ban már saját nyom-dája volt. 1867 körül a gondos ti-pográfus Buzárovits Gusztávét le-tte nyomda.

Horgany: l. Cink.

Horganyedzés: annyi mint kemigráfia (l. o.)

Horizont: a perspektivikus látóhatár közönségesen használt elnevezése; l. Szempont.

Hornyánszky Viktor: író és nyomdász, szül. 1828-ban, megh. 1882-ben. Fiatalabb korában Hegyeshalmon volt tanító; Pestre kerülve, újságíróskodott, majd megnyomdát nyitott. Főképpen protestáns vallásos iratokat nyomtatott mindenféle nyelven: magyarul, németül, tótul. Jó ideig az angol biblia-társulatnak is ő volt a magyarországi tipográfusa. A hetvenes évek nyomdásztársadalmában nagyon népszerű ember volt; sokáig a Könyvnyomdászok és Betűöntők Segélyező Egyesülete elnöki tisztét is viselte.

Hornyánszky Viktor, ifj.: szül. 1863-ban, megh. 1935-ben. Erettségi letétele után belépett atyja nyomdájába, s annak vezetését atyja halála után, 1882-ben át is vette. A nyomda, különösen a világháborút megelőző időben, Magyarország legjobb hírű üzemei közé tartozott; munkáit a tipográfia példaképeként szokták szakkörökben is emlegetni. A háború után már csak rövid pár évig működött az intézet mint magáncég és amikor beolvadt a Globus-Nyomda Rt. érdekelttségébe, részvénytársasággá alakult át.

Horográf: egyszerű irodai másoló eljárás.

Horváth Endre: betűszedő és korrektor; 1912-ben a «Magyar nyelv helyesírási szabályai és szótára» címen jól használható, terjedelmes könyvet szerkesztett és adott ki.

Horvát István: történetíró és nyelvész, a Széchenyi-könyvtár rendezője, szül. 1784-ben, megh. 1846-ban. Forrásmunka-számba menő dolgozatokat írt az eperjesi, abrudbányai és varasdi régi nyomdákrol.

Hosszú betűk: a középkori okleveleink bevezető szavainál használt

keskeny és igen hosszú betűk. Ilyen hosszúbetűs bevezetést találunk már Szent István 1001-i, I. András 1055-i és II. András 1222-i okiratain.

Hozzálék (Pusztai Ferenc faragta szö; németül: Zuschuss): nyomtatásakor a példányszámon felül való ívtöbblet, melyet avégből adnak, hogy a nyomtatás közben selejtessé váló ívek pótoltságának.

Hölzl Emil: frankfurti betűművész; a róla elnevezett medievális betűtípusok könyvszedésre sokfelé használgák.

Hörmann János András: a nagyszombati nyomda faktora 1694-től fogva. 1704-ben Bercsényi kurucai elől elmenekült, s csak 1715-ben tért vissza a nyomda élére, még két esztendeig intézgetve annak ügyeit. Működése idején jócskán föllendült a tipográfia.

Hörnyéky Kálmán: született 1892-ben Bácsalmáson. Fölzabadult 1912-ben Budapesten az Athenaeumban, ahol jelenleg is működik mint gépmester. Tagja volt a budapesti Helyi Bizottságnak, az Országos Bizottság ellenőrző bizottságának és a Gépmester szerkesztő bizottságának. Ezidőszent az Országos Bizottság tagja és a Segélyező Egyesület alelnöke.

Höschtipia: a fotokrom-eljárás (l. o.) hasonló fotolitográfiai munkamétódus.

Hrusza János: Landerer és Heckenast pestvárosi nyomdájának jeles akidens-szedője 1842 körül. A későbbi időkben Bécsbe telepedett át.

Humanisták: a reneszansz-kornak — tehát úgy körülbelül a könyvnyomtatás föltalálása idejének — a görög-latin klasszikusokon felépült írói, szónokai, tudósai, kik szoros szellemi kapcsolatban éltek, s származásra való tekintet nélkül mind testvéreknek tekintették egymást. Minálunk Zrednai Vitéz János primás és Csezmicei János (Janus Pannonius) pécsi püspök voltak a legkiválóbb

humanisták, de közéjük számítható Karai László is, aki a budai nyomdát teremtette meg.

Humery Konrad: jómódú mainzi városi tanácsos; a nagy pör elvesztése után ő állott segítségére Gutenbergnek, hogy új nyomdát rendezhessen be.

Hummel-féle rotációs: 1. Rotációs gépek.

Hungária Hírlapnyomda Rt.: alapította 1873-ban Bródy Zsigmond, a főrendiház tagja. Első üzemi helyisége a lipótvárosi Templom téren (a mai Szent István téren) volt. Három Sigi-féle gyorsajtóból állott és főmunkája a Neues Pester Journal előállítására volt. A lap fejlődésével a nyomdának is növekednie kellett és 1878-ban átköltözött a Tükör uca 5. alá és ott felállította még ugyanabban az évben az első, gőzgéppel hajtott nyolccoldalas körforgó gépet, a Maschinenfabrik Augsburg-Nürnberg gyártmányát. 1887-ben a nyomda mai helyére, a Vilmos császár útra költözött. Ez volt az első újságpalota. A nyomdahajtóerejét egy 50 lóerős Langen és Wolff gőzgép szolgáltatta. A tipográfia vezetője Bródy Sándor volt és sok kitűnő nyomdász nevelkedett a Hungáriában. A nyolcvanas és kilencvenes években főleg plakátnyomtatványai voltak elismertek. A 90-es években már Wörner-gyártmányú magyar körforgógépek álltak a nyomdában. 1914-ben 12 Linotypeot állított fel a nyomda. A háború utáni években a Neues Pester Journal és testvérlapjának jelentősége erősen csökkent és a nyomda stagnált. 1922-ben dr. Bródy László vette át a nyomda vezetését. Az utóbbi években a nyomda ismételen bővítette és modernizálta berendezését. Jelenleg 23 Linotype-szedőgéppel, 4 rotációs géppel, 13 gyorsajtóval és 4 téglés sajtóval, automatikus öntődéval van berendezve és 250 munkást foglalkoztat. A lapokon és

folyóiratokon kívül a legnagyobb gondot a legmagasabb kvalitású nyomtatványok készítésére fordítja. Könyvkiadással is foglalkozik. E Nyomdászati Lexikon is a Hungária-nyomdában készült.

Hungária Papírlemez- és Papírgyár Rt.: 1. Papírosgyáraink.

Hungaricum: latinul minden olyan régi nyomtatvány s kézirát, melynek magyar vonatkozása van.

Hún-magyar írás: Már az 5–6. századbeli görög történetírók emlegetik, hogy a húnoknak külön, rovásírásos betűjegyeik voltak. Szóltott ezekről Kézai Simon mester, majd meg Bonfini is. Telegdi János pedig 1598-ban külön munkácskát írt erről az ősi írásmódról. Őutána sokan foglalkoztak a hún-magyar, illetőleg hún-szekely betűjegyekkel, s vagy tizenkét, részleteikben eltérő ábécét is állítottak össze.

Hunter és August szedőgépe: 1. Monophoto.

Hunyadi Mátyás: irodalmi és könyvnyomdai intézet; 1871-ben kezdte meg működését a Zöldfa (most Váci) uccában. Tulajdonosa Lonkay Antal, igazgatója pedig a várossatyja s jó nyomdász Kurfürst Miksa volt. A vállalat idővel beolvadt a Stephaneumba.

Hupp Otto: német betűmetsző, a Morris megindította könyvrenaiszance-i mozgalomnak Németországban egyik úttörője. Nevezetesen: a schwabachi betűtípus megreformálásával 1900-ban tervezett 'újnemet' betűt, 1909 körül készült antikvája s unciális könyvbetűje.

Hurwitz-féle sokszorosító: 1. Opa-lográf.

Husnik-féle papiros: zselatinréteggel bevont papiros, melyet bikromát-oldatban fűrésztve preparálunk meg s ez száradás után fényérzővé válik. A fényérző Husnik-papírost negatívra helyezve, a negatívon keresztül világítjuk meg. A megvilágított részeket a krómsóval érzékenyített zselatin-

főlület megcsesződik, vízben nem duzzad és anyaga oldhatatlan. A kopirozott Husnik-papírost vékony, zsíros festékréteggel vonjuk be és ezt vízbe helyezzük. A víz a papíroson és a festékrétegen áthatolva a fényt nem ért helyeken beleszivódik s megduzzasztja a zselatint, míg az ábrát alkotó megcseszert részekon a zselatinréteg szilárd és kemény marad. Ha a vízben kiúztatott másolatot nedves gyapottal átmoszuk, a víztől duzzadt helyeken a zsíros festék nem tapad s letörülhető, míg a cserzett helyeken szilárdan megtapad. Az ilyen másolat jól használható litográfiai vagy kémigráfiai nyomtatáshoz.

Huszár Antal: a marosvásárhelyi református kollégium nyomdájának ügyvezetője 1793 körül.

Huszár Gál: reformátor és könyvnyomtató. Bécsben 1557 körül tanulta meg Hoffhalter Ráfától a könyvnyomtatást, sőt nyomdát is vásárolt, hihetőleg magyar pártfogóinak anyagi támogatásával, s azt Óvárát berendezte. A győri káptalan 1558-ban Ferdinánd királynál bevádolta mint eretnek könyvek nyomtatóját. A fenyegetett helyzetbe jutott Gált a kassai városi tanács hívta meg magyar lelkesnek. Itt 1560 október közepén elfogták, de december 27-én a nép feltörte a börtön ajtaját, s Gált kiszabadította, aki másnap álnahában elmenekült Debrecenbe. Itt szívesen látták a menekült nyomdászpatot. Másfél évig tartózkodott itt köztiszteletben, nyomtató műhelyét felállította, s nagy szolgálatot tett az irodalomnak a magyar alföld központján. 1562 őszén Révkomáromban, majd ezt követően 1564-ben Nagyszombatban reformátorkodott; innen is, onnan is futnia kellett. Végre ghimesi Forgács Imre bárónál, Trencsén vármegye főispánjánál talált hatalmas védőkkarra, ki Komjátiba (Nyitra vármegye) helyezte ál-

landó hitszónokul, hol nyugalmasabb éveket tölthetett, s nyomdászként is működhetett. Nemesak a maga munkáit adta ki, hanem Bornemisza Péter Postilláinak is megkezdte nyomtatását. Élete végén (1574) a virágzó pápai református egyház lelkészévé hívták meg. Egy év sem telt el, a pestis elragadta 1575-ben. Fia Dávid, aki odaváló pap volt, örökölte a nyomdáját.

Huszár Vilmos: szül. 1872-ben Munkács, megh. 1931-ben. Betűszedést tanult. Fölzabadulta után érettségit tett, majd beiratkozott az egyetemre. 1898-ban középiskolai tanár lett, 1903-ban a műegyetemen a magyar irodalom előadója. Francia nyelvű hetilapot is szerkesztett itt Budapesten. Igen sokat fordított spanyolból, franciából és a provençal nyelvből.

Huszka Lajos: betűszedő és fametsző a hatvanas években. Antodidakta volt a metszés dolgában: a szedőszekrénytől hazaszabadulva, esténként szentképeket metszegetett ólomba. Az ötvenes években Riedl Károly Ágostonhoz kerülve, egészen szegre akasztotta a tipográfiaát. Fölzabadulta után a saját kezére kezdett dolgozni; a «Vasárnapi Újság» és «Üstökös» metszeteit, meg egy sereg nyomdának mindennemű könyvdívszót leginkább ő csinálta a segédeivel.

Huszonnégyes rendszer (margó-elosztáskor): 1. Szedéstűkör.

H. V.: a «húsvéti vásár» rövidítése; H. V.-kor (körülbelül április végén) ejtik meg a könyvereskedelemben a bizományi elszámolókat.

Hübschenberger József: szül. Bata községben, Tolna megyében. Gép-mestertanuló 1899–1903-ig Budapesten. Dolgozott Fritz Arminnál, Hamburger és Birkholznál és a Hungária-nyomdában. 1910-ben Nagyváradra költözött. 15 éve a váradai kerület elnöke. Az árszábálytárgyaló bizottság állandó tagja.

I

Ibarra Joakim: spanyol származású könyvnyomató, született 1726-ban, megh. 1785-ben. Az általa kiadott munkák valóságos remekei a spanyol könyvnyomtatásnak.

Ibolyántúli sugarak (ultraviolett sugarak): a színeképpé ama sugarai, amelyek szabad szemmel már nem láthatók, de a fotográfiai lemezre még igen erősen hatnak.

Ideális hengerek: Amerikában az újabban föltalált olyan festékező hengerek, melyeknek anyaga nem a zselatin és glicerin összetétele, mint a könyvnyomdai hengereké, sem bőr- vagy gumibevonatúak, mint a síknyomtatásban, hanem vulkanizált olaj. Az offset-munkában állítólag már jól be is váltak.

Ideal-szedőgép: a Linotype egyszerűsített formája. A Mergenthaler-féle társaságokat a konkurrencia kényszerítette arra, hogy kisebb s ennél fogva olcsóbb Linotypeket is gyártsanak. Így keletkeztek az egyszerűbb «Ideal» és a többmagazinos «Multi-Ideal» soröntő gépek. Ezek alacsonyabbak a Linotypénél, s a magazinjukban húsz-húsz helyett csak tizen-négy-tizennégy a matrica. E kis gépeket az idők folyamán csakúgy ellátták oldalsó magazinokkal és egyéb újításokkal, akár csak a nagyokat. A 13-as «Multi-Ideal»-nak harmincegyel több a billentyűje, mint amennyi a közönséges Linotypeé és szótárak, katalógusok háromszorosan-négyeszeresen kevert szedéséhez is jól használható.

Ideográfia: a. m. jelképes vagy gondolatírás, olyan író-rendszer, melyben az ábécé egyes jegei nem hangok jegeiből, hanem a kifejezett személyek és tárgyak képéből állanak. Ilyen a kínai írás és több más ábécé, de különösen az egyiptomi hieroglifok.

Ido: mesterségesen készült világnyelv, az eszperantó versenytársa; főleg németországi tudományos körökben van keletje. Jelentése: leszarmazott, utód.

Ihrlinger Antal: betűszedőből lett munkásvezér. 1873-ban kis nyomdája volt a Külső Dob uccában. (Tulajdonosa tulajdonképpen az általános munkáspárt volt.) Ihrlinger korai elhalálása után, 1890-től, a nyomda Ferenczy József nevében volt.

Ikerrotációs: két egységes egészzé összetett rotációs gép, amelynek fele kikapcsolható, esetleg felényi gyorsasággal járatható. Az ily gépek lényeges jártakarítással és a kézi meg a gépi munkának is jelentékeny megtakarításával járnak. Így példának okáért egyetlen hajtogató készülék hajtogathatja készre az egész újságpéldányt. Vannak hármassó ikrek, sőt több egységből állók is, amely esetben «aggregátum» a gépcsoport neve.

Ikonográfia (ikonológia): a híres emberek képmásait, szimbólumokat gyűjtő tudomány.

Ikonotípa: 1. a mannheimi Heintschel J. alapnyomati lemezeinek kidolgozását nevezik így; — 2. valamely lemeznek pasztózus anyaggal (pl. dextrines csirizzel) való telerajzolása, s aztán erről való stereotíplemez készítése.

Illesztékek: a gyorsajtott berakóasztalán oldalt elhelyezett szerkezet, amelynek berakáskor az ívet nekitolják. L. Alsó illesztékek.

Illuminátor: a középkori kódexművészet munkamegosztásában az a művészember, aki a könyv lapszéli díszeit és a nagyobb iniciálékat festette meg. Olykor miniaturnak avagy piktornak is nevezték, különösen ha a könyvet fél- vagy egészoldalas művészi festményekkel, «miniatúrákkal» díszítette.

Illusztráció: rajz, festmény, fénykép, illetőleg ezek sokszorosítása

a szöveg díszítése, sok esetben értelmesebbé tétele céljából. A legrégebbi kéziratos könyvekben éppoly általános, mint a legmaibb nyomdatermekben. A 13. századig a könyvillusztráció volt, a freskóművészet mellett, a festészet megnyilatkozási területe. Ebben a korban úgy a Keleten, mint a keresztény világban az egyszerű könyvdisztól kezdve, a gazdag kezdőbetű-kiképzésen át (iniciálé) egészen a sok-alakos, egész oldalt betöltő képkompozíciókig az illusztráció minden fajtáját megtaláljuk. A csodálatos finomságú perzsa miniatúrák, a bizánci képes kéziratok, az élő alakot nem ismerő mohamedán könyvek szegélyrajzai és fölületkitöltései, a fantasztikus állatelemeket felhasználó ir munkák, a 11., 12. és 13. század kincseket érő német és francia kódexeknek egész összefüggő sorozatokat tartalmazó illusztrációi (a világ teremtése, Krisztus élete stb.) a képzőművészetnek ezt az alkalmazott ágát a középkorban a tökéletesség legmagasabb fokán mutatják. Mikor a 15. században megcsikordultak Európaszerte a könyvnyomtatósajtók, az illusztráció fejlődése két irányban haladt tovább: egy ideig a nyomtatott könyveket még kézzel díszítették és színezték, ugyanakkor azonban bevonult a könyv lapjaira a fametszet is. Később a kézzel való illusztrálás teljesen megszűnt és a fametszetet már a 16. századtól kezdve mindinkább kiszorította a rézmetszet. A 19. század elején az acélmetszet jött divatba, de csakhamar el is tűnt, ellentétben az ugyanakkor feltűnő kőrajzzal, mely ma is kedvelt fajtája a könyvillusztrálásnak. — A művészi illusztráción kívül mind nagyobb jelentőségre tesz szert napjainkban az újságok, folyóiratok, kereskedelmi nyomtatványok, prospektusok, árjegyzékek illusztrálása. Ezen a téren (de a

könyvillusztrációban is) nagy lépést jelentett a fénykép alkalmazása és rendkívüli elterjedése. A ma alkalmazott legáltalánosabb illusztrációs technikák: a könyvnyomdai klisé, litográfia, offset, mélynyomtatás. (L. az egyes címzők, valamint az «Illusztrációk nyomtatása» alatt.) kj

Illusztrációk elhelyezése: nagyobb gondot és gyakorlatot kívánó művelet, amely mindenkor a papíron elhelyezett szedésoldalok arányaihoz igazodik. Az illusztrációk elhelyezésénél általános szabályként elfogadhatjuk a gyakorlott szem kiegyensúlyozódási elvét, azaz a jobb és a bal látóidegek egyenletes megterhelését. Természetesen különböző elbírálással kell lenni az egyes vagy a páros oldalakon elhelyezett illusztrációknál. Nagyban befolyásolja az illusztrációk elhelyezését egy nagyobb terjedelemmel bíró mű összhangjának a keresése, annak szövegmenyisége, valamint az alkalmazandó betűfajta nyugodtsága. Az illusztrációk méretei mellett azok félesége: fénykép után, ceruza, kréta, szén, olaj, akvarell stb. módon rajzoltak nagyban befolyásolják a klisék előállítását, vagyis azok lehetnek raszteresek, háttérnélküliek vagy csak vonalalak, kis- vagy nagyfigurájúak. Minden esetben más térvizonyokhoz igazodóak. Az egyedül álló lapokon elhelyezett illusztrációk megoldásánál figyelemmel kell lenni a papíroslap összehajtására, valamint, hogy az szöveggel együtt nyomtatódik-e vagy külön. Vannak leragasztott illusztrációk is. Altalában helyes elv a szedésoldalakra való előzetes felragasztás útján való helykeresés. Gyakorlattal bíró illusztrátorok maguk jelölik meg a képek beosztásának helyét. sz

Illusztrációk nyomtatása: az autotípiáról vagy fametszetről történő nyomtatás. A fametszeteket ma

már úgyszólván teljesen kiszorította a cinkbe vagy sárgarézbbe maratott autotípia, mert lényegesen olcsóbb és sokkal gyorsabban állítható elő. A kemigrafiai ipar gyors előretörése óriási hatással volt a nyomtatási technika fejlődésére. Ez a fejlődés készítette a nyomdagép-, valamint a papír- és festékgyárakat arra, hogy a fokozott követelményeknek megfelelő gépek, papír- és festékanyagok gyártásával az igényeket ki-egéltítsék. Az illusztrációk nyomtatásának sikere megköveteli a jó és erős gépet, valamint a szerencsésen megválasztott minőségű papírokat. Mert akármilyen ügyes és szakmáját jól értő gépember legyen is az ember, ezek nélkül hiábavaló minden igyekezete és tudása. Az illusztrált forma gondos előkészítése a legtöbb esetben igen nagy időt vesz igénybe. Éppen ezért a forma zárasát és kel- lősítését jóval a beemelést megelőzőleg kell munkába venni. Ha az illusztrált formáról sok példány készül, vagy a klisé képfe- lülete nagyterjedelmű, tanácsos a klisé-t a fadúcra levenni és külön erre a célra készült vasalótétre szerelni. Mert a legjobb minőségű fadúc sem ad olyan biztos alapot a klisének, mint a vasalótét. Ez természetesen csak a cink- és sárgaréblemezekbe maratott autotí- piákra vonatkozik. A farnetszetek- ből álló illusztrált formánál a dú- cokat csak kellősíteni kell. Ugy a formazárásnál, mint a kellősítés- nél eltöltött idő, bármennyire is hosszadalmas, búsán megtérül, mert az itt elkövetett hibáknak végzetes következményei lehetnek nyomtatásukkor («spíz» és nyomta- tást hátráltató egyéb bajok). Az egyengetés előtt készítünk egy le- vonatot, amelyen megnézzük a kli- sék állását, a kilövést stb. Ha valamely klisénél magassági kü- lönbözeteket látunk, úgy azokat az előbb említett módon pótoljuk. A vasalótétre felszerelt kliséket

most már végérvényesen leszögel- jük és csak ezután kezdődhet az egyengetés. Az első egyengetés ál- talános jellegű, amelyen a betűk és képek egy szintre hozását vé- gezzük. Ezt megelőzően azonban ideiglenesen fölragasztjuk a kivá- gásokat. A második és esetleg a harmadik egyengetésen dolgozzuk ki a részleteket. Miután az ideig- lenesen fölragasztott kivágásokat levettük, az egész egyengetést egy feszített ívvel borítjuk le. A fes- zített ívre ragasztjuk most már végérvényesen a kivágásokat. Ké- szítünk egy levonatot és ugyan- csak pótoljuk a még mutatkozó hiányokat, vagyis elvégezzük az utánsegítést. Most ismét leborít- juk az egészet egy erre alkalmas vászonnal, gumizott vászonnal vagy puhább papírosívvvel. Ezutó- biakra azért van szükség, hogy az egyengetés és a kivágások által előidézett éles határvonalakat el- tüntessék. Az olajos iv fölragasz- tása után előkészületet tehetünk a továbbnyomatáshoz. Mondanunk sem kell, hogy elsőrendű követel- mény a jó festék és a jól beállít- tott hengerek. A festék összetétele alkalmazkodjék a papiros minő- ségéhez, mert ha a papiros roz- szul enyvezett, vagy ha silány a minősége: akkor az erős összeté- telű festék például a papiros fe- lületét megtépi. Mivel a képek nem egyenlő árnyalatúak: a fes- ték adagolásakor arra kell töre- kednünk, hogy eltaláljuk azt a közeputat, amelyen belül mozog- hatunk. Illusztrációk nyomtatása- kor az ívek belövése elkerülhe- tetlen, mert csak ez biztosíthatja, hogy a nyomtatvány tiszta ma- rad.

rs
Illyésy István: szül. 1869-ben. Nagy- szőlősen tanulta a gépmestersé- get 1883-tól 1887-ig, majd az or- szág különböző városaiban dolgo- zott 1902-ig, amikor végleg Buda- pesten telepedett meg. Itt élénk része volt a nyomdászszervezet és a gépmesterek társadalmi mozgal-

maiban. Szakirodalmi tevékenysége: szerkesztette a gépmesterek Szakbizottsági Ertesítőjét, majd pedig a Gépmestert; főmunkatársa volt a «Gépterem» című monumentális műnek. A szaktanfolyamon is tanított.

Imádságos könyvek: előállításuk a világháború előtti időkben szinte gyári ipar volt, amelynél különösen a könyvtáblák készítésén volt a súlypont. A magyarnyelvű imádságos könyvek nagyrésze is (Szeországban készült.

Image (francia): a. m. kép, ábrázolás.

Imperial: a 11-es papirosnagyság (54:76 cm) régi elnevezése.

Imperial: 55.9:76.2 cm-es papirosnagyság Nagy-Britanniában.

Imperiale: 61:81 cm-es papirosnagyság az olasz nyomdászatban.

Imperiale: 56 pontos betűnagyság neve az olaszoknál.

Imperialino: 54:76 cm-es papirosnagyság az olaszoknál.

Impressio (latin): a. m. nyomtatás.

Impression Typograph: Rogers John amerikai mérnök mechanosztereoptikai készüléke. Ez maga nem sokat ért, de annál fontosabb volt a benne alkalmazott sorzáró ékek szabadalma. Rogers e szabadalom átengedéseért horribilis összeget fizettetett a Linotype gyártását finanszírozó társasággal.

Impresszionizmus: hatalmas erejű művészeti irány, mely közvetve a grafikában is érezette hatását. A könyvnyomtatásbeli «szabad irány» (l. o.) genézisében például határozottan kimutatható a kilencvenes évek impresszionizmusának termékenyítő ereje.

Impresszum: a nyomtatványt készítő sokszorosító vállalatnak a nyomdatermékeken használt cégjelzése. Ha az impresszum nem a nyomtatványt készítő sokszorosító vállalat nevét tünteti fel, akkor álmpresszum esetével állunk szemben. Az impresszum alkalmazása nemcsak ipari szokásjogon alapszik, hanem annak tör-

vényes bázisa is van. Az 1914. évi XIV. tc., az úgynevezett sajtótörvény ugyanis sajtorendészeti szempontból 5. §-ában a következőképpen rendelkezik: «Az ország területén előállított minden sajtóterméken a nyomtatás vagy más többszörösítés helyét és a nyomdát vagy más többszörösítő vállalat tulajdonosának, valamint a sajtótermékek kiadójának nevét, időszaki lapokon pedig még a felelős szerkesztő nevét is ki kell tenni.» Az impresszum alkalmazásának elmulasztása kihágást képez és ehhez képest üldöztetik. Impresszumnak szokták nevezni nyomdaipari körökben az úgynevezett nyomdajegyet (szignet) is, holott az nem tekinthető annak, különösen nem akkor, ha azt jogi személy vagy társas cég alkalmazza. A sajtótörvény életbe léptét követő idevágó rendelkezelt ugyanis ily esetben olyképp intézkednek, hogy az impresszumnál feltüntetendő a sokszorosító vállalatért felelős egyén neve is. **mk Imprimator:** a. m. nyomtatassék ki. A szerző rendszeren e szóval bocsátja a kijavított íveket sajtó alá.

Imprimerle (francia): a. m. könyvnyomtatás, nyomda.

Impurum (latin): a. m. tisztátalan; még le nem tisztázott fogalmazvány.

Imreh Sándor: szül. 1830-ban, megh. 1895-ben. A marosvásárhelyi református kollégium nyomdájának igazgatója volt. 1879-ben írta: «Gyakorlati utasítások a nyomdászfiatalag számára»; 1886-ban: «Múlhatatlanul szükséges-e a kötőjel használata?»; 1895-ben: «A kötőjel kérdéséről megegyezés».

In albis (latin): a. m. fehér lapokban. Így nevezik a könyvnek nyomtatott íveit, amidőn azok még nincsenek sem kötve, sem fűzve, hanem csupán egyszer összehajtvva.

Inasregulák: 1. Tanítómester.

Inasskála: 1. Tanoneskála.

Incipit liber (latin): a. m. itten kezdődik a könyv); a kódexeknek meg a legelső nyomtatványoknak rendszeren ez volt a kezdő két szavuk.

In continuo (latin): a. m. folytatólagosan (szedni valamit).

Index: mutató, jegyzék, tartalomjegyzék. «Indexre tenni» átvitt értelemben annyit jelent, mint tiltottnak nyilvánítani. Ugyanis az 1559 óta megjelenő Index librorum prohibitorum (tiltott könyvek jegyzéke) azoknak a könyveknek címét tartalmazza, amelyeknek olvasását a római katolikus egyház nem engedi meg híveinek.

Indexmegállapodás: A világháború idején, a megélhetési viszonyok folytonos drágulása következtében a grafikai iparok munkássága mind gyakrabban volt kénytelen megélhetése védelmében a munkabéremelés iránti követelésekkel fellépni. Az ismételt béremelések bekövetkezése után, melyeknek mértéke tekintetében heves viták folytak a szerződő felek közt: dr. Légrády Ottó javaslatára a Főnökegyesület és a vele szerződéses viszonyban álló szakszervezetek 1918 február havában megállapodtak abban, hogy a fontosabb élelmi és ruházatkodási cikkek árának nyilvántartásával fogják megállapítani a megélhetési körülmények drágulását és ennek alapján fogják a béremelések mértékét meghatározni. A drágulást nyilvántartó e táblázat volt az index, az ahhoz fűzött megállapodás az indexmegállapodás. Később a Pester Lloyd c. napilap közgazdasági rovatvezetője is szerkesztett ily indextáblázatot és a grafikai iparok ettől az időponttól kezdődően a mindenkor drágulás lemérését emez indexnek az alapján állapították meg.

Indirekt litográfiai eljárások: azok, amelyeknél a kövön való nehézkes munka helyett papiroson stb.

csinálják meg a képet, s a ropant jelentőségű átnyomatkozó eljárások (l. o.) valamelyikének segédelmével viszik át a kőre. Az átnyomatásos munkának a fejlődés során mind nagyobb szerepe lett a litográfiában, sőt még azon túl is: a kemigráfiában, a fotomechanikában és a mélynyomatásban. Nélküle például az újabb nagy jelentőségű jutott offset-munkáról sem igen lehetne szó.

In duplo (latin): a. m. kétszeresen, két példányban.

In extenso: a. m. teljes szélességre. Többhasábos műveknél a szedőnek szóló utasítás szokott lenni.

Iniciálé (kezdőbetű): Amikor még kézzel írták a könyveket, már használták az iniciálékat egyszerűbb avagy díszesebb kivitelben, gazdagon ékesítve, miniatűrakkal kapcsolva, növényi és figurális díszekkel körülvéve. A régi könyvekben a legváltozatosabb kivitelben található, évszázadokon át változva ugyan, de minden korban megtartva uralmát, mint szép és jó díszítő-elem. A betűöntődék a legkülönbözőbb stílusú és karakterű iniciálékat hozták piacra, de ezek nagyrésze, ha szép volt is, stílusban rendszerint nem egyezett a könyv betűivel, kivéve azokat, amelyeket már a betűművészek rajzoltak az általuk tervezett betűk stílusában. — Az iniciálék általában két csoportra oszthatók fel: zárt és nyitott képűekre. Az előbbieket valamilyen mintázat vagy dísz közé vannak foglalva és általában véve kocka- vagy téglány-alakúak. A nyitott képűek vagy egyszerűen a könyv betűinek valamely nagyobb fokozatából levődnek, ahogy ezt a legújabb korban stílszerűen és helyesen használják, vagy pedig szabadabban kezelt rajz veszi körül a betűt. Mint további osztályozás említhető meg, hogy pozitív vagy negatív képűek-e az iniciálék. Az előbbieknél a betű

képe fekete, míg az utóbbiaknál a betűkép fehér és a környező dísz fekete.

Inkunabulák: a. m. ősnymtatványok (l. o.).

In originall (latin): a. m. eredetiben (szedni valamit; pl.: kéziratot a maga eredeti helyesírásával).

Insistoris Gábor: nemesi származású könyvkötőmester, aki 1792-ben magyar nyelvű könyvekből kölcsönkönyvtárt és könyvkereskedést nyit Pesten. Fia, Károly 1814-ig tartotta fenn a céget.

Instruktor (latin): a. m. oktató, útbaigazító (például a szedőgépeknél).

Instrumentum: a betűöntők kézi öntőműszerének közönségesen használt neve.

Intaglio: így keresztelte el a bécsi Löwy-féle műintézet a maga mélynyomatató gyorsajtón készült műlapjait.

Intaglio-nyomatás: egyszerűsített heliogravúr-eljárás az angoloknál.

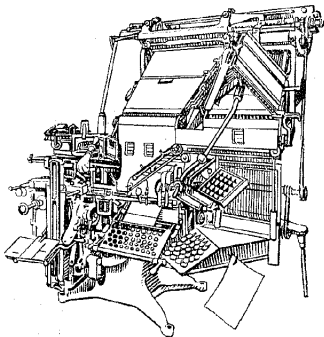
International Specimen Exchange: I. Mintaesere.

Interlineáris jegyzet: I. Jegyzet.

Interpunkció (latin): a. m. az írásjelek (pont, vessző stb.) alkalmazása.

Intertype: szedőgép. Mind az alakjára, mind pedig a működésére nézve szinte teljesen mása a Linotype-szedőgépeknek. Egy Scudder Wilbur Stephen nevű amerikai mérnök, a Monoline-szedőgép feltalálója állította össze egyrészt a Linotype alkatrészeinek lejárta szabadalmaiból, másrészt pedig a saját konstrukciójából. Az Intertype-nek több modellje van, úgy mint egy-, kettő- és hárommagazinos. De ezeken kívül gyártják e gépeket egy-, két-, sőt háromoldalmagazinos formában is. Az Intertype-on ma már 60 pont vastag és 40 cicéro hosszúságú sorok is előállíthatók. Bár matricái csak kétbetűsek, a gép működése az egyszerű magazinváltás és a több

magazinba egyszerre való automatikus osztás által minden tekintetben megfelel a hárombetűs matricákkal való szedésnek. Az első példányok e szedőgépből 1913-ban jelentek meg. Magyarországon 1934 végén 57 Intertype volt üzemben. L. még: Mixer. ge

Intertype soröntő szedőgép, mixerrel.

Introductio (latin): a. m. bevezetés.

Introitus: eredetileg a. m. fölvételi díj. A 15–18. században az idegenből jött nyomdászsegédnek az új nyomdahelyen igazolnia kellett kollégialis tisztesség szempontjából a multját, s ha azután új kollégái nem találtak rajta kifogásolni valót, lefizették véle az introitust, s ettől fogva hűséges segítő társai lettek a jövővénynek. Az introitust a németek idővel «einstand»-ra fordították, s egyszerűen az új kollégák bőséges megvendéglése lett belőle.

Inventálás (latinosan) a. m. leltár (l. o.) készítése.

Ipartestület: I. Budapesti Sokszorosítók Ipartestülete és Munkaadói szervezetek.

Ipartörvény: A magyar iparügyek törvényes szabályozását elsősorban az 1884. évi XVII. tc. foglalta össze, amelynek kodifikátora dr Matlekovits Sándor volt, aki e törvényalkotással alapvető munkát végzett. E törvény alapján intéződött az iparügyek közigazgatása 1922-ig, mikor is életbe lépett a jelenleg érvényben lévő 1922. évi XII. tc., az úgynevezett új ipartörvény, melynek megalkotása dr Jezsovits János nevéhez fűződik. Ez az új jogalkotás nem helyezte teljesen hatályon kívül az 1884. évi ipartörvényt, habár számos oly rendelkezése van, mely alapvetően megmáskítja az addig fennállott helyzetet. Az 1922. évi XII. tc. azonfelül, hogy összefoglalta az 1884. évi ipartörvény óta kibocsátott, az ipar szabályozását érintő miniszteri rendeleteket, kiterjesztette a képesítéshez kötött iparok számát is. Ez alkalommal kerültek a képesített iparok közé a grafikai iparok is. — Az ipartörvény az iparüzést három csoportba osztja és pedig a képesített, az engedélyhez kötött és a szabad iparokra. Képesített iparnak jelzi a törvény azt, amely kézműves-jellege következtében vagy pedig a munka természeténél fogva csak megfelelő szakképzés és hosszabb gyakorlat útján sajátítható el és amelynek gyakorlása csak abban az esetben engedélyezhető, ha e kellékek fennforgását igazolják. Engedélyhez kötött iparok azok, melyek gyakorlása közszempontból külön meghatározott feltételek igazolása alapján üzhető. A törvény felsorolja, melyek az ezen alapfogalmak szerint osztályozott képesítéshez és engedélyhez kötött iparágak és minden fel nem sorolt egyéb iparüzést olyanak jelez, mint amely szabadon gyakorolható, külön engedély kikérése nélkül. Ez alapelve támaszkodottan szabályozza a törvény az iparüzés feltételeit a legkülönbö-

zobb szempontokból (külföldiek, jogi személyek iparüzése, több képesített ipar együttes gyakorlása, gyárszerű iparüzés stb.), szabályozza a törvény a tanonc-tartást, a tanoncképzést, a segéd- és mestervizsga feltételeit és az iparüzéssel összefüggő egyéb kérdéseket. Végül felöleli e törvény az iparüzés körül felmerülő hatósági feladatkör szabályozását és az ezek áthágásából származó büntető rendelkezéseket. Az 1922. évi ipartörvény végrehajtási utasítása a 78000/1923. számú K. M. rendelet, mely 1923. évi június hó 26-án adatott ki és ugyanaz évi november 1-én lépett életbe. mk

Írás (németül: Schrift): a könyvnyomdai öntött betűre alkalmazva (például: «garmond írás») esőnya germanizmus; helyes magyarsággal «betű»-t mondunk az ilyen esetben is (például: «garmond betű»).

Írásjelek: Használatukat az akadémiai helyesírás füzeté így határozza meg: «Az írásjelek vagy szünetjelek arra valók, hogy a mondatok szerkezetét világosabban feltüntethessük, részint pedig, hogy megjelölhessük a hanghordozást és a szüneteket, melyekre a helyes felolvasásban ügyelnünk kell.» A mindennapi életben használatos írásjelek a következők: pont (.), vessző (;), kérdőjel (?), felkiáltójel (!), pontosvessző (:), kettőspont (:), gondolatjel (—), félbeszakítójel (..), zárójel ([]), idézőjelek („”, »«), kötőjel (-), hiányjel (‘), csillag (*), szakaszjel (§). Helyes használatukat minden helyesírási és nyelvtankönyv tárgyalja, bár általában nem elég teljesen. hs

Irisznyomtatás (Frecskay János jó magyar, de a közhasználatba eddigelő még át nem ment mester-szavával: «szivárványos nyomtatás»): lényege az, hogy egyetlen hengerkészlettel többszínre festékezzük a formát, s aztán termé-

szetesen többszínűre nyomtatunk róla, mégpedig a következő módon: A festékvályúba alul szélesebb, fölül keskenyebb festékválasztókat tesznek, még pedig egymástól olyan távolságra, mint aminő széleseknek kell lenni az illető festékaavoknak. A nagy festékengernek oldalvást való mozgását ezután majdnem a minimálisra kell csökkenteni, mindössze egy-egy cicerónyira szabad annak nyomtatás közben eltolódnia. Ekkor a festékválasztók közét megtöltik az illető festékekkel, s a festékező hengereket igen óvatosan befestékezik. A nagy festékengernek egy-egy cicerónyira oldalt való mozgása lehetővé teszi a színek keveredését és egymásba átmenő gyönyörű tónusok előállítását. Különösen fametszetes és autotipiai tájképekhez készülnek így igen kedves alkonyati meg egyéb, egymásba fokozatosan átmenő tónusok.

Irodalmi félv: 1. Papírszabványosítás.

Írón: 1. Ceruza.

Írópapiros: így nevezték régebben azt a papirosfajtát, amelyen tintával lehetett írni, megkülönböztetésül attól a papirostól, amely kizárólag nyomtatási célra szolgált és amely gyöngén volt enyvezve, úgy hogy rajta a tinta elfolyt. Újabbban ez az elnevezés kiment a használatból, mert ma már egész sorozata van az olyan papirosoknak, amelyeken tintával írni lehet és ezek a papirosok a saját külön nevükön szerepelnek a forgalomban. — Írópapirosok a mindennapi használatban: a fogalmi, félfamentes, famentes, a bankposta stb. papirosok. Az írógépek elterjedése egy új típusú papirost teremtett: az írógéppapirost, amely kevesebb enyvet tartalmaz és simítatlan a felülete, hogy az írógép betűi élesebben rajzolódjanak rá.

Írószedőgépek: 1. Szedőgépek VI. és Typar.

Íróvászón: olykor a rómaiaknál is használták írásra; Aurelianus római császár naplója például vászonra van írva. Az ó-egyiptomiak múmiáikat csavarták ilyen teleírott vászóna.

Irradiáció: Az ú. n. kiemelkedő színek nemcsak hogy kifelé emelkedőknek, vagyis mintegy felénk közeledőknek látszanak, de ezen fölül még az úgynevezett irradiációs tüneményt is szélteben tapasztalhatjuk rajtuk. Ez abból áll, hogy nemcsak előre, hanem oldalról, alsó meg felső irányban is terjeszkedni látszanak.

Isengrin Mihály: baseli nyomdász-mester a 16. század első felében; makulátlan Aristoteles-kiadásáról volt híres.

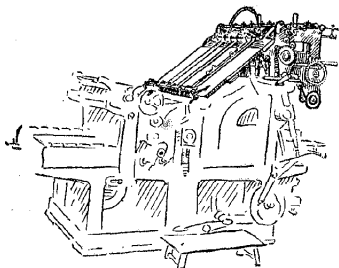
Iskolai füzetek: 1. Papiros-szabványosítás.

Isvanovici Mihály: gyulafehérvári román könyvnyomtató 1699 körül.

Itinerarium (latin): a. m. úti napló, úti kalauz.

Ívberakó készülékek: A papiros mechanikai úton való gépbe illesztése (berakás) már régi álma volt géptervezőinknek. Newton A. 1870-ben, Fuller Benjamin 1872-ben kísérleteztek vele, de az első valamire használható Ashley készítette 1875-ben. Igen sok típusal próbálkoztak azóta, kezdve a tűs készülékkel, melynél egy éles kés apró bevágást eszközölt az azon a ponton nyirkosított papirosra; e bevágásba tű nyomult és fölemelte a papirost. Majd ragasztószerral bevont emelőlvel próbálkoztak, míg kialakultak a ma használatban lévő s kitűnően bevált, dörzsöléssel vagy szivással működő önberakók. A simítókerékkel működő ívberakók közül az ismertebbek a Rotary, Dux, Augusta, Stapel-Dux, de vannak a legújabb találmányok között olyanok is, melyek óránként 6000 ívet raknak be minden akadály nélkül. A légszívással dolgozók közül az elterjedtebbek: a régi Kleim—Ungerer-féle

Universal, a Spiess-fajták (melyek a papirosnak csak a két sarkát emelik) és a legmodernebb: Sauger, Universal-Rapid, Winkler, Favorita, Victoria stb., melyek a legkényesebb regiszteres munkát is tökéletes pontossággal rakják be és könnyen s gyorsan kezelhetők. ni

A szívó-fúvó tvberakók egyik tipikus modellje: «Reinhardt-Rationell». Aláfúvó megazítja a berakásra váró papiroscsomó felső ívet. Szívókkal ellátott kar megemeli a felső ívet, melyről fúvó lefújja az esetleg hozzátapadó többi papirost. A szívótól gumikerekek veszik át az ívet és leviszik az illesztékekhez, hol az oldal mérték is beigazítja az oldalregisztert. A berakóasztal a papíros foggyása arányában önmagától emelkedik.

Ives mélynyomatás (egyes íveket nyomtató mélynyomatás): a legfinomabb «minőségi» munkáknak a nyomtatására is alkalmas. Azt a sokféle típusú gépet, amelyeket gépgyáraink e célra gyártottak, háromféle csoportba oszthatjuk a formahengerek szerint: hűvelyesekre, amikor a formát oly rézhüvelyre készítik, melyet a gépben maradó «mag-ra hűznek rá beemeléskor; tömör hengerűkre, melyeknél formaesreléskor a for-

mahengert teljes egészében ki-és beemelik; lemezsesekre, melyeknél a formát az offsethez hasonlóan vékony rézlemezre maratják. (I. lemez mélynyomatás.) A természeténél fogva folyton forgó nyomóhenger, a kéttűrés gépekhez hasonlóan — a modern gépeknél előívfogóval — veszi el az ívet a berakóasztalról és viszi nyomtatás alá. A nyomtatóhenger borítása megfelel a forma nagyságának és kerületének, mely felett gumikendő feszül, ami alá kerül az egyengetés (I. o.). A formahenger a festéket a földőhengerről veszi fel, mely festékben forog. A fölösleges festéket a «rakel» (I. o.) tisztítja le a formáról. A nyomtatott íveket szárító berendezés veszi át a nyomóhengertől és géptípusok szerint különböző módokon, hol fűvás, hol melegítés és fűvás segítségével megszáritva, rárakja a kirakóasztalra. Ma már vannak oly íveket nyomtató mélynyomató gépek, melyek óránkénti legnagyobb nyomtatási teljesítménye — igen kedvező körülmények közt — 6000 ívet is eléri. ni

Ivestípiá: az autotípiá megelőzője volt; az amerikai Ives találta föl. A zselatin-relief képét Angerervagy egyébféle szemcsés papirosra nyomta át, innen pedig kőre vagy einklemezre vitte át.

Ivoirit-nyomatás: a bécsi Sieger eljárása elefántesontintarziák hatását adó nyomtatványok előállítására. A fehér papirosra készült fekete litográfiai nyomatot kollódiumban feloldott gyantákkal többszörösen bevonja és közben csiszolja.

Ivorytípiá: áttetsző színekkel átfestett közönséges fotográfiai képek.

Izambard Georges: a Röntgen-sugaras nyomtatás föltalálója. I. Aktinográfia.

Izográfia: a párisi Magne-nak egy az anasztatikai átnyomatáshoz hasonló eljárása.

Izokróm: így nevezzük az olyan tárgyat, amely bár egyszínű, ebben az egyetlen színében fokozatok, árnyalatok vannak (ilyen pl. a fa lombja).

Izokromatikus eljárás: izokromatikus vagy ortokromatikus, vagyis olyan lemezekkel való fotográfálás, amelyek a színek világossági fokozatait úgy fogják föl, mint az emberi szem.

Izomtan: a művészeti anatómiának az a része, amely az emberi izmok pihenés és mozgás közben való helyzetét és formáját adja. Más a testidomok alakulása nyugalomban, s más a mozgás alkalmával.

Izzólámpa: az elektromos áramnak világítási célokra szolgáló készüléke, amely az elektromos energiát fénnyé alakítja. Az izzólámpa ma használatos formája hosszú, évtizedes fejlődésnek az eredménye. A bambuszrost légüres térben és hasonló anyagokból készült szén-szállaknak izzóvá hevítésétől a mai — különféle gázokkal töltött — fémszálas lámpáig: nagy és nehéz volt az út. A tökéletesítés útja azonban még mindig nincs lezárva és az ily irányú munkálkodás szinte szünet nélkül folyik.

J

Jacob-Krausse-Bund: a német kézi könyvkötők 1912-ben alapított művészi egyesülete. Nevét Agoston szász választófejedelem (1526-1586) hírneves udvari könyvkötőművésztől kapta. Az egyesület tagjai csak önállóan komponálni tudó könyvkötőművészek lehetnek és azok is csak az elnökség meghívására.

Jacoby-Boy Martin: német betűművész; erősén szalagvonásos »Bravour» betűivel tette ismertté nevét.

Jacquard Joseph-Marie: a szövőszék föltalálója; szül. 1752-ben, megh. 1779-ben. Fiatalkorában könyvkötő volt.

Jäger Bertalan: lásd Sárospataki könyvnyomtatás.

Jakab Elek: történetíró, az erdélyi nyomdászat történetének kutatója, szül. 1820-ban, megh. 1897-ben. Királyhágóntúli nyomdászatunk historiájáról a nyolcvanas évekbeli Typographia hasábjain is jelentek meg dolgozatai.

János mester: 15. századbéli magyar könyvfestő; II. Ulászló királyunk 1492-ben a szép munkájáért nemességre emelte.

Janovics Ferenc: szül. Edelényben 1869-ben. A betűszedést Miskolcon tanulta 1882-től. Itt művezető volt, majd osztályvezető az Athenaeum szedőgépeinél, műszaki igazgató a Magyar Könyvnyomda Rt.-nál, s az ebből alakult Révai-nyomdában, később a Stádium Rt.-nál, majd ezt követően a Pesti Könyvnyomda Rt.-nál. A Főnők-egyesület árszabályt tárgyaló bizottságának s a békéltető bizottságának tagja volt. Szerkesztette a Magyar Nyomdászatot és a Grafikus Művezetőt, írogatott a Grafikai Szemlébe. Szakkiallításokat rendezett és előadásokat tartott a vidék nagyobb városaiban a Művezetők Egyesülete megbízásából.

Janson Anton: lipcsei betűművész, élt 1670 táján; a régente hollandus antikvának nevezett betűt újabban ismét folkarolták.

Jansson János: amszterdami könyvnyomtató. 1618-tól 1664-ig Stockholmban is volt főkönyomdája. 1645-ben Hollandiában tanuló magyar deákok rábeszélésére utánnyomatokat készített Károli Gáspár bibliájából.

Japán fametszés: termékei Európában csak a 19. század közepe óta kezdtek ismeretessé válni, s a bennök megnyilvánuló finom színérzék, impresszionista fölfogás és a díszítő elemek aszimmetrikus volta mind több és több hívet és utazónót szerzett magának. A japánizmus termékenyítő ereje megérett később az úgynevezett szecesszió. A Jugend-stíluson és a

dekoratív művészet minden ágazatán, még a nyomdászaton is. Figyelemre méltóbb japáni fametszetek legelső a tizenhetedik század közepe táján keletkeztek. Ezekbe a technika dolgában még mindenestre kezdetleges fekete nyomatokba a színeket (többnyire csak sárgát és vöröset) utólagosan festették bele. E tónusoknak nyomtatás útján való előállításával csak a tizennyolcadik század elején próbálkoztak meg. A tizennyolcadik század első és a tizenkilencediknek második fele volt aztán a japán fametszés fénykora. E korban a japánok nem ismerték még a perspektíva törvényeit. Nem használták a keresztbe rakott vonásokkal való árnyékolási módot sem. A kalligrafikus lendületű körvonal egymagában volt hivatva arra, hogy kifejezővé tegye a képet; a többnyire csekély számú lazúros szín lehelt belé ezenfölül életet. A rajzot a japán fametsző rendszerint a körtefából hosszanti irányban vágott dúcra ragasztotta és ennek alapján késsel végezte a fa kimunkálását. A vízben oldható festéket nem labdákkal avagy hengerek segítségével, egyenletes rétegben vitte föl a formára, úgy mint nálunk, hanem sörteecset igénybevételevel, gondos ecseteléssel. Az ecsetelés révén előálló egyenetlen festékfölrakás bizonyos frisseséget vitt bele a képbe. A nyomtatás maga nagyon egyszerűen történt: a kemény és hajlós papirost nyirkosítva tették a dúcra, s azután kézzel szépen rányomogatták. Az újabb időkben Japánország is belesodródott a modernizmus áramlatába, de a sok tűnemenyes vívmány és haladás mellett veszendőbe mentek ott valódi értékek is. Köztük a japán fekete meg többszínű fametszés.

Japán írás: A régi japánok eredetileg a 3. századot és a kínai befolyást megelőzőleg képrással éltek. Ezt a kezdetleges írás-

módot a kínai betűk váltották föl, s ebből alakították aztán minden valóságosság szerint a buddhista papok a 8. sz.-ban a «mandzseokannát» (a tízezer levél írása), így nevezve a «Mandzse-fuszifu» (tízezer levél) címet viselő régi költeménygyűjteményről, mely ezzel a betűkkel van írva. Jelenleg a leghasználtabb írások Japánban az egyszerű «katakanna» 48 szótagjellel és a nehéz «firkanna». Újabb időben többben az európai latin írásnak akartak híveket szerezni; sokat tett e tekintetben az angolos ortográfiát követő «Romadzsikai» társaság, mely lapot is adott ki az új írás terjesztésére. Az újabb nemzeti fölbuzdulás sokat ártott ennek a törekvésnek.

Japán papiros: többféle anyagból készül kézi merítéssel. Igen szíves és szinte elpusztíthatatlan papiros. Némely már 1200 esztendő előtt készült ily papirosan alig látszik nyoma az idők múlásának.

Járat: A nyomó-alap mozgó mechanizmusa, vagyis az a szerkezet, mely a nyomó-alapot a rajta levő formával egyetemben majd a festékmű, majd pedig a nyomó-henger alá tolja: többféle lehet. Legkedveltebbek eddig a körjáratú meg a vasutas járatú gépek. Az elsőnek működése biztosabb, az utóbbi — egyszerűsége mellett — könnyebb. Vannak még ezenkívül szánkós, emeltyűs, forgattyús, gerebenes, csavaros és planétás járatú nyomó-alappal ellátott gépek.

Járadfestés: egy- vagy többszínű reklámszövegnek vagy képnek az aszfaltra való tartós festése. Kivágott bádogsablónok után, olajfestékkel mázolják az aszfaltra.

Jaschik Almos: grafikus, illusztrátor és szakíró, szül. Bártfán 1885-ben. Írásai közül nevezetes a «Könyvkötő-mesterség» című alapos, jól illusztrált könyve, mely Budapesten 1922-ben jelent meg.

Jászai Samu: szül. 1859-ben, megh. 1927-ben. Betűszedést tanult, s fől-szabadulása után sokat vándorol-gatott a külföldön. Hazajöve, az Egyesületi Könyvnyomdában, később a Gutenberg-, majd pedig a Krakauer-, Neumayer-stb. nyomdákban dolgozgatott, élénken vé-vé részt a nyomdászság egyesü-leti életében, 1894-től fogva tagja volt a Lapbizottságnak, az árszabá-lyt tárgyaló bizottságnak; 1897-ben a Szak egyesület elnöke, 1899-ben Teszársz Károllyal megalapította a Szakszervezeti Tanácsot, melynek vezető titkára volt halála napjáig, 1922-ben nemzetgyű-lési képviselővé választották. A Nemzetek Szövetsége mellett mű-ködő Nemzetközi Munkügyi Hivatalnál a magyar munkásságot képviselte. Munkásügyekkel fog-lalkozó több könyvet és számos cikket írt.

Játszókartya: valamennyi nyomtatványfajtánk közt a legrégeb-b: a fametszés és a rézmetszés részben ennek a sokszorosításával töltötte el a csecsemőkorát. A litográfia kibontakozása óta ide vándorolt át a kartyakészítés is, s különösen a drágább és fíno-mabb minőségűeknek litográfiai sajtón nyomtatódik mind a két oldaluk. A síknyomatásos lito-gráfia azért is alkalmas erre, mert a festékrétege nem tapint-ható ki; nem úgy, mint a könyvnyomdai nyomatoknál, me-lyeknek vonalai bemélyedők, vagy a mélynyomatoknál, ame-lyeknek festékrétege kidombor-dik. A játszókarttyák tarka szí-nelt rendszeren előbb nyomtatta a litográfus, s csak azután tért át a körvonalas rajz nyomtatására.

Jaune brillant: l. Nápolyi sárga.

Javitnok: roszkőpészű magyar szó a «korrektor» helyébe.

Jean de Sedan: híres francia betű-metsző a 17. század elején. A kö-rülbelül a grémánt típusnak meg-felelő «parisienne» betűfjéért eu-rópszerte csodálták.

Jegynyomatató gépek: l. Menetje-gyek nyomtatása.

Jegyzet: rendszerint tudományos és szakmunkákban előforduló kiegé-szítés, magyarázat, forrásidézés, az alapszövegtől elkülönítetten el-helyezve. A régi kéziratos mű-vekben vagy a sorok közt (inter-lineáris jegyzet) vagy a lap szé-lén (marginális vagy széljegyzet) található. Nyomatott művekben a jegyzeteket vagy a lap alján (lábjegyzet) vagy a mű végén, esetleg az egyes fejezetek után helyezik el.

Jegyzetek szedése: Ezeket egy-két fokkal kisebb betűvel szedjük, mint amekkora a szövegbetű. Így tehát ciceró- és garmondbetűs szöveg alatt petitből, petitbetűs alatt nonpareilleből szedődjék a jegyzet. Ha azonban a jegyzetben «aljegyzet» fordul elő: en-nek betűje nem kisebbedik to-vább. A jegyzetbeli bekezdés hé-zagának éppen akkorának kell lennie, mint amekkora a szöveg-bekezdés. Szokás a jegyzeteket egytől négyig terjedően csilla-gokkal (*), ezentúl keresztelkkel (†), majd pedig a csillagok és keresztelk kombinációival (*† stb.) jelölni, újabban azonban inkább felső törtszámokat (¹ stb.) veszünk ehhez. Akár csillag, akár kereszt avagy törtszám a jegyzetjel: zárójelet teljesen fö-lösleges melléje tenni. Ha vala-mely könyvben nagyon sok a kisebb-nagyobb jegyzet: legaján-latosabb ezeket folytatólagos tör-tszámozással a könyv végén el-helyezni. Ehhez természetesen a szerző beleegyezése is szükséges. Ha a csupán egy-két szóból álló jegyzeteknek s ennek követke-zésben a kolumna egységét meg-bontó kimeneteknek a száma igen nagy: leghelyesebb az ősz-szes jegyzeteket folytatólagosan szedni, minuszokkal választva el őket egymástól. Kéthasábos mű-nél az ilyen összevont jegyzetek átfutóan is alkalmazhatók. A

hosszabb jegyzetek megtörhetők és átvihetők a következők kolumnákra. Ilyen esetben elég, ha három-négy szöveg sor marad egy-egy kolumnán, s a többi fölületet jegyzet borítja. — A jegyzetet a szövegtől elválasztó rövidke lénia fölösleges. A modernebb könyvekben ha már használják is az elválasztó léniaát: többnyire keresztülfuttatják az egész kolumnán.

Jellinek Vencel: a nagyszombati tipográfia nyomtató munkása; ezen nyomda nagyrészének Budára vitele után, 1777-ben, maga állított Nagyszombatban nyomdát.

Jenson Miklós: velencei őnyomdász, az antikva nyomdatípusnak a megteremtője. A franciaországi toursi pénzverőintézet bélyegmetszője volt, s 1463 körül királya Mainzba küldte a könyvnyomtatás tanulmányozására. Jenson ennek a megbízatásnak annyiban eleget is tett, hogy elsőrendű tipográfussá és betűmetszővé képze ki magát; de aztán a helyett, hogy Franciaországba tért volna vissza, Velencébe ment, s itt egyszerű nyomdát alapítva, nagy megbecsülésben és közszerepben élt 1481-ben elkövetkezett haláláig. A pápa is méltányolta nyomdászai érdemeit, s ezért az örgrófi rangra emelte.

Jerett Mór: szül. 1882-ben. Fölszabadult 1899-ben Budapesten. Hosszabb időt töltött Nyitrán és Miskolcon. Választmányi tagja volt a Szakegyesületnek, a Segélyező-Egyesületnek és a Hirlapszedők Körének. Könyvtárosa is volt a Szakegyesületnek. Tagja volt az 1905-ös árszabálytárgyaló bizottságnak, mely az első gépszedő-árszabályt megalkotta. 1908 óta a Segélyező Egyesület tisztviselője, a Jótékonyági Kör és a Hirlapszedők Köre pénztárosa.

Jessen Péter: német iparművészeti író. 1894 óta könyvtári igazgatója volt a berlini iparművészeti múzeumnak. Számos munkája közül

a «Grundzüge einer Formenlehre für Buchdrucker» ránk nézve a legnevezetesebb.

Jésus-musique: 54:70 cm-es papiros-nagyság a franciáknál.

Jezsuita nyomdák: volt ilyen a 16. századtól kezdve mindenfelé: Keletáziában Goa-ban, Trankebarban, a délamerikai Limában (1555-ben). A bécsi jezsuita nyomda volt a magva (1577-ben) a nagyszombati akadémiai, majd budai Egyetemi Nyomdának. Voltak ezenfelül jezsuita nyomdáink Kasán és Kolozsvárt is.

Jiddis: zsidó-német romlott nyelv; alapja a német, de héber betűkkel írják és nyomtatják. Lengyelországban és Észak-Amerikában tekintélyes irodalma van. 1890 körül nálunk is volt jiddis napilap.

Jitzhák Salamon: az első héberbetűs könyv nyomtatója a calabriai Reggio városában, 1475-ben.

Johnson-féle szedőgép: a Monotype egyik őse 1875 körül; egyes betűket öntött és sorzott egymás mellé. A kéziratot írógépfélen egy másik kéziratot csináltak, még pedig lyukasztó patricákkal, amelyek minden betűnek megfelelően mas-mas formájú lyukat vágtak az alájuk vezetett papiroszalagba. Ezt a szalagot bevezették aztán a gépbe, amely a betűk öntését és sorbarakását önműködőleg végezte.

Johnson J.: angol szakíró; 1824-ben jelent meg «Typographia, or the Printer's Instructor» című kétkötetes szakmunkája, amely Hansard hasonló tárgyú munkájával egyetemben nagyot lendített az angol nyomdászok szakkultúráján.

Johnston-Die-Press: l. Acélmetszetnyomtató sajtók.

Johnston-féle ivberakó: 1880 körül próbálkozott vele amerikai föltalálója. A papirost egy apró kés egy nyirkosított ponton bevágta, ebbe a bevágásba egy tű hatolt, fölemelve az ívet, melyet kauszkból való tolok vittek tovább.

Johnston-nyomtatás: újabb időben nagyon fölkapott mélynyomtatás; acéllemezekről, különleges ú. n. «Johnston Die»-sajtón történik.

Joly: 6 pontos betűnagyság elnevezése a hollandusoknál.

Jónás Jakab János: Temesváron volt könyvnyomtató 1792–1806-ig.

Jóó János: az egri érseki liceumi nyomda ügyvezetője a 19. század harmincas és negyvenes éveiben.

Jordáky-Lajos: szül. 1886-ban. A Romániai Grafikai Munkások Szövetségének kezdetben ügyvezető alelnöke. A «Typograph»-ot is szerkesztette 1924-ig. 1920-tól a «Gutenberg» nyomda igazgatója, később bérlője.

Jost Bogoszláv: a jugoszláviai grafikai munkások szövetségének titkára hosszú éveken át, szül. 1881-ben, megh. 1934 októberében. A világháború után nehéz munkát végzett a szerb, horvát és krajnai nyomdászszervezetek egyesítésével, s — különösen szerb területen — árszabályos állapotok teremtésével.

Jótékonyági Kör: 1882 június hó 1-én kezdte meg működését. Az alapítók főképpen azt tűzték ki céljává, hogy a nyomdászárvékat karácsonykor felruhazza és a betegség vagy munkanélküliség által sújtottaknak időközönként segítséget nyújtson. A Kör szerény keretek között kezdte meg működését, ezek azonban idővel mindjobban kibővültek. Különösen a háború után beállott és évek óta tartó rendkívül súlyos gazdasági válsággal járó nagy munkanélküliség készítette a Kört fokozott tevékenységre. A nyomdai munkásság példás áldozatkészsége a Kört abba a helyzetbe juttatta, hogy a rendkívüli segítyezést az egész ország területére kiterjeszthette és segélyben részesíti nemcsak az árvákat, hanem azokat is, akik munka nélkül vannak és rendes segélyüket kimerítették. Ezeknek a segélyeknek az összege évenként

több százezer pengőt tesz ki. A Kör elnöke 1936 tavaszán Gyürey Rudolf, pénztárosa Jerett Mór. **Journal** (francia): a. m. napló, napilap, hírlap.

Jugoszláviai Grafikai Munkások és Munkásnők Szövetsége: székhelye Zágráb. A szövetség 1921 január 1-én kezdte meg működését. Őt kerületre van felosztva; ezek székhelyei: Zágráb, Belgrád, Novisad, Sarajevo és Ljubljana. A szövetség segítyezi tagjait munkanélküliség, betegség és rokkantság esetén, de folyósít temetkezési, árva- és özvegysegélyt is. A szövetség tagjai a nyomdászokon kívül a litográfusok, cinkográfusok és a könyvkötőmunkások, valamint az ezekhez tartozó segédmunkások és munkásnők. Jelenlegi taglétszám 4665. A szövetség szakkulturális tevékenységet is fejt ki és ennek érdekében kiadja a «Graficka Revija» című szaklapot. A szövetség 10 naponként megjelenő hivatalos közlönyének a címe «Graficki Radnik». A jugoszláv nyomdai munkásoknak számos dalosköre és zenekara, valamint sportklubja van az egyes kerületekben. sj

Jugoszláviai Nyomdász-Szövetség: munkáltatói szövetség; székhelye Zágráb. Ez a szövetség azonban nem egyesíti magában az összes grafikai munkáltatókat. Tevékenysége saját tagjai érdekeinek védelmének kívül a kollektív szerződések megkötéséből áll. Fenti szövetségen kívül az 1931-es törvény értelmében megalakultak Jugoszláviában az úgynevezett kényszerezegesületek; ezek hasonlatosak az ipartestületekhez. Ilyen kényszerezegesület az ország több városában van, úgy mint Zágrábban, Osijeken, Novisadon, Ljubljánában és Belgrádban. Ahol nincs ilyen külön egyesület, ott a nyomdai munkáltatók az általános iparos-egyesületnek a tagjai. sj

Jumanca József: szül. 1893-ban. Felszabadult Budapesten 1911-ben a Birautiu (Poporul Român) nyomdában. Később a Világosság-nyomdában a román-nyelvű munkáslapot szedte. 1918—1919-ben a romániai kormányzótanács tagja és munkaügyi miniszter, 1924—1926-ig a «Typograph» szerkesztője, ezután a Kolozsvár-kerületi Munkakamara elnöke és az összes erdélyi munkakamarák választott szenátora.

Jungfrauschrift: a németeknél a petit betűnagyság (8 pont) régiebb elnevezése.

Junior Autoplate: leegyszerűsített formája az Autoplate elnevezésű gyors-stereotípáló gépnek. Van közös olvasztóüstből dolgozó kettes formája is, amely «Autosha-ver» nevű segédszerkezetével igen jelentékenyen fokozza a stereotíplemezek öntésének gyorsaságát.

Jusztórium: a betűöntőde egyik ellenőrző szerzője. Alakra nézve olyan szerszorzóra hasonlít ez, melyről levettük a változtatható sorzáró részt. Kis támasztója van, s így asztalra állítva a beléhelyezett betűkkel megdőltén áll. Nagyságra nézve különböző aszerint, hogy milyen nagyságú betűk kerülnek vizsgálat alá. Alkalmazásakor a betűöntő balkeze ujjai közé veszi ezt a szerzőt, úgyhogy hüvelykujjával a beléhelyezett betűket a vizsgálat alatt lefoghassa, azokat a mintabetűkkel egy szinten tarthassa, hogy a vonal és távolság mérését, ellenőrzését a vonalozó lemezzel végezhesse. A jusztóriumban a magasság ellenőrzése egy végmércének a betűk mellé helyezésével történik, s e végmércére helyezett vonalozó lemez éle mutatja a méret azonosságát vagy különbözőségét.

Juxta-cédula: a. m. szelvénylap (részvényeken).

Jüngling István: Nagyszében városában volt könyvnyomtató 1666-tól 1691-ig.

K

Kábel: Az elektromos áram elosztásához vezetékek, kábelek szükségesegek. A kábeleknél két főcsoportot különböztetünk meg, ú. m. az erősáramok és a gyengeáramok vezetésére szolgáló kábeleket. A két rendszer között a főkülönbség az, hogy a nagyobb árammennyiség vezetéséhez jóval nagyobb vezető keresztmetszet és a nagyobb feszültséggel arányosan gondosabb szigetelés szükséges.

Kaczander Gyula: született 1844-ben, megh. 1917-ben. Neves munkászvezér a hetvenes években. Az 1871-i «hűtlenségi pör» egyik fővádlottja volt, de fölmentették. Később a Munkás-Hetikrónikát ő szerkesztette. A nyomdászegyesületnek hosszú időkn át alelnöke is volt.

Kádár József: a máramarosszigeti «Kínestári Nyomda», majd a «Cs. kir. Státusnyomda» ügyvezetője a mult század negyvenes és ötvenes éveiben.

Kádmiumsárga: fémfesték; jól főd és jól állja a fényt, de kissé drága. L. még Festékkeverés.

Kajoni János: csíksomlyói könyvnyomtató, szül. 1629-ben, megh. 1687-ben. Földhözragadt jobbágy-család gyereke volt, kit egy ferencrendi kolduló barát hozott be a kolozsvári kolostorba. Irni, olvasni is itt tanították meg. Rendkívül gyors felfogását hamarosan felismerve, továbbtanulásra a nagyszombati Pázmány-egyetemre küldték, s itt módjában állott a nyomdászatot is megtanulnia. Férfikora delén került vissza Csíksomlyóba. A Ferencrendnek csakhamar erdélyi rendfőnöke (custos provincialis) lett. Ezenkívül irodalmilag is dolgozik. A régi egyházi énekeket összegyűjti és újjakkal bővíti. 1675-ben hozzáfog a nyomda felállí-

tásához. A vasrészeket rajzai után megrendeli nagyobb kovácsműhelyekben, a faszajtót pedig maga építi meg. Betűit valószínűleg Nagyszombatból rendelte. A szedésre, nyomtatásra is maga tanította be szerzetestársait. Első műve az 1676-ban megjelent «Cautionale Catholicum» (katolikus énekek) 786 oldalas negyedrétfi könyv. Impresszuma: «A csiki klastromban nyomtatott Cassai András által 1676-ban». Ez a Cassai csak felvett név lehet. Szerepel ugyan egy Kassai András a bártfai nyomda hitvitázó kiadványán, de ez a Kassai református érdekeket véd és évtizedekkel előbb szerepel. A nyomda anyagát először 1743-ban frissítik fel a Nagyszombatból hozatott «1100 drb nagyobbajta betűvel». Később Nürnbergből hoztattak garmond és ciceró könyvbetűket. A csíksomlyói nyomda kiadványait Glósz Miksa csíksomlyói főgimn. tanár állította össze és adta ki. A nyomda 1907-ig volt üzemben. A faszajtó utolsó mestere Lázár fráter volt, ki 1907-ben, 81 éves korában halt meg. Az imponáló külsejű faszajtót, könyvkötői felszerelést, másfél méter hosszú betűszekrényeket s a teljes nyomdai komplexumot, számtalan fa- és rézmetszet kíséretében 1910-ben Kolozsvárra hozták és a renovált kolostor egyik földszinti helyiségében helyezték el. 1924-ben négy mázsza betűt átöntöttek. 1926-ban a Szent Ferenc-rend Kajoni-ünnepélyt rendezett, mely alkalommal kiállításra került az ősnomda is a termékeivel.

Kakográfia (görög): a. m. helytelen írás, vagyis a helyes írásmódnak, az ortográfiának ellentéte.

Kalander: 1. Simitógép és Préselő kalander.

Kalapesomagoló: 1. Papiros formátuma.

Kalendárium: 1. Naptár.

Kali József: a marosvásárhelyi ref. kollégium nyomdájának ügyvezetője 1828-tól 1835-ig.

Kall Simon: a marosvásárhelyi református kollégium nyomdájának ügyvezetője 1835-től 1866-ig.

Kalkográfia: 1. a. m. rézmetszés (l. o.). — 2. Valamely rajz pontos másolatának készítése. Ez többféleképpen történhetik. A rajzra átfetsző papirost, vásznat vagy zselatint teszünk és arra rajzoljuk a másolatot. Vagy pedig a papirosra, melyen a másolatot előállítani akarjuk, másolópapirost teszünk azzal az oldalával lefelé fordítva, mely könnyen elváló festékanyaggal van bevonva, a másolópapirosra pedig a lemásolandó rajzot fektetjük és hegyes szerszámmal gyöngén megnyomjuk a rajz vonalait. E nyomástól a közben levő papirosról a festékanyag levál és az alatta levő papirosra tapad, úgyhogy a rajzot tünteti föl. Ennek az eljárásnak az a hiánya, hogy a nyomás kárt ejt a lemásolandó rajzon.

Kalkokemigráfia: Toifel eljárása a magasnyomatásos lemezek előállítására. Fémlemez vízben oldható réteggel bevonva, s ebbe a képet belekarcolva, az egész felületet fényérző aszfalttal vonják be. Vízbe téve már most a lemezt, a kettős réteg mindenünnen leázik, csak a karc vonalainak helyén marad meg, úgyhogy a környezetük elmaratható.

Kalkotípiá: a fametszetek helyettesítésére irányuló galvanoplasztikai lemezkészítő eljárás. Az angol származású Spencer nyomán Heims találta föl Berlinben. Különben az ektipográfiának és a galvanoglifikának kombinációja.

Kalkoxilográfia: a bécsi Siegländernek egy eljárása, amelyben a fametszést a rézmetszéssel kötötte össze.

Kalkuláció: az elvégzendő munka előrelátható költségeit iparkodik megállapítani. Ezeket az adatokon nyugszik a nyomda által a

rendelőnek adott árajánlat. Az előrelátható költségeket a kalkulátor állapítja, illetve becsüli meg. A kalkulációnak tartalmaznia kell az illető munka előállításához szükséges papiros megjelölését és árát a hozzálékkal együtt, az egyes nyomdaosztályokban előreláthatólag felmerülő munkaórák számát részletezve, az önköltségi árral megszorozva, valamint az olyan munkák árát, melyek nem az üzemben készülnek (pl: klisé, kötés) egy bizonyos haszon hozzáütésével. Az így nyert végösszeghez a kívánt hasznót hozzáadva kapjuk meg az ajánlati árat. A kalkulátor a végzendő munkaórák számát megbecsüli, esetleg a művezető, előmunkás bevonásával. Az egyes munkateljesítmények árát vagy egy a közönség által kiadott tarifa tételéből veszi a kalkulátor, vagy ami helyesebb, az üzem maga állapítja meg az egyes munkaórák, az 1000 n, az 1000 nyomtatás önköltségi árát és a kalkulátor ezeket veszi alapul. A kalkulátor tevékenysége igen fontos, mert alacsony kalkuláció veszteséget okoz, magas kalkuláció pedig lehetetlenné teszi a munka vállalását. dr bl

Kalkulációs könyv: A kalkuláció egy erre a célra fölfektetett, sorzámmal ellátott könyvben történik. A kalkulációs könyvben feltüntetendő a dátum, a megbízó neve, a kérdéses munka pontos leírása, a példányszám és kivitel, a szükséges papiros pontos mérete, súlya és ára. A kalkulációs könyvben a kérdéses munka elvégzéséhez szükséges rész munkákat egyenként sorolja fel a kalkulátor (l. Kalkuláció) és a részmunkák általa megbecsült önköltségi árainak összege adja a teljes munka önköltségi előállítási árát. A megajánlott árnak ezenfelül a kívánt hasznót is tartalmaznia kell.

Kalkulációs tanfolyam: A Magyarországi Grafikai és Rokoniparosok Főnökegyesülete fölkérésére a Nyomda- és Rokonipar szerkesztősége 1925-ben nyomdaipari kalkulációs tanfolyamot rendezett a Főnökegyesület tagjai és azok művezetői részére. E tanfolyam megtartását szükségessé tette az, hogy az időben a nyomdaipar árképződése arra mutatott, hogy sok esetben az árajánlatok egészen irreális alapon történtek az ipari közönség kárára és így nem látzott feleslegesnek oly szeminárium megtartása, amelyben az árképződés minden vonatkozása az ahhoz legjobban értő szakemberek által világították meg. Az érdeklődés e tanfolyam iránt oly nagy volt, hogy az első előadásorozat befejeztével azt meg kellett ismételni. A tanfolyam előadói Braun Vilmos, dr. Engel Kornél, Löwy Salamon, Markovits Kálmán, ifj. Markovits Kálmán, dr. Nagy Béla, Radnai Mihály, Révész Zsigmond, továbbá Szász Győző, Székely Artúr és Tausz Sándor voltak, kiknek előadásait azután a Nyomda- és Rokonipar könyvvalakban külön is kiadta. Jórészt e könyvek mint vezérfonálnak a használatával a Nyomdászegyesület továbbképző szaktanfolyamának 1933/34-i szemeszterén is folytak kalkulációs előadások. mk

Kál Lajos: szül. 1897-ben Budapesten. Főlszabadult 1915-ben Budapesten. Tagja volt az Öntökor választmányának és árszabálybizottságának, a budapesti Helyi Bizottságnak és az Országos Bizottságnak. Az Öntökor árszabálybizottságának elnöke, a Segélyező Egyesület felügyelő bizottságának tagja.

Kállay Gergely: a váradi papnevelő intézetnek 1745-ben alapított nyomdájának volt első ügyvezetője. 1752-ben Debrecenben került a városi nyomda provizorául.

Kalligráfia: a. m. szépírás.

Kallitípa: fotografiai másolóeljárás. A papírost vasoxidokkal tesz fényérzővé; az előhívás ezüstnitrát, nátriumcitrát és ammoniák oldatával történik.

Kalmár Henrik: született 1870-ben, megh. 1933-ban. A pozsonyi Alkaly-nyomdában tanulta a betűszedést. Később Pozsonyban szociáldemokrata párttitkár volt s a Westungarische Volksstimme szerkesztője, Budapestre jöve, az itteni Volksstimme szerkesztőségében dolgozott.

Kalocsai érseki nyomda: Batthyány József gróf érsek alapította 1749-ben. Első technikai vezetője valószínűleg Royer Ferenc Antal volt. 1765-ben a kegyesrendiek kezébe került a nyomda; művezetői voltak: Wagner János József (1766), Neuner Frigyes szerzetes (1782-től 1797 június 2-ig) és Prandtner Lipót szerzetes, a matematika tanítója és képzett nyomdász (1799-től 1803-ig). 1803 január 1-től fogva Tomencsek János, a pesti Landerer-nyomda volt művezetője veszi bérbe 10 évre évi 200 forintért. Végre 1816-ban a nyomda megszűnik s vétel útján Trattner birtokába kerül, ki azt fővárosi üzletével egyesíti.

Kalotípa: egyszerű fotografáló eljárás.

Kamera obszkura (camera obscura): l. Fotográfia és Fotomechanikai sokszorosító eljárások.

Kammersberger Gyula: pesti betűöntő; l. Schmidl Károly.

Kanavász: négyzetletes recéjű vászonszövet, nemely fajtáját könyvek bekötésére is használják.

Kancelláriák írásművészete: a 15. században érte el csúcspontját. Kancellária volt az okortól kezdődően minden fejedelmi udvarban, s az adománylevelekben stb. igen érdekes és gyakran művészes emléket láthatjuk az illető korok betűstilusának.

Kancelláriás nyomdabetűk (németül: Kanzleischrift): a 18. század-

ban keletkezett elnevezés a fraktúr típusnak egy cifrázattal túlterhelt változatára.

Kanon: 36 pontos betűnagyság. Az elnevezés nyilván onnan származik, hogy ilyen tárgyú könyvet nyomtattak véle. A régiebb német «kleine Kanon» 32, a «grobe Kanon» pedig 40 pont volt.

Kaosztípa: tipográfiai alapnyomati lemezeket adó stereotípiái eljárás. Vizzel megnedvesített itatóspapírost teszünk az öntőpalackba, s hosszú rúdra erősített öntőkanállal öntjük beléje a betűfömet. Így olyanforma lemezeket nyerünk, mint a szelenotípiával.

Kapcsoló jel (accolade,): több sornak összefoglalására szolgál. Vannak egyetlen darabból öntöttek is, de tagadhatatlanul az összeszedhetőek () a praktikusabbak.

Kapi Gábor: tudós jezsuita, a nagyszombati nyomdának huzamosabb időn át volt prefektusa, vagyis igazgatója a 18. század elején. Megh. 1728-ban.

Kapitális betűk: a régi rómaiaknak főleg a kőbe vésett fölirotokon használt verzálisai; körülbelül megegyezik azzal a mai betűtípussal, amelyet a tipográfus «román medievális verzális» néven ismer. A régi könyvekben és diplomákban jobbra csak cím- és fejezetkezdő sorokul alkalmazták; a könyv szövegbetűje általában az unciális volt.

Kapitáliehen: a latin betűk egyik fajtája, amely a verzálisok (nagybetűk) formájára van öntve, de a betű képe nem nagyobb, mint a kurrensé (kis betű). Legtöbbnyire verzális kezdőbetűvel használják.

Kapronczai Nyerges Adám: l. Nyerges Adám.

Kapy Gábor: a kilencvenes években Eperjesen, Kassán, majd Budapesten dolgozott betűszedő. «Panaszom» című költeményes kötete, egy szindarabja és a fölvidéki lapokban elszórt sok jó

verse látott még 1900 előtt napvilágot. 1903 körül Amerikába vándorolt.

Karacs Ferenc: rézmetsző és térképész, szül. 1771-ben, megh. Pesten 1838-ban. Mint debreceni tanuló megtanulta a rézmetszést s 1813-ban Teleki László gróf támogatásával kiadta Magyarország térképét négy lapon, majd 1830-ban Európa térképét 24 lapon.

Karádi Pál (székesfehérvári): unitárius pap, később alföldi püspök, jeles nyomdász. 1569-ben Abrudbányán nyomtatott, amint ezt egyetlen, híres nyomtatványa, a «Komédia Balassi Menyhárt árul-tatásáról» című műve bizonyítja.

Karai László: budai prépost, az első magyarországi nyomda megalapítója, a somogy megyei Kara helységből való volt. 1455-ben a bécsi egyetem deákja lett, majd az egyházi pályára lépett. Ekkoriban került a királyi kancelláriába. Mátyás királyt több útján elkísérte, így 1467 augusztusában is és a király szeretetét és bizalmát teljes mértékben megnyerte. 1468 elején budai prépost lett, 1470 elején az alkancellári tisztségre nevezte ki a király, 1470 nyarán pedig követül Róma-ba küldte. Római tartózkodása idején ismerkedett meg a könyvnyomtatással Sweynheym (l. o.) és Pannartz (l. o.) nyomdájában, átlátta annak roppant jelentőségét és mert jó magyar ember is volt, ennek a művelődési lehetőségnek az áldásában a maga magyar népet is részesíteni kívánta. A római nyomdának egyik alkalmazottjával, a valószínűleg német származású Hess András-sal (l. o.) egységet kötött és meghívta Budára, hogy alapítson ott nyomdát, magára vállalván a költségek teljes fedezését. A nyomda felszerelése kétezer ezüstforintjába került a tudós pappnak. 1473 pünkösd ünnepére készült el Hess a Budai Krónikával, amelyet Karai Lászlónak

ajánl szépen megírt dedikációs levelében. Karai László valóban megérdemli, hogy mélyszéges szeretettel gondoljon rá minden magyar ember, főleg pedig minden igaz magyar nyomdász. Fraknoi Vilmos mutatta ki, hogy Karai Lászlót illeti meg a könyvnyomdászat hazánkban való meghonosításának dicsősége és nem Geréb Lászlót, mint addig hitték. **Karacs György:** 1661-ben vette át Podorik Menyhért örökösétől a debreceni nyomdát. Nyomatványai annyira piszkosak, hogy az ócska, pecsétvető betűt sokáig Karacsi-betűnek hívták.

Karátsony Imre: szül. Székelyhídnán 1889-ben. Felszabadult Nagyváradon 1908-ban. Több vidéki városban dolgozott mint betűszedő. 1911-ben gépmesterré minősítettette magát Debrecenben, ahonnan 1912-ben Budapestre költözött. 1914-ben belépett az Athenaeum testvérvállalatához, a Grafikai Intézet Rt.-hoz, majd mint rotációs gépmester átlépett az Athenaeum nyomdába, ahol 1918 óta mint művezető dolgozik. 1936-ig a Grafikus Művezető szerkesztője.

Karbantartás: l. Gépek karbantartása.

Karc (a mélynyomtatásban): lásd Rákelsávok.

Karcoló gép: a litográfiában karcolásra és vonalzásra használják. Négyoszlopos keretbe szerelt kettős gép. Alsó felében a litográfiai kő befektetésére való, itt minden irányban tologatható szánt látunk; e fölött pedig egy szintén bármely irányban eltolható karcoló-tű apparátusát.

Karcoló-tű: a rézkarcos művésznék és véső litográfusnak fő-fő szereszáma. Ceruza-vastagságú, de a grafitpálcika helyett egy acél-drótn van beléeresztve, amelynek hegyét a szükségeshez képest különböző formára köszörülik.

Karcusi Arzén: egyháztörténeti író. Többek közt írta: «A váci könyvnyomdászat története» (1875).

Karene-ldő: l. Carentia.

Karikatúra (olasz) a. mint torzkép.

Karletzky Lőrinc: a nagyszombati nyomda szedője; a nyomda Budára helyezése után Fiüméba ment, s ott megalapította a város első tipográfiáját 1785-ben.

Karolingi írás: a Nagy Károly frank császár udvarában divatozott írás; a római egyenesen álló minuszkulákból fejlődött ki. Nehézkés olvasású, különös ritmusú írás.

Károlyi István: királyi táblai ügyvéd, Trattner Mátvás veje. 1828-ban vette át apósa jelentékeny, több mint száz munkással dolgozó tipográfiáját és amelynek «Trattner-Károlyi-nyomda» volt a neve 1867-ben való megszűntéig. Károlyi István 1840-ben országgyűlési követe volt Pest városának. Az első gyorssajtót ő hozatta Pestre 1838 körül, s 1840-ben gőzerőre rendezte be a nyomdáját. 1863-ban halt meg.

Kárpitnyomatás: l. Tapétanyomatás.

Karikatúra: l. Karikatúra.

Kartofilla: a. m. képes levelezőlapok gyűjtése.

Kartográfia: térképkészítést jelent.

Kartón: több papirosiv összeragasztásából áll elő. Eszerint van kétszeres, háromszoros, négy-szeres stb. kartón. A minőséget az összeragasztott ívek minősége határozza meg. A kromó-kartónon a felső réteg fölüllete krétázva van. A szokottabb kartón-nagyságok nagyságát milliméterekben és cicerókban l. a 361. oldal táblázatán.

Kartotéka (gör.): főljegyzések, címek stb. gyűjteménye egyes lapokon, betűrendben vagy szakok szerint csoportosítva.

Kartotípa: a. m. magasnyomatásos úton való térképkészítés.

Kártya: l. Játszó-kártya.

Kártyafestők: a nyomdászok ősei, akik rajzolt, majd kontúros fametszetekről készült játszó-kártyá-

kat színezték. Ulm városában 1410-ben már cőhforma egyesülsük volt a kártyacsinalóknak és kártyafestőknek, akikhez 1441-ben a formametszők is csatlakoztak.

Kártyagyár: l. Piatnik Ferdinánd.
Kassai András: a csiki kolostor legelső könyvnyomtatója 1676-tól kezdve.

Kassai jezsuiták nyomdája: a 17. század hetvenes éveiben alapították; mintegy fióknyomdája volt a nagyszombatinak.

Kassai Pál: 1686-tól 1696-ig volt a debreceni városi nyomda vezetője.

Kassai városi nyomda: 1635 körül került a város tulajdonába a korábban Schultz Dániel bírtokában volt tipográfia. A város tanácsa Gevers, másként Kompaktor Bálintot bízta meg a tipográfia kezelésével, aki később meg is vásárolta a műhelyt.

Kassza-skonto: a. m. kőszpénzfizetés esetére való árendedmény.

Kastenbein-féle szedőgép: tulajdonképpen egy tiűdőbajos német betűszedőnek volt a találmánya, aki még halála előtt közölte terveit Kastenbein kasseli kereskedővel, s ennek aztán sikerült a közlés alapján a gépet megszerkeszteni. A gép kezeléséhez négy munkás kellett: egy aki billentyűz, egy aki kizárja a sorokat, egy aki oszt, s egy segédmunkás, aki a minduntalan kiürülő lapos betűtartó csöveket kicserélgeti. Ezen csövekből sorzódnak a betűk a négy soros klaviatúra gombjainak nyomogatása következtében egymás mellé. A géppel bárminő nyomdai betű szedhető; külön-szignatúrás öntés nem kell hozzá. Az osztógép tulajdonképpen szintén szedőgép, amennyiben az osztás kézzel történik, s a gép csupán rendbe rakogatja a betűket, hogy a lapos betűtartó csöveken át a szedőgépbe juttathatók legyenek. A Kastenbein-féle szedőgépet főleg Dániában és Angliában használták; magánál

a londoni «Times»-nél 28 darab volt belőle működésben, egészen 1908-ig, mikor a Monotype, majd meg a sorokat öntő gépek kerültek helyükbe.

Katalikotípiá: fotográfiai másoló-eljárás.

Katalógus (gör.): jegyzék; könyvjegyzék, gyakran árjegyzék is.

Katalógusok szedése: 1. Oszlopos szedés.

Katatiplá: egy tisztán fotográfiai eljárás elnevezése.

Katagóriák: 1. Spárták.

Katholikon: 1. Catholicon.

Katits Antal: szül. 1848-ban, megh. 1918-ban. Tördelő volt a Franklin-Társulat nyomdájában. 1893-ban főleg az ő buzgólkodására alakult meg a «Magyarországi Munkások Rokkant- és Nyugdíj-Egyesülete», amelynek vezetésében mindig nagy számmal voltak nyomdászok is. Az Egyesület első elnöke Katits volt; 1904-ben igazgatóvá választották.

Katód: a galvanoplasztikában az áramot kivezető, negatív fém-sarok.

Katolikus Írók és Hírlapírók Országos Pázmány-Egyesülete: lásd Sajtóegyesületek.

Katolikus kötés: a 16. században így nevezték a könyvek olasz-francia ízlésű kötését. Az olaszok és franciák hagyományos könyvszeretete ugyanis a lehető legszébb köntösben kívánta látni kedves szellemi csemegéit. Azonban a németeknél és angoloknál ezzel szemben a komor puritánizmus a könyvek külsején is megnyilatkozott. Ezért az utóbbiakat «protestáns kötésűeknek» hívták.

Katonai térképek: ezek fő-fő lemezeit a heliográfia útján állítják elő, amely mélynyomatatásos formát ad. A tónusok most általában offset-sajtón készülnek.

Kauder Vilmos: zsolnai nyomdász 1713-ig.

Kaym Orbán: budai könyvtáros az 1503. és 1519. évek között; ő látta el külföldről behozott templomi

szertartáskönyvekkel az itteni katolikus papokat.

Kefer Heinrich: 1. Helye.

Kék hétfő: a korábbi századokban a német nyomdászoknál meglehetősen elterjedt szokás. A napi munkaidő szabályozása és az ivószokások tünedezése következtében ma már alig fordul elő.

Kék László: jóhírű rozsnói nyomdász a 19. század negyvenes éveitől kezdve. 1855 körül átköltözött Balassagyarmatra.

Kék szín: a leghidegebb és egyszerűségi legjobban bemélyedő szín; természetes feketeségtartalma a legnagyobb valamennyi tarka szín között. Mesterséges világításnál rendszeren sötétebbnek látszik, a fehérrel derített árnyalata pedig világosabbnak. Ez a tulajdonsága a festői művek kiállításain sok zavart okozhat. Hatása a szemre nyugodt és kellemes és ezért nagyon sürűn használják a többi szín megtörésére.

Keller Gottfried: német föltaláló, 1845 körül fenőfából előállította a cellulózt, amely most a papírosnak a legfontosabb alkotórésze. Kellert a maga sikeres kísérleteire a rongyanyagnak már akkortájt is igen erősen érezhető hiánya készítette.

Kellősítés (betűmatricé): A betűmatrica anyagául felhasználható alakú vörösréz- vagy vaspálcika a patricával történt besajtolása következtében deformálódik. Úgy az ilyen, mint pedig a nikkel- vagy a vörösréz-szemes, cinkkel körülöntött matrica-pálcikát mind a hat síkján gondosan és pontosan meg kell munkálni. Hosszirányban mind a négy síknek pontosan párhuzamosnak, oldalsó irányban pedig derékszögűnek is kell lennie, amellet az elmélyített képfölületet és annak fekvését a megmunkálásnál a matrica oldalsíkjaival párhuzamos helyzetbe kell hozni. Mindezeket kivül a képfölületnek egyöntetűen

pontos mélységűnek, magának a matricának pedig a képhez mért vastagságának, valamint méretre szabott hosszúságának kell lennie. A kellősítési munkálatoknál, melyek részben marógépek igénybevételével és — reszelők segítségével — kézzel végeztetnek, ezeket a szabályokat a vele foglalkozónak mind figyelembe kell vennie, mert enélkül nem lehetne a betűképnek derékszögű nyomtató-fülületet adni, de meg a kép helyzete, fekvése is bizonytalan lenne. A munkálatok ellenőrzésére sík-, vastagság-, párhuzam-, derékszög, mélységmérő és egyéb műszerek is szolgálnak. Is és ta

Gépmesteri szempontból kellősítés annyi, mint a kliséknek a nyomtatáshoz való előkészítése. Mielőtt a formát beemeljük vagy arról levonatot készítünk, a beállított dűcök magasságáról kellőképp tájékozódunk kell. Szóval egyenkint megvizsgáljuk azokat. Szükséges, hogy a képnek alsó tere, vagyis alapzata egész terjedelmében vízszintesen álljon. Sok gépmesternek az a szokása, hogy ha a kép mozog, egyszerűen csak a sarkokat rakja alá, nem számolva azzal, hogy a nyomóhenger egész súlyával nehezedik a dűcra s így könnyen okozója lehet a dűc nyomtatás közben való mozgásának, valamint a körötte levő szedés kiszélesedésének. Gyakran előáll az az eset is, hogy az egyenetlés ezáltal más helyzetbe jut s használhatatlanná válik.

Kelmescott Press: Morris Vilmostól 1891-ben Londonban alapított kisked nyomdaintézet. A modern könyvnyomtatásra vonatkozó törekvések innen indultak ki. Kézi sajtóin nyomtatta Morris az ő világszerte híres könyveit.

Keményítő-csíríz: l. Ragasztószerek.

Kemény ólom: az olyan ólom, mely már 14—20% antimonnal van ötvözve.

Kémiai nyomtatás: a. m. litográfia. **Kemiglifia:** Palmer glifográfiaját a maga idejében kemiglifianak is nevezték.

Kemigráfia: összefoglaló neve a nyomtatólemezeket készítő eljárásoknak. L. Fotomechanikai sokszorosító eljárások.

Kemitipla: a dánországi Páll Károly találta föl még az 1843. esztendőben. Könyvnyomdai lemezeit eléggé körülményes módon állította elő: a maratálalappal bekenet fémlemezbe belekarcolva a rajzot, ezt mélyre maratta; ezután — mint ő maga mondta — a rajz mélyedéseit valami saválló fémmel, úgy látszik bizmútall, töltötte tele, majd pedig e körül mindent elmaratott.

Kepe-matricák: l. Stereotípiá.

Kence: a nyomdafestékek kötőanyaga. A fekete festékeknel ez részben tiszta lenolajkence, részben pedig lenolaj-s gyantaolajkencének keveréke, avagy csupán gyantaolajkence. A jobb akcicens-, ábra- meg dísznyomtató festékek tiszta lenolajkencével készülnek, minthogy az egyéb fajta kencék ezeket a festékeket nehezebbékké, fénytelennebbékké tennék, míg az újság- és műfestékeket tisztán lenolajkencével nem lehet előállítani, mert az előállításuk egyrészt drága volna, másrészt meg nem is felelnének meg a céljuknak, mert hiszen e festékeknek lazább állapotúknak kell lenniök, mint aminök az ábra- és dísznyomtató festékek. A német «kurze Farben»-nek nevezi őket, mert az ezekhez a festékekhez használt kencék «rövidek», vagyis meregetéskor nem eresztenek hosszúsálat. Az ilyen rövid- vagy hosszúsálatú kencének nagy jelentősége van a különböző nyomtatási eljárásoknál. Minél könnyebb, finomabb a porfesték, annál vékonyabb, illetőleg rövidebb szálat lehet a kence; minél durvább struktúrájú, nagyobb sú-

lyú a porfesték, annál erősebb, hosszabb szálu, tapadósabb lehet a kence. A fekete festékeknel ellenkezőleg: minél durvább és közönségesebb a korom, annál gyöngébb kencét kíván, míg a finomabb kormok erősebb kencében dörzsölendők.

Kenderpapiros: Jórészt tisztán fehéritetlen cellulózból készült, vékony (35—40 gr súlyú) sárgás-színű, simított, keményfogású papiros, melyet átirókönyvek, továbbá számla- és iratmásolatok céljára használnak. dt

Kénes-festékek: l. Festékkeverés.

Kenőolaj: Származásukhoz képest növényi, állati meg ásványi olajokat különböztetünk meg. A két előbbi olajfajta nem felel meg teljesen a nyomdai célnak: rövid időn belül meggyantásodnak, a fémeket megtámadják, s ezenkívül még a hőmérsékleti változásoknak is nagy hatásuk van rájuk. Kenő-célokra tehát az ásványolajokat a legalkalmasabbak. Ezeket kő. meg barnaszénből, valamint turfából desztillálás útján állítják elő. A desztilláció nyomán visszamaradt melléktermékek képezik a tulajdonképpeni kenőolajokat. Ezek egyrészt olcsók is, másrészt pedig a hőmérsékleti változásokat is kitűnően állják. Esetről esetre változó kémiai összetételüktől függ a speciális tulajdonságuk, illetőleg a sűrűn folyós vagy hig voltak. Ezért kenőolaj vételekor nemcsak az általános jó minőségre, hanem a használati célra is tekintettel kell lennünk. Sűrű olaj használata pl könnyebb tengelyeknél nincs helyén, higabb olaj viszont az erősebben terhelt csapágyakhoz való használatra alkalmatlan. A kenőolajok használhatósága tekintetében való megvizsgálása tulajdonképpen a kémikusok dolga volna, de annyira-mennyire a könyvnyomtató is megítélheti a jóságukat és kiadóságukat. Fekete pléhlapot kissé ferdén állítunk, s

néhány csepp olajat csurgatunk rajta végig a megvizsgálásra vett különböző fajtákból. A legértalmasabb és legtovább folyékonynak maradó olajfajta adja a leg-hosszabb csurgási vonalat.

Kenyérírás: csúnya germanizmus, a német «Brotschrift» szolgai fordítása. A német azért nevezi már századok óta így a könyv- vagy szövegbetűket, mert ezeket használják leggyakrabban, s így ezek juttatnak bennünket kenyérhez.

Képek elhelyezése: l. Illusztrációk elhelyezése.

Képesítés: Az 1884. évi XVII. törvénycikkbe iktatott Ipartörvény módosításáról szóló 1922. évi XII. tc. 1., az ipartüzésről szóló részének I. fejezet 1. §-a szerint: «Az az ipar, amely kézművesjellegénél vagy a munka természeténél fogva csak megfelelő szakképzés, hosszabb gyakorlás útján sajátítható el, s amelynek gyakorlása az ebben a törvényben megállapított igazoláshoz van kötve, képesítéshez kötött ipar». Az 1922. évi XII. tc. ez alapon a grafikai iparokat is a képesítéshez kötött iparágak közé sorolja. Az említett igazolás a törvény 89. §-a alapján az ott meghatározott tanidő kitöltésére, továbbá a törvény 19. § 2. pontja alapján arra terjed ki, hogy a tanidő eltelte után a képesített ipart önállóan űzni kívánó, valamely szakkavágó üzletben vagy üzemben legalább 2 évig szakkavágó munkát végzett. A grafikai iparokra nézve a tanidő tartamát az 1925. évi 62924/XII. sz. K. M. rendelet külön szabályozza, amennyiben azt a tanonc iskolai képzettségéhez mérten 2—4 évig terjedően állapítja meg. mk

Képirás: a gondolatközlés kezdetleges módja; az amerikai indián, a mexikói toltékeknek, aztékeknek könyvtáraik, állami levéltáraik voltak ilyen képiratokból. A Kr. e. harmadik évezredben a kínaiaknál is igen el volt ter-

jedve. A képiratok különben meglehetősen hasonlítanak a kicsiny gyermek rajzaihoz.

Képleték: 1. Matematikai szedés.

Kerámiai nyomtatás: annyi mint a beégetésre szánt lehúzó-képek előállítása; ezek most speciálisan berendezett üzemekben készülnek. Az efféle képekhez ugyanis festékekül többnyire olyan fémkompozíciókat használnak, amelyek tulajdonképpen csak a későbben következő beégetés során kapják meg a színüket. Gyakran a nyomtatás többszörösen is történik, hogy a festék rétege vastagabb legyen, s ezenfölül közben-közben porozzák is a nyomtatokat. A kerámiai nyomtatás további munkafolyamata az, hogy a megszáradt lehúzó-képeket velencei terpentinnel s gyantaoldattal ragasztják, majd gumihengerrel rögzítik az illető porcellántárgyra, mely aztán egy arravaló kályhába kerül, ahol a festékréteget elválaszthatatlanul beleégetik a fülületébe.

Kérdőjel: a kérdést jellemző írásbeli jel. Rendesen a mondat után áll, ami — Simonyi szerint — logikailag semmikép sem igazolható, tekintettel arra, hogy a kérdő mondat hanglejtése egészen más és így fontos lenne már a mondat olvasásának kezdetekor tudni, vajjon kérdő-e vagy sem. E feltűnő anomália a spanyoloknál helyes megoldást nyert, mert azok a kérdőjelet a kérdő mondatnak elején is, végén is kiteszik (az elején felfordítva). Néha rezekjelben megkérdőjelezünk valamit, aminek kétes voltára akarjuk felhívni az olvasót.

Kérgpapiros: 1. Papiroslemez.

Kerékhajtó: régebben azokban a nyomdákban, hol nem mechanikai erő, hanem emberek hajtották a gyorsajtót: ezeket kerékhajtóknak nevezték; a motorral hajtott gyorsajtók segéd munkásai már formahordó nevet kaptak. Újabban szélteben a «segédmunkás» elnevezés a szokásos.

Kerekotzki Ferenc: 1555 körül nyomtatott magyarnyelvű könyveket Krakkóban.

Keresdi nyomda: Bethlen Elek állította föl 1683-ban a család ősi várában, hogy elhalt bátyjának históriai művét kinyomtassa. A nyomda tipográfusa Székési Mihály volt.

Kereskedelmi grafika (a német *Gebrauchsgraphik* rossz fordításaképp használati grafikanak is mondják): a grafika mind nagyobb jelentőségre jutó modern ágazata, amelynek — elnevezéséhez képest — a reklám és kereskedelmi propaganda a fő-tő tárgya.

Keresztcsík (a mélynyomtatásban): 1. Rákelsávok.

Keresztvágógép: a papirosgepről lekerülő tekerceseknek ívekre való felvágására szolgál. Újabb típusai hengeres késekkel vannak ellátva és egyszerre több alaknak felvágást is lehetővé teszik.

Kertbeny Károly: családi néven Benkert Károly, szül. 1824-ben, megh. 1882-ben. Hányatott életet élt, mint könyvkereskedő is működött, nagy irodalmi és műfordítói tevékenységet fejtett ki, a magyar írókat (elsősorban Petőfit) megismertette a külfölddel és könyvészeti munkákat is írt («Magyarországi legrégibb drámairodalma»; «A magyar és nemzetközi irodalom könyvészete»; «Magyarországi német könyvészet 1801–1860»).

Kertész Abrahám (szenci): 1640-ben állította föl nyomdáját Nagyváradon, Bethlen István gróf bőkezű támogatásával. Termékei a Hollandiából hozott szépmetésű betűk s a tiszta nyomtatás révén előnyösen váltak ki az abban az időben hanyatlófélben levő többi nyomda munkái közül. 1660-ban, mikor a török ostrom alá fogta Nagyváradot, Kolozsvárra, majd pedig (1663) Nagyszébenbe költözött, hol 1667-ben meghalt.

Kertész Árpád: könyvnyomtató, Budapestben született 1871 jún. 23-án.

Nyomdász pályáját atyja, Kertész József nyomdájában kezdte meg 1888 nyarán tett érettségi vizsgái után; tanoncéveit is ott végezte és kitűnő nyomdász-atyja kívánóságára résztvett a nyomda minden munkájában, méltó alapot nyervén így további nyomdász-pályájára. Édesatyjának 1895-ben bekövetkezett halála után az alapító nemes nyomdászfelfogásának szellemében vezette tovább öcsésével, Loránnal együtt az akkor már negyedszázad óta létező nyomdávállalatot, amely az első és éveken át az egyetlen volt, amely munkásainak (1903 óta) fizetési szabadságot adott. 1917 november havában Légrády Ottó dr. meghívására elvállalta a Légrády-nyomda vezetését. Sok jó nyomdász került ki keze alól. Megírta atyja életrajzát, tömegtelen új adattal gazdagítván nyomdásztörténelmünket. A Főnökegyesületnek megalapítása óta tagja, jelenleg társelnöke, 1910-ben résztvett a munkaidő- és munkabérszabályzat alapító nagy tárgyalásaiban és azóta is tagja a közös tárgyaló bizottságnak. A nyomdász- és öntő-békéltető, valamint a lapbizottság elnöki székében igazságszeretével és pártatlanságával hosszú idő óta végez érdemes munkát. «Az irás megszületésétől a fényszedőgépig» című kultúr- és nyomdásztörténelmi hatalmas műve a «Sajtó» című folyóiratban jelent meg folytatásokban. Elnöke volt a Budapesti Sokszorosítók Ipartestületének is néhány évig és ez idő alatt megteremtette és megalapozta az azóta is derekasan működő szakirányú tanonciskolát. E könyvünk egyik szerkesztője.

Kertész József: könyvnyomtató, a modern magyar nyomdászat egyik megteremtője, szül. Győrött 1837. április 30-án, megh. 1895. december 27-én. Nyomdász-pályáját 1848 június 1-én kezdte a Beimel J. és Kozma Vazul-féle nyomdában,

ahol 1852 szeptember 6-án felszabadulván, 1854 december 31-ig működött mint segéd. Rövid időre az Emich-nyomdába lép át, majd pedig visszatér Beimel és Koznaékhoz, ahonnan még 1855-ben elmegy Bécsbe és a Sommer Lipót-nyomdában 1½ évig, majd 1¼ évig a mechitharisták nyomdájában dolgozik, kezdetben mint szedő, későbbben mint korrektor. A Mechitharisták nyomdáját és Bécs-et otthagyva, Pesten ismét az Emich-nyomdába lép be, ahol kezdetben mint szedő, majd mint korrektor működik; későbbben a kiadóhivatal a «Sürgöny» c. hivatalos lap kezelését bízta rá. Kertész József 1863 elején nyitotta meg szakértelemmel berendezett nyomdáját. A kiegyezés idejében megindult lapoknak nagy része nyomdájában készült, így: Rákosi Jenő és Kaas Ivor Reformja, Kecskeméthy Aurél Magyar Politikája, Huszár Imre Középpártja, Aldor Imre Hunniája, báró Podmaniczky Frigyes Hazánkja, Tölvölgyi Titusz Magyar Hírlapja, Helfy Ignác és Mende Bódog Népszázlója, Kecskeméthy Aurél és Kovács Lajos Függetlenje és Vas Gereben Népbarátja. Nyomdáját 1878-ban eladta, de 1881-ben már újra nyomdát alapít mintaszerré berendezéssel. Az ő nevéhez fűződik ezen időből a mesterszedeés megteremtése hazánkban. Élénk részt vett a nyomdásztársadalmi mozgalmakban is és Emich Gusztáv lemondása után a Pesti Nyomdásztestület (főnökök egyesülete) elnökévé választotta. A nyomdász-önképzőegylet könyvtárának alapját ő vetette meg. Halála után fiai, majd későbbben unokái vezették a vállalatot, amely 72 évi fennállás után 1935 május végével megszűnt.

Készanyag-hollandi: lásd Hollandi foszlatot.

Kész formátum: a 126.014/1930. KM. számú kereskedelemügyi miniszteri rendelet 2. § második beke-

dése értelmében «a szabványokban megadott méretek alatt a kész papíráru (papiros, nyomtatvány, könyv stb.) méreteit kell érteni. Készformátum alatt tehát a szabványmereteket értjük, amelyek a már elkészített, feldolgozott papírosra, papirosárra vonatkoznak. (Lásd: Papiroszabványosítás és Nyersformátum.)

Kétszín-nyomatásos gyorsajtó: a lapos formáról nyomtató cilindres sajtók közé tartozik. A hetvenes években élte virágkorát. Akkoriban ugyanis még nyirkos papírosra nyomtatták a kalendáriumokat s egyéb színes nyomtatványokat, s a két szint egy munkafolyamattal lenyomatató gépekre a regiszter biztosítása okából volt szükség. Különben háromféle típusa lehetséges éspedig: a) egyetlen stop-cilinderrel, b) két kéttúrás cilinderrel és c) egy kéttúrás cilinderrel, egy lapos meg egy hengeres formahordozóval felszerelve.

Kétfős anasztigmát: l. objektív.

Kétfős festékezés: l. Stop-rendszerű tégelyes sajtók.

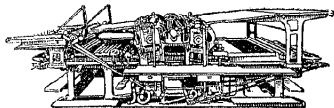
Kétfős gyorsajtó: kétcilinderes gép. Harminc-nyegen év előtt még meglehetősen nagy számban voltak mindenfelé. Gyöngye oldaluk volt, hogy a formát minden nyomtatás előtt csak egyszer érte rajtuk a festék. Terhes volt ezenfelül az egyengetésnek kétszeres, vagyis két cilinderen való munkája is. Azóta a kétfős gyorsajtók kétcilinderes fajtái általában eltűntek a nyomdákból. Ide-odalgengő cilinderrel ellátott «reakciós» fajtáikat még ma is gyártják Bernben, s ott most «Winkler-sajtó» a nevük. Lengő cilinderrel dolgozó gépeket különben a legújabbkori ú. n. nyomtató automaták (l. o.) között is találunk.

Kétfős könyvvitel: l. Könyvelés.

Kétfős tégelyes sajtók: ezek a nagy formátumokat nyomtató tégelyes sajtók amerikai eredetűek s ma már teljesen kiszorultak a hasz-

nálatból. Adams és Napier alkotnak ilyeneket a 19. század első felében, később pedig, a nyolcvanas évek elején az oberzelli Köning és Bauer cég is megpróbálkozott e gépek egy új alakjával, a kétfős tégelyes gyorsajtóval. Nagyjából e gépek a mi közönséges gyorsajtóinkhoz hasonlítottak, azzal a különbséggel, hogy nem henger eszközölte a nyomtatást, hanem jókora tégely ereszkedett le mindannyiszor az alája tolódtól nyomóalpra, csak úgy, mint a kézi sajtón való nyomtatáskor. Annál a roppant nyomásfeszültségnél fogva, amelyet nyomtatás közben e gépeknek ki kellett fejteniök: nem is lehettek praktikusak.

Kéttúrás gép: eredetileg még Köning Frigyes találta föl, s a kilencvenes években Miehle Róbert

Kéttúrás gép. Két nyomóhengerű, két szint nyomtató Miehle-féle kéttúrás gyorsajtó. A formák egymás után vannak a gépben elhelyezve, mindegyik külön-külön festékezés-szerkezettel a gép két végén. Az ivet az első nyomóhenger elvevői az illesztékektől, rányomatja az első szint, majd a két nyomóhenger közti szerkezet segítségével átadja a második nyomóhengernek, mely a második szint is rányomatja. Középen elválasztott festékezés-szerkezettel, bevágott hengerekkel, kétoldalt berakással négy színnyomatáshoz is haszníthatják.

chicagói gépgyáros elevenítette föl újra. E gépek folytonosan egy irányban forgó cilinderének működése olyan, hogy a fundamen-

tum befelé vonulásakor végzi az első fordulását meg a nyomtatást, a visszavonulás idején pedig a második nyomtatást, ami közben a formáról fölemelkedik. A cilinderek e második fordulata nagyon előnyös a kéttúrás gépeknél kizáróan alkalmazott elül való kirakás munkájára, amelynél a friss nyomat elmaszatoló-dása teljesen ki van zárva, amennyiben az ívnek nyomtatott fele kivezetéskor sem szalagokkal, sem pedig a kirakó pálcikákkal nem érintkezik. A folytonosan forgó cylinder ugyanis az ívet kifelé hajtja. A kéttúrás gépek gyors járása következtében szükségessé vált egy olyan különleges festékező műnek megszerkesztése, mely a tömörebb festékek alapos szét-dörzsölését és a forma kellő befestékezését a rendelkezésre álló idő rövidsége mellett is biztosíthatja. Az elül való kirakásra szolgáló mechanizmus azonban nagyobb átméretű hengerek alkalmazását lehetetlenné teszi, s ezért a hengeres festék-eldörzsölést asztalival kellett kombinálni.

Keufer Auguste (1851—1924): a francia nyomdászszövetség főtitkára. 1935-ben Párizsban uccát neveztek el az emlékezetére.

Keverés: 1. Festékeverés.

Kevert szedés: az olyan, amelyben a folyószöveg típusán kívül egyéb betűfeleség is előfordul, így kurzív betű, félkövér stb. is.

Kevert színek: általában szokás megkülönböztetni tiszta és kevert színeket. Az előbbieket csoportjába tartoznak a telített színek, valamint a fehérrel derítettek is, az utóbbiakéba a más-színű tarka pigmenttel avagy feketével kevert színek. A német e kevert színeket «trübe Farben»-nek mondja, amit sokan «zavaros színek»-nek próbáltak fordítani. Ez az elnevezés azonban legkevésbé sem találó, mert hiszen a színkeverékeknek eme csoportjában olyan gyönyörű árnyalatokat találunk,

amelyekre a «zavaros» jelzőt éppenképp nem lehet ráhúzni. Ilyenek a különféle barna árnyalatok is.

Kezdőbetűk: a legtermészetesebb és leghálásabb könyvnyomdai dísz. Eredete a kódexek világában keresendő. L. Iniciálé.

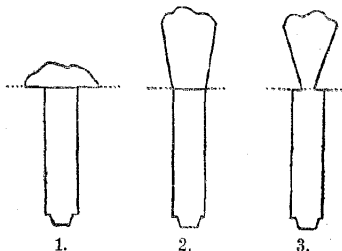
Kezdőbetű.

Kézi betűöntőgép (kézi hajtású öntőgép): A kézi öntés módszeréből nyert tapasztalatok felhasználásával készítette Newyorkban 1838-ban ifj. Bruce Dávid első kézi hajtású betűöntőgépét, melyet nem sokkal később Laurida Brandt (Svendborg) tökéletessített. Németországban még továbbí javításokat végzett a kőzigepeken Kisch és Küstermann. A két részből álló öntőkészüléket úgy erősítik fel két karra, hogy az a vele összeköttetésben álló hajtókar forgatására nyílik és zárul. Hasonló mozgást végez a harmadik irányban elmozduló, a készülék elé helyezkedő, egy kisebb karba foglalt matrica is. Minden a kéziöntésnél az öntő által végzett munkát a gép végzi el. A hajtókar forgatásával

a készülék zárul és ezzel egyidejűleg a beállított matrica mindig egyenlő állásban zárja a készüléket, s ugyanekkor a teljesen zárt készülék az öntőszáj elé illeszkedik, majd pedig a forgattyúkar további forgatásával feloldódik a dugattyú-húzó rúgója és a készülék betűformáját erős nyomással kitölti a megolvadt fémmeleg. A további forgatással megnyílik a készülék és a készüléken elhelyezett kivetőkampó kiadja a betűt, az öntést. A gép a forgattyúkarnak minden fordulataival egy betűt önt. Az öntvény szöszterinti értelemben véve még nyers. Az öntőcsapját kézzel kell letörni, továbbá minden betűt törzsi és vastagsági oldalain meg kell csiszolni és végül sorozóra rakva egy tömeget, magasságra gyalulni. Ilyen gépen már a kezdeti időben napi 10 óras munkaidő alatt 8000–10.000, később pedig a gép tökéletesítése után 18.000–20.000 darab garmond betűt öntöttek. A kézi öntőgépeket kereskedelmi öntődékhöz csak nagyon ritkán veszik igénybe, mert ma már a legkülönfélébb betűtípusok és díszítőanyagok öntését is komplett öntőgépen végzik.

Kézi betűöntő készülék: Hogy milyen volt az első öntőkészülék, az csak a régi képes ábrázolásokból és fogyatékos leírásokból következtethető. Ezek szerint ez két darab vas vagy bronz derékszögből állott, melyek egy bizonyos pontos magasságra voltak szerelve. A betűvastagság a két egymással szembe állított derékszögnek egymásba tolása vagy széthúzása által jött létre. E részek a kellő beállításban való rögzítése csavarok által történt. A készülékről az öntőcsapot adó részek még hiányoztak (lásd az ábrán az első öntési módot). A matricával úgy került érintkezésbe, hogy a készüléket az ólom-

vagy sárgarézmatricákra ráerősítették. És tovább következett, feltételezhetjük, hogy Gutenbergnek az eszközeiben is sikerült biztosítania eljárásának zökkenéstől mentes folyamatát. A későbbi, 16. és 17. században használt készülékeken már megtaláljuk az öntőcsapot képző részt, tölcésrésze teljes betűszélességben fekszik a készülék láb-

A kézi betűöntőkészüléken öntött betűk.

részének peremén (lásd az ábrán a későbbi alakot). Később a készüléknek öntőcsapot képző részei beljebb kerülnek, úgyhogy a zárt forma csaknem teljesen ketté osztódik, a tölcésrészes rész kisebbik nyílása a betű talprészének egyharmadára zsugorodik össze. Ez a harmadik megoldás megmaradt mind a mai napig, de nem nélkülözhetik ezt a modern betűöntőgépek sem. A századok folyamán még több javításon és tökéletesítésen ment keresztül, míg a mai matrica-kellősítésnél, meg ellenőrző öntések-nél használt kézi öntőkészülékek mechanizmusát elnyerte. A kézi betűöntő készülék a kézi gép megjelenéséig, kb. 1839-ig volt alkalmazásban. A készülék két fél részből áll, a csavarokkal fölerősített oldalvezető részekkel (pofákkal), melyek a készülék

pontos összeilleszthetőségét biztosítják. A törzset adó magok csavarokkal vannak jó erősen lerögzítve. A betű vastagsága a pofák oldalirányában történő állításával változtatható. A matrica a pofák oldalrészén fekszik fel, rögzítése egy rúgós pecekkel történik.

A készüléket fával burkolták, hogy az öntő bal kezével foghassa, miközben jobb kezével egy kis öntőkanállal a folyékony fémeket a készülékbe önti. Tömör öntést és kellő éles képet az öntő csak úgy kaphatott, ha a készüléket a matricarögzítő rúgó körívével a bal combjához ütötte. A fém megdermedése után a nyomórúgó feloldása által a kis bőr-csikon függő matrica szabaddá lesz és a készülék szétnyitható. Az öntés kiemelése a készülék burkolatára rögzített kampó segítségével történt, majd pedig a következő öntéshez a készüléket már újfólag össze is lehetett állítani. Ilyen módon kellő gyakorlattal és megerőltetéssel napi 12 órai munkaidő alatt 5900 darab betűt is öntöttek.

Két szint mutató festékek: 1. Könyvnyomdai festékek.

Kézi-merítésű papíros: 1. Papirosgyártás.

Kézi matrica: azok a szedőgépmatricák, amelyek a rendes folyószedésnél ritkábban fordulnak elő és mivel a magazinban (Typograph-gépnél a kosárban) nincs hely a számukra, azon kívül tartatnak. Szükség esetén kézzel kell ezeket a kézi matricákat a gépbe helyezni, amiket azután a gép osztószerkezete kiválogat és nem a magazinban, hanem egy külön erre a célra készült helyen gyűjt össze. A kézi matricák rendszerint az idegen ékezetes betűk, a különféle matematikai, számtani és egyéb jelek. A magyarban még a hosszú ékezetes verzális betűk is ilyen kézimatricák.

Kézai-kódex: Kézai Simon mester, Kun László udvari káplánja krónikájának egy másolata a 15. századból; címorok meg kékre pin-gált gyönyörű nagy inícialelek díszesítik.

Kézi matricák: a szedőgépek billentyűzetéből hiányzó, de olykor mégis szükséges matricák (például francia ékezetes betűk, törzszámok és némely matematikai jelek). A billentyűzettől jobbra, egy kis ládikában tartjuk őket.

Kézírásos betűtípusok: főleg a mult század vége felé a könyvnyomtatásban igen népszerű, többnyire alávágásos öntött betűk. Különb minden betűfajtnak kézírás az őse. Az első kurzívot Petrarca kézírása nyomán vette Manuzio Aldo a 16. század elején; a bécsi Trattner 1787. évi betűskönyvében már fraktúr kézírásos betűt is találunk.

Kézirat: így neveznek minden nyomtatás végett a nyomdába adott dolgot. A «Kézirat gyanánt nyomtatva» jelzés (pl. színműveken) azt jelenti, hogy a nyomtatvány nem a nagy közönség számára készült. E jelzés ez esetben egyszersmind azt is jelenti, hogy a kiadó tulajdonjogát fönntartja.

Kézirat kiszámítása: mindennapos föladat a nyomdáknban. A faktor vagy tördelő megállapítja, hogy egy írott oldal a nyomtatásban mennyit ad, s ennek alapján könyven kiszámítja, hogy mennyi lesz a — mondjuk — 200 oldal terjedelmű kézirat szedése. Ennek egyszerűbbé és biztosabbá tételére oly u. n. kézirat-kiszámítási táblázatot tartunk kéznél, aminő a túlsó oldalon látható.

Kézi szedés: a gépszéddel ellentétben, öntődei betűknek egymás mellé rakosgatása útján előálló szedés.

Kéziszedők Köre: alakult 1930-ban a kéziszedők különleges érdekeinek védelmére. 1935-ben tevéeltelte a munkanélküliek segélyező-

Kéziratkiszámítási táblázat:

Ha írott sor ad	Nyomta- tott sort	A k k o r								
		10	20	30	40	50	60	70	80	100
		írott sor ad nyomtatásban								
2 =	1	5	10	15	20	25	30	35	40	50
	3	15	30	45	60	75	90	105	120	150
	4	20	40	60	80	100	120	140	160	200
	5	25	50	75	100	125	150	175	200	250
	6	30	60	90	120	150	180	210	240	300
3 =	1	3·3	6·6	10	13·3	16·6	20	23·3	26·6	33
	2	6·6	13·3	20	26·6	33·3	40	46·6	53·3	66
	4	13·3	26·6	40	53·3	66·6	80	93·3	106·6	133
	5	16·6	33·3	50	66·6	83·3	100	116·6	133·3	166
	6	20	40	60	80	100	120	140	160	200
4 =	1	2·5	5	7·5	10	12·5	15	17·5	20	25
	2	5	10	15	20	25	30	35	40	50
	3	7·5	15	22·5	30	37·5	45	52·5	60	75
	5	12·5	25	37·5	50	62·5	75	87·5	100	125
	6	15	30	45	60	75	90	105	120	150
5 =	1	2	4	6	8	10	12	14	16	20
	2	4	8	12	16	20	24	28	32	40
	3	6	12	18	24	30	36	42	48	60
	4	8	16	24	32	40	48	56	64	80
	6	12	24	36	48	60	72	84	96	120
6 =	1	1·6	3·3	5	6·6	8·3	10	11·6	13·3	16
	2	3·3	6·6	10	13·3	16·6	20	23·3	26·6	33
	3	5	10	15	20	25	30	35	40	50
	4	6·6	13·3	20	26·6	33·3	40	46·6	53·3	66
	5	8·3	16·6	25	33·3	41·6	50	58·3	66·6	83

sét. Első elnöke Propper Jenő volt, mostani elnöke: Gisztl Pál, titkára: Kramer Dezső.

Kézi sajtó: fából vagy vasból való nyomó gépezet. Két fő rész különböztethető meg rajta: a taliga a fenéklappal (fundamentum), az a rész, melyre a szedést helyezik s a nyomótalp (tégely), mely a fordító rúd segítségével bizonyos

határig leereszthető. A taliga forgattyúval való hajtás következtében előre és hátra mozog; a rajta levő szedést kézi hengerrel festékeztve, ráhajtják a nyomatópapírost magában foglaló sajtófödőt (fedőlap), mire a taligát a nyomótalp alá gördítik, s ennek leeresztésével megtörténik a nyomtatás. — Gutenberg az ő fa-

sajtóját legalább öt-hat esztendei kísérletezés után alkotta meg; e sajtó annyira tökéletes volt, hogy egészen a 19. századig használatban maradt. Mindössze a németalföldi Blauen és a párisi Didot javítottak rajta egyet-mást. A 19. század elején már terjedni kezdett Stanhope lord vasból való kézi sajtója, s nyomában egész sora keletkezett a jobbnál jobb, többnyire angol meg amerikai gyártmányú vassajtóknak. Amerikaiak voltak: a Ruthwen- és a sasos Columbia-sajtó; angolok: a Cooper-, Hopkinson-, Cogger- és Hagar-féle kézi sajtók. Uralmuk azonban nem soká tartott, mert a König Frigyes-től fölaltat gyors-sajtók már a 19. század harmadik negyedében teljesen kiszorították őket. Azóta csak nagyobb nyomdáknak használatosak, még pedig próbalenyomatok készítésére.

Kézi színezés: az az eljárás, amikor egyszínű klisényomatokat vízfestékekkel — szabadkézi úton vagy bádog- vagy papírrossablónok segítségével — kiszínezünk. A színes nyomtatás elterjedése óta általánosan alkalmazták; a párizsi divatlapok képeinek jórésztét még ma is ilyen módon színezik.

Kézvédők: a tégyeles sajtókon egy-re-másra történő balesetek már régebben is szükségessé tették bizonyos védelmi szerkezetek alkalmazását. Ezek legegyszerűbbike egy a tégely fölső részére szerelt vaskengyel, amely a tégelynek lecsukódása előtt a berakó munkásnál kezét eltolja a veszélyes helyről. A legbiztosabban működő kézvédő szerkezet olyan, amely rögtönösen elállíthatja a nyomtatást; az ily szerkezet azonban nem minden tégyeles sajtóra alkalmazható. A Viktória-sajtókon egy a tégely meg a hengerszán között lógó rácszatot védi a munkás kezét balesettől. A tégely csukódásakor a rácszatot leereszkedik a tégely széléig, mindössze

keskeny rést hagyva ott szabadon; ha a munkás keze oda közbe kerül: a sajtó azonnal megáll. Ha a kézvédő rácszatot leveszik a Viktóriáról: a gép el sem indítható. A Phönix-sajtókon egy a fundamentum elé szerelt kengyel óvja meg a munkást az elszerecsétlenedéstől; ennek érintésére a kritikus pillanatban ugyanis a lendítő kerék kikapcsolódik és a gép működése egyszeriben megszűnik.

Khor Gyula: I. Wein János.

Kiadódás (Aussatz): a gyorsajtó nyomóhengerének vagy a tégelynek az a tökéletessége, hogy a papírost még az egyengetés előtt is egyenletesen nyomtatja a formára (guter Aussatz). Ha pedig a forma közepe tája nem nyomódik le (schlechter Aussatz), a gyorsajtó nyomóhengerének megfelelő helyére papírosfoltokat kell ragasztanunk, kézi sajtónál pedig a formát takaró fődőbe papírosívet rakunk.

Kicsinyítés: a betű fotográfiai vagy pantográfval való erős kicsinyítés következtében gyakran elveszíti az eredeti karakterét; néhol a vonalak torlódásától aránylag erősebbé válik a betűnek ez vagy amaz a része, másutt szinte elvesznek a vonalak. Ep ezért a fotografikus szedőgépeknél nincs értelme annak, hogy például textus nagyságú betűt mondjuk petite kicsinyítsenek.

Kiegészítő színek: I. Additív színkeverés.

Kiemelkedő sorok: I. Címek közti beosztás.

Kiemelő-betűk: minden olyan betűtípus a könyvnyomdában, mely a szövegbeli fontosabb részeket kihangsúlyozására szolgál, tehát a félkövér meg a kövér betű, tággabb értelemben a verzális, a kapitálchen, meg a kurzív is.

Kihajtani (németül: austreiben): germanisztikus ízü, de közhasználatos szó a betűszedő ama meszterkedésére, hogy a szóközök tá-

gantartásával a szedés szövegét egy avagy több sorral terjedelmesebbé tege. Freesky János a «kituszkolás» szót ajánlja a «kihajtás» helyett.

Kihúzó-toll: használatkor papiroszeletke segédelmével föltjük meg tussal. Kihúzókat teljesen függetlenül kell tartanunk e tollat, s az igazító-csavarjának kívülre kell esnie.

Kikötés: betűszedői mesterszó, a német «Ausbinden» fordítása; l. Körülkötés.

Kiközösítés: félelmetes fegyvere a 15—18. századbeli nyomdász munkásságnak. Alkalmazták olyan a közösség ellen vétő segédekre, akiknek a fajtáját később, a 19. század folyamán, «suszter» szóval volt szokás megbélyegezni; de kiközösítették a családokat, könyvelmű adósságeszínalókat is. A 17. sz. nyomdászrezolúciók egyes pontjai: «Amely segéd valamely posztulátumot nem tett kontárnál munkát vállal, ki kell csapni a nyomdász közösségből.» «Tisztesleges nyomdászsegédnek nem szabad 14 napon túl valamely kiközösített ember mellett dolgoznia.» «Előfordult, hogy valamely könyvnyomtató-segéd kondícióbálepkekor előleget vett föl, avagy egyéb módon — ruhát, kosztot stb. illetően — adósságot csinált, s aztán megszökött a városból; az ilyen hitvány embert a nyomdászok közösségének kötelessége kinyomozni, s lehetetlenné tenni, hogy bárhol is dolgozhasson; aki az ilyen beestelen fráterek elszöktetésében valami módon részes: maga is beestelennek tekintendő.» Az európaszerke ide-oda csatangoló vándor könyvnyomtatók voltak a nyomdászegyesületek határozatainak pontos és gyors hírvívói. Ők értesítették a szélrózsa minden irányában dolgozó kollégákat, ha valamely nyomda avagy nyomdász bojkott alá került.

Kilométeres fotográfia (vagy rotációs fotográfia): l. Rotofotó-képek.

Kimenetes sor: a szövegszakaszok végére eső nem teljes szélességű sor. A kimenetsor szövegének legalább akkorának kell lennie, mint amekkora a bekezdésé. Különben nines csúfabb valami a túlságosan rövid kimenetsornál. A kimenetes sorokban az apró sorzáró egységek, főleg a spáciumok mindig a szöveg mellé osztandók be.

Kínai kék: l. Festékkverés.

Kínai könyvnyomtatás: A könyvnyomtatást sokkal előbb találták föl a menyei birodalomban, mint minálunk: Kr. u. 700 körül. Eleinte fatáblákba vésett betűkről nyomtattak, de már 1041-ben egy Pi-Sing nevű kovács mozgatható betűket talált föl. Ez az újítás azonban nem talált pártolásra s így a fatábla-nyomás mellett maradtak, amely 1205-ben Japánban is meghonosult. Kang-hi császár a hittérítők biztatására rézbetűket öntetett s egy ötezer kötetes enciklopédiát nyomtatott velök. Újabbán 1771-ben készítettek mozgatható kínai betűket Pekingben s ezek mai napig használatban is maradtak.

Kínai papiros: főleg rézmetszetek nyomtatására használt puha és rendkívül tartós papiros. Igen különböző a nyersanyag: az északi tartományokban főleg a papiros-eperfának a hánca, Fo-Kim tartományban fiatal bambusz nádából, Kiang-Nam területén pedig selyemgubó-hulladékból készítik a papirost. Ennek ezüstösen csillogó felülete onnan van, hogy a kínaiak a papirost fagyúnak és fimsónak keverékével jól beecsetelik.

Kinematográf: a. m. mozgófénykép. **Kipontozott szedés:** l. Oszlopos szedés.

Kirákö szerkezet: minden nyomtatógépen, de igen sok más papirosipari gépen is van. A nyomtatógépek kirakó szerkezete azt a célt szolgálja, hogy a gépben levő papirosívet a szerkezet önmaga úgy rakja ki, hogy az ívek egymásra

rendbe rakva, lehetőleg a lehúzó-dás veszélye nélkül, gyűrődésmentesen kerüljenek ki a gépből. A megállóhengerű normális gyors-sajtóknál a kirakás — kevés kivétellel — a nyomóhenger ívfogó szerkezete, kirakó dob, pálcás kirakó szerkezet és természetesen megfelelően vezetett zsinórok útján történik. E kirakási módnak a hátránya, hogy a frissen nyomtatott ívek a szalagokon, kirakó pálcákon könnyen lehúzódnak. Ezt kiküszöbölendő, mindjobban terjed az ú. n. front- (elől-) kirakó szerkezetek alkalmazása, amelyek az iverket a nyomattal fölfelé hozzák ki a gépből, tehát a lehúzó-dás teljes kizárásával. Alkalmazásuk főképp a kéttúrás gépeken bizonyult eredményesnek. ll

Kiriák tipográfus: román ember volt. 1689-ben Apati Mihály támogatásával és részben a gyulafehérvári román tipográfia romjainak fölhasználásával nyomdát állított, s román imádságos könyvet nyomtatott.

Kirsteler János: szül. 1873-ban. Már kora ifjúságában szerkesztője volt a pécsi «Munkás»-nak. Budapestre kerülve, élénk részt vett a nyomdász-társadalmi mozgalmakban. Tagja volt a kilencvenes évek lapbizottságainak, majd az Anyaegyesület választmányának, továbbá a Helyi és Országos Bizottságoknak, az árszabályt tárgyaló fórumoknak, békéltető bizottságnak. A Nyomdász-Egyesületnek évek hosszú során át tisztviselője, a Korrektorok Körének tiz esztendőn keresztül elnöke. Jelentős része volt a Balassa-féle «Egységes magyar helyesírás szótára» megjelenetésében is.

Kis bélyegpapíros: a nullás papírosnagyság (34:42 cm) régebbi elnevezése.

Kisérletli nyomda: a Könyvnyomdászok Szakköre tanfolyamainak kiegészítő része volt 1904-től 1908-ig. A tanfolyamok színhelye akkori-

ban a tavaszmezőucai óras- és mechanikai iskolában volt. A szaktanfolyamok és nyomda vezetése e Lexikonunk egyik szerkesztője, Novák László kezébe volt letéve. A szakrajzi s vázlatkészítőgyakorlatokat, meg az elméleti előadásokat a tantermekben tartották, a szedési és nyomtatási gyakorlati tevékenység a külön nyomdai helyiségekben történt. Volt négy regálisuk, néhány szekrényre való különböző folyóbetűjük, jókora választékú címbetűjük, valamint ornemensük, egy tégelyes sajtójuk, s egy Wörner-féle kis gyors-sajtójuk. A hallgatóság száma 150 felé járt.

Kis lajstrom: a 4-es papírosnagyság (40:50 cm) régi elnevezése.

Kis medlán: a régi 6-os papírosnagyság (45:55 cm) elnevezése.

Kispest-Szentlőrinc és Környéke Grafikai Munkások és Munkásnők Társasköre: 1936 márc. 29-én alakult meg. Célja a kollégialis élet fejlesztése.

Kis regál: a 8-as papírosnagyság (47:60 cm) régi elnevezése.

Kiss István: pesti könyvkötő és könyvtáros a 19. század legelején. Ő is, hasonló nevű fia is főleg magyarnyelvű könyvekkel foglalkozott.

Kisszántó Pethe Ferenc: l. Pethe Ferenc.

Kituzkolás: Frecskay János mesterszava a «kihajtás» fogalmára.

Kiszolgáltatás: a német Auslieferung szolgai fordítása, könyvkereskedelmi üzletág. Sok könyvkiadó vállalat nem szolgálja ki egymaga a könyvkereskedőt, hanem kiadványainak a könyvkereskedőhöz való eljuttatását és mindazt, ami ezzel összefügg, közvetítő cégre bizza. Ilyenkor azt szokás mondani, hogy «K. Y. kiadóvállalat kiadványait N. N. cég szolgáltatja ki. A kiszolgáltatás lehet részleges: ha a kiadó fenntartja magának a jogot, hogy közvetlenül is eladjon a könyvkereskedőnek — s lehet kizárólagos:

ilyenkor az egész üzletet átengedi a kiszolgáltató cégnek és a beérkező megrendeléseket is annak adja át elintézés végett.

Kivonó színkeverés: a. m. szubsztraktív színkeverés (l. o.).

Kizárás: a szedésben a szavak között használt, a betűknél alacsonyabb fémpálcikák, amelyek a nyomtatásban nem látszanak és azt a célt szolgálják, hogy egyrészt a szavak között térközt adjanak, másrészt pedig, hogy ezek segítségével az egyes sorokat pontos méretre kizárhassa a szedő. A kizárások 4—28 pontig terjedő törzson, 54 vagy 51 pont magasságban és kétféle rendszerű beosztásban készülnek. A régi, általábanosan elterjedt beosztás az, hogy az egyes fokozatokhoz $\frac{1}{4}$, $\frac{1}{2}$, $\frac{1}{3}$, $\frac{1}{4}$ stb. négyzet-törtrész szélességű kizárás van alsó fokon 1 pont szélességgel. Ennél a beosztásnál előfordul tehát, hogy $\frac{1}{2}$, $\frac{1}{3}$, $\frac{2}{3}$ vagy $\frac{3}{4}$ pontra megy ki valamelyik kizárásdarab. Ahol a négyzetdarab ilyen törtrészekre való osztása mellett nem adódik $\frac{1}{2}$, 4, 6, vagy 8 pont széles kizárás, az öntödék ezt kívánságra külön szállítják. Az 1930. évben a német grafikai normalizáló bizottság a kizárások beosztását akként normalizálta, hogy a 4—7 pontos kizárásoknál az $\frac{1}{4}$ és $\frac{1}{2}$ négyzeten kívül csak 2, $1\frac{1}{2}$ és 1 pont széles kizárást ad, míg a 8 pontos és nagyobb kizárásoknál már $\frac{1}{4}$, $\frac{1}{2}$ és $\frac{1}{3}$ négyzet mellett 6, 4, 3, 2, $1\frac{1}{2}$ és 1 pont széles kizárások vannak. Tehát ezen új beosztásnál az $\frac{1}{3}$, $\frac{2}{3}$ és $\frac{3}{4}$ pontra kimenő kizárások elhagyattak. — A kizárások súlyegységei egyébként a következők:

D i a m a n t, 4 pont,

1 kg-ban van 34 sor 24 ciceróra:	
$\frac{1}{4}$ négyzet, 4 pont	1 kg 2400 drb
$\frac{1}{2}$ " " 2 " "	1 " 4800 " "
$\frac{1}{3}$ " " $1\frac{1}{3}$ " "	1 " 7200 " "
$\frac{1}{4}$ " " 1 " "	1 " 9600 " "
$1\frac{1}{2}$ pontosból	1 " 6400 " "

P e r l, 5 pont,

1 kg-ban van 27 sor 24 ciceróra:	
$\frac{1}{4}$ négyzet, 5 pont	1 kg 1700 drb
$\frac{1}{2}$ " " $2\frac{1}{2}$ " "	1 " 3400 " "
$\frac{1}{3}$ " " $1\frac{2}{3}$ " "	1 " 5100 " "
$\frac{1}{4}$ " " $1\frac{1}{4}$ " "	1 " 6800 " "
$\frac{1}{5}$ " " 1 " "	1 " 8500 " "
2 pontosból	1 " 4250 " "
$1\frac{1}{2}$ " "	1 " 5660 " "

N o n p a r e i l l e, 6 pont,

1 kg-ban van 23 sor 24 ciceróra:	
$\frac{1}{4}$ négyzet, 6 pont	1 kg 1100 drb
$\frac{1}{2}$ " " 3 " "	1 " 2200 " "
$\frac{1}{3}$ " " 2 " "	1 " 3300 " "
$\frac{1}{4}$ " " $1\frac{1}{2}$ " "	1 " 4400 " "
$\frac{1}{5}$ " " 1 " "	1 " 6600 " "

K o l o n e l, 7 pont,

1 kg-ban van 21 sor 24 ciceróra:	
$\frac{1}{4}$ négyzet, 7 pont	1 kg 800 drb
$\frac{1}{2}$ " " $3\frac{1}{2}$ " "	1 " 1600 " "
$\frac{1}{3}$ " " $2\frac{1}{3}$ " "	1 " 2400 " "
$\frac{1}{4}$ " " $1\frac{3}{4}$ " "	1 " 3200 " "
2 pontosból	1 " 2800 " "
$1\frac{1}{2}$ " "	1 " 3725 " "
1 " "	1 " 5600 " "

P e t i t, 8 pont,

1 kg-ban van 17 sor 24 ciceróra:	
$\frac{1}{4}$ négyzet, 8 pont	1 kg 600 drb
$\frac{1}{2}$ " " 4 " "	1 " 1200 " "
$\frac{1}{3}$ " " $2\frac{1}{3}$ " "	1 " 1800 " "
$\frac{1}{4}$ " " 2 " "	1 " 2400 " "
$\frac{1}{5}$ " " 1 " "	1 " 4800 " "
$1\frac{1}{2}$ pontosból	1 " 3200 " "

G a r m o n d, 10 pont,

1 kg-ban van 14 sor 24 ciceróra:	
$\frac{1}{4}$ négyzet, 10 pont	1 kg 425 drb
$\frac{1}{2}$ " " 5 " "	1 " 850 " "
$\frac{1}{3}$ " " $3\frac{1}{3}$ " "	1 " 1275 " "
$\frac{1}{4}$ " " $2\frac{1}{2}$ " "	1 " 1700 " "
$\frac{1}{5}$ " " 2 " "	1 " 2125 " "
$\frac{1}{10}$ " " 1 " "	1 " 4250 " "
$1\frac{1}{2}$ pontosból	1 " 2430 " "

C i c e r ó, 12 pont,

1 kg-ban van $11\frac{1}{2}$ sor 24 ciceróra:	
$\frac{1}{4}$ négyzet, 12 pont	1 kg 275 drb
$\frac{1}{2}$ " " 6 " "	1 " 550 " "
$\frac{1}{3}$ " " 4 " "	1 " 825 " "
$\frac{1}{4}$ " " 3 " "	1 " 1100 " "
$\frac{1}{5}$ " " 2 " "	1 " 1650 " "
$\frac{1}{6}$ " " $1\frac{1}{2}$ " "	1 " 2200 " "
$\frac{1}{12}$ " " 1 " "	1 " 3300 " "

Mittel, 14 pont,

1 kg-ban van 10 ¹ / ₄ sor	24 ciceróra:		
¹ / ₁ négyzet, 14 pont	1 kg	200 drb	
¹ / ₂ " " 7 " "	1 " "	400 " "	
¹ / ₃ " " 4 ² / ₃ " "	1 " "	600 " "	
¹ / ₄ " " 3 ¹ / ₂ " "	1 " "	800 " "	
¹ / ₇ " " 2 " "	1 " "	1400 " "	
¹ / ₁₄ " " 1 " "	1 " "	2800 " "	

Tercia, 16 pont,

1 kg-ban van 9 ¹ / ₂ sor	24 ciceróra:		
¹ / ₁ négyzet, 16 pont	1 kg	150 drb	
¹ / ₂ " " 8 " "	1 " "	300 " "	
¹ / ₃ " " 5 ¹ / ₃ " "	1 " "	450 " "	
¹ / ₄ " " 4 " "	1 " "	600 " "	
¹ / ₅ " " 2 " "	1 " "	1200 " "	
¹ / ₁₆ " " 1 " "	1 " "	2400 " "	
6 pontosból	1 " "	400 " "	

M á s f é l c i c e r ó, 18 pont,

1 kg-ban van 8 sor	24 ciceróra:		
¹ / ₁ négyzet, 18 pont	1 kg	120 drb	
¹ / ₂ " " 9 " "	1 " "	240 " "	
¹ / ₃ " " 6 " "	1 " "	360 " "	
¹ / ₄ " " 4 ¹ / ₂ " "	1 " "	480 " "	
¹ / ₉ " " 2 " "	1 " "	1080 " "	
¹ / ₁₈ " " 1 " "	1 " "	2160 " "	
4 pontosból	1 " "	540 " "	

Text, 20 pont,

1 kg-ban van 6 ³ / ₄ sor	24 ciceróra:		
¹ / ₁ négyzet, 20 pont	1 kg	105 drb	
¹ / ₂ " " 10 " "	1 " "	210 " "	
¹ / ₃ " " 6 ² / ₃ " "	1 " "	315 " "	
¹ / ₄ " " 5 " "	1 " "	420 " "	
¹ / ₅ " " 4 " "	1 " "	525 " "	
¹ / ₁₀ " " 2 " "	1 " "	1050 " "	
¹ / ₂₀ " " 1 " "	1 " "	2100 " "	
6 pontosból	1 " "	350 " "	

K é t c i c e r ó, 24 pont,

1 kg-ban van 6 sor	24 ciceróra:		
¹ / ₁ négyzet, 24 pont	1 kg	66 drb	
¹ / ₂ " " 12 " "	1 " "	132 " "	
¹ / ₃ " " 8 " "	1 " "	198 " "	
¹ / ₄ " " 6 " "	1 " "	264 " "	
¹ / ₆ " " 4 " "	1 " "	394 " "	
¹ / ₈ " " 3 " "	1 " "	528 " "	
¹ / ₁₂ " " 2 " "	1 " "	792 " "	
¹ / ₂₄ " " 1 " "	1 " "	1584 " "	

K é t m i t t e l, 28 pont,

1 kg-ban van 5 sor	24 ciceróra:		
¹ / ₁ négyzet, 28 pont	1 kg	50 drb	
¹ / ₂ " " 14 " "	1 " "	100 " "	
¹ / ₃ " " 9 ¹ / ₃ " "	1 " "	150 " "	
¹ / ₄ " " 7 " "	1 " "	200 " "	
¹ / ₇ " " 4 " "	1 " "	350 " "	
¹ / ₁₄ " " 2 " "	1 " "	700 " "	
¹ / ₂₈ " " 1 " "	1 " "	1400 " "	

ls és ta

Kizáró évek: l. Gally Merrit és Schuckers W. J.

Kizáró karikák: l. Typograph.

Klapka Károly József: temesvári könyvnyomtató 1807-től 1830-ig. Klapka György honvédtábornok édesapja. 1826-tól kezdve Aradon is volt nyomdája. 14 éven át polgármestere, 1825-ben és 1832-ben országgyűlési követe is volt Temesvár városának.

Klasszicizmus: az antik formák megvalósítására törekvő művészeti irány. A mesterszedésben (l. o.) a lipcei szabályokhoz való ragaszkodást értik alatta. A tipográfiai klasszicizmust általában a szimmetrikus sorhelyezés, valamint a szellősségre törekvés és egyszerűség jellemzi.

Klatsch-nyomat: a. m. átnyomat.

Klaviatúra: a. m. billentyűzet (l. o.).

Kleemann József: a Károlyi grófok nagykarolyi nyomdájának a provizora 1783-tól 1794-ig.

Kleine Kanon: 32 pontos betűnagyság a régebb németországi tipográfiában.

Kleine Missal: 52 pontos betűnagyság a régebb német tipográfiában.

Klein János: kassai nyomdász 1691-től kezdve.

Kleinmann Frigyes: fiatalon elhunyt nyomdászati szakiró, a Brözsa-féle nyomda faktora; a kilencvenes évek elején elnöke volt a Könyvnyomdászok Szak-körének és szerkesztette a Magyar Nyomdászok Evkönyvét.

Klein Samu: a miskolci Klein, Ludvig és Szelényi nyomdának volt egyik társtulajdonosa, majd pedig a nyomdának részvénytársa.

sággá alakulása után annak vezetőigazgatója. A vidék nyomdaiparának egyik vezetőgyénisége volt 1929 július 2-án bekövetkezett haláláig. A Vidéki Nyomdászok Országos Szövetségének alelnöke volt és amikor bekövetkezett a háborút követően az ország szétdarabolása, ő tartotta együtt a vidék nyomdatulajdonosait a magyarnak maradt területen. Ő szorgalmazta legintenzívebben a vidéki nyomdaiparosok egyesületi szövetkezését a fővárosi nyomdaiparosokkal és az egyesülés megtörténtekor ő lett a Főnökegyesület vidéki nyomdász-szakosztályának valóban hivatott elnöke, egyben a Főnökegyesület egyik alelnöke. mk

Klerikus: a középkorban így nevezték a papi iskolát járó, de még föl nem szentelt ifjakat. Az őstípusúak egyrésze ezek sorából került ki.

Kleukens F. W.: német betűművész; sikerült alkotása a «Ratio-Latein», kicsinyeszerű átmeneti típus a francia és angol könyvetűk között. A nevével elnevezett másik antikva-betűsorozatát is szelvében használják.

Klicselés: az «Abkatsch»-csal rokon, közhasználatú német szó a dűcmásolás (l. o.) fogalmára.

Klles Károly: prágai származású föltaláló. 1870 körül a Borsszem Jankó népszerű rajzolója volt Pesten. 1879 táján föltalálta a heliogravúr és fotogravúr néven ismert gyönyörű sokszorosító eljárását. Ekkor Lancasterben lakott, ahol a Rembrandt Type Company főkép az ő találmányának a kiaknázására alakult. Megh. 1926-ban.

Klicsotípa: 1. a pigmentkép átvitele és domborúra maratásának egy módja; 2. a heliogravúrhoz hasonló igen szép mélynyomtatásos eljárás.

Kliegl József Péter: magyar szedőgépföltaláló, szül. Baján 1795-ben, megh. Pesten 1870-ben. 1833-ban szerkesztette első szedőgépét.

Hogy mifélett: nem igen tudjuk, mert szabadalmi leírás vagy ábra nem maradt fenn róla. Működését illetően annyi bizonyos róla, hogy a betűk saját súlyuk következtében igazodtak benne a helyükre, ami meglehetősen sok zavarral a főnnakadással járhatott. Osztógépet is csinált Kliegl, s gépeit folytonosan tökéletesítve, az 1839—40-iki országgyűlés idején ki is állította azokat Pozsony városában. Az ősi városban összegyűlt karok és rendek 1400 forintot is gyűjtöttek a föltaláló támogatására, József nádorispán pedig hat-ezer forintot utalványoztatott ki Klieglnek a kincstárból, de csak havi kétszáz-forintos részletekben. 1842-ben Pulszky Ferenc és mások «Kliegl-könyv»-et is adtak ki, amelyet Garay János szerkesztett. Ennek a jövedelme is Klieglnek jutott. A szabadságharc után a föltaláló azonban nagy nyomorba jutott. Gépe 1860-ban a Nemzeti Múzeum lomtárába került. Halála előtt az öreg föltaláló új gépet hirdetett, ami azonban jórésben csak a tervezetés stádiumában maradt. A rendkívül komplikált gépnél már az elektromosságának is akadt volna szerepe. Szerkezete klaviatúrás, különben is az egész gép zongorafémájú lett volna.

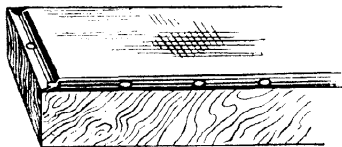
Klimsch & Co.: majna-frankfurti kiadó cég; sok, a sokszorosító technikát tárgyaló könyvet adott ki. Nagyon elterjedt kiadványai: a «Klimschs Jahrbuch des Graphischen Gewerbes» és ezenkívül a «Klimschs Anzeiger».

Klinger Julius: sokoldalú német művész; 1914-ben rendkívül nagy-szerű, sok tekintetben új könyvetűt tervezett.

Klinkhardt Bruno: 1857-től 1861-ig nyomdászinas volt Lipcsében. Föltalálása után apja időközben alapított nyomdájának lett a vezetője s egyszersmind a modern mesterszedés egyik megteremtője. Apja halála után a nyomdát

fokozatosan nagyobbította, s litográfiát, betűöntődét és galvanoplasztikai intézetet, rézléniagyárat, fametsző-intézetet és könyvkötészetet kapcsolt hozzá. Fia Viktor szintén könyvnyomató.

Klisé (cliché, dúc): összefoglaló neve mindenféle nyomtatásra való lemeznek. De szűkebb értelemben klisé-készítésnek (kliszfőzésnek) nevezik azt az öntési eljárást, mikor vignettké vagy egyébek anyamintájáról lapos öntvényt készítenek, s ezt ólomlapra forrasztják vagy fára szögeznek. A szöglyukakat fúróval kell előzetesen megfúrni, s a szögeket a klisé fazettáján jól be kell verni, nehogy nyomtatás közben fölemelkedve, maszatolódást okozzanak.

Klisé főlészögezése.

Klisé megsérülése: Ha a fametszet nyomtatás közben akár a papírosban levő keményebb darab, akár más valami következtében megsérül, s nyomtatásban e hely fehéren marad; esetleg segítethünk rajta, föltéve, hogy a sérülés nem mély. A sérült helyet megnedvesítjük és tüzes vasat tartunk föléje, amire az illető rész megdagad. Természetesen az egyengetésen is kell egyet-mást igazgatnunk ilyenkor. Ha cinklemezeket esik ilyen sérülés, akkor alulról való trébeléssel segíthetünk rajta.

Klisé-raktár: l. Depó.

Klisétálp: Ennek szilárdsága és pontos egyenszögűsége rendkívül fontos a nyomtatásban. Gyakran

fatalpat használnak, ennek azonban az a rossz oldala, hogy könnyen megvetül, különösen ha silányabb minőségű fából való. A legtömöttebb még a körtefa. A csuklók (l. o.) és a vastalpak a legjobbak s különösen a féltónusos klisék alá: szinte nélkülözhetetlenek. Újabbban a vastalpak részekre osztva, formába szedhető darabokban is kaphatók. A külső, zárókészülékkel ellátott darabok 8×8 ciceró nagyságúak, a szintén vasból való töltelékdarabok 2, illetőleg 4 ciceró szélesek és különböző hosszúságúak. A talpdarabok 2½ mm-rel alacsonyabbak a betűmagasságnál.

Klopper Béla: a Hungária-nyomda aligazgatója; szül. 1872-ben. A győri Surányi-nyomdában tanult 1885-től 1888-ig. 1890-ben Budapestre jöve, a Posner-nyomdában volt akcicens-szedő. 1895-ben került ugyanilyen minőségben a Hungária-nyomdába, ahol néhány éven belül művezető lett.

Klotz-féle nyomtatás: l. Malertipia.

Klősz Jakab: 1598-ban vette át az addig Gutgesell Dávid által vezetett hírneves bártfai nyomdát s azt elsőrangú nyomdáink sorába emelte. 1614 körül, rövid ideig, Lőcsén is volt tipográfiája. Hosszú ideig élt, impresszumait még az 1657. esztendőből is megtalálhatjuk.

Klősz Pál: szül. Budapesten 1874-ben. Középiskolai tanulmányait befejezve elvégezte a bécsi grafikai főiskolát is. Majd édesapjának Klősz Györgynek cinkográfiai és litográfiai műintézetében működött; később pedig társa lett a Klősz György és Fia cégnek, még későbbben egyedüli tulajdonosa és m. kir. kormányfőtanácsos. A Grafikai Főnökegyesületben a litográfiai osztály elnöke, a Budapesti Sokszorosítók Ipartestületében az előljárárság tagja; itt is, ott is számos bizottság tagja.

Kner Albert: szül. Gyomán 1899-ben. Tanulmányait a bécsi és lipcei grafikai főiskolákon, majd a Globus-nyomdában végezte. Működésének főbb állomásai: Globus (1924), Helikon-nyomda (Temesvár 1925), Hungaria-nyomda (1926-tól). A Magyar Grafikának főmunkatársa volt, a tanonciskola tanműhelyének 1935-től fogva tanára. Grafikai munkáival számos bel- és külföldi kiállításon jó sikerrel szerepelt. Sok könyvet és folyóiratot illusztrált és tipografizált. Főbb munkái: «Pancsa-tantra» és «A török hodzsa tréfái» (Knerkiadás), fametszetekkel. E Lexikonnak is munkatársa.

Kner Erzsébet: könyvkötő-iparművész, Kner Izidor leánya, szül. Gyomán 1900-ban. Edesapja üzembén és a grafikai sokszorosító művészetek lipcei akadémiáján tanult, majd könyvkötészeti műhelyt alapított Budapesten, amelyben iparának főleg a művészeti felét ápolja.

Kner Imre: született Gyomán 1890-ben. 1902–04-ben tanuló volt atyja nyomdájában, 1904–05-ben a lipcei Mäser-féle Technikumot látogatta; 1905-ben hazatért atyja nyomdájába, aki 1906-ban a «Röpke Lapok» című meghívómintakönyv szerkesztését, 1907-ben üzeme technikai és művészi vezetését, 1911-től kezdve a közigazgatási nyomtatványraktár vezetését és a «Közigazgatási Mintatár» szerkesztését, 1912-ben a «Könyv a könyvről» című könyv szerkesztését, 1916-tól kezdve könyvkiadó vállalata vezetését bízta rá. A háború után kísérletet tesz Kozma Lajos építész támogatásával arra, hogy a magyar barokk könyvművészet és a magyar szedési hagyományok s a modern könyvtechnika összekapcsolásával olyan tipográfiai irányt fejlesszen ki, amely új egyénes magyar tipográfiai hagyomány kiindulópontjává válhasson. E kísérletek eredményeit a Kner-nyomda 1919. évi Almanachja, s

a Király György szerkesztésében megjelent «Három csepke könyvek», «Kner-Klasszikusok» és «Monumenta Literarum» című kiadványok tükrözik, világnézetileg alapvetésük pedig az 1922-ben megjelent Kner-Almanachban Király György, Kozma Lajos és Kner Imre három cikkében van lefektetve, amelyek «Neue Bahnen ungarischer Buchkunst» címen az «Archiv für Buchgewerbe» 1922. évi karácsonyi számában német nyelven is megjelentek. Egyik alapítója a Magyar Könyv- és Reklámművészek Társaságának, levelezőtárgya volt a Verein Deutscher Buchkünstler című egyesületnek. Cikkei 1907 óta az összes magyar szaklapokban és a Könyvnyomdászok Szakköre évkönyveiben, a háború után a mainzi Gutenberg-Jahrbuchban, német szaklapokban, hazai és német évkönyvekben és alkalmi kiadványokban jelentek meg. Részt vesz a Magyarországi Grafikai és Rokoniparosok Főnökegyesülete vidéki szakosztályának munkájában: 1927-ben, 1928-ban és 1930-ban rendezte három nemzetközi könyvművészeti kiállítás magyar csoportjait Lipcésben, Kölnben és Párizsban. E Lexikonnak is munkatársa.

Kner Izidor: született Gyomán 1860-ban. Szolnokon a könyvkötőmesterséget tanulta; felszabadulása után dolgozott többek között Aradon, Egerben, Budapesten, Komáromban, Tatán, majd a székesfehérvári Szammer-féle nyomdában. 1882 nyarán megalapította egyetlen kézi sajtóval és 75 forint tőkével nyomdáját, amelyet rendkívüli szorgalommal, páratlan üzleti érzéssel és Magyarországon új, korszerű modern propaganda-munkával a vidék egyik legnagyobb nyomdájává fejlesztett, amely a modern akcidencia és a könyvek nyomtatása terén hamarosan elérte a fővárosi nyomdák színvonalát is. Fő munkaköre volt a közleési közigazgatási nyomtatva-

nyok készítése, amelyeket 1898-tól kezdve kiadott nagy «Közigazgatási Mintatára» útján propagált és újításait már az 1902. évi nagy közigazgatási reformnál a közigazgatási szakkörök is tekintetbe vették. 1900 körül kezdte kiadni «Röpke Lapok» című, báli meghívókat mutató mintakönyvét, mely a háború kitöréséig vagy tíz kiadást ért meg. Ezeket a meghívókat szöveg nélkül külföldre is szállította és velük a lipcei Bugrán 1914-ben aranyérmet nyert. A háború előtti utolsó évben már cca 3500 bábra 1,350.000 példány báli meghívót adott el és ezzel a vidéki nyomtatványfogyasztó közönség izlésének nevelésében úttörő munkát végzett. Kezdetől fogva foglalkozott könyvek nyomtatásával és kiadásával is, s ezt a munkáját a háború alatt és után intenzívebben folytatta. A nyomdásztársadalmi mozgalmakban is élénk részt vett és egyik úttörője volt a vidéki árszabályközösségnek. Már 1898-ban engedélyezett személyzete minden tagjának egyheti fizetett nyári szabadságot és rendezte korszerűen üzeme munkáltatási viszonyait. Eppen a vidék munkaviszonyainak rendezése érdekében vállalt vezető szerepet a Vidéki Nyomdászok Országos Szövetsége megszerzésében és vezetésében már a győri kongresszustól kezdve. Számos cikke jelent meg ebben az irányban és egyéb nyomdászati vonatkozású kérdésekben (a hirdetési bélyeg eltörlése stb.) a Szöllősy Mihály szerkesztette Graphicában, majd a Grafikai Szemlében és a Vidéki Nyomdászok Országos Szövetségének hivatalos lapjában, a «Nyomdaipar Magyarországon»-ban. Fővárosi lapokban sokat foglalkozott közéleti kérdésekkel is és élénk részt vett közszépe és megyéje közéletében is. 1932-ben, vállalata ötvenéves jubileuma alkalmából vármegyéje törvényhatósági bizottságának örökös tag-

jává, a Magyarországi Grafikai és Kőiparosok Főnökegyesülete tiszteletbeli tagjává választotta. Összegyűjtött szakkikkeinek egy részét 1907-ben megjelent «Eszmék és viaskodások» című könyvében adta ki, 1931-ben pedig kiadta «Félévszázad mezsgyéjén», c. könyvében önéletrajzát és vállalata ötvenéves történetét, amely érdekes rajzát tartalmazza a múlt század vége és a jelen század eleje nyomdászati viszonyainak is. Nyomdászati szakirodalmi működése mellett nevet szerzett magának mint humorista és aforizmaíró is; számos könyve jelent meg és állandóan dolgozott több fővárosi lapban is. Elhunyt 1935 augusztus 19-én.

Kobaltkék festék: alumíniumhidrátból és foszforsavas kobaltból áll, mely keveréket órákon át fehérre izzítják, amikor is a tiszta kék szín előáll. A kobaltkéket magas ára miatt nemigen használják a nyomdászatban, bár különös kékje az égboltozat és a világos gyöngye árnyalatok nyomtatására nagyon alkalmas.

Kobell-féle eljárás: I. Galvanográfia.

Koberger Antonius: nürnbergi ósnyomdász és könyvkiadó. 1473-ban alapította meg nagyszabású tipográfiáját. Nem kevesebb, mint 24 sajtót foglalkoztatott, s alkalmazottainak száma a 100-at is túlhaladta. Megh. 1513-ban.

Koblinger Stephanus: bécsi származású ósnyomdász. 1479 és 1480 közt az olaszországi Vicenzában nyomtatott, majd hazatért Bécsbe, s 1486-ig dolgozott itt.

Koch Rudolf: német betűművész, megh. 1934-ben. Pompás antikva betűit sokfelé használják, nemkülönben «Neuland» elnevezésű város «metszett» betűit is.

Kocsi Sándor: a debreceni városi nyomdában tanult. 1840 felé Bécsbe került, s huzamosabb időre ott is maradt. 1846 körül Pestre jöve, itt a Kozma Vazul nyom-

dájának lett a gépmestere, később üzletvezetője. Az 1848-iki árszabálymozgalomban vezére volt a nyomdász munkásságnak. A ki egyezés ideje felé Erkövi és Galgóczi közgazdasági írók társaságában nyomdát alapított. 1866-tól 1868-ig elnöke volt a nyomdász-egyesületnek. 1883-ban halt meg. 74 éves korában.

Kódex: a könyvnyomtatás népszerűsödése előtti könyvek elnevezése. Jellemzőjük, hogy írva voltak, s amennyiben többszörösítésükre került a sor, ez sem mechanikai munkával, hanem írásos másolással történt.

Kokusi-papíros: a japánok készítik a papíros-perfa kétesztendő hajtásainak hancsából. Föllumúlhatatlanul szívós és tartós.

Kolb Antal: budai nyomdász-segéd. 1766-ban nyomdát akart nyitni Temesvárt. De hogy eredményes volt-e a folyamódása: nem tudjuk.

Kolb Jenő: írói nevén Nyilas-Kolb Jenő, művészeti író és kritikus, szül. 1898-ban. «A könyv» című könyvkiadói és könyvkereskedői szemle első felelős szerkesztője. E lexikonnak is munkatársa.

Kollacionálás: összeolvasás, egyeztetés; a könyvkötészetben az ívek sorszám szerint való összehordása és a helyes sorrend ellenőrzése.

Kollektív reklám: érdekközösségek vagy szakmai csoportok együttes reklámozása. Nem egy céget és annak az áruját reklámozzák, hanem egy szakmának az áruját igyekeznek népszerűsíteni. Például: ékszer, tej, sör kollektív reklámja. Másik fajtája, amikor egy kerüllet vagy egy utca kereskedői reklámoznak együtt; pl: királyuccai vagy belvárosi kereskedők.

Kollektív szerződés: a nyomdatulajdonosok és a nyomdai munkások érdekviselete — a Grafikai Főnökegyesület és a Szakszervezet — között létrejött ama szerződés, amely meghatározott időre

megállapítja a két szerződő fél számára a munkaviszonyt: a munkabért, munkaidőt és egyéb jogokat és kötelezettségeket szabályozza. A nyomdaiparban kollektív szerződés 1901 óta áll fenn és a korábbi állapothoz képest a két fél viszonyában javulást jelent. Már korábban is létesültek ugyan megállapodások a nyomdaiparban, de azok mindaddig nem lehettek komoly értékűek és mindaddig nem szolgáltatták a kifizetőt célt; egymás jogainak tiszteletbentartását, amíg a szerződő felek szervezetei megfelelően meg nem erősödtek és tagjaikra a szükséges fegyelmező hatást nem gyakorolhatták. Továbbá amíg nem létesítettett olyan paritások fóruma, amely a felmerülő differenciák, sérelmek vagy panaszok ügyében kizárólagos hatáskörrel bíraskodik és hozza meg döntéseit, amelyeket a felek respektálni tartoznak. Ez 1901-ben következett be. Ekkor létesült a paritások békéltető bizottság, amely azóta a hozzáfűzött várakozásokat igazolta. Ma már (1935-ben) mindenki tisztában van azzal, hogy a paritások békéltető bizottság intézménye nélkül hiányos volna a kollektív szerződés és ezért határozataiba mindenki belenyugszik és azokat tiszteletben tartja.

Kezdetben a kollektív szerződésnek számos ellenzője volt, mégpedig mindkét oldalon. Ezek téves megítélésből kiindulva hátrányosnak tartották, hogy megköttetésük miatt a jobb konjunktúrát nem tudják majd kihasználni. Az illetők azonban elfelejtették a múltat, hogy nemcsak jó, hanem rossz konjunktúra is van, amelyet a felek rendszerint igyekeztek a maguk javára kihasználni és így a munkabér állandó hullámlásnak volt kitéve. Elfelejtették, hogy a konjunktúra állandó hullámlása egyben állandó harcokat jelentett és konszolidált viszonyok helyett bizony-

talanságot és nyugtalanságot idézett elő és hogy az állandó harcok az érdekeltek erejét felőrölték. Ezeknek a mindkét félre egyaránt káros hatásoknak a felismerése vezetett tulajdonképpen a kollektív szerződés megalkotásának a gondolatához. A kollektív szerződésnek a lényege és értéke a munkaadókra és munkásokra éppen abban van, hogy a szerződés tartama alatt bérhullámbázások és harcok ki vannak küszöbölve.

Ezt a célt szolgálja a paritásos békéltető bizottság, amely örökös a kollektív szerződés betartása fölött, kiküszöbölte az önbíráskodást, biztosította a munka folytonosságát és a reális kalkuláció lehetőségét. A békéltető bizottság határozatainak tiszteletbentartását elfogulatlan bíraskodása és az a körülmény eredményezte, hogy azt a szerződő felek teljes erkölcsi súlyukkal alá támasztották.

A nyomdaiparban kötött kollektív szerződések történetében külön megemlítést érdemel az 1910-ben kötött szerződés, amely alapvető munkát jelentett és hosszú időre alapozta meg a további fejlődés lehetőségét. Az ekkor lefolytatott tárgyalások nagyarányú munkáját híven mutatja be az a jegyzőkönyv, amely gyorsírói följegyzések alapján készült, 832 oldalra terjed és még ma is forrásmunkául szolgál. Jelenleg (1935-ben) a nyomdaiparban két kollektív szerződés van érvényben. Az egyik a fővárosra és környékére, a másik a vidékre vonatkozik. A fővárosi szerződés 260, a vidéki 152 pontból áll.

Kollektor: a betűszedő régebben — főleg a nagyszombati nyomdában — használt elnevezése.

Kollmann József: bécsi nyomdász, a Jezsuita rend fölözlatása (1773) után a rend kolozvári nyomdájának bérlője.

Kollográfia: a fénynyomtatás egyik elnevezése.

Kollotípla: a fénynyomtatás egyik neve.

Kolofon: régi könyvekben a könyv végén elhelyezett hosszabb impresszumféle: a nyomdász nevét, a nyomtatás helyét és idejét mutatja, s esetleg a nyomdász egyéb megjegyzéseit. Többnyire tölcseralakban szedték. Belőle fejlődött ki a könyvcím.

Kolonel: 7 pontos betűnagyság.

Kolorít (franciául: coloris): a. m. szín, színezettség.

Kolor-offset: l. Offset.

Kolozvári Gépszedők Köre: alakult 1933 végén. Célja: a szolidaritás, fegyelem és kollégialitás ápolása, a tagok anyagi helyzetének javítása és általános érdekeiknek előmozdítása, szakszerű kiképzés fejlesztése, továbbá a segélyre szorult tagok támogatása. A körnek tagja lehet a kolozvári kerületben dolgozó bármely gépszedő, aki a romániai Grafikai Munkások Szövetségének tagja. Tagsági díj a mindenkori szövetségi díj 20%-a. Hasonló alakulatok vannak Aradon, Temesvárt, Nagyváradon és Szebenben.

Kolozvári könyvnyomtatás: e város első nyomdásza Heltai Gáspár (l. o.) volt, ki a szakképzett Hofgreiff Györgyöt fogadta társaként maga mellé. 1670 táján az unitáriusok is alapítottak nyomdát Kolozvárt, amelynek működése azonban nem soká tartott. Az ev. ref. főiskolai nyomdát 1672-ben állíttatta föl Apafi Mihály fejedelem részben a Heltai-nyomda maradványaiból, részben a Szebenből 1667-ben idehozott Kertész-nyomda felszereléséből. Később jelentékenyen megnagyobbodott a nyomda Tótfalusi Kis Miklós üzemének berendezéséből, amely a nagynevű könyvnyomtató halála után szintén a főiskola tulajdonába ment át. A Jezsuiták nyomdáját 1737-ben alapította Antalfi János erdélyi püspök. — 1790-ben Hochmeister Márton szebeni tipográfus alapított Kolozvárt

fióknymodát s 1809-ben ezt a katolikus liceumnak adta.

Kolozsvári könyvkötés: a 16. század közepe táján már egészen magyaros iránybaterelődik; legalább is a préselt bőrborítékok dombornyomásos keretében foglalt emberi figura mindmegannyi magyaros karakterű; csupa bajszos, prémkalpagos vagy sisakos olyan harcosalak van ezekbe a keretekbe foglalva, aminő a külföldi kompaktorok könyvein semerre sem található.

Kolozsvári Nyomdai Munkások Temetkezési Alapja: 1935 márc. 31-én létesült. Célja: tagjainak elhalálozása esetén a hátramaradottak segélyezése és a temetési költséghez való hozzájárulás. Illeték hetenként 3 lej, amelynek ellenében halál esetén a hozzátartozók 5000 lej azonnali segélyt kapnak még az esetben is, ha az elhalt munkanélküli volt. Munkanélküliség esetén a tagdíjfizetés szünetel.

Kolozsvári tanonc-iskola: 1896-ban Ruzicska Gyula kezdeményezésére nyílt meg. A heti tanórák száma kilenc volt, amiből négy esett a tulajdonképpeni szakoktatásra. E tanórák keretébe föl volt véve egyebek közt a francia, latin, görög és román nyelv elemeinek tanítása és a vázlatkészítés.

Kolumna (lat.): a. m. oszlop; nyomdászai nyelven a. m. szedésoldal.

Kolumna-cím: a régi nyomdászember megkülönböztetése szerint lehet «élő» és «holt». Ezen az utóbbin azt értik, amely pusztán az oldalszámból áll, esetleg jobbról és balról valamicske díszszel, vagy minusszal (— 84 —). Olykor léniácska is van alatta. Az «élő» kolumnacím az oldalszámon kívül az író nevét, a fejezet címét stb. is magában foglalja, szóval valami címszerű szöveg is foglaltatódik benne. — Akár oldalszámról, akár pedig kolumnacímről van szó: a páros számnak mindenkor a kinyitott

könyv bal, a páratlannak pedig a jobb oldalára kell esnie. Leghelyesebb, ha az oldalszám nagysága olyan nagy, mint a szövegbetű. Az egyszerű oldalszámot lehet a kolumnának élére meg aljára is tenni; keretes oldalon azonban jobb, ha alul van. Az oldalszám meg kolumna-cím s a szöveg közötti hézagnak legalább is egy sorszélességűnek kell lennie. Valamicskével több is lehet ez a hézag, de kevesebb semmi esetre sem. Az oldalszámokból, kolumna-cimekből legjobb, ha több ivre valót is előre leszed a tördelő. Így gyorsabban s biztonságban dolgozhat. Általános szabály, hogy a kolumna-cím középre zárt szövege ne tapadjon reá az oldalszámra, hanem legalább is kétcicerős hézag legyen közöttük; különben egy fokkal kisebb betűjű is lehet, mint amekkorából a könyv szövege szedve van (ujszágok oldalair azonban egy fokkal inkább nagyobb legyen); ha alatta lénia van: az esetleg többhasábos szedésű szöveget elvasztó hasábléniának neki kell futnia.

Kolumna magassága: lásd Szedés-tükör.

Kombinációs nyomtatás: több sokszorosító eljárás kombinálása egy nyomtatványon, például: könyvnyomdai autotípiás kromolitográfiai alapnyomatokkal.

Kombinatív művészetek: azok, melyek megadott eszközök, aprólékos elemek összerakogatásából teremtik elő a művészi egészet. Ilyen például a szőnyegszövés és ilyen lehet a betűszedés is.

Komlós András (Lupinus): könyvnyomató, 1569-ben lett a debreceni városi nyomda provizora. 24 könyvet nyomtatott, de betűi már meglehetősen kopottasak voltak. 1576 körül halhatott meg.

Komma (coma): a. m. vessző (l. o.)

Kompakt (lat.) a. m. tömör; betűszedői nyelven vaskos, «kövér» betűt jelent.

Kompiláció: idegen művekből összefordozott irodalmi vagy tudományos termék. A kompilátor semmit sem, vagy csak keveset ad hozzá a maga tudásából; munkája kizárólag a kompilálásra szorítkozik.

Komplementáris színek: I. Optikai fehér szín.

Komplett (franciául: complet): a. m. teljes.

Komplett betűöntő gép: Nevét onnan kapta, hogy a képevel derékszögben álló betűk ilyen gépeken «kompletten», kellő magasságra, tehát már szedésre készen használható kivitelben öntethetők. A legelterjedtebb betűgyártó gépek a praktikus párizsi Foucher-féle komplett betűöntő gépek. A történeti leírásokban találhatjuk, hogy az idők során milyen sok fajta öntőgépet szerkesztettek és készítettek. Miután azonban a lényegeket, az öntőforma szerkezetét megváltoztatni nem lehetett, a már említett Foucher-rendszerű gép szerkezetét ismertetjük, melyből minden öntőgép mechanizmusára lehet következtetni. Az öntőgép két részre osztható. Az egyik az öntőforma és a szerelés mechanizmusa, a másik a megolvadt fémek fecskendező pumpa szerkezete. Az öntőgép öntőformáját könnyen elképzelhetjük, ha magunk elé fektetünk egy betűt, úgyhogy képe felénk legyen fordítva, a szignatúrája pedig oldalra, tőlünk jobbra vagy balra essék. Ha az öntőgép elé állunk, ilyen helyzetben találjuk az öntőformát. Az így fekvő betű oldalai, a szignatúrával lefelé, függőleges irányban haladnak. A felső síkot egy ezt keresztelő, sík pályán mozgó, úgynevezett felső zárórész adja meg. Az ezzel ellentétes sík a két oldalrész között függőleges irányban mozgó, a betű törzsét adó mag által jön létre. A mag az esés beállítható mélységével egyben a

betű vastagságát adja. Az öntőforma elülső, a betű vállfelületét és képét adó része az anyamintával történő zárással jön létre. Az anyaminta egy prizma közé ágyazott szánra szerelt, függőleges és mindkét oldalirányban állítható kis asztalkára van rögzítve, mely az öntőforma e részét zárja és nyitja. A mag a betűnek úgynevezett lábrésze az ékformájú, a vége felé szélesbedő öntőcsappal végződik, amely a betű szignatúrá- és ennek ellenkező oldal részével a fém beömlő csatornáját képezi. Amidőn a gép az öntőformát teljesen zárta, ezen át lövelli be a vele szorosan összekötöttesben álló öntőtvasüstben járó dugattyúja a megolvadt fémeket. A fém nyomban megdermed, mert a gépnek melegebb részeit a keresztülkaszál fűtőcsatornákon át vízzel állandóan hűtik. Az öntés megtörténte után az anyamintát tartó rész visszahúzódik, a fedő pedig a megnyíló fogó részével a mag, illetőleg most már az öntés felett helyezkedik el, miközben a fölemelkedő mag az öntőformából a fogóba emeli a betűt. A fogó, mint két ujj között, egy hosszabb pályán végigvezeti a betűt, amely útközben szerelődik: letörlik öntőcsapja, majd áthaladva a csiszolást végző részeken, csiszolódik és végül egy faszorzóra sorakozódik a gép járatának gyors egymásutáni megismétléséből létrejött társaival együtt. Kurzív és hasonló, a törzstől elálló betűket még külön kell megmunkálni, mert ezek szerelési munkálatait a gép nem végzi el. A törzs és a betűnek képe adta valóságos kis ereszt képező részét megfelelő szögezésű korong-marókkal úgy képezik ki, hogy ilyen betű ugyanezen betűfajta bármelyik más betűjével összeszedhető legyen, anélkül, hogy az «stozsolódná» vagyis hogy ne zárna. A gépek kö-

szüelke tetszoleges törzsek öntéséhez átalakítható, de a velük önthető betűk nagysága korlátozott. A betűk terjedelmük szerint kisebb, avagy nagyobb gépeken készülnek. Így megkülönböztethetünk kisebb típusú gépeket, melyeken 3—14 pontig, közép nagyságúakat 16—48 pontig és az ezeknél nagyobb méretű gépeket 48—96 pontig terjedő öntési lehetőséggel. Hasonló szerkezetű gépeken végezhető a kizáróanyagoknak, úgymint kizárásnak, négyzetnek és ürtöltőknek öntése is.

Komplett gyorsajtó (Freeskay János mesterszavával: «készet nyomtató gyorsajtó»): olyan gép, mely a külső és belső nyomtatást egy munkamenetben végzi. Szép számmal vannak egymástól többé-kevésbé elütő típusai. Némelyiknek a formája valami kombinált két-túrás gépéhez hasonlít, s a papíros ∞ -formán fut át rajta az egyik cilinderről a másikra; mások már a reakciós sajtóra emlékeztetnek, s a papírost itt a második nyomtatófölvültre való átmenetele előtt egy fordító dob buktatja át; vannak továbbá a komplett gépek olyan típusai is, amelyeknél a szedéssel terhelt fundamentum teljesen mozdulatlan, s a cilinderek minden nyomtatás alkalmával végiggördülnek a szedésen. A komplett gépek egy további, 1900 körül rövid időre forgalomba került fajtáján pedig olyan megoldást láthatunk, mely lényegében nem volt más, mint tipográfiai offset-nyomtatás. A forma nem közvetlenül a papíroslapra nyomtatódott le, hanem előbb egy gumival behúzott hengerre, innen aztán egy éppen olyan másodikra, s csak erről került át végül a lenyomat a papírosra.

Kompressz (lat.): a. m. tömör, sűrű. A nyomdászatban kompressz szedés a. m. sűrű szedés, tehát nem ritkított. Kompressznek mondják a kimenet nélküli szedést is.

Koncesszió (lat.): a. m. engedély. Némely államban — így például Ausztriában is — a nyomdaipar gyakorlása koncesszióhoz, kormányhatósági engedélyhez van kötve.

Konez József: író. Egyebek közt ő írta: «A marosvásárhelyi református tanoda könyvtárának és nyomdájának ismertetése» (Marosvásárhely 1877) és «A marosvásárhelyi evangélikus-református kollégium könyvnyomdájának 100 éves története» (1887).

Kondició (latin): a. m. föltétel, állapot; nyomdászi nyelven alkalmaztatást jelent.

Konstoffer: ezt a megjelölést találjuk Gutenberg János neve mellett az 1439—1444-i strassburgi adó-lajstromokban. Az volt a jelentése, hogy Gutenberg valamely a céheken kívül álló egyesülésnek volt a tagja.

Konstruktívizmus: újabb művészeti fölfogás. Hívei a művészetet nem esztétikus, hanem gyakorlati kérdésnek tekintik, s ezért a művészeti motívumokat a gyakorlati alkotások alapformáiban, a gépés épületkonstrukcióban keresik. A konstruktivista fölfogás — főleg a német Tschichold útján — hatással volt a mesterszedésre is.

Kontra-sajtó: Offset-nyomtatáskor a cinklemezt a megszokott módon kell előkészíteni, de nem fordított képpel, mint közönségesen, hanem rendes, az eredetivel megegyező ábrázolattal. A gumilapra ugyanis fordított képpel kerül a nyomat, hogy végül a papírosra megint rendes képű legyen. Ezért az átnyomató-papírosra került átnyomatot még amúgy frissében egy másik átnyomató-papírosra kell átvinni, hogy aztán a cinklemezen pozitív ábrázolással mutatkozassék a nyomat. Ennek a munkának az egyszerűsítésére külön «kontra-sajtókat» és «wendum-sajtókat» gyártanak, melyeknél a most említett átnyomató munka vá-

szonnal átpreparált gumilap segítségével történik.

Kontraszt (latin): a. m. ellentét. A színharmóniában igen fontos szerepe van, a színeknek mintegy hangsúlyozódási törekvését jelenti. Amikor például két szürke tónus kerül egymás mellé — egyik világosabb, a másik pedig sötétebb —, ahol ez a két árnyalat összeér: erősebben érvényesülni törekszik; vagyis a világosabbik szürke még világosabbnak, a sötétebbik még sötétebbnek tűnik föl. A kettő közti különbség eme hangsúlyozódása következtében a színek sokszor szinte a domborúság látszatát idézik elő. Legjobban szembe tűnik ez a kiegészítő színek használatakor. L. még Festékkeverés.

Kontúr: l. Körvonal.

Kontúrkliisé: többszínű vonalas képnyomatoknál a képkörvonal. Ha a főbbi kliisé, minden körvonal nélkül, csak fölületét fedi a nyomtandó képnek, mindig készítenek egy körvonalakat feltüntető kliisé is, melyet egyszerűen kontúrkliisének nevezünk.

Kontrasztos színek: l. Festékkeverés.

Konvokal: a sarajevói állami munkástársaság vezetője, Baltik Szergej által 1924-ben föltalált logotipiaszedési rendszer. Mindenik más-salhangzó össze van benne öntve öt-öt magánhangzóval. A hozzávaló betűszekrénynek 242 rekesze van.

Kopás: l. Betűkopás.

Kopír nyomtatás: a. m. másolófeskékkel való nyomtatás.

Kopt ábécé: az egyiptomiak írása; a görög ábécéből fejlődött ki, de megérik rajta az óegyiptomi hieroglifákból leegyszerűsödött ú. n. demotikus írás hatása is.

Kordován-bőr: oly kecskebőr, amelynek fölülete ripacos; a franciák «maroquin»-nek (marokkóinak) nevezik. A spanyolországi Cordova várostól vette a nevét. A művészi könyvkötésben már a közép-

kortól kezdve nagy volt a jelentősége.

Koreai papiros: különböző anyagokból készült igen szívós papiros. Olajozottan a lakosság ablaküveg helyett használja.

Korn-autotípla: a közönséges vonalas raszter helyett valamely szemcsés képet adó raszter alkalmazása.

Kornutusz: a tipográfia első három századában az a fiatal nyomdász, aki túl volt már az inaskorom, de nem volt még teljesjogú segéd. Teljesjogúvá csak a posztulátum letévesése után lett.

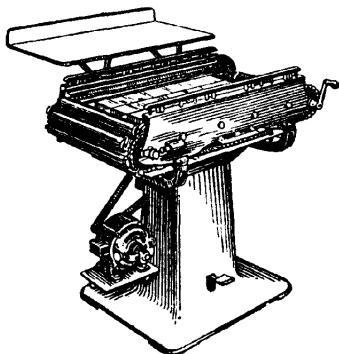
Korom: a fekete nyomdafesték alapanyaga; legközségesebb fajtája az ú. n. lángkorom; finomabb a lámpakorom, s legfinomabb, a képek nyomtatására való festékhez használt korom a gázkorom.

Korpusz: a 10 pontos betűnagyság megjelölése. Nyilván valami «Corpus juris»-tól vette eredetét. Minalunk «garmond»-nak mondják a 10 pontos betűt. A «korpusz» elnevezés főleg az északi országokban otthonos.

Korrektor: aki a könyvnyomdai szerzőmunkákról készült korrektúralevonatokat szövegét a kézirat szövegével összehasonlítva abból a célból, hogy az előforduló eltéréseket, tipográfiai, helyesírási vagy esetleges fogalmazási hibákat a korrektúra-levonaton kijavítja. A korrektornak tanult nyomdásznak (betűszedőnek) kell lennie, mert a tipográfiai természetű hibákat csak így ismerheti fel. Széleskörű olvasottsággal, jó nyelvérzéssel, nyelvismerettel és fogalmazó-képességgel kell bírnia, hogy hivatásának kellőképpen megfelelhessen. Idegen nyelv ismerete nagy előnyére van. A korrektor munkájánál megfelelő segédkönyvek nélkülözhetetlenek.

Korrektúra: így nevezik a szedés első levonatát, amelyen a korrektor a szedésben észrevett hibákat és az esetleges szerzői elírásokat,

tévedéseket kiigazítja. Régebben kefelevonatnak nevezték, mert kéfével pacsolták le a megnedvesített papirosra a befestékezett szedést. Ma már csaknem mindenütt kéziprésen készítik a korrektúralevonatot; e prések közt vannak igen praktikus és modern gyártmányok is (l. az ábrát). A korrektúrát ólomban való kijavítása után egyideig meg is őrzik, hogy a nyomtatványon esetleg később fölfedezett hibáról megállapíthassák annak a felelősséget, akinek hibájából a hiba történt. Ebből a célból sok helyen megkívánják, hogy ne csak a korrektor, hanem a korrigáló szedő is írja alá a korrektúra-hasábokat. ha

Modern korrektúra-lehúzópréss. A szedés préssbe behelyezése után az alul elhelyezett lábitó első megnyomtatására négy feladóhenger befestékezi a formát. A papírost kézzel helyezzük a szedésre, majd a lábitó második megnyomtatására a gumival bevont nyomóhenger végiggördül a papíros fölött, s azt rányomva a szedésre, jól olvasható nyomtatot készít.

Korrektúralevonó sajtó: l. Lehúzó gép.

Korrigálás: jelenti mind a korrektor, mind a szedő munkáját. Az előbbi a korrektúra-levonaton korrigálja (javítja ki) az előforduló hibákat, utóbbi pedig a szedésben helyesbíti azokat. A korrektúra-levonaton történő (írásbeli) korrigálás módjára vonatkozólag lásd korrektúra-mintás mellékletünket. A szedés korrigálása úgy történik, hogy a korrektúra-levonaton kijelölt hibákat a szedő sorjában helyesbíti: a hibás betűket a szedésből kiveszi és a megfelelőket teszi a helyükbe. A soröntő gépeken előállított szedés korrigálásakor azokat a sorokat, amelyekben hiba van, újra kell szedni (önteni) és a hibás sorok helyébe kell illeszteni. hv

Korszerű művészet: elve a modern iparművészetben a célszerűségre való fokozott törekvés, mégpedig a legegyszerűbb szerkezetek útján. Diszítő motívumait majdnem kizáróan a mértani formák sorából veszi. Színeit általában a semlegesek közül válogatja.

Korvinák: Mátyás király budavári könyvtáranak (Bibliotheca Corviniána) kötetei. Ösmertetésük tekintélyes irodalmat teremtett minálunk is, meg a külföldön is. A nagy király udvari történetírója, Bonfini és még inkább Heltai Gáspár a maga 1575-ben megjelent krónikájában áradozó szavakkal magasztatja a könyvtár szépségét. A kötetek egy részét az akkori idők legjelesebb illusztrátorai: Attavante, Chierico Francesco, a Favilla testvérek, Boccardino Vecchio stb. diszítették. Az egyszerűbb diszít könyveket Budán másoltatta egy csapat szkriptor. A könyvtár kötetszámáról túlzott fogalmak terjedtek el irodalmunkban. Negyvenötven ezer kötetről is beszélnek, ami az akkori időkhez viszonyítva képtelenség. A Magyar Tudományos Akadémia könyvtárosa, Fögel József három-

Korrektúra-minta.

Fő szabály korrektúra-olvasáskor, hogy a hibás betűt, szótagot vagy szót áthúzva s változatosan megjelölve, e jelet a levonat margóján újra lejegyezzük, s a helyes betűt, szótagot vagy szót melléje írjuk.

— szó

— *kurzív!* A nem megfelelő típusal szedett szokat aláhúzzuk, s a margón megjegyezzük, hogy minő típussal kell szedni.

— *antikva!*

h b

== le L

Vd

I ↓

st

et

v T

A betűhibát, sérült betűt stb. áthúzva vagy egyébként megjelölve, szintén a margón helyesbítjük. A sérült betűt egyszer, a hamisat, az idegen betűfajtából valót kétszer húzzuk itt alá. Széjjelálló betűk összébbhúzását íves jellel rendeljük el, az összetapadóknak széjjelválasztását pedig e jel fordítottjával, s a közöttük lévő vonallal. Az esetleges hibás elválasztást a maga mindkét sorában kikorrigáljuk.

Hiányzó betűt úgy jelölünk be, hogy az előtte vagy mögötte levő betűt áthúzzuk, s a margón ehhez hozzáírjuk a hiányzót is. A fölfordult betűnél a margón látható v-forma vertatur-jelet használjuk. A kimaradt szók összességét „temetés“-nek nevezi a nyomdász. A korrektúrajelet a hiányzó szók helyére írva

és a margón

írjuk a kimaradt szövegrészletet. Ha csak egyetlen maradt ki (nyomdásznyelven „suszter“), ugyanúgy járunk el. Több sort tevő temetések esetén a margón hivatkozás történik a kézirat amaz oldalára, amelyből a színesen megceruzázott sorok kimaradtak.

A duplán ~~duplán~~ szedett, tehát fölösleges betűket és szavakat áthúzzuk, s a margón az úgynevezett deletur- (annyi mint: törlendő, kiirtandó) jellel jelöljük.

Az elhibázott szórendet vagy húzott megfelelően vonalakkal, vagy számozással pedig helyesbítjük.

A szavak ritkításának elmulasztását a ritkítandó szó aláhúzásával, majd pedig a margóra jegyzett vonal rovátkolásával jelöljük. A fölöslegesen ritkított szó összehúzására hullámos vonallal figyelmeztetjük a szedőt.

A sorzáró darabok, tágítók stb. föltolódása által okozott maszat eltüntetésére külön jelünk van, mint az a margón látható.

Ha a tágító eltolódása következtében a sor nem áll vonalban: párhuzamos vonalakkal hívjuk föl rá a szedő figyelmét. Ha a tágító a sorok közül véletlenül elmaradt: közébhúzott, a végén széjjelágazó vonással jelöljük.

↑ szó

↑ is ↑

négyezerre teszi a könyvtár kötettségét, Fraknoi Vilmos pedig azt mondja, hogy ezer vagy több is lehetett a könyvek mennyisége, de semmiesetre sem haladhatta túl a 2500-at. A kötetek majd mind kézzel írottak, tipográfiai nyomtatásút csak hármát ismerünk az eddig fölfedezett 170 Korvinakötet közül.

Korvin-kötések: a könyvkötői műipar egy önálló, igen magas fokú stílusát képviselik. A kötetek egy része vörös, kék, zöld bársonyba avagy selyembe, más részük pedig bőrbe volt kötve; mindmennyin aranyozott ezüst csatok és boglárók voltak Mátyás címeivel.

Kösch Árpád: 1894-ben megvette az «Eperjesi bankegylet» nyomdáját, s azt egészen újjászervezte, a vidéki nyomdák egyik legtekintélyesebbjévé tette.

Kosmos: budapesti nagy nyomda-üzemlet. 1891-ben kezdte meg üzemét a «Kosmos» műintézet, kő- és könyvnyomdai részvénytársaság egyelőre a Nádor utcában. 1892-ben az Aradi utcába költözött, s nagyarányú újságyomdává lett. Litográfiája pedig főleg exportra dolgozott. Később Beer és Társa lett a cége, majd a mostani «Globus» vállalat lett belőle.

Kossuth Ferenc: Magyarország kereskedelemügyi minisztere, szül. 1841-ben, megh. 1914-ben. Fiatalkorában fotomechanikai kísérletekkel is foglalkozott. Öccsével, Lajos Tódorral 1865-ben már üvegrasztott használt autotípia-szerű képeihez, de nem a fölvételkor, hanem a másolás alkalmával.

Koszorúk szalagjának előnyomtatásakor — ha ugyanis aranyfüsttel való munkáról van szó — az előnyomat festékét preparálnunk kell oly módon, hogy a közönséges festékekhez kevés kopállakot meg néhány csópp bronzolajat keverünk. A festéket jó vastagon kell a formára hengerel-

nünk, még pedig a legegyszerűbben kézi hengerrel. Nyomatás után az aranyfüstöt gyorsan fölrakjuk a szalag illető helyeire, vattával kissé megnyomkodjuk s aztán a formát benzinnel lemosva, a szalagot újra keresztüleresztyük a gépen. Egy óra elteltével az aranyfüst fölösleget óvatosan eltávolítva: kész a teljesen kifogástalanul elkészített aranynyomat.

Kóta (a mélynyomatásban): lásd Rákelsavok.

Kótametszés: lásd Hangjegymetszés.

Kótaszedés: l. Hangjegyszedés.

Kovács Mihály: Gáman János kolozsvári nyomdájának 1863-ig fiktora. Ez évben Rozsnyón alapított nyomdát.

Kozma Vazul: 1846-ban vette át a csödbe jutott Beimel József pesti nyomdáját és megmodernizálva, jeles szakemberekkel elsőrangúvá emelte. A szabadságharc idején ő nyomtatta a «Március Tizenötödike» című napilapot és 1850-től kezdve a hetenként hatszor megjelenő «Hölgyfutár»-t. «Szent Erzsébet legendája» címen 1857-ben páratlan tipográfiai remeket készített. 1863-ban tönkre ment. Meghalt 1876-ban.

Közöl J. Antal: budai nyomdász-mester, majd a Pester Lloyd nyomdájának igazgatója; 1904-ben a Nyomdász-Egyesület elnöke is volt.

Kő: l. Solnhofeni kő.

Kő csiszolása: a könyvnyomtatási technikában igen fontos munkamenet; jól begyakorolt munkások kellenek hozzá. A kő csiszolására, valamint szemcséssé tételére a hatvanas évektől kezdve többféle gépet találtak ki; ezek a kézi munkához hasonlóan két követ súroltatnak egymáshoz, a kívánt szemcsézettség képest különböző finomságú homokot szórva közéjük. Egy német szabadalom alapján a kő szemcséssé tételét úgy is lehet érni, hogy üveges papírost bori-

tanak a kőre, s ezt — a papíroست el-elitogatva rajta — a gyorsrajton többször áthajtják.

Kő-heliogravúr: a hágai hadseregi nyomda főigazgatójától föltalált litográfiai eljárás, amelynek révén főltonusos képek is készíthetők.

Kőkarc: ma már elhanyagolt litográfiai technika; rendkívül finom, a rézkarcok hatását megközelítő képeket ad. A szemcsézetlen, tehát egészen sima követ aszfalttal vonják be, s tompahegyű tűvel rájaviszik a rajzot, aminek következtében az aszfalt a rajz vonalainak a helyéről eltávolodik. Savas folyadékot öntve már most rá, a vonalak mélyre maródnak — éppen úgy, mint a rézkarcnál — s a nyomtatóforma kész.

Kölesönösség: a Nemzetközi Nyomdászti Társaság (I. o.) kötelekébe tartozó nyomdászegyséletek egymáshoz való viszonya segélyezés stb. tekintetében.

Kölemezek: litográfiai átnyomatás céljára készítette a német Wezel; egymilliméteres vastagságú olyan cinklapok voltak, amelyeknek a fölseje porrá tört litográfiai kőnek vékony rétegével volt bevonva. (Az öreg Senefeldernak is volt már egy ehhez hasonló franciaországi szabadalma.)

Kölni krónika: 1499-ben jelent meg, s fontos tanúságot szolgáltat Gutenberg föltalálói mivoltára nézvést: «A könyvnyomtatás nemes művészetét Gudenburch János találta föl Mainz városában.»

Költemények szedése: lásd Versek szedése.

König Frigyes: a könyvnyomtató gyorsrajt föltalálója, szül. 1774-ben, megh. 1833-ban. 1790—1794-ig Lipcsében a könyvnyomtatást tanulta, de emellett bölcséleti kurzust hallgatott és egyéb tanulmányokat is végzett. Már 1803-tól foglalkozott a könyvnyomtató gyorsrajt megalkotásának kérdésével; kísérletei eredményét följajánlotta a bajor és osztrák

kormányoknak, de mindkét helyről elutasították. 1806-ban Szentpétervárra ment, de itt is csalódván, Londonba utazott, ahol 1807-ben egy Bensley nevű könyvkereskedő módot nyújtott gépműhelyének föllállítására, melyet König társával, a stuttgarti Bauer András Frigyes mechanikussal nagy virágzásra emelt. Az 1810-ben szabadalmaztatott téglés nyomtatógép volt az első gyakorlatban beváló találmánya. A téglés nyomtatás elvét később fölcsérelte a hengeres nyomással s 1811., 1813. és 1814-ben szabadalmaztatott gépei már hengeresek. Bensley folytonos zsarolása azonban Németországba való visszatérésre készítette őket s 1818-ban Würzburg mellett a premontreiek hajdani oberzelli kolostorában rendezték be gépgyárukat. A júliusi forradalom hatása alatt a gépeik ellen föl ingerelt nyomdászok összetörték gyorsrajtjótikat s Königinck meg Bauernek sok nélkülözéssel kellett megküzdeniök, mígnem 1828-ban Cotta stuttgarti könyvkereskedővel összekötetésbe lépve, Schwarzachon, szintén Würzburg közelében, gép- és papirosgyárai állítottak. König fiai: Frigyes és Vilmos vezetése alatt gyáruk nagy hírnévre emelkedett.

Könyomdai festékek: Ezek majdnem kizárólag lenolajkencéből készülnek. Összetételük kb. 1 harmadrész középerős, 2 harmadrész gyenge kence. A tollfestékeknél 40—50% korom, a szineseknél a festékanyag mennyisége a kencefelvő képesség szerint változik. A festékanyag a feketéknél olaj- és gázkorom, a szineseknél pigment- és fonalfestékek. Takaróképeességük és színtartóságuk ugyanaz, mint a könyvnyomdai festékeké. A könyvnyomdában használatos átnyomófesték középerős kence, olvasztott fagygyú, szappan, viasz és gázkorom összetételéből áll. Bádognyomtatáshoz a könyomdai fes-

tékekből a hállók mind alkalmasak. Örlésüknél a festékek szükség szerint 3—8-szor lesznek az örlőgépeken átörölve. sr

Könyvrendi gyorsajtlók: 1. Litográfiai ajtlók.

Könyvrendítés: a sokszorosító eljárások között a síknyvrendítés főfő képviselője. Míg a maganyvrendítés (1. Könyvnyvrendítés) és a mélynyvrendítés (1. o.) eljárások mechanikai alapon nyugszanak, a könyvrendítés kémiai úton történik. A hozzá használt kisebb-nagyobb méretű kőlapokat a München melletti Solnhofenben bányásszák, s túlnyomórészt (98%) szénsavas meszet tartalmaznak. A kő emiatt erősen vízzívőképes. A víz azonban a kő természetes állapotát érintetlenül hagyja. Ha azonban zsiradékos anyag kerül a kőre, akkor a szénsavas mészsirósav meszszé változik át, miáltal a kő ezeken a helyeken már nem szívja magába a vizet, sőt azt magától ellöki. A kőrajzolásához (1. Litográfia) használt kréta vagy tus főalkatrésze zsíros anyag (stearin, szappan stb.) lévén, a kőre rajzolt képek vagy szövegek az említett kémiai átváltozás következtében immunissá válnak a vízzel szemben. A kőről való nyvrendítést azonban csak akkor kezdhettük meg, ha a kőnek rajztól mentes részén megszüntettük a kő festékfölvívő és zsírívő képességét, nehogy a festékező henger ott is adjon le kenőcével telített festéket, ahol a kőnek tisztán kell maradnia. Ezt az átváltozást is vegyi úton hozzuk létre, amennyiben a kő még nyitott, szénsavmeszes pórusait egy főkép salétromsavból álló vegyülettel kenjük be, amiáltal a szénsav sístergés és habzás közben távozik a kőből és a pórusok becsukódnak. A kőnek ilykép megváltozott fölületrészei most már keményebbek lettek, a vizet nem szívják magukba, ha-

nem az a fölületen marad. A kővet tehát most már a rajztól mentes részeken viszont zsiradék ellen tettük immunissá. A könyvrendítés lényege tehát a víz és a zsír ellenszenvén alapszik. Újabbán a kővet egy különleges ötvözött cinklemezzel pótolják (1. Cinknyvrendítés, Strecker dr, Offset). A könyvrendítés leginkább nagyméretű és többszínű művészi nyvrendítmékek előállítására alkalmas. Színes tömegnyvrendítványok előállítása ma már nem könyvrendítés, hanem cinkről való, vagyis offset-nyvrendítés útján történik. bv

Könyvrendítők Szakegyesülete: lásd Grafikai Munkások...

Könyv: irodalmi értelemben olyan nagyobb terjedelmű írásmű, amely önmagában lezárt, egységes, önálló és teljes egészet képez. Műszaki szempontból könyv alatt az ilyen írásművek külső megjelenési formáját értjük, amely egyik oldalukon összefűzött és a fűzés által alkotott gerinc mint tengely körül lapozható lapokból áll. A könyvnek ez a formája akkor jött létre, amikor az ember az addigi súlyos és merev íróanyagok, az égetett agyagtábla, a viasszal bevont fatábla, a főrékeny és csak egyik oldalán írható papiruszhelyett vékony, könnyű, hajlékony és mindkét oldalon használható íróanyagokat talált fel: a pergament és a papiros. A papiruszból is lehetett tekerestet képezni vagy lapjait harmonikaszerűen összeállítani, de az ilyen «könyvet» végigolvasás közben le kellett gombolyítani s azután visszaforgatni, ami annak rongálásával járt. Kezdetben a pergament is tekeretsalakkban használták, de mert mindkét oldalára lehetett írni, már időszámításunk első századaiban kialakult a könyv mai formája, amely lassan kiszorította a tekerestet. A könyvnyvrendítés rohamos elterjedését a papiros bevezetése és nagy töme-

gekben való gyártása tette lehetővé s újabb lendületet adott neki a fából készült papírnak a gyors-sajtó jelentkezésével egyidőbe eső felfedezése. A régi könyvet egyenként kézzel írták és másolták s egyenként, kézzel kötötték be. A könyvnyomatás feltalálásával lehetségessé vált a könyvnek egyetlen nyomtatóformáról szinte korlátlan számú példányban való sokszorosítása, de a könyvkötés technikáján ez nagyon sokáig nem változtatott. Az első nyomtatott könyveket még oldalanként vagy oldalpáronként nyomtatták, de az új nyomtatótechnika hamarosan rávezette a nyomdászokat a fejlődés helyes útjára és az apróbb betűk, a könnyebben kezelhető kis formátum, a vékony és könnyen hajtogatható papiros hamarosan lehetővé tették a 4, 8, 16 oldalból álló nyomtatóformákban, így tehát «ívekben» való előállítását. A könyv ma is ilyen ívekből áll s ezt az ősi formát sem a szedőgép, sem a modern sokszorosító eljárások nem változtatták meg. Csak a népszerű, olcsó könyv megszületése, a nagy példányszámok elterjedése kényszerítette ki a 19. század folyamán a könyvkötési technika modernizálását, de maga a könyv szerkezete ekkor is csak annyiban változott meg az új technika során, amennyiben az egyes munkarészeket gépesítése ezt megkövetelte. Az ívek egyenként, kézzel, tű és cérna segítségével való felvarrását ma különféle modern gépek végzik s a tábla nem részenként épül rá az előre megvarrt könyvtömbre, hanem külön munkamenetben. tömegesen, előre készül és utólag «akasztják bele» a könyvtömböt. Ezt a lehetőségét a kiadó vállalkozás szervezte meg s alapját a nagy tömegben, egyetlen minőségben, géppel előállított kötési anyagok képezik. De az ily «gépkönyv» előállításához akkora felkészültség, olyan előkészületi munkálatok és

olyan befektetés szükséges, hogy a könyvtömegeket csak a megjelenés előtt, egyszerre, egyformán lehet így, géppel bekötni. A kiadótól, a könyvkereskedésekből már kikerült egyes könyveket, amelyeket maga a vevő köttet be utólag, még ma is egyenként, kézzel lehet csak bekötni s csupán kevés munkarészletet, például a körülvágást lehet ezeknél géppel végezni. Csak a legutolsó években lépett fel egy új könyvkötési technika, amely azonban a lapok sorrendjét és a lapozás módját szintén megtartotta és csupán a fűzés módját változtatta meg: az úgynevezett spirálfűzés. A könyv minden tradíció hordozója, az ember nagy tanító mestere, a modern kultúra igazi alapja s mivel formája is a nagy technikai és szellemi áramlatokkal együtt fejlődött (lásd: Könyvművészet alatt), története úgy művelődéstörténeti, mint művészettörténeti szempontból a legérdekesebb tanulmányok egyike. (Irodalom: Fitz József: A könyv története. Thienemann Ti-vadar: Irodalomtörténeti alapfogalmak. III. rész: A könyv. Továbbá Máthé Károly: A könyv morfológiája. Svend Dahl: Geschichte des Buches.) kni

Könyvbeli címek nagysága: 1. Rubrikák.

Könyvbetűk (németül: Brotschrift): ezekkel a többnyire cicerós (tizenkét pontnyi) nagyságig terjedő betűkkel nyomtatják a könyveket, újságokat, egyszóval a sokszóvegtű nyomtatványokat.

Könyvceim: a tartalom jelzésén kívül a szerző meg a kiadó, vagy nyomdász nevét, a kiadás helyét és idejét foglalja magában. Keletkezése főleg a 16. századbéli sajtótörvényeknek köszönhető. Ezek legtöbbje szerint ugyanis mingyárt a könyvnek letelején föl kellett említeni a szerző meg a kiadó nevét és lakóhelyét, így aztán a kolofon, melyet eddig a könyv vé-

gére szedtek, előre került, s kialakult belőle a mai címoldal.

Könyvelés: célja a vagyonnak, valamint az abban beálló változásoknak a nyilvántartása. Kétféle vagyont állapítunk meg, úgy mint aktív és passzív vagyont. Aktív vagyon a pénz, értékpapiros, ingatlan, gépek, adósok, áru; a passzív vagyonok közé tartozik az üzletbe, vállalatba fektetett tőke, a hitelezők, elfogadványok és esetleges egyéb tartozások. A könyvelésnek két módja van: egyszerű és kettős könyvvitel. Az egyszerű könyvvitel a beállott változásokat egy számlán vezeti keresztül. Például eladunk X-nek 1000 levélpapirosot, akkor annak értékével X-et egyszerűen így terbeli: «X tartozik számlánkért (1000 levélpapirosért) P 15.—». A kettős könyvvitel a vagyonban beálló változásokat két számlán számolja el, a vagyonszámlán és az eredmény számlán. A vagyonszámlán kimutatja, az eredmény számlán elszámolja a beállott változásokat. Fenti példát a kettős könyvvitel a következőképpen vezeti keresztül: «Adósok számlája (X) tartozik Áruszámlának számlánkért (1000 levélpapirosért) P 15.—». A kettős könyvvitelnek előnye, hogy a lekönyvelésnél esetleg ejtett hibát kimutatja, mert majdnem kizárt eset, hogy valaki ugyanazt a számhibat egyformán több helyen is csinálja. További előnye, hogy külön összeállítás nélkül kimutatja, hogy bizonyos időszak alatt mennyi árut adtunk el vagy vettünk, mennyit fordítottunk munkabérré, üzemanyagra, javításokra, költségekre stb., tehát egyforma időszakok alatt összehasonlításokra ad módot. A könyvelésre felülbélyegzett üzleti könyveket vagy kartotékokat használunk, melyek adott esetben bizonyító erővel bírnak. Nagyobb vállalatok az üzleti, ke-

reskedelmi könyvelés mellett üzemi könyvelést is vezetnek (l. Üzemi könyvelés). schm

Könyvészet (bibliográfia): irodalmi termékek leíró felsorolásával foglalkozó tudomány, de átvitt értelemben jelenti magát a leírást, a könyvjegyzéket is. Gessner Konrád «Bibliotheca Universalis»-a, az első nagy bibliográfiai mű (Zürich 1545) még megkísérelhette a világ valamennyi nyomtatott könyvének összefoglaló ismertetését, azonban később, a könyvnyomatás rohamos fejlődésével már csak egyes területek földolgozását tűzhetette ki célul a bibliográfus. A könyvészet kiterjedhet egy-egy kor, nemzet vagy író irodalmi termékeire, de van olyan bibliográfia is, mely az egy-egy korra, nemzetre, íróra vagy kérdésre vonatkozó műveket (könyveket és cikkeket egyaránt) sorolja föl. A könyvészeti leírás nem elégzik meg a mű szerzőjével és címével, hanem a kiadóra és a nyomtatóra, az alakra, terjedelmre, kiállításra és kötési módra vonatkozó adatokat is megadja. Könyvészeti ismeretek nélkül nemcsak a tudós kutató, hanem a könyvkereskedő (antikvárius) és a könyvgyűjtő sem boldogulhat. A magyar könyvészet csíráit régi könyvkereskedők katalógusaiban kereshetjük (Kilián Testvérek, 1778-tól); Sándor István «Magyar Könyvesház» című munkája (Győr 1803) a 19. század elejéig igyekszik áttekintést adni. A tudományos értékű magyar könyvészet Szabó Károly (l. o.) működésével kezdődik. A magyar irodalom általános bibliográfiáját időrendben a következő munkák tartalmazzák: 1771-ig Szabó K. és Hellebrant A.: «Régi magyar könyvtár»; 1711-től 1860-ig Petrik G.: «Magyarország bibliográfiája»; 1860–75-ig Petrik G.: «Magyar könyvészet»;

1876—1885-ig Kiszlingstein S.: «Magyar Könyvészet»; 1886—1910-ig Petrik G.: «Magyar Könyvészet»; 1910 óta a «Corvina» (I. o.) később a «Corvina» mellékleteként megjelenő «Magyar könyvészet». Ezenkívül természetesen számos egyéb bibliográfiai munka foglalkozik a különböző részletkérdésekkel. kj

Könyvfedél: I. Fedél.

Könyvgerinc: lehet lapos és gömbölyített. Az előbbi kevésbé tartós, s ezért újabban — arra való speciális géppel — többnyire gömbölyítik a gerincet. Hogy a rajta levő könyvveim alulról fölfelé vagy fölülről lefelé fúson-e: százesztendőös vita tárgya. Könyvszekrényben tartott könyv címe mindenesetre könnyebben olvasható el, ha a sor alulról fölfelé fut.

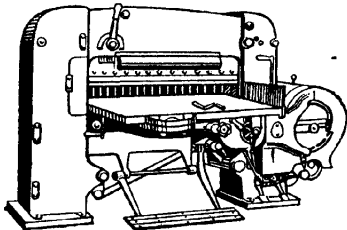
Könyvkedvelés: I. Bibliofília.

Könyvkereskedelem: már a Kr. e. ötödik században virágzott Athénben, majd pedig Rómában. A középkorban olasz földön «stationarii»-nak nevezték a kéziratok és könyvek eladásával és kölesnövezésével foglalkozó kereskedőket, akik gyakran maguk is másolók voltak. Később «librarii» vagy «cartolaji» lett az elnevezésük. A könyvnyomtatás föltalálása után rendszerint a nyomdász is, meg a könyvkötő is foglalkozott könyvárusítással, de rajtuk kívül természetesen voltak nem-nyomdász könyvkereskedők is. Budán például Mátyás király idejében s utána egészen a mohácsi vészig számos könyvárus működött. A könyvkereskedelem központja a 16—17. században a majna-frankfurti vásár volt, azóta Lipcsébe helyeződött át a központ. A könyvkereskedelem szervezete Németországban fejlődött ki legteljesebben. Ágazatai: 1. a könyvkiadói üzlet, amelynél az irodalmi művet a szerzőtől átveve, a könyvet ki-nyomtatattják, s a kész példá-

nyokat a könyvkereskedőnek adják át; 2. a bizományi üzlet (I. Bizomány), mely közvetít a kiadó és a szortiment között; 3. a szortiment, amely a kiskereskedést jelenti a könyvek világában; 4. az antikvárium. A könyvkereskedés szokványait a «Börseverein der Deutschen Buchhändler» szabja meg.

Könyvkereskedők társasága (a 16. században): I. Stationers' Company.

Könyvkötés: a könyvlapok tartós összefűzése és táblába-kötése. A fűzés technikája kétféle: 1. cérna- vagy fonalas fűzés (I. o.); 2. drótfűzés (I. o.). Az előbbi jobb, de költségesebb. Az egyenként meg-

Vágógép, centiméteres beosztással, pontosan és igen gyorsan dolgozik.

fűzött íveket erős vászonlapra egymás mellé fölvarrják, vagy — az olcsóbb és durvább kötéseknél — egyszerűen odaragasztják. Ez a vászonlap adja a kapcsolatot a könyv és majdani táblája között. Táblába-ragasztása előtt a könyvet vágógépen (I. az ábrát) körülvágják, hogy a széle mindenütt egyformán síma legyen. E széleket olykor be szokás festeni; régebben márványos mintázattal látták el, ami meglehetősen körülményes munka volt. Szokás a könyv éleit aranyozni is, ami úgy történik, hogy kellő

alapozás után aranyfüstöt borítanak az élekre. A könyv és a kötése közé béléspapírost (ú. n. előlékpapírost) is szoktak alkalmazni, ami régebben művészi gondoskodás tárgya volt. Itt-ott ma is az. A könyv táblájának alapanyaga kemény kartónpapíros, néha vékonyabb falemez. Ennek beborítása papírossal, vászonnal vagy bőrrrel történik, de — például Mátyás király könyvtárában — akad selyemborításos könyv is. A művészi bőrkötés kifejlődése kapcsolatos a középkorbeli kereszties hadjáratokkal. A bőrnek művészi módon való kidolgozását ugyanis e hadjáratok idején, Keleten meg Spanyolországban sajátították el az elődeink. Az állatbőrök cserzését már az ókorban is nagy tökéletességre vitték a kínai birodalomban, s az arabok útján ez a kézművesség meghonosodott az izlám minden területén, majd pedig átverődött hozzánk is. A régi könyvkötők a maguk egyszerű szerszámaival nagy mesterei voltak a bőr díszítésének. Kézi belyegzőkkel, simító vasakkal, sávozókkal stb. (l. Agát simító és Filet) remekeit alkották a kombinatív művészetnek. (L. Debreceni könyvkötés, Kolozsvári könyvkötés, Katolikus kötés.) Az újabb könyvkötőiparban természetesen mindez a gépek dolga, s csak a bibliofília foglalkoztat még itt-ott a régi technikával dolgozó könyvkötőművészeket. Kéves olyan iparág van, amely annyira mechanizálódott, mint a könyvkötő-mesterség. Egy-egy modern könyvkötészetben vagy ötvenféle gépet is látunk, amely mind egy-egy részletét végzi el a könyv formába-öntésének és díszítésének. (L. Aranyozó sajtó, Hajtogatató gép, Fűzőgép, Könyv.)

Könyvkötő-csíríz: l. Ragasztó-sze-
rek.

Könyvkötői dísz: a legrégebb időkben bevágásokkal állították elő,

s a mélyedésekbe festéket dörzsöltek. A nagyobb fölületeket pontozták, vagy próképfű poncok beleveregetésével tették mintázatossá. A nedves bőrt oljkor mintázóvasal tették plasztikussá, igen gazdag figurális díszítéssel elő néha ilyen módon. Nagy szerepe volt a régi könyvkötői műiparban a stancák és gördítőkarikák alkalmazásának is. A sarkokat a középkorban rendszerint áttört ornamentációjú fémvasalással látták el, a könyv jobbfeleli szélén pedig bőrből vagy fémből való kapesokot alkalmaztak.

Könyvkötői nyomtatólap: ha könyvtábla préseléséről van szó, a nyomtatáskor szükséges nagyfokú fölmelegítés miatt sárgarézből kell hogy legyen; galvanó és cinkklisé csak síma vászonra és papírosra való; színes nyomtatáskor is ajánlatos ezeket használnunk.

Könyvkötők Szakszervezete: a modern kornak megfelelő alapokra fektetése Buchinger Manó fáradhatatlan munkájának köszönhető. 1897-ben 188 tagja volt a szervezetnek, 1935-ben már 3200 taggal rendelkezik. A szervezet kötelékébe tartoznak a vonalozó munkások, dobozkészítők, levélborítékkészítő munkások és munkásnők. 1935-ben 115 rokkantja van az egyesületnek, ezek állandó havisegélyben részesülnek. A segélyek a tagsági jog szerint havonta 25 pengőtől 85 pengőig terjednek. A szervezet tagjainak 60%-a nőmunkás. A szervezet tagjai részére a rokkantségélyen kívül munkanélküli, özvegy- és árvasegélyt és elhalálozási segélyt fizet. Szaklapjuk, a Könyvkötők Lapja 3500 példányban jelenik meg. Esztendőnk óta kollektív szerződés szabályozza a szakmában a dolgozók munka- és bérvizonyait. A Grafikai Főnökegyesület könyvkötő-szakosztályához tartozó munkaadóknál csakis szervezettag munkás dolgozhat. A szervezet 1934

ben 151.862,47 pengő bevételből külféle segélyekre 126.431,78 pengőt fizetett ki.

Könyvmásolás: a könyvnyomtatás előtt az írott szellemi termékek sokszorosításának, terjesztésének egyetlen módja. Az ókorban rab-szolgák másolták a könyveket, a középkorban szerzetesek foglalkoztak vele (szkriptorok). Másoló-iskolákat és műhelyeket már Nagy Károly korában ismerünk; ezekben nemcsak másolták, hanem díszítették is a könyveket (piktórok, miniátorok). Az Árpádok korában a magyar bencésklasztromokban sok másolt könyv készült; Mátyás király egész műhelyt tartott fenn. A könyvnyomtatás elterjedésével megszűnt a könyvmásolás szükségessége. kj

Könyvművészet: Az első nyomtatott könyvek még utánozni akarták koruk írott könyveit és így ugyanazon művészi törvények hatása alatt, ugyanabból a szellemből eredtek, mint írott mintaképek. Amikor azonban a könyvnyomtatás megalálta a maga fejlődésének igazi útját és a tömegkönyv saját stílusát keresve, a metszési és öntési technika szellemét követve, átalakítani kezdte a betűformákat, ellátódott a kor írott könyveinek formáitól. Ez az átalakulás már a 15. század vége felé megkezdődött, de csak a 19. század küszöbére érve vált el teljesen a nyomtatott betű az írott betűtől, Bodoni, a Didot-k, valamint Walbaum klasszicista antikvája és klasszicista tipográfiájának képében. E hosszú folyamat alatt azonban a könyv formai fejlődése szorosan lépést tartott a kor egységes stílusával, a mesterség addig még művesség volt s minden részletét a technikai és művészi hagyomány fejlődésének legszorosabb kapcsolata jellemezte. Csak a 19. század elején, amikor a gépek bevonultak a műhelyekbe és a munkamegosztás már erősebben érvényesült, vált el a művészi fejlődés iránya

a technika belső törvényeinek az alakulásától. Ez időtől kezdve a nyomdász nem volt többé a könyv fejlődésének irányítója, már nem ő írta elő szigorú törvények szerint a rajzoló, a fametsző, a rézmetsző számára a feladatokat, hanem csak a betűöntődékek által készített betűk alkalmazójává lett, aki csupán a szerény háttérrel szolgáltatta a könyv területére beható művészek alkotásai számára. A litográfia megszületése megnyitotta a könyv kapuját a festői szellem érvényesülése előtt és a tipográfia ezzel elvesztette a kapcsolatot a grafikai művészet fejlődésével. A technika új eredményei, a gépi betűöntés, a gyors-sajtó, a gépi papírgyártás, az új képsokszorosító eljárások egymástól elágazó új művészi lehetőségeket hoztak magukkal, mert egyre nagyobb szabadságot nyújtottak az illusztrációnak, a nagyobb pontosságra irányuló géptechnikai követelmények viszont a szedés, a tulajdonképpeni tipográfia formáit igyekeztek egyre jobban megkötni. A század derekán a litográfia bevonult a reklám területére is és ezzel kikényszerítette azt, hogy a tipográfia versenyre keljen vele, ami végül a tipográfiai stílus teljes felbomlására vezetett. A 19. század vége felé aztán a kor vezető művészei felismerték, hogy a tipográfiának is új irányításra van szüksége s William Morris és társai, visszanyúlva a kézzel írott, vagy a fametszetekkel illusztrált nyomtatott könyv formái hagyományaira, megkísérelték a betű, az illusztráció és a tipográfiai formaalkotás újra egységes szempontok szerinti alakítását. Mint a többi iparokban az «iparművészet» fogalma, ekkor alakult ki a «könyvművészet» fogalma is, tudatos célkitűzéssel vállalva a hatalmas lendületű, de művészi irányát vezített gépi könyvtechnika megnevesítését. Németországban, az írott betű hagyományával való

néhány évi romantikus kísérletezés után, a század elején találta meg ez az áramlat az utat az igazi tipográfiai felfogás felé. Ma a könyvművészet alatt a könyv összes formai tényezőinek egységes szempontok szerinti, tudatos összefoglalását és alakítását értjük. A könyvművész figyelme és célkitűzése kiterjed a betűre, a papírosra, az illusztrációkra, a térelosztásra, minden részlet arányainak és egymáshoz való viszonyának gondos összehangjára és egységes szellemű alakítására vagy megválogatására. Ennek a könyvművészetnek megvan a maga sajátos, a kor szellemi mozgalmával összhangban álló fejlődéstörténete és belső törvénye, tehát a könyv külső, formai fejlődése a tartalom fejlődésével is fenntartja a szoros kapcsolatot. A könyvművészet ma ismét sokkal nagyobb fontosságot tulajdonít a könyv technikai elemeinek és magának a betűnek, mint néhány évtized előtt, amikor még szinte kizárólag a rajzolt dísz és illusztráció iránt érdeklődött s így ez az új könyvművészeti irány az eddiginél sokkal nagyobb szerepet juttat a nyomdásznak, de sokkal nagyobb felelősséget is ruház rá, mint az előző évtizedekben. A modern géptechnika csak úgy termelhet gazdaságosan, ha formai, művészi célkitűzései összhangban állnak lehetőségeivel s ezért előbb-utóbb számítnie kell minden romantikus, a kézzel írott vagy kézzel illusztrált könyvre emlékeztető elemet. Így lassanként kialakul a modern gépkönyv stílusa és ebben a folyamatban a technikusnak, a nyomdásznak legalább is a művésszel egyenrangú szerep jut. A könyvnek mint egységes szempontú, minden részletében jól megoldott ipari terméknek kialakítása a nyomdásznak legmagasabbrendű feladata, amelynek megoldására a techni-

ka és művészi ismereteknek egyformán magas mértékére van szükség. A «könyvművészet» ilyenformán immár elveszíti azt az értelmét, amellyel a 20. század elején bírt, mert az ipari szempontból tökéletes könyv és a művészi szempontból jó könyv ideálja egyre jobban közeledik egymáshoz. (Lásd még: Könyv.) (Irodalom: Kner Imre: A tipográfia és a könyvművészet határai. Magyar Bibliophil Társaság Évkönyve I. 1921—1928. Kner Imre: A tipográfiai stílus elemei. Magyar Grafikai Almanach 1933. Paul Renner: Typografie als Kunst. Friedrich Bauer: Das Buch als Werk des Buchdruckers. Monographien des Buchgewerbes, Band XI.) kni

Könyvnap: a könyvvásárlás propagandáját szolgáló modern intézmény. Nálunk néhány év óta szokásos; június első napjaiban rendezik. Eredeti célja az volt, hogy néhány példátlanul olcsó könyv kiadásával, mely könyvek csakis a könyvnapon kaphatók azon az áron, valamint a kollektív reklámnak (sajtó, rádió, körlevelek stb.) erre a napra való összpontosításával új olvasórétegeket nyerjen meg az irodalom számára. Külföldön sok helyen könyvheteket rendeznek. Nálunk az utóbbi években a könyvnap eltért eredeti rendeltetésétől, mivel a könyvkiadók túlsok könyvet dobtak piacra s az árak sem voltak csábítók, mert egyrésztüknek az ára a könyvnap után is megmaradt, sőt sok esetben még csökkent is. A céltudatosan rendezett könyvnap megbecsülhetetlen szolgálatokat tehet az irodalom fejlesztésének és terjesztésének és ezért nyomdászati szempontból is értékes. kj

Könyvnyomdai festékek: mindazon nyomdai festékek, amelyek szedés, stereotípa és klišé nyomtatásához képzülnek. E festékek sokféle típusban készülnek, úgymint új-

ság, mű-, akcidens-, ábra-, díszműnyomtató-, két szint mutató, fényes, vajesomagoló- stb. festékek és színes festékek egész sorozata. A festékek sokneműsége arra szolgál, hogy minden nyomtatványhoz és papírmínőséghez megtaláljuk a megfelelő festéket. A könyvnyomdai festékek alkotórészei: a kence, korom és száraz pigmentfestékek. Összetételük különösen a fekete festékeknél, minőség szerint van osztályozva. Pl. az újságfestékek gyantából, raffinált ásványolajokból és különféle olaj- és gázkormokból készülnek. A mű- és akcidensfestékek anyaga már részben mű- és lenolajos kence, jobbminőségű gázkorom s milorikék stb. lesz szépítésükre és minőségük fokozására felhasználva, míg az ábra- és díszműnyomtató festékek már a legfinomabb kormokból, lenolajos és különleges kencekből 10–30% milorikék, kék lakk, reflexkék és a szükséges szárítóanyagok hozzáadásával készülnek. A két szint mutató festékek a díszműnyomtató festékek alapján készülnek, a szükséges színes pigment és a második szint előidéző kátrányfestékek hozzáadásával. A színes festékek összetétele leginkább azok takaró-képességében és szintartó voltában különbözik. A kencejük majdnem kizárólag lenolajos kence. A takaróképességet illetően vannak nem takaró, ú. n. lakkfestékek, félig takaró és takaró festékek. A szintartóságuk pedig úgy oszlik meg, hogy vannak abszolút szintartó (I-gyel jelölve), kevésbé szintartó (II–III–IV-gyel jelölve) és nem szintartó festékek. A színes festékek anyaga a száraz pigmentfesték. A színes festékek minden nyomtatvány és papírmínőséghez megfelelően készülnek.

Könyvnyomdai munkaárszabás: A könyvnyomdai üzemek termékeinek előállításához szükséges munkamenetek központilag megállapí-

tott minimális ártételei. Pl. 1000 betű szedésének, vagy 1000 bizonyos alakú nyomtatvány nyomtatásának ára. A Főnökegyesület egyik leghasznosabb alkotása az ú. n. minimális nyomtatvány-árszabály, mely a nyomdaüzemek nagy kárára — a háború utáni években ment veszendőbe. A minimális nyomtatvány-árszabály a munkásokkal kötött kollektív szerződés teremtette egyenlő termelési feltételeken alapult. A nyomdaüzemek teljesítményük minősége és munkaslétszámuk szerint osztályokba voltak sorozva, az egyes osztályok között a kiegyenlítés úgy történt, hogy a teljesítőképesebb üzem bizonyos előírt százalékot hozzászámított a minimális ártételekhez és evvel védte a kevésbé teljesítőképesebbet. sz. 1

Könyvnyomdai sajtók: ezeket rendszerbe csoportosítva, háromféle fő típusú különböztethetünk meg köztük: I. a tégléyes sajtókat; II. a lapos formáról nyomóhengerrel (közkeletű görög szóval: cilindrel) nyomtató gyorsajtókat; III. a rotációs gépeket. Ezek mind-egyikének van egy sereg altípusa, úgy hogy a könyvnyomtató iparnak valamennyi ágazata nemcsak hogy bőségesen el van látva nyomtató sajtókkal, de még az azonos célra szolgáló sajtók között is igen nagy a választék. Egyiknek ez a szerkezetbeli különösség a jó oldala, a másíknak meg amaz.

Könyvnyomdászok és Betűöntők Szakegyesülete (Magyarországi): A Nyomdászegyesület régi önképző osztálya 1893-ban kénytelen volt működését beszüntetni. Ennek káros kihatása rövidesen mutatkozott. De hátrányos volt az is, hogy a munkásnök és segédmunkások nem voltak tagjai az önképző osztálynak. Ezért a vezetőség elhatározta, hogy külön egyesületet alakít «Magyarországi Könyvnyomdászok és Betűöntők Szakegyesülete» címmel. Az alapsza-

bályokat az 1895 június havában tartott általános nyomdászgyűlés letárgyalta, elfogadta és a szakegyesületet megalakítottak jelentette ki. Utasította egyben az új vezetőséget, hogy az alapszabályokat jóváhagyás céljából az illetékes hatóságnak felterjessze. A Szakegyesület működését megkezdette, de fejlődésére végzetes hatással volt az 1895 végén lezajlott és elbukott bérmozgalom. A tagok száma 1500-ról 300-ra csökkent és ezért az 1896 augusztus 23-án tartott általános értekezlet működését beszüntette. A minisztériumhoz benyújtott alapszabályok 1896 november 14-én jóváhagyó záradékkal ellátva visszaérkeztek, amelynek hatása alatt a nyomdai munkások december hó 20-án általános nyomdászgyűlést tartottak, ahol kimondták a Szakegyesület másodszori megalakulását. Ettől az időtől azután megszakitás nélkül folytatta működését. A Szakegyesület céljain tűzte ki a könyvnyomdákban dolgozó összes munkásoknak egy helyen való tömörítését, a vidék megszerzését, a szaktársi szeretet és összetartozás érzésének fejlesztését, a tagok szellemi és anyagi érdekeinek istápolását. Az alapszabályok feladatkörébe utalták a kollektív szerződések kötését is. Céljai elérésére tudományos előadásokat és nyelvtanfolyamokat rendezett, pályázatokat hirdetett szakmunkákra, dalárdát és zenekart létesített, megvette 1899-ben a régi önképző osztály könyvtárát, amelyet tudományos és szépirodalmi művek beszerzésével 10.000 kötetre fejlesztett. A tagok részére ingyenes jogvédelmet biztosított, valamint munkanélküliségi segélyt is folyósított. 1898-ban elhatározta az Évkönyv kiadását, amely azóta is megjelenik. Bevezette 1899 augusztus havában az ingyenes munkaközvetítést. Az 1901-ben Bécsben tartott osztrák nyomdászkongresszus kimondotta

a kölcsönösségi szerződésben, hogy a kölcsönösség csak azokra terjed ki, akik egyben a Szakegyesületnek is tagjai. Ez újabb lendületet adott a Szakegyesület fejlődésének és most már sor kerülhetett az elhanyagolt vidék megszerzésére és a csoportok megalakítására. Eme munkájának legszebb eredménye volt az 1903-ban tartott első szakegyesületi kongresszus, amelyen a budapesti nyomdász munkások 19 küldöttel, a vidék 57 csoportja 61 küldöttel képviseltette magát. Ez a kongresszus tárgyalta le az első egyetemes vidéki árszabályt, amely ez év őszén az egész vidéken érvényre emeltetett és ezzel a zilált állapotok helyébe rendezett munkáltatási feltételek léptek. A Szakegyesület vezetősége 1907-ben olyan megállapodást kötött a Főnökegyesülettel, hogy árszabályhű üzemben csak az dolgozhat, aki a Szakegyesületnek is tagja. A Szakegyesület nagyszerű szervezési és kulturális tevékenységének tudható be, hogy 1913-ban az ország nyomdai munkásságának mintegy 98 százaléka tartozott tagjai sorába (12.861). Fejlődésének csúcspontján érte az 1914-es világháború, amely úgy mint a legtöbb intézményt, a Szakegyesületet sem hagyta érintetlenül. De mindinkább előtérbe lépett az a felfogás is, hogy a Szakegyesület legnagyobb feladatát, a nyomdai munkásság egy táborba tömörítését elvégezte, időszerű volna, ha a kétféle járulékkifizetés megszűnne és az összes tagokkal a Segélyző Egyesületbe olvadna, amivel teljesülne az a régi óhaj, hogy a munkások és segédmunkások tagjai legyenek az Anyaegyesületnek. Ennek megfelelően 1919 április havában elhatározta az egységes járulékkifizetés és a Szakegyesület működését beszüntette. Hivatalosan az 1920-i küldöttgyűlés mondotta ki a két egyesület egybeolvadását. gyr